

ŞƏHİD MÜTƏHHƏRİNİN ƏSƏRLƏRİNDƏ

NAMAZ VƏ İBADƏT

MÜƏLLİF: HÜSEYN VAİZİNİCAT

Kitabın adı: "Təharəti-ruh"
MüəllifHüseyn Vaizinicat
Mütərcim:..... M. Əlizadə
Tiraj: 5000
Çap növbəsi: Birinci

ÖN SÖZ

Pərəstiş-aləm zərrələrinin ənginliklərindən qaynayır ki, onun ruhoxşayan ətri hər yerə yayılmış, nuru varlıq aləmini işıqlandırmışdır.

Pərəstiş-insan fitrətinin çağırışı, yaradılışın sirri, bəşərin ən ümdə və ən zəruri ehtiyacıdır.

İbadət peyğəmbərlərin təlimlərinin sərlövhəsi, iman nişanəsidir. Haqq-taalaya ibadət etmək bəşər övladının çata biləcəyi ən yüksək mərtəbədir.

Namaz bütün ibadətlərin başında, islamın təlim-tərbiyə

proqramlarının sərlövhəsində dayanır. *Namaz Adəm*

övladlarına bir növ müjdədir. Belə ki, buyurulur: *“Ey insan, ey*

hicran odundan qəmgin olan, yer üzünə enməkdən

təəssürlənmə: Namaz möminin meracıdır.”

Deməli, insan Allaha ibadət etmə yollarında tam agahlıq və sədaqətlə hərəkət etməlidir ki, özünə layiq olan kamal mərhələlərinə nail olsun.

Rəsəd adəmi be cəyi ki, be coz Xuda nə binəd

“Namazın bərqərar edilməsi” qurumu Haqq-taala qarşısında ibadətə gerçəkləşməsi və onun ən bariz nümunəsi olan namazın təqdim olunmasında çalışır. Bu qurum ayrı-ayrı insanların öz Yaradanları ilə birbaşa və dərin rabitəsinin bərqərar olunmasını özünə bir hədəf seçmiş və qərara alıb ki, bu mərhələlərin qət olunmasında Allahın layiqli bəndələrindən birinə əl açsın və ondan kömək istəsin:

Şer

Buna görə də mərhum İmamın ömrünün hasili olan Şəhid Ustad Mürtəza Mütəhhəri (r.ə)-in həmişəyaşar və nəfis kitablarına

üz gətirdik ki, onun, islam maarifinin sonusuz dəryasında mahircəsinə üzgüçüləklə əldə etdiyi dəyərli gövhərləri əziz oxuculara təqdim edək.

Şer

Şəhid Ustad Mürtəza Mütəhhərinin öz kitablar məcmuəsində və çıxışlarında namaz ilə əlaqədar qeyd etdiyi mətləblərin və bəhslərin tənzim edilib bir yerə yığılması məsuliyyəti fəzilətli tələbə həzrət höccətül-islam vəlmüslimin Hüseyn Vaizi Nəjadın öhdəsinə qoyuldu.

Qarşınızdakı kitab Şəhid Mürtəza Mütəhhərinin pərəstiş, ibadət və namaz məsələləri ilə əlaqədar olan söhbət və yazılarının mətnindən ibarətdir. Başqa sözlə desək, sanki bu kitab Şəhid Mürtəza Mütəhhərinin əsərlərinin həmişəbahar gülüstanından seçilmiş bir dəstə gülə bənzəyir. O, müxtəlif mərhələləri qət etdikdən sonra hazırkı şəkə salınmış və üç hissədən: pərəstiş, ibadət və namaz hissələrindən tənzim edilmiş, axırda da Şəhid Mürtəza Mütəhhərinin ibadət cəlvələrindən bəzilərinə qeyd etməklə sona çatdırılmışdır.

Müəllif bu kitabda çalışmışdır ki, mətləblər Şəhid Mürtəza Mütəhhərinin əsərlərindən olduğu kimi nəql edilsin. Çox az hallarda onun mətnində cüzi dəyişikliklər edilmişdir. Belə ki, mətləbin tənzim olunması, yaxud Ustadın söhbətlərinin vərəq üzərinə gətirilməsi zamanı ünvanı olmayan mətləblərdə bəzi dəyişikliklər edilmişdir.

Ustadın əsərlərindən nəql olunan mətləblərin mənbələri kitabın adı və səhifəsinin nömrəsi kitabın vərəqəlti haşiyələrində gül işarəsi ilə (*) göstərilmişdir.

Bunu da nəzərə alaq ki, hazırkı kitab Ustadın çoxlu əsərlərinin məcmuəsindən, danışıqlarından və pərakəndə şəkildə olan yazılarından cəm edildiyinə görə təbiidir ki, özünəməxsus səciyyəvi xüsusiyyətləri də vardır.

Biz əminik ki, Ustadın özü ibadət və namaz barəsində müstəqil bir kitab yazsaydı onun sair əsərləri kimi tənzim olunma və əhatəlilik baxımından daha yüksək dəyərə malik olardı.

Ümidvarıq ki, hazırkı məcmuə Ustad Şəhidin xalis və sədaqətli

ibadəti bərəkətinə faydalı olsun və bizim ibadətimizdə də bizə yol göstərsin.

NAMAZIN BƏRQƏRAR EDİLMƏSİ QURUMUNUN MƏRKƏZİ

BİRİNCİ BÖLMƏ

PƏRƏSTİŞ

İnsan ruhunun ən qədim, ən davamlı təcəlliyatlarından biri və insan vücudunun yönlərindən ən mühümü sitayiş və pərəstiş hissidir. Bəşər həyatında mövcud olan əsərlərin araşdırılması göstərir ki, insan olan hər bir zamanda və hər bir məkanda onunla yanaşı sitayiş və pərəstiş də olmuş, sadəcə olaraq bu işin zahiri forması və ibadət olunan şəxs bir-birindən fərqlənmişdir: Forma cəhətindən rəqslər, cəmləkdə edilən, ahənglə yanaşı olan hərəkətlər və bir sıra zikir və virdlərdən tutmuş ən yüksək xüzu, ən rəqiq zikir və sitayişlərə qədər; məbud baxımından isə ağac və daş parçasından tutmuş zaman və məkanın fəvqündə dayanan münəzzəh, əbədi zati qəyyum və əzəli olan Allaha qədər olmuşdur.

Peyğəmbərlər heç də pərəstişi gətirib və ya onu ixtira etməmişlər, əksinə pərəstişin növünü, yəni hansı şəkil və formada ibadət olunmasını hansı növ əməllərin yerinə yetirilməsini bəşərə öyrətmişlər. Həmçinin onlar yeganə Allahdan başqasına pərəstiş etməyin, – yəni büt-pərəstliyin və şirkin qabağını almağa çalışmışlar. Dini zərurətlər baxımından, eləcə də dinşünas alimlərin nəzərincə bəşər ilk dövrlərdə yeganəpərəst olmuş və özünün həqiqi məbudu olan Allaha sitayiş etmişdir. (Maks Müller kimi.)

Bütə, aya, ulduza, yaxud insana sitayiş isə sonradan (ibadət və pərəstişdə) baş verən azğınlıq qəbilindəndir. Yəni bəşər ilk dövrlərdə bütə, insana və yaxud başqa bir məxluqa ibadət etməmiş və tədriclə inkişaf edərək yeganə Allaha pərəstiş mərhələsinə çatmamışdır.

Bəzən dini hiss də adlanan pərəstiş hissi bütün bəşər övladlarında mövcuddur. Erik Forumdan belə nəql olunur: Mümkündür ki, insan canlılara, yaxud ağaclara, yaxud bərbəzəkli bütələrə, yaxud daşa, yaxud gözə görünməyən bir Allaha,

yaxud ilahi bir şəxsiyyətə, yaxud da şeytansifət bir rəhbərə sitayiş etsin. Eləcə də o öz ata-babalarına, bir millətə, tayfaya, öz partiyasına, yaxud pula, ehtiraslara və s.-yə pərəstiş edə bilər. Mümkündür ki, öz etiqadlarının məcmuəsini din adı ilə qeyri-dini etiqadlar seçsin, ola bilsin də əksinə olsun, yəni elə fikirləşsin ki, heç bir din mövcud deyildir. Əsas məsələ dini olub-olmaması deyil, hansı dinə malik olmasıdır.

İqbalın nəql etdiyinə görə Vilyam Ceyms deyir:

“Pərəstiş motivi bu məsələnin zəruri nəticəsidir ki, hər kəsin əməli və ixtiyarı “mən”liklərinin ən güclü qismətində, ictimai növdən olan bir “mən”lik olmaqla yanaşı, özünün kamil müsahibini yalnız düşüncə dünyasında tapa bilər: Camaatın əksəriyyəti-istər müntəzəm surətdə, istərsə də təsadüfə olaraq öz qəlbində ona müraciət edir. Yer üzündə olan insanların ən haqir fərdi belə, bu yüksək məqama diqqətlə özünü haqiqi və dəyərli hesab edir.”¹

Vilyam Ceyms bu hissənin bütün insanlarda ümumi bir xarakter daşması barəsində belə deyir:

“Ehtimal verilir ki, insanlar öz vücudlarında, batini bir hissənin nəzarət etməsindən yaranan təsirlənmə dərəcəsinə görə bir-birləri ilə fərqli olsunlar. Camaatın bəzisində nisbətən diğərlərində bu diqqət özündən əgah olmağın ən mühüm qismini təşkil edir. Daha çox belə olan şəxslər ehtimal üzrə daha çox dindardırlar, lakin mən əminəm ki, ümumiyyətlə dinə malik olmadıqlarını iddia edənlər belə, özlərini aldadırlar və haqiqətdə müəyyən qədər dindardırlar.”²

Pəhləvanlardan, alimlərdən, dini şəxsiyyətlərdən əfsanəvi qəhrəmanlar düzəldilməsinin səbəbi bəşərdə mövcud olan təqdis etmə hissənin nəticəsidir. Belə ki, bununla tərifi və təqdisə layiq bir varlığa malik olmaq, onu aşiqanə və təbiətin fəvqündə dayanan bir həddə sitayiş etmək istəyir. Bəşərin mübalighəli tərifləri o cümlədən, partiya, yaxud milli qəhrəmanlara, məram, məslək, bayraq, su, torpaq və s.-yə pərəstiş etmək, bunların hər birinin yolunda fədakarlığa meyli hissi və s. hamısı məhz bu hissənin nəticəsidir. Raziniyaz hissi

¹ “Ehyayi-fikri dini”, səh.105

² Yəni orada

qərizəvi (instinktiki) bir hisdir ki, (insanı) heç bir nöqsanı olmayan kamala, çirkinliyi olmayan camala sövq edir. Hansı formada olmasından asılı olmayaraq, məxluqata pərəstiş etmək bu hissın əsl yolundan bir növ azğınlıq sayılır.

İnsan pərəstiş halında özünün məhdud varlığından pərvaz edərək elə bir həqiqətə qovuşmaq istəyir ki, onda nöqsan və çatışmamazlıq, məhdudiyət ümumiyyətlə mövcud deyildir. Müasir alim Eynşteynin sözü ilə:

“Belə bir halda insan özünün bəşərə məxsus olan hədəf və məramlarının kiçikliyini anlayır, təbiətin varlıqlarının fəvqündə dayanır və fikirlərdə təzahür edən əzəmət və cəlalı hiss edir.”¹

İqbal belə deyir:

“Pərəstiş adi və həyati bir əməldir ki, onun vasitəsilə bizim şəxsiyyətimizin kiçik “adası” öz vəziyyətini həyatdan daha bir böyük bir külldə kəşf edir.

İbadət və pərəstiş insanda bir “imkan” və bir “meylin” olduğunu göstərir. İmkan dedikdə-maddi işlərin və aləmlərin sərhədlərini aşmaq və daha yüksəkdə dayanan yeni bir varlığa qovuşmağa meyl nəzərdə tutulur. Belə bir meyl eşq yalnız insana məxsus olan xüsusiyyətlərdəndir.”²

BƏŞƏRDƏ FİTRİ PƏRƏSTİŞ

Tövhid peyğamı Quranın ən əsas prinsipi və sair ilahi peyğamların əsasını təşkil edir. Tövhid prinsipi təkə sonuncu Peyğəmbərə məxsus olmamış əksinə bütün peyğəmbərlərin risalətinin sərlövhəsi olmuşdur. Quran nəzərindən həmən məsələ bu şəkildə irəli çəkilir və heç vaxt camaata “siz əvvəla hər-hansı bir varlığa ibadət etməlisiz, ikincisi də ibadət etdiyiniz varlıq “Allah” olmalıdır düşür.” Əksinə heç bir insan ibadət etmədən yaşaya bilməz; bütün insanlar müəyyən şəkildə və müəyyən növdə ibadət və pərəstiş edirlər. Bu pərəstiş də bəşərin fitri və zati

¹ “Dünyayı ki mən mibinəm”, səh.56

² * “Məcmueyi asar”, 2-ci cild səh.277. (“İnsan dər Quran”)

qərizələrinin ayrılmaz bir hissəsidir. Yəni bəşər fitri olaraq müəyyən bir varlığı təqdis edərək onu hər növ eyb və nöqsanlardan pak bilmək, özünü ona yaxınlaşdırmaq istəyir. Bu hiss bütün insanlarda vardır. Bütün (materialistlər) maddipərəstlər belə, nəyəsə pərəstiş edirlər. Hətta :arl Marks özü belə deyirmiş: “Mən istəyirəm ki, insanı insandan başqasına pərəstiş etməkdən azad edəm ki, özünə pərəstiş etsin.”

Karl Marks da insanın hökmən bir şeyə pərəstiş etməli olduğunu anlamışdır. Lakin öz dediyi kimi, o, həqiqi məbudu göstərmək istəmişdir.

Quranın peyğəmə bundan ibarətdir: ey insan, öz Rəbbinə, öz Pərvərdigarına, özünün ixtiyar sahibinə pərəstiş et. Elə bir ixtiyar sahibinə pərəstiş et ki, bütün varlıq aləmi Onun iradəsinə bağlıdır, əgər nəzərini bir anlığa ondan çəkərsə bütün sistemlər pozular:

“O kəsə (ibadət edin) ki, sizi və sizdən əvvəlkiləri yaratdı.”¹

PƏRƏSTİŞ-MƏRİFƏTİN İNİKASIDIR

Hər bir cəhətdən tək və yeganə Allahu ən kamil olan sifətlərlə yanaşı, ən kamil bir zat, hər növ nöqsan və çatışmamazlıqdan pak olan bir Məbud kimi tanımaq, Onunla, yaratdığı aləmin rabitəsi barəsində yəni, Allahın bütün yaratdıqlarının keşikçisi, feyz verəni, mehriban və mərhəmətli olmasına dair bir mərifət kəsb etmək bizim vücudumuzda əksül-əməl yaradır ki, bu da pərəstiş adlanır.

Pərəstiş-insanın öz Allahu ilə xüzu, sitayişgər və şükr edən bir halətdə bərqərar etdiyi rabitədir. Bu cür rabitəni insan yalnız öz Allahu ilə bərqərar edir və bu iş də yalnız Allah barəsində doğrudur, Ondan başqasında nə doğrudur, nə də caiz. Allahu varlıq aləminin yeganə mənşəyi, yeganə sahibi və hər bir şeyin yeganə yaradıcısı kimi tanımaq pərəstiş məqamında heç bir

¹ “Bəqərə” surəsi, ayə:21

məxluqu Ona şərik qoşmağı tələb edir. Qurani-kərim israrla təkid edir ki, ibadət və pərəstiş yalnız Allaha məxsus olmalıdır. Allaha şərik qoşmaqdan da böyük günah yoxdur.

İndi isə Allaha məxsus olan, insanın bu məsələ ilə əlaqədar Ondan başqa heç bir varlıqla əlaqə bərqərar etmədiyi ibadətin nədən ibarət olduğunu və bu rabitənin necə bərqərar edilməli olduğunu araşdıraraq.

PƏRƏSTİŞİN MƏFHUM VƏ MAHİYYƏTİ

Pərəstişin məna və məfhumunun aydın olması, onun barəsində düzgün bir tərif əldə edilməsi üçün iki müqəddiməyə diqqət yetirmək lazımdır:

1. Pərəstiş ya sözlədir, ya da əməllə; sözlə olan pərəstiş dildə deyilən bir sıra cümlə və zikrlərdən ibarətdir. Məsələn, Həmd və surənin oxunuşu, namazın rüku, səcdə, təşəhhüdünə deyilən zikrlər, və Həccdə deyilən “ləbbeyk” kəlmələri kimi. Əməli pərəstiş də namazın qiyamı, rükusu, səcdələri; həcc əməllərində isə Ərəfatda və Məşərdə dayanmaq və təvaf kimi işlərdir. Əksər hallarda ibadət həm sözdə, həm də əməldə olan hissələrdən təşkil olunur. Məsələn, namaz və həccdə həm sözlə deyilən, həm də əməllə edilən ibadətlər mövcuddur.

2. İnsanın əməlləri iki qismə bölünür: onlardan bəzilərində xüsusi bir məqsəd yoxdur və başqa bir şeyə əlamət ünvanı ilə deyil, əksinə sadəcə olaraq özünün təbii və təkvini əsərinə görə yerinə yetirilir. Məsələn, bir əkinçi əkinçiliklə əlaqədar bəzi işləri məhz o işlərin təbii nəticəsini almaq üçün görür. O, əkinçiliklə əlaqədar olan işləri bir sıra məqsəd və hisslərin müqabilində hər hansı bir əlamət və simvol olaraq görmür. Həmçinin dərzinin də tikiş işləri eynilədir. Biz evimizdən çıxıb məktəbə tərəf hərəkət etdiyimiz zaman hərəkət etməkdə məqsədimiz məktəbə çatmaqdan başqa bir şey deyildir. Biz bu hərəkətimizlə başqa bir məqsədimizi aşkar etmək istəmirik.

Lakin işlərin bəziləri bir sıra məqsədlərin əlamətləri olaraq, bəzi növ hiss duyğuları aşkar etmək üçün yerinə yetirilir.

Məsələn, təsdiq əlaməti olaraq başımızı aşağı endiririk, təvazökarlıq əlaməti olaraq qapı ağzında əyləşirik, başqasına təzim etmək üçün əyilirik.

İnsanın işlərinin əksəriyyəti birinci növdən çox az qismi isə ikinci növdəndir. Lakin hər halda insanın işlərindən bir qismi hər hansı bir məqsədi aşkar etmək, hissini göstərmək üçün baş verir. Bu cür iş insanlar arasında çox işlənən kəlmələr, sözlər və lüğətlər qəbilindəndir ki, bir sıra məqsəd və niyyətləri aşkar etmək üçün onlardan istifadə olunur.

Bu iki müqəddimə aydın olduqdan sonra deməliyik ki, istər əməldə, istərsə də sözdə olan pərəstiş mənalı bir işdir. İnsan özünün ibadətə məxsus olan sözləri ilə bir, yaxud bir neçə həqiqəti aşkar edir. Özünün ibadətə məxsus olan əməlləri ilə, o cümlədən rüku, səcdə, vüquf, təvaf, imsak və s. kimi şeyləri məhz sözlə olan zikrləri dediyi həmin məqsədlə deyir.¹

PƏRƏSTİŞİN MÖHTƏVA VƏ MƏZMUNU

İnsanın söz, yaxud əməldə olan ibadətlərində bəyan etdiyi şeylər bir neçədir. O cümlədən:

1. Allaha və Ona məxsus olan sifətlərə, yəni, məfhumu kəmalimütləqdən ibarət olan, mütləq elm, mütləq qüdrət, mütləq iradə və s.-yə həmd-səna etmək. Mütləq kamalın, mütləq elmin, mütləq iradə və qüdrətin mənası bundan ibarətdir ki, onlar heç bir şeylə şərtlənmir və məhdudlanmır, Allahın ehtiyacsız olmasını göstərir.

2. Allahın hər növ eyb və nöqsanlardan, o cümlədən fəna, məhdudiyyət, cəhalət, bacarıqsızlıq, paxıllıq, zülm və s. kimi şeylərdən pak və münəzzəh bilmək.

3. Bütün xeyirlərin, nemətlərin mənşəyi olduğuna görə Allaha həmd, şükr etmək, bütün nemətlərin Onun tərəfindən olduğunu iqrar etmək və Ondən başqa varlıqların sadəcə bir vasitə olduğunu etiraf etmək.

4. Allahın müqabilində qeydsiz-şərtsiz təslim olmaq və itaət etmək, eləcə də Onun heç bir şərt olmadan itaət olunduğuna və

¹ "Məcmueyi-asar", 2-ci cild, səh.94. ("Cahanbiniyə tohidi")

itaətə layiq olduğuna etiraf etmək. O, bizim Allahımız olduğuna görə fərman verməyə layiqdir, biz isə Onun bəndəsi olduğumuza görə əmr və fərmanlarının müqabilində qeydsiz-şərtsiz təslim olmağa layiqik.

5. Allahın yuxarıda qeyd olunan məsələlərin heç birində şəriyə yoxdur. Ondən başqa heç kəs mütləq kamal deyildir. Ondən başqa heç kəsin eyblərdən, nöqsanlardan pak və münəzzəh olan zatı yoxdur. Ondən başqa heç bir kəs həqiqi nemət verən deyil, eləcə də Ondən başqa heç kəs bütün təriflərin layiq olduğu; nemətlərin əsl mənşəyi ola bilməz. Ondən başqa heç bir varlıq qeydsiz-şərtsiz itaət olunmağa və qarşısında təslim olmağa layiq deyildir. Bununla yanaşı, Peyğəmbərə, İmama, islam şəriət hakiminə, ata-anaya, müəllimə və s. itaət olunması da Onun razılığı ilə nəticələnməlidir. Əks halda bu işlərin heç bir caiz deyildir. Bu da böyük Allahın qarşısında bir bəndəyə layiq olan əksül-əməldən ibarət olan və yeganə Allahdan başqa heç bir varlıqla əlaqədar nə düzgündür, nə də caiz.¹

EŞQ VƏ PƏRƏSTİŞ

İnsanın vücudunda bizim “eşq” adlandırdığımız bir şeyin şəraitini və zəminəsi vardır. Eşq məhəbbətdən də yüksək mərtəbədədir. Məhəbbət adi halda hər bir insanda mövcuddur. Onun müxtəlif növləri də vardır. Məsələn, iki dostun bir-birinə məhəbbəti, müridin murada olan məhəbbəti, ər-arvad arasında olan məhəbbətlər və nəhayət övladla valideyn arasında olan məhəbbət. Amma eşq tamamilə başqa bir şeydir. Eşq ərəb mənşəli söz olub “əşəqə” kökündən alınmışdır. Əşqə fars dilində piçək (sarmaşiq) adlanan bir otun adıdır. Belə ki, o, hər bir şeyə çatırsa onun ətrafına dolanır. Başqa bir bitkiyə çatdıqda onun ətrafına sarılır, demək olar ki, onu öz ixtiyarına keçir və onu tək özündə məhdud edir. Adi məhəbbətlərin əksinə olaraq nəticəsi bu olur ki, insanı adi halətdən xaric edir, yuxunu, iştahanı ondan alır, diqqətini yalnız həmin edir, yəni öz məşuquna nöqtəyə cəlb. Bir sözlə, onda bir növ vəhdət yaradır, onun hər şeyini əlindən alır və

¹ “Məcmueyi-asar”, 2-ci cild, səh.96. (“Cahanbiniyə tohidi”)

onu yalnız bir şeyə qovuşdurur. Belə ki, məşuq onun hər bir şeyi olur. Belə bir halət heyvanlarda müşahidə olunmur. Heyvanlarda ən yüksək səviyyədə olanı insanların bir-birinə, yaxud ər-arvad arasında olan əlaqələr həddində ola bilər. Əgər insanlar bir-biri qarşısında qeyrət və təəssübə malikdirlərsə, heyvanlarda da bu az-çox müşahidə olunur. Lakin eşq haləti yalnız insana məxsusdur.

Ümumiyyətlə bu halətin mahiyyətinin nədən ibarət olmasının özü fəlsəfi mövzulardan biridir. İbni Sina "Eşq" adlı kitabçasında, həmçinin Molla Sədra "Əsfar" kitabının ilahiyyat bölməsində təqribən 40 səhifəyə yaxın bu barədə söhbət edərək eşqin mahiyyətini təfsir etmiş, insanda olan bu halətin nədən ibarət olduğunu açıqlamışdır. Eləcə də eşq məsələsi hal-hazırda psixologiyada, insanlarda baş verən bu halətin mahiyyətinin nədən ibarət olduğunu araşdırırlar. Bəziləri "eşq bir xəstəlikdir"-deyə özlərini rahat edirlər, lakin bu sözün hal-hazırda tərəfdarı yoxdur. Bu, xəstəlik deyil, ilahi bir nemətdir.

Burada irəli çəkilən əsas məsələ bundan ibarətdir ki, eşqin bir növü var yoxsa daha çoxdur? Nəzəriyyələrdən bəzisinə görə eşqin birdən artıq növü yoxdur. Bu da cinsi yəni insanın fiziki orqanları ilə əlaqədar olan eşqdən ibarətdir, fizioloji köklərə malikdir və bundan başqa bir şey deyildir. Aləmdə mövcud olan və mövcud olacaq eşqlərin hamısı: bütün xüsusiyyətləri ilə olan eşqlər, (dünya ədəbiyyatının əksəriyyətini dolduran romantik eşqlər kimi) barəsində belə deyirlər ki, bu eşqlər cinsi yönə malik olan eşqdən başqa bir şey deyildir.

Bəziləri eşqin (insanın insana bəslədiyi eşqin) iki növdən ibarət olduğunu hesab edirlər. Məsələn, İbni Sina, Xacə Nəsirəddin Tusi, Molla Sədra eşqin iki növdən ibarət olduğunu deyirlər. Eşqlərdən bəziləri cinsidir (əlbəttə, bu növ eşq həqiqi deyil, məcazi sayılır) . Bəzilərini isə ruhani və nəfslə əlaqədar hesab edirlər. Cismani eşqin mənşəyi qərizə olduğuna görə öz məşuquna çatdıqdan, yaxud qərizəsi təmin olunduqdan sonra sona çatır, çünki onun sonu elə bundan ibarətdir. Əgər onun mənşəyi daxili hormon ifrazıdırsa onun təmin olunması ilə sona yetir. Oradan başlanır və

burada sona yetir. Amma onlar iddia edirlər ki, insan eşqin bu kimi sözlərdən qat-qat yüksək olan bir mərhələsinə çatır və Xacə Nəsirəddin Tusinin təbirincə *“muşakəlätun beynən-nüfus”* – yəni ruhların arasında həmcinslilik, eyni şəkillilik mövcuddur. Onlar deyirlər ki, insan ruhunda ruhani və nəfsani eşq üçün bir növ mənşə vardır ki, maddi də olsa, yalnız hərəkət vericilik rolunu ifa edir. İnsanın həqiqi məşuqu təbiətin fəvqündə dayanan bir həqiqətdir. Belə ki, insan ruhu onunla qovuşur, ona çatır, onu kəşf edir. Həqiqətdə həqiqi məşuqu insanın daxilindədir.¹

İnsanın həqiqi məşuqu Allahın müqəddəs zatıdır. İnsan başqa bir şeyə də eşq bəsləsə, həmin həqiqi eşqin – Allahın Zatına olan eşqinin canlanmasından ibarətdir ki, bu şəkildə zahir olur. Əslində isə həqiqi məşuqa pərəstişdən yaranan bir şüadır.²

Şübhəsiz, hamı qəbul edir ki, bəşər eşqi tərifləyir və ona təqdirəlayiq bir işi kimi baxır. Halbuki, şəhvət növündən olan eşq tərifə layiq deyildir. Məsələn, insanda təbii bir iş olan yeməyə meyl vardır. Bu meyl təbii meyl olduğuna görə nə vaxtsa təqdisə layiq görülübümü?! İndiyə qədər bir kəsi görmüsünüz ki, hətta bir dəfə olsa belə, yeməyə olan meylini tərifləsin? Eşq də (cinsi) şəhvət, istəklə əlaqəli olsaydı, yemək şəhvəti kimi olar və təqdisə layiq görülməzdi. Amma hər bir halda bu həqiqət təqdis və təqdirə layiq görülmüşdür və dünya ədəbiyyatının böyük hissəsini təqdis və təqdir təşkil edir. Bu fərdi və ya ictimai psixologiya baxımından son dərəcədə diqqət mərkəzində olan bir məsələdir.

Daha maraqlısı budur ki, bəşər öz məşuqu yolunda hər bir şeyini fəda verməsi, onun qarşısında fani olmasını göstərməklə iftixar edir. Yəni onun nəzərində öz məşuqunun qarşısında özünün heç bir şeyə malik olmaması, malik olduğu hər şeyin də məşuqunun olması bir əzəmət kimi cilvələnir. Başqa sözlə desək, aşıqın məşuq müqabilində fani olması əxlaq bölməsində dediyimizə oxşayır. Əxlaq da elə bir şeydir ki, insanın mənfət tələb etmə məntiqi ilə uyğun gəlmir, lakin fəzilət sayılır. Məsələn,

1 * “Fitrət”, səh.57

2 * “Fitrət”, səh.64

öz haqqından, öz canından keçmək kimi. İsar (öz haqqından keçmək) özünü mehvər qərar verməkdə düz gəlmir. İnsan əxlaqi baxımdan səxavəti, ehsanı, isarı və fədakarlığı təqdis edir, bunları fəzilət, əzəmət və böyüklük sanır. Burada da eşq məsələsi şəhvətlə tamamilə fərqlənir. Çünki əgər şəhvət olsaydı, mənası bir şeyi yalnız özü üçün istəmək olardı. Şəhvətlə qeyri-şəhvətin fərqi də məhz bundadır ki, bir kəs başqasının aşıqi olsa və bu məsələ şəhvət yönli olsa əsas məqsəd məşuqa sahib çıxaraq onun vüsalından bəhrələnməkdir. Lakin eşqdə ümumiyyətlə vüsal və sahib çıxmaq məsələsi irəli çıxmır. Aşıqın məşuqda fani olması məsələsi irəli çəkilir və özünü mehvər qərar vermək məntiqi ilə yenə də düz gəlmir. Buna görə də insandakı bu halətin nə olması məhz bu şəkildə, son dərəcədə diqqət mərkəzində saxlanılaraq təhlil edilmişdir. Onun mənşəyi nədir ki, yalnız onun müqabilində qeydsiz-şərtsiz təslim olmaq istəyir? Öz "mən"indən, "mənəmlik"dən heç bir şey qalmır. Bu məsələ irfan ədəbiyyatında da çox gözə çarpır.

Bu zəminədə Mövləvi çox gözəl şerlər demişdir, o cümlədən:

Şer:

Pərəstiş də eynilə belədir, yəni eşq insanı elə bir mərhələyə çatdırır ki, məşuqundan bir məbud, özündən isə bəndə, qul düzəltmək istəyir. nəticədə onu mütləq bir varlıq, özünü isə onun müqabilində "yox" və "yoxluq" hesab edir. Görəsən bu, hansı növ məqulədəndir? Bu halətin real həqiqəti nədən ibarətdir?

Qeyd etdik ki, başqa bir nəzəriyyəyə görə eşq ümumi şəkildə cinsi mənşəyə və köklərə malikdir. cinsi qərizələr də həmin xətt üzərində hərəkət və davam edir, axırı da cinsidir.

Başqa bir nəzəriyyə də qeyd etdiyimiz kimi, bizim hikmət sahiblərinin təkid etdikləri və dəstək verdikləri nəzəriyyədir. Onlar iki növ eşqin mövcud olduğuna inanırlar: Cinsi-cismani və ruhani eşq. Bu nəzəriyyəyə əsasən, ruhani eşqin zəminəsi bütün bəşər fərdlərində vardır.

Üçüncü bir nəzəriyyə də vardır ki, yuxarıdakı iki nəzəriyyənin orta mövqeyində dayanmaq istəyir.

Müasir psixoloq Freydin nəzəriyyəsi də birinci nəzəriyyədə

olduğu kimi eşqi cinsi hesab edir. Freyd elm sevməyi, xeyirxahlığı, fəzilət, pərəstiş, eşq və s. bütün bunları cinsi hesab edir. Əlbəttə hal-hazırda onun nəzəriyyəsini heç kəs qəbul etməyir.¹

İKİ EŞQİN TƏZADI

Məcnun təzə doğmuş bir dəvəyə minmişdi və məşuqunun (Leylinin) evinə getmək istəyirdi. Şəhərdən bir qədər uzaqlaşdıqda öz məşuqunun fikrinə elə daldı ki, özündən və mindiyi heyvandan tam qafil oldu. Yavaş-yavaş əlləri keyləşdi və dəvənin yüyəni əlindən çıxdı. O, dəvənin üzərində sanki bir yük idi. Heyvan yavaş-yavaş heç kəsin onunla bir işi olmadığını hiss etdi, balasını yada salıb başını döndərüb evə tərəf hərəkət etdi. Məcnun gözlərini açanda tövlənin qapısında durduğunu gördü. Məşuqunun evinə çatmaq əvəzinə tövləyə gəlib çıxmışdı!

Yenidən heyvanı məşuqunun evinə tərəf döndərüb hərəkət etdi. Bir qədər getdikdən sonra Leylinin eşqinə qərqləndi və heyvanın yüyənini buraxdı. Heyvan da tövlədə olan məşuqunu xatırladı, qayıtdı və bu iş bir neçə dəfə təkrar olundu:

Şer

Deyirlər, nəhayət Məcnun özünü dəvənin üstündən atıb ona belə dedi:

Şer

Mən də aşıqəm, sən də aşıqsən

Mən Leylinin aşıqiyəm, ona tərəf getməliyəm

Sən də balana aşıqsən, tövləyə tərəf getməlisən.

Biz birlikdə hərəkət edə bilmərik.

Şer

ƏXLAQ VƏ PƏRƏSTİŞ

Bəşərin əxlaqi əməlləri barəsində olan nəzəriyyələrdən biri də pərəstiş nəzəriyyəsidir. Deyirlər ki, bəşərin təbii fel və işləri ilə fərqlənən, bütün bəşər övladında mövcud olan və bütün bəşər tərəfindən təqdis və sitayiş edilən şərəfətli, insani və təbii işlərin

¹ * "Fitrət", səh.61

fövqündə sayılan işlərdən olan əməllər pərəstiş məquləsindəndir. Bəziləri bu qəbildən olan işləri məhəbbət və atifənin (ülvi və emosional hisslərin) bir hissəsi, bəziləri də əql, elm və fəhmdən hesab edir. Bəziləri də güclü iradədən, bəziləri insan vicdanının çağırışından, bəziləri isə gözəllik məquləsindən hesab edir. Bizim nəzərimicə, bu cür müqəddəs bəşəri işlərin təbiəti barəsində bir nəzəriyyə də vardır ki, pərəstiş məquləsindən və Allaha ibadət yönündəndir. Lakin özündən asılı olmadan, xəbərsiz baş verən bir ibadətdir. Məsələn, əxlaqi əməlləri gözəllik növündən hesab edən bir şəxs deyir ki, gözəllik hiss olunanlarla məhdudlanmadığından və əqlə əlaqədar gözəllik də mövcud olduğundan, əxlaqi işlər görənlər bir şəxs o işin gözəlliyini və camalını hiss edir, bu camal və gözəllik onu özünə tərəf çəkir. Eləcə də qeyri-əxlaqi və əxlaqa zidd olan bir işdən də onu nifrətli edir. Əxlaqi işlərdə gözəllik cazibəsi növündən olan bir cazibə, əxlaqa zidd olan işlərdə də gözəlliyə zidd olanı dəf etmək növündən olan bir dafiə (dəfətmə) qüvvəsi mövcuddur.

Amma (araşdırmaq istədiyimiz) bu nəzəriyyə çox qərribə bir nəzəriyyədir. Belə ki, əxlaqi iş görənlər bir şəxs, hətta özünün agah şüurunda Allahı tanımayıb Onun varlığına etiraf etməsə və ya fərzən etiraf etsə də öz agah şüurunda bu işi Allahın razılığından ötrü yerinə yetirməyib bu işi ilə Allaha pərəstiş etməmişsə belə, onun əxlaqi işi bir növ agahlıq olmadan Allaha pərəstiş, sitayiş sayılır.

Mümkündür belə bir sual qarşıya çıxsın: Məgər agahlıq olmadan, ixtiyarsız olaraq Allaha pərəstiş mümkündür? Cavabda deyilməlidir ki, bəli, hətta agahlıqları olmadan Allahı tanıyanlar da mövcuddur. Belə ki, bütün insanlar öz fitrətlərinin dərinliklərində (bu günkü terminlə desək, agahsızlıq üzündən) öz Allahlarını tanıyırlar. Allahı tanımaqda insanların bir-biri ilə olan fərqi agahlıq mərhələsindədir. Keçmiş dövrlərdə bu mətləbə inanılası çətin olsaydı da bu gün ona inanmaq çox asandır. Bu gün artıq sübuta yetirilmişdir ki, insanda iki növ şüur vardır: zahir olan şüur və insanın qafil olduğu şüur. Belə ki, bir növ şüurun varlığından insanın özü də agahdır, bir şüur da vardır ki,

öz növbəsində bir növ agahlıq olmasına baxmayaraq insan zahirdə ondan xəbərsizdir.¹

Həm agahlıq üzündən olan, həm də agahlıq üzündən olmayan şüura ən yaxşı misal qərizə nəzərindən uşağın məsəlidir:

Şer

Tərcümə

(Uşağın anaya olan meyli kimi; dodaqlarında (anasının döşünə olan) öz meylinin sirrini bilmir) .

Təzə doğulmuş körpə həyatının ilk günlərində, gözlərini açma bilmədiyi, şübhəsiz agah bir ananın varlığından da xəbərsiz olduğu bir zamanda (yəni, onun batini zehində ana barədə heç bir təsvir olmadığı, anasının varlığından xəbərdar olmadığı bir dövrdə) ac olan zaman başını o tərəfə bu tərəfə çevirir, dodaqlarını da o tərəfə bu tərəfə əyir. Bu dodaqlar agahlıq olmadan ana döşünü axtarır. Belə ki, əgər bir kəs uşaqdan “nə axtarırsan?”-deyə sual etsə izah etməyə qadir olmaz. Hələ onun zehni təsvirlərlə, nəqslərlə bəzənməmişdir, hətta danışmağa qüdrəti olsa belə, yenə də bu mətləbi bəyan edə bilməz. Amma özünün də xəbəri olmadan mövcud olan bir şeyin ardınca gedir, agahlığı olmadan ana döşünü axtarır. Bunu da qeyd etmək lazımdır ki, bu hiss insanlarda çox zəifdir, amma heyvanlarda güclüdür. Heyvanlarda, xüsusilə həşəratlarda bu qərizə (instinkt) güclüdür. İnsandakı məsələlərin çoxu bu qərizə miqdarındadır.²

Müasir alimlər və psixoloqlar inanırlar ki, insanın şüurunun böyük bir hissəsi onun özünün qafil olduğu, ən az hissəsi isə insanın onun varlığından agah olduğu şüurdur.

Məsələn, biz öz batinimizə müraciət etsək, öz daxilimizi axtarsaq orada bizim hisslərimizin, məlumatlarımızın, meyllərimizin, nifrət və ya məhəbbətimizin olduğunu görürük, sonra da belə fikirləşirik ki, bunlardan başqa heç bir şey yoxdur. Halbuki, bizim ruhumuzun dərinliklərində o qədər məlumatlar, idraklar, hisslər, təmayüllər vardır ki, biz onların varlığından

¹ * “Fəlsəfeyi əxlaq”, səh.16

² * “Fəlsəfeyi əxlaq”, səh.127

xəbərsizik. Yəni, sizinlə danışdığım bu anda mənim ruhumun ümdə hissəsi mənə gizlidir, eləcə də sizin mənimlə danışdığınız bu dövrdə ruhunuzun ümdə qisməti sizə məxfidir. Məsələn məqamında deyirlər, əgər siz bir qarpızı hovuzla salsanız onun neçədə bir hissəsi sudan kənar qalar? Çox cüzi miqdarı. Bəlkə də onda doqquz hissəsi su ilə örtülər, yalnız onda bir hissəsi sudan kənar qalar. Yaxud böyük bir buz parçasını su hovuzuna salsaq, onun neçə hissəsi çöldə və neçə hissəsi suyun altında olar? İnsanın aşkar şüurunun məxfi şüuruna olan nisbəti məhz bu cürdür.

Aləm də bu eynilə belədir. Quranın təbiri ilə, 1 şəhadət aləmi adlanan bu təbii aləm qeyb aləmi və məxfi həqiqətlərlə müqayisədə məhz həmin nisbətdədir. Təbiət aləmi özünün bütün kəhkəşanları, ulduzları və mövcud fəzaları ilə, harada sona çatdığı məlum olmayan və ya doğrudan da sonsuz olduğu bir halda, onu əhatə eləyən və maddi aləmdən məxfi olan digər mücərrəd aləmə nisbəti çox kiçikdir. Hədəslərdə qeyd olunur ki, bu nisbət kiçik bir üzüyün böyük bir səhraya atıldığı zaman yaranan nisbət kimi olar.

Biz insanın agahlığı olmadan etdiyi pərəstişdən söhbət edərkən bu mətləb sizin təəccübünüzdə səbəb olmamalı və *“məgər agahsızlıq üzündən olan pərəstiş də vardır?!”*-deyə sual verilməməlidir. Diri insan heç vaxt vəkil və ya canişin istəməz! Bəziləri deyər ki, mən özüm Allaha pərəstiş etmədiyimi anladığım, yaxud ümumiyyətlə Allahı qəbul etmədiyim halda siz deyirsiniz ki, mənim əxlaqi işim agahsızlıq üzündən olan bir pərəstiş növüdür? Cavabda deyilər ki, bəli, sən çox şeyləri bilmir və bilmədiyini halda onları yerinə yetirirsən. Özün-özünü tanımırsan.¹

İndi görək *“əxlaqi işlər pərəstiş növündəndir”*-dedikdə məqsəd nədir? İnsan öz fitrətinin tələbi ilə əxlaqi işləri şərəfətli hesab edir. Halbuki, o, özünün haqqından keçmək olub təbii məntiqlə əsla uyğun gəlmir. Hətta əməli əql məntiqi ilə də ölçükdə əql insana deyir ki, sən özün öz mənafeyini qoruyub hifz etməlisən. Ona görə də əxlaqi işlər bu məntiqlə uyğun

¹ * “Fəlsəfeyi-əxlaq”, səh.116

gəlmir. Buna baxmayaraq insan bu kimi işləri yerinə yetirir və bu işlərdə bir növ şərəfət, əzəmət olduğunu başa düşür, onların ülviliyini, alicənablığını ayırd edir, hiss edir ki, isar, öz haqqından, canından keçmək, insafılı olmaq və s. kimi işləri yerinə yetirməklə özünü böyüdür.

İnsan ruhunun dərinlikləri, fitrəti və qəlbinin ənginlikləri xüsusi bir duyğu ilə, Allahı, özü də bilmədən tanıdığı kimi, Allahın bu qanunlarını da agahlığı olmadan anlayır. Allahın razılığını ayırd edir və fitri olaraq işlərini Allahın razılığı yolunda görür, lakin özü Allahın razılığı istiqamətində addım atmasından qafildir.¹

Həqiqətdə əxlaq ibadət və pərəstiş qəbilindəndir. İnsan agahsızlıq üzündən Allaha pərəstiş etdiyi kimi, eləcə də agahsızlıq üzündən bir sıra ilahi göstərişlərə tabe olur. Onun agahsızlıq üzündən olan şüuru agah şüura çevrildiyi zaman, onun bütün işləri özünə əxlaqi rəng alır. (Peyğəmbərlər də məhz buna görə gəlmişlər ki, bizi öz fitrətimizə doğru sövq etsinlər, agahsızlıq üzündən olan şüuru və fitri işləri agahlıq üzündən olan işlərə çevirsinlər.) Təkcə sayı məlum olan müəyyən işlərdə deyil, hətta onun yatması və yeməsi əxlaqi bir iş olur. Yəni bizim həyat proqramımız təklif və Haqq-taalanın razılığı üzərində tənzim olunduğu zaman yeməyimiz, içməyimiz, yol getməyimiz, danışmağımız, bir sözlə həyatımız və ölümümüz bütünlüklə əxlaqi, yəni bütünlüklə müqəddəs işlərdən olur.

“İnnə səlati və nusuki və məhyayə və məmati lillahi Rəbbil-ələmin” Həqiqətən mənim namazım, həcc əməllərim, həyatım və ölümüm – hamısı ələmlərin rəbbi olan Allaha məxsusdur.²

Belə olan halda hər bir şey Allah xatirinə baş verir, hər bir şey əxlaq olur.³

MƏXLUQ ALƏMİNDƏ PƏRƏSTİŞ

Görəsən pərəstiş insanlara və onların içərisində bir qrupa

1 * “Fəlsəfeyi əxlaq”, səh.127

2 “Ənam” surəsi, ayə:162

3 * “Fəlsəfeyi əxlaq”, səh.132

məxsus olan xüsusiyyətlərdəndir və yalnız insan Allaha pərəstiş edirmi? Cavab mənfidir. Çünki əvvəla, insanların bəzisinin etdiyi, bəzisinin isə etmədiyi pərəstiş ağahlıq üzündən olan pərəstişdir. Amma bütün varlıqlar ağahsızlıq üzündən pərəstiş edir. Halbuki pərəstiş aləm varlıqların hamısında mövcud olan bir həqiqətdir, yəni aləmdə elə bir varlıq yoxdur ki, Haqq-taalaya pərəstiş etməsin.¹

Eşq məsələsində əvvəldə bəyan olundu ki, hətta Allahdan başqasını axtaran bir şəxsə də əsl hərəkət verici şey Allahı axtarmaq hissidir. O, sadəcə olaraq öz məbudunun nümunəsini səhv salmışdır. *“Və bəəsəhum fi səbili məhəbətih” Bütün varlıqlar ilahi məhəbbət yolunda hərəkətdədirlər.*²

Hərəkət (inkişaf) edən bitki Allahın məhəbbət və eşqindən başqa bir şeylə ucalmır, yerin cazibə qüvvəsi ilə hərəkət edən daş həqiqətdə Haqq-taalanı axtarmaqdan başqa bir iş görmür, Allah məhəbbəti onun zatındadır. Aşağıdakı ayələrə diqqət yetirin:

*“Aləmdə elə bir şey yoxdur ki, Allaha həmd ilə təsbih etməsin, lakin siz onların təsbihlərini dərk etmirsiniz.”*³

*“Yoxsa Allahın dinindən başqa bir şey seçirsiniz, halbuki, yerdə və göydə olanların hamısı Ona təslimdir.”*⁴

“ərə”

*“Yerdə və göylərdə olanların hamısı yalnız Allaha səcdə edirlər.”*⁵

“ərə”

*“Yerdə və göylərdə olanlar Allaha təsbih deyir.”*⁶

“ərə”

1 * “Fəlsəfeyi əxlaq”, səh.123

2 “Səhifeyi Səccadiyyə (ə)”

3 “İsra” surəsi, ayə:44

4 “Ali-İmran” surəsi, ayə:83

5 “Rəd” surəsi, ayə:15

6 “Cümə” surəsi, ayə:1

“Yerdə və göylərdə olanlar Allaha təsbih deyir.”¹

Bu ayələr daha geniş və ümumi məna kəsb edir, yəni, Quran bizə daha geniş bir dünyagörüşü bağışlayır.

Arif məsləkli şairlər də bu zəminədə çoxlu şeirlər qoşmuşlar. O cümlədən Nizami deyir:

Şer

Bu məşhur qəzəldə deyilir:

Hafizin bir qəzəlində deyilir:

Bunu demək istəyir ki, hətta Allahu inkar edənlər belə Onun vəchinin nuru ilə işıqlanmışdır, lakin bunu dərk etmir və bilmirlər. Bu məsələni aşağıdakı şeirlə bir daha təkid edir:

Şer

“Nəzər sahibləri o kəslərdirlər ki, Səni görürlər və gördüklərini də başa düşüb dərk edirlər. Digər bir qrup isə görürlər, lakin gördüklərini dərk etmirlər.”

Çox dərin irfan əhli, təqvalı filosof və həkim olan Hacı Səbzivari (“Mənzumə” kitabının müəllifi) çoxlu şeirlər demişdir. (Onun elmdə şöhrət tapmasına baxmayaraq əməl məqamı elmi məqamından çox-çox üstün olmuşdur) . Həm ərəbcə, həm də farsca çoxlu şeirlər demişdir. Əlbəttə birinci dərəcəli şairlərdən olmasa da, çoxlu gözəl şeirləri vardır. Onun bəzi şeirləri doğrudan da çox ali məzmunludur. O, Hafizin bu qəzəlini alqışlayaraq həmin mənada, Hafizin şeri ilə bir səviyyədə olan bir şer demişdir.

Şer

Quran “aləm zərrələrindən elə biri yoxdur ki, Haqqa pərəstiş etməsin”-deyə buyurur. Eləcə də elə bir insan yoxdur ki, Allaha pərəstiş etməsin, hətta aqahlığı olmadan Allaha pərəstiş edə bilər. Təkcə siz insanlar Allaha təsbih, həmd-səna etmirsiniz, bütün əşyalar Allaha təsbih deyir, həmd-səna edir.

“ərə”

“Aləmdə elə bir şey yoxdur ki, Allaha həmd-i ilə təsbih deməsin,

¹ “Səff” surəsi, ayə:1

lakin siz onların təsbihini dərk etməirsiniz".¹

Deməli, Quran məntiqində pərəstiş insanın agahlığı üzündən olan pərəstişi ilə bitmir. Çox hallarda biz insanlar pərəstişin ən naqis və zəif növlərindən olanı yerinə yetirir, yalnız ayaq üstə durub üzü qibləyə dayanaraq, iki rəkət namaz qılırıq, halbuki, ruhumuz ümumiyyətlə namazda hazır deyil, başqa bir yerdə, hər hansı bir işə məğuldur, biz sadəcə olaraq zahirdə əyilib qalxırıq.

Min yüz il bundan əvvəl yaşamış məşhur islam filosofu Farabinin gözəl bir cümləsi vardır (son zamanlarda təvəllüdünün ildönümü münasibəti ilə İranda və başqa yerlərdə konfranslar keçirilmişdir) . O, deyir: *"Asıman dolanan zaman onun dolanışığı və fırlanması namaz, ibadət və pərəstişdir; yer silkələnəndə də eyni qayda ilə, habelə yağış yağanda onun yağması pərəstişidir. Su cərəyan edəndə bu cərəyan onun pərəstişi və ibadətidir."*

Şer

Əsas məsələ bundan ibarətdir ki, şüur tək-cə insanlara və heyvanlara məxsus olan xüsusiyyət deyil, bitkilərdə də vardır, hətta bitkilərdə də xülasələnmiş, cansız aləmdə də özlərinin səviyyəsinə uyğun olan şüur vardır. Bu məsələ müasir elmdə irəli sürülən məsələlərdəndir və müəyyən qədər tərəfdarları da vardır. Onlar inanırlar ki, aləm zərrələrinin hər biri öz səviyyəsində müəyyən qədər şüurdan bəhrələnir.²

Şer (Məsnəvi, 3-cü dəftər, səh-34; 5-ci dəftər, səh-103) .

PƏRƏSTİŞ HİSSİNİN ÇİÇƏKLƏNMƏSİ

İslam təlimləri göstərir ki, bu ilahi və müqəddəs məktəb insanın bütün yönünə – istər ruhi və cismi, maddi və mənəvi, fikri və duyğu, fərdi və ictimai yönünün hamısına dərin əhəmiyyət verərək onlara son dərəcə diqqət yetirmişdir. Bunlardan heç birinə qarşı laqeyd qalmamış, üstəlik bu hissələrin hər birinin formalaşdırılmasına, pərvəriş verilməsinə xüsusi diqqət yetirmişdir.³

¹ "İsra" surəsi, ayə:44

² * "Fəlsəfeyi əxlaq", səh.123

³ * "Məcmueyi asar", 2-ci cild, səh.284

Əql və fikrin formalaşdırılması və pərvərişi, ideoloji və fikri istiqlal, əqlin istiqlalıyyəti ilə zidd olan işlərlə, o cümlədən atababalara, böyük şəxsiyyətlərə kor-koranə təqlid etmək, əksəriyyətin davranışına tabe olmaq və s. kimi şeylərlə mübarizə islam dininin çox ciddi diqqət yetirdiyi məsələlər sırasındadır.

İnsan iradəsinin pərvərişi, nəfsə malikiyyətin kəsb edilməsi və meyllərin mütləq hakimiyyətindən mənəvi azadlıq islam ibadətlərinin və sair dini təlimlərin əsas bünövrəsini təşkil edir. Həqiqət axtarmaq və elm kəsb etmə hissini, əxlaqi duyğu və atifələrin, gözəllik, camal və hissini, pərəstiş hissini pərvərişi və s. hər biri öz növbəsində islam dininin ciddi şəkildə diqqət yetirdiyi məsələlər sırasındadır.¹

Deməli, bizim doğrudan da diqqət mərkəzində saxlamalı olduğumuz əsas məsələlərdən biri və ilk növbədə özümüzdə və övladlarımızda pərvəriş verməli olduğumuz şey həqiqi mənada olan ibadət və pərəstiş hissi olmalıdır. Sadəcə bir neçə hərəkətlərlə zahirdə namaz qılmağın faydası yoxdur, insanın özünün də nə etdiyini və hansı halda olduğunu ümumiyyətlə bilmədiyini, münacatın, raz-niyazın nə demək olduğunu, Haqq-taalaya tam mənada bağlı olmağın, müəyyən hallara düşməyin və bu hallarda Allahdan başqa heç bir şeyi yadına salmamağın nə olduğunu bilməmək və s. ilə yanaşı olan namaz ibadət deyildir. Eləcə də insanın mübarək Ramazan ayında hər gün sübdən axşamədək sadəcə olaraq ağzını yeməli-içməliyərdən qoruması ibadət deyildir. Deməli, bu hiss bizdə pərvəriş olunmalıdır ki, islami tərbiyənin rüknlərindən biri bizdə icad olunsun.²

1 * "Məcmueyi asar", 2-ci cild, səh.285

2 * "İslamda təlim-tərbiyə", səh.345

İKİNCİ BÖLMƏ

İBADƏT

Hər bir cəhətdən yeganə olan Allaha ibadət və pərəstiş etmək. Ondan başqa hər bir varlığa pərəstişi tərک etmək ilahi peyğəmbərlərin təlimlərinin əsas prinsiplərindən biridir. Peyğəmbərlərin heç birinin təlimləri ibadətsiz olmamışdır.

Bildiyimiz kimi, müqəddəs islam dinində də ibadət bütün təlimlərin sərlövəsidir. İslam dinində ibadət həyatdan ayrı olan, tamamilə başqa dünyaya aid olan təlimlər silsiləsindən ibarət deyildir. Əksinə, islami ibadət həyat fəlsəfələri ilə yanaşı, ayrılmaz və həyatın bətnindədir.

İslami ibadətlərin bəziləri müştərək şəkildə və insanların cəmiyyətində yerinə yetirilir. Bundan əlavə, islam dini fərdi ibadətləri də elə bir formaya salmışdır ki, həyatın vəzifələrindən bir qisminin yerinə yetirilməsini öhdəsinə alır. Məsələn, kamil bəndəçiliyin izhar edilməsinin nümunəsi olan namazın islamda özünə xas forması var, hətta xəlvət bir məkanda, təlikdə ibadət etmək istəyən bir şəxs də bəzi əxlaqi-ictimai məsələləri, o cümlədən paklıq, başqalarının hüququna ehtiram qoyulması, vaxtın və coğrafi cəhətin tanınması, hisslərin nəzarət altına alınması, Allahın bəyənilmiş və layiqli bəndələri ilə sülh və səfada olmaq və s. kimi vəzifələri yerinə yetirməyi özünə borc bilir.

İBADƏT – BƏŞƏR RUHUNUN EHTİYACIDIR

Zamanın heç vaxt təsir qoya bilmədiyi, dəyişiklik edilməyin və qüvvədən düşməyin mümkün olmadığı sabit xülqlərdən biri də pərəstiş və ibadətdir. Bəşərin ruhi ehtiyaclarından biri də pərəstişdir. Pərəstiş o halətə deyilir ki, onda insan öz batini nahiyəsindən onu yaradana, bütün müqəddəratı onun qüdrət əlində olan bir həqiqətə tam mənada diqqət yetirir, özünü ona tam mənada möhtac bilir. Həqiqətdə bu, insanın məxluqdan Xaliqə doğru etdiyi seyrdən ibarətdir. Bu məsələnin özü malik olduğu hər hansı bir faydasını nəzərə almasaq belə, bəşərin ruhi ehtiyaclarından biridir, onun tərک edilməsi bəşərin ruhunda müvazinət halının pozulmasına gətirib çıxarır. Sadə bir misal

qeyd edirəm: Yük heyvanlarının üstünə salınan xurcunların hər iki gözünə bir-birini tarazlayacaq qədər yük qoyulmalıdır. Bir tərəf dolu, o biri tərəf isə boş olsa tarazlıq yarana bilməz. İnsanın varlığında çoxlu təmin olunmamış boş yerlər vardır, onun qəlbində çox şeylərin yeri vardır. Hər hansı bir ehtiyac təmin olunmazsa, insanın ruhu o cəhətdən iztirablı və qeyri-mötədil, tarazlıq və müvazinəti pozulmuş olacaqdır. Əgər insan bütün ömrü boyu ibadətə məşğul olsa, amma özünün sair ehtiyaclarını təmin etməsə, təmin olunmayan ehtiyaclar onu narahat edəcəkdir. Bunun əksi də bu cürdür: İnsan həmişə maddiyyatın ardınca gedərsə, mənəviyyatı üçün heç bir vaxt qoymazsa və ona diqqət yetirməzsə yenə də onun ruhu həmişə narahat və iztirablı olacaqdır.

Nehru cavanlıq yaşlarında dinsiz bir insan idi. Amma ömrünün axırlarında onda mənəvi bir dəyişiklik baş vermişdi. Onun özü belə deyir: Mən həm öz ruhumda, həm də dünyada bir boşluq, sanki boş bir yer hiss edirdim ki, mənəviyyatdan başqa heç bir şey onu doldura bilməzdi. Dünyada meydana gələn bu iztirabın səbəbi onda mənəvi qüvvələrin zəiflədilməsi idi. Bu tarazlığın pozulmasının da səbəbi məhz bundan ibarətdir. Deyirlər ki, hal-hazırda sovetlər ölkəsində bu narahatçılıq özünün böhranlı həddindədir. Camaatın ac olduğu, eləcə də aclığın başqa şeylər barəsində fikirləşməyə icazə vermədiyi bir dövrdə hamının fikri-zikri və himməti güzəranın təmin edilməsi və yaşayış uğrunda mübarizə idi. Sonralar adi həyata qayıtdıqdan sonra (indi) onların arasında bir ruhi narahatlıq tapılmışdır. İşdən qurtarmaları ilə eyni zamanda müsibətlərin əvvəli başlanır ki, görəsən boş vaxtlarını nə ilə keçirsinlər? Sonra o deyir ki, mən bu boşluqlarını mənəvi işlərdən başqa bir şeylə doldura bilməsini güman etmirəm. Bu da elə məndə baş vermiş olan həmin boşluqdan ibarətdir.

Deməli, insanın doğrudan da ibadət və pərəstişə bir ehtiyacı vardır. Hal-hazırda psixi xəstəliklərin artmasının əsasa səbəbi də məhz camaatın ibadət və pərəstişdən uzaq düşmələridir. Biz bunu hesab etməmişdik, amma bilin ki, belə bir şey vardır.

Namaz bütün şeylərdən öncə evin təbibidir, belə ki, idmanın sağlamlıq üçün faydalı, təmiz suyun hər bir evə lazım olduğu kimi, pak havanın hər kəsə tənəffüs üçün zəruri olduğu kimi, sağlam gigiyeniya və iaşəçilik normalarına riayət olunaraq hazırlanan yeməklərin insana lazım olduğu kimi namaz da insanın mənəvi sağlamlığı üçün zəruridir. Siz bilmirsiniz ki, əgər insan gün ərzində müəyyən vaxtını Pərvərdigar ilə raz-niyaza, münacata ayırsa onun ruhu nə qədər pak olar! Onun ruhuna əziyyət verən amillər bir namazın vasitəsilə yox olub arada gedir.¹

İBADƏT YARADILIŞIN SİRRİDİR

Allah-taala insanı məhz, Ona sitayiş etmək, Onun əmr və fərmanlarına itaət etmək üçün yaratmışdır. Deməli, insanın vəzifəsi Allaha itaət etməkdir: *“Həqiqətən cinləri və insanları Mənə ibadət etmələrindən başqa bir iş üçün yaratmamışam.”*²

İnsan öz Allahına pərəstiş etməklə və Onu yad etməkdən başqa bir yolla özünü tapmaz. Əgər öz Allahını, məbudunu unudarsa, özünü də unudar, kim olduğunu, nə üçün yarandığını, nə etməli olduğunu və hara gedəcəyini də bilməz: *“O kəslərdən olmayın ki, Allahı unutdular, Allah da onların özlərini özlərinə unutdurdu.”*³

İBADƏT İLAHİ ƏHD-PEYMANDIR

Bu ayədə bir ilahi əhd-peymandan söz açılaraq buyrulur: **“Ey Adəm övladı!** (Ayədə bir-iki nəfərə, yaxud bir-iki ümmətə deyil, bütün insan övladlarına xitab olunur:) **Mən sizinlə əhdpeyman bağlamadımı?”**

Buyrulur ki, Mən sizinlə əvvəllər əhdpeyman bağlamışam ki, şeytana pərəstiş etməyəsiniz. Burada *“şeytana pərəstiş etmək”* dedikdə məqsəd heç də mehrabda hər hansı bir şeytan heykəli düzəldib ona sitayiş etmək deyil, şeytanın əmrlərinə tabe

1 * “İslam və müqtəziyati-zaman”, səh.292

2 “Zariyat” surəsi, ayə:56

3 “Həşr” surəsi, ayə:19

olmaqdır.

“ərə”

“Sizinlə əhd-peyman bağladım ki, şeytana pərəstiş etməyəsınız, yalnız Mənə itaət edəsiniz. Bu düzgün və sizi səadətə çatdıran bir yoldur.”¹

İBADƏT İNSANA ƏMR OLUNAN MƏSƏLƏDİR

Peyğəmbər, Quran və onun ayələri (bu ayədə buyurulan) ilahi bəyyinədir. Bu ilahi bəyyinə görə sən camaatdan nə istəyir? Bəzi vaxtlar ilahi bəyyinə dözülməz bir təklifi vacib edərək camaatdan elə bir şey istəyir ki, onların həyatını tamamilə dözülməz hala salır. O zaman camaat iki işdən birini seçməlidir: ya öz həyatlarını tamamilə puça çıxartmaqla hər bir şeyi buraxıb, məsələn, peyğəmbərin sözüne qulaq asmalıdır, (ya da öz işlərinə məşğul olmalıdırlar) . Birinci halda camaata bir qədər haqq vermək olar ki, bu çox da asan bir iş deyildir. Çünki bu halda Peyğəmbər bizə deyir ki, sən öz əhl-əyalını, həyatını, məişətini, işini, övladını, qohum-əqrəbanı burax birlikdə gedib, misal üçün, filan dağın ətəyində ölənə qədər tək-tənha olaq. Xeyr, Peyğəmbər gəlib onlardan elə bir şey istəmişdir ki, nəinki onlar üçün çətin deyil, üstəlik onların məişətləri ilə tamamilə münasibdir. Məgər Peyğəmbər onlardan nə istəyirdi? Əvvəla pərəstiş barəsində buyurulur ki, Allahdan başqa heç bir varlığa pərəstiş etməyin. Məgər bu pisdirmi?-----Buyurulur ki, “yalnız Allaha pərəstiş edin, Allahdan qeyri heç bir varlığın qarşısında əyilməyin, Onun dininə itaət etməyi, yoluna tabe olmağı və Onun qarşısında xüzu-xüsu etməyi yalnız Onun xatirinə yerinə yetirin. Bu necə bir istəkdir?

“Hənif” yəni, haq axtaran. Bu kəlmənin, onunla eyni vəzndə (quruluşda) olan cəniflə fərqi bundan ibarətdir ki, haqdan batilə olan yönəlməyə “cənafət”, batildən haqqa yönəlməyə isə

¹ * “Məcmueyi asar”, 3-cü cild, səh.603

“hənafeət” deyilir. Başqa təbirlə desək, mötədil, təfrit və iftardan uzaq olan bir yola yönəlməyə----Bu hənafeət deyilir ki, haqqa yönəlmə də onun mənasında gizlənidir. İfrat və ya təfritə yönəlməyə isə “cənafeət” deyilir.

Görəsən bu bəyyinə camaatdan nə istəyir? Əvvəla bunu istəyir ki, Allahdan başqa heç bir varlığa sitayiş etməsinslər, yalnız və yalnız Onun qarşısında xüzu etsinslər, hünəfa, yəni haqq axtaran və mötəqil olsunlar. İkincisi isə bəndələr ilə Allah arasında rabitə olan namazı bərqərar etsinslər. Təkrarən qeyd etmişik ki, “namazın bərqərar edilməsi” “namaz qılmaq”dan tamamilə fərqlənir. “Namazın bərqərar edilməsi” dedikdə, məqsəd budur ki, namazı elə şəkildə yerinə yetirək ki, onun haqqı əda olunmuş olsun. Yəni qəlbin hüsuru, xüzu, xüsu və təfəkkürlə yanaşı olan namaza namazın bərqərar edilməsi deyilir.¹

İBADƏT – İMANIN NİŞANƏSİDİR

Bir gün Peyğəmbəri-əkrəm (s.ə.v.v) sübh namazından sonra Süffə səhabələrinin yanına getdi (Peyğəmbər (s.ə.v.v) onların vəziyyətini yoxlamaq üçün Süffəyə tez-tez gedirdi.) Bu zaman gözü qeyri-adi bir halda olan bir cavana sataşdı. Onun gözləri çuxura düşmüşdü, rəngi adi rəngdə deyildi. Peyğəmbər (s.ə.v.v) irəli gəlib buyurdu: Gecədən necə sübhə çıxdın?

Cavan dedi: Yəqin əhli olan halda sübhə çıxdım, ey Rəsuləllah. Yəni sən dilinlə dediyin və bizim qulaqlarımızla eşitdiyimiz şeyləri hal-hazırda (bəsirət gözü ilə) görürəm.

Peyğəmbər (s.ə.v.v) ondan bir qədər artıq məlumat almaq istədi və buyurdu: Hər şeyin əlaməti vardır. Sən yəqin əhli olduğunu deyirsənsə de görüm onun əlaməti nədir?

Dedi: Mənim yəqinimin əlaməti budur ki, yəqinim gündüzlər məni susuz, gecələr yuxusuz saxlayır. Yəni, bu günlərdə və gecələrdə oyaq qalmaq mənim yəqinimin əlamətidir. Mənim yəqinim gecə başımı rahat yatağa qoymağa icazə vermir. Mənim yəqinim hətta bir gün olsun belə, oruc olmamağa icazə vermir.

Peyğəmbər (s.ə.v.v) buyurdu: Bu kafi deyildir, bundan artıq

¹ * “Quranın yeddi surəsinin təfsiri”, səh.92

xəbər ver. Səndən daha çox əlamətlər istəyirəm.

Cavan dedi: Ya Rəsuləllah! Bu dünyada olduğum indiki zamanda sanki o dünyanı görür, səslərini eşidirəm, behişt əhlinin səsini behiştədən, cəhənnəm əhlinin səsini cəhənnəmdən eşidirəm. Ya Rəsuləllah! Əgər icazə versən elə indinin özü səhabələrdən hansının behişt əhli, hansının isə cəhənnəm əhli olduğunu xəbər verərəm.

Peyğəmbər (s.ə.v.v) buyurdu: Sus! Artıq heç nə demə.¹

Peyğəmbər (s.ə.v.v) ona buyurdu: Ey cavan! Sənin arzun

nədir?

Dedi: Ya Rəsuləllah, Allah yolunda şəhid olmaq istəyirəm.

Belə bir cavanan ibadətləri də, arzuları da göz qabağındadır. Gündüzlərini və gecələrini ibadətlə keçirir, həqiqi mömin və islamın kamil insanı olur. Hər iki dərddə sahib olduğu ilə yanaşı, ikinci dərddənin mənşəyi birinci dərddir. O da Allah eşqinə qovuşmaq məsələsidir. Bu, ikinci dərddə onda icad etmişdir.²

İBADƏT – İSLAM TƏLİMLƏRİNİN BAŞIDIR, SƏRLÖVHƏSİDİR

İbadətlə əlaqədar söhbət etdiyim zaman dedim ki, heç vaxt “islam təkcə ictimai bir dindir, yaxud “təkcə bir əxlaq dinidir”- deməyin. Əksinə islam bunların hamısını əhatə edən bir dindir. İslam dini ictimai təlimlər bərsində ən yüksək nəzəri bəyan edərək buyurur:

“Bütün peyğəmbərləri buna görə göndərdik ki, camaat arasında

ictimai ədalət bərqərar olunsun.”³

¹ “Üsuli-kafi”, 3-cü cild, səh.53; “Kənzül-ümmal”, 13-cü cild, səh.351.

² * “İnsani-kamil”, səh.102

³ “Hədid” surəsi, ayə:25

İslam yaxşı əxlaq üçün ən yüksək nəzərləri verərək buyurmuşdur:

*“Allah o kəsdir ki, savadsız insanlar arasında onların özlərindən olan bir rəsul göndərdi ki, onlara Allahın ayələrini oxusun, (onları ruhi aludəliklərdən, mənəvi çirkinliklərdən) təmizləsin, onlara kitabı və hikməti öyrətsin.”*¹

Belə bir sual yarana bilər ki, görəsən ictimai təlimlərin dəyərini bu qədər yüksəldən İslam dini bununla yanaşı ibadət dəyərini azaltmışdır mı? Əsla yox! İbadət dəyərini bir zərrə olsun belə azaltmamış, əksinə onun məqamını bunların hamısının fövqündə qoruyub saxlamışdır.

İslam nəzərindən təlimlərin sərlövhəsi və başı ibadətdir. Əgər ibadət düzgün şəkildə yerinə yetirilsə, yerdə qalan iki məsələ də düzgün olacaqdır. Əgər ibadət olmasa o ikisi də həqiqi mənasını tapmayacaqdır. Dünyada əxlaqi və ictimai məsələlərdə yaxşı müsəlman olan, lakin ibadətlə əlaqədar məsələlərdə yaxşı müsəlman olmayan bir şəxsin tapılmasına inanmayın. Biz namaz qılmayan bir şəxsin müsəlmanlıqla əlaqədar bir şeyə malik olmasına inanmırıq. Əmirəl-möminin Əli (ə) buyurur: *“Allaha iman gətirdikdən sonra heç bir şey namaz həddində deyildir.”* Peyğəmbəri-əkrəm (s.ə.v.v) buyurmuşdur: *“Namaz insanın evində olan isti su bulağına bənzəyər və insan gün ərzində beş dəfə isti su ilə bədənini yuyar.”*

“Hökmən namaza yetişin, namaz barəsində muğayət olun!”
Allah-taala Peyğəmbərə (s.ə.v.v) buyurur:

“Öz ailənə əmr et ki, namaz qulsınlar, özün də namaza səbr et (yəni

¹ “Cümə” surəsi, ayə:2

çoxlu namaz qıl və ona döz) “

“Allah bilir ki, sən və səninlə olan şəxslər gecələr qalxıb ibadət edir və Allaha pərəstiş edirsiniz.”

“Ey Peyğəmbər! Gecənin bir qismini təhəccüdlə (Allaha ibadət və yalvarışla) məşğul ol. (Bu iş Peyğəmbərə vacib idi) . Bəlkə Allah bu hal ilə səni bəyənilmiş məqama (məqami məhmuda) çatdıra.”¹

İBADƏTİN YÖNLƏRİ

İslam nəzərindən hər bir xeyirli və faydalı iş pak və ilahi bir niyyətlə yanaşı olduqda ibadət sayılır. Buna görə də dərs oxumaq, kəsb-ticarətlə, ictimai fəaliyyətlərlə məşğul olmaq Allah xatirinə və Allah yolunda olarsa ibadət sayılır.²

Fəqihlər buyurmuşlar ki, insan hər bir əməli Allahın razılığı xatirinə və bu məqsədlə yerinə yetirərsə ibadət sayılır. Əlbəttə, zatən məsləhəti olan bir iş nəzərdə tutulur. Yəni öz-özlüyündə və zatən yaxşı bir iş və onda müəyyən bir məsləhət olsun. Əgər insan onu Allah xatirinə yerinə yetirərsə və məqsədi də ilahi yönə malik olsa ibadət sayılır. Buna əsasən mümkündür ki, insanın hətta yatmağı belə ibadət sayılsın. Demişlər ki, əgər bir şəxsin həyatı çox dəqiq və düzgün şəkildə tənzim olunsa, hər bir işi öz yerində və öz vaxtında əncam versə, özünü doğrudan da onun əməlləri Allah razılığına olacaq şəkildə tərbiyə etsə o gecə-gündüz ibadətdədir: Yatmağı da, oyaqlığı da, yemək yeməyi də, yol getməyi də, paltar geyməyi də, bütün bunların hamısı ibadətdir. Çünki fərz olunur ki, şəxs bütün bunların hamısını Allahın rızası üçün yerinə yetirir. Bu, düzgün bir mətləbdir. “İnsan həmişə ibadət halında olmalıdır” deyər, buyurulan kəlamın da mənası məhz bundan ibarətdir. Yəni bir an olsa belə insan ibadət halından çıxmamalıdır. Lakin bu barədə səhvə yol

¹ * “İslam və müqtəziyati-zaman”, səh.294

² * “Seyri dər Nəcül-bəlağə”, səh.81

verilməməlidir. Belə ki, bizim hər bir işimiz məsləhətli olub Allah xatirinə yerinə yetirildiyi zaman ibadət sayıldığından (istilaha olan ibadət tərki olunmamalıdır). Misal üçün (bir həkim deyər ki,) mən öz poliklinikamda olduğum zaman, işlərimi Allahın razılığına görə yerinə yetirib nəticədə ibadət edirsə, bunun mənası ruhu və məğzi Allahın zikri, Onunla xəlvət etmək, Ondan başqalarını unutmamaq və Allahdan başqa hər bir şeydən əl üzümək mənasına olan ibadətdən ehtiyacsız olmaq demək deyildir. Əksinə o ibadət öz yerində olub hər bir halda lazımdır. Əgər o iş, yəni, sırf şəkildə ibadətdən ibarət olan və ibadətdən başqa heç bir məsləhəti olmayan işlər olmasa bunların heç bir mənası olmazdı.

İslamda iki cür iş, əməl mövcuddur: onlardan bəzilərinə istilaha sırf ibadət deyilir. Yəni namaz kimi ibadətdən başqa heç bir məsləhəti olmayan işlər. Bəzi işlər isə həyatın məsləhət və mənafeyinə olan işlərdir və onların da ibadət halına salınması mümkündür. Deməli, hər bir iş Allahın razılığı yolunda və Allah xatirinə yerinə yetirilsə ibadətdir. Lakin səhv olunmamalıdır: bu iş ümumiyyətlə bəndələri yalnız Allaha diqqət yetirməyə yönəldən ibadətdən və istiğfar edilən işlərdən əsla ehtiyacsız etmir. Nə Peyğəmbər, nə Əmirəl-möminin, nə də başqa bir insan heç vaxt özünü ibadətdən ehtiyacsız hesab etməməlidir.¹

TƏQDİS (MÜQƏDDƏS BİLMƏ) VƏ TƏNZİH (EYB VƏ NÖQSANLARDAN PAK BİLMƏK) İBADƏTDİR

İslam maarifi ensklopediyasında ibadətin çox geniş mənası vardır. Mənşəyi Allaha itaət olmayan hər növ itaət – istər əmmarə nəfsinə itaət olsun, istərsə də başqa insanlara, şirk hesab olunur. Əlbəttə, bu cür işlər şirkin zəif mərhələləridir və islam dinindən çıxmağa səbəb olmaz. Lakin “ibadət inşası” məqsədilə eləcə də bəndəçilik izhar etmək məqsədilə yerinə yetirilən əməllər, yəni ibadət olunan tərəfin kamil şəkildə təqdis və tənzihindən, onun qarşısında bəndəçilik izhar edilməsindən başqa bir məfhumu olmayan rüku, səcdə, qurbanlıq kəsmək və s. kimi əməllər Allahdan başqası üçün heç bir vəchilə caiz deyildir. Nə

¹ “Təlim və tərbiyə”, səh.347

peyğəmbər üçün, nə imamlar üçün, nə mələklər üçün, nə də başqa şeylər üçün. Əgər bu əməllər Allahın pak zatından başqası üçün yerinə yetirilsə şirk sayılır. İstər Allahın zatında, sifətlərində və ya Onun xaliquyyət məqamında tovhidlə yanaşı olsun, istərsə də yanaşı olmasın.

Bu mətləb bir qədər izah olunmalıdır: Şəxsin müəyyən şey qarşısında etdiyi hər növ diqqət və ya xüzu ibadət deyil. Bir şey qarşısında xüzu müqəddəslik yönünə malik olduqda ibadət sayılır. Məsələn, əgər insanın xüzu izhar etməsi yalnız özünü kiçik sayıb naqis göstərməsi məqsədilə olarsa bu, təvazökarlıqdır. Əgər xüzu izhar edilməsi başqasının hörmətli sayılması ünvanı ilə olarsa təzim və təkrim sayılır. Təvazö və təzimin heç bir növü ibadət deyildir. Təvazö ilə təzimin fərqi bundadır ki, təvazönün məfhum və mənası insanın özünü kiçik göstərməsidir, amma təzimin məfhumu isə başqa bir şəxsin əzəmətli və ehtiramlı olduğunu göstərməkdir.

Əgər insanın başqa bir şey qarşısındakı xüzusu, onu təqdis və tənzih etməsi həmin şeyin bütün çatışmamazlıqlardan pak bilməsi mənasına olarsa bu ibadət sayılır və Allahdan başqası üçün caiz deyildir. Çünki hər növ nöqsanlardan pak olan, müqəddəsliyə layiq olan varlıq yalnız Allahın pak zatıdır.

Təsbih və təqdis də iki növdür: **Ləfzi** (sözdə olan) , **əməli**.

Ləfzi təqdis bundan ibarətdir ki, insan hər hansı bir cümlə ilə öz məbudunu təqdis etsin. Məsələn, bir şəxs **“Sübhanəllah”** (Allahı hər növ eyb və nöqsanlardan pak bilirəm) , eləcə də **“Əlhəmdü lillah”** (bütün həmd və tərif Allaha məxsusdur) kimi cümlələrlə Allahı bütün nemətlərin həqiqi faili, bütün xeyirlərin, bərəkətlərin və kəlmələrin mənşəyi hesab edir. Eləcə də **“Allahu əkbər”** kəlməsi ilə Allahı təsəvvürə gələ bilən bütün şeylərin fəvqündə dayanan, vəsf edildiyindən qat-qat yüksəkdə olan bir varlıq hesab etdiyindən ləfzdə olan təsbih və təqdis sayılır. Bu kimi kəlmələr yeganə və müqəddəs Allahın zatından başqa heç bir kəs üçün caiz deyildir, istər müqərrəb mələk olsun, istər nəbi, istərsə də mürsəl peyğəmbər. **“La hovlə və la qüvvətə illa billah”** cümləsi də bu qəbildəndir.

Əməli təqdisə gəldikdə isə, o bundan ibarətdir ki, insan müəyyən bir iş görsün və onun məfhumu o əməli hansı varlıq üçün yerinə yetirmişsə həmin varlığın müqəddəsliyin çatdırır. O cümlədən rüku, səcdə, qurbanlıq və s. Əlbəttə, əməl məqsədi söz kimi aşkar şəkildə bəyan etmir. Mümkündür ki, həmin əməllər təzim şəklinə də yerinə yetirilsin. Bu halda ibadət olmayacaq və əməlin özü də müqəddəs sayılmayacaqdır. Yəni sadəcə bir əməl olacaqdır. Lakin büt, od və yaxud başqa bir şeyin qarşısında yerinə yetirilən əməllər müqəddəslik yönümünə malik olur. Çünki bu işlər onların təqdis edilməsi məqsədilə yerinə yetirilir.

Bəşərin fitrətində nəyi isə təqdis etmə hissi vardır. İnsan fitri olaraq bütün nöqsanlardan pak, bütün kamal xüsusiyyətlərə malik olan bir varlıq qarşısında dayanaraq onun təqdis və tənzih etmək istəyir. Çünki təqdis insanın fitri bir hissindən qaynaqlanır, mütləq kamala sitayiş etmək qərizəsi də insanı istər-istəməz bu işləri görməyə vadar edir. Təqdis etdiyi şeyin müstəqil olmasına bir növ etiqad taparaq müstəşir, yaxud qeyri-müstəşir yöndə, hətta tətbiq edilməsində xəyata yol verməklə olsa belə. Başqa sözlə desək, ibadət və təqdis insanın qərizəvi hissindən qaynaqlandığına görə insanın zahiri şüur mərhələsində onun hər bir şeyə layiq olmasına, hər növ nöqsanlardan uzaq olmasına, o məbudun zətən və yaxud felən müstəqil olmasına etiqadlı olmasının zərurəti yoxdur.

Bəli, təqdisin mənası məhz bundan ibarətdir. Təqdislə təvazönün, eləcə də təqdislə sadə təzim və təqdislə qibləgah qərar verməyin fərqi bundan ibarətdir. Zərdüştərin atəş qarşısında yerinə yetirdikləri iş təvazö, sadə təzim və ya qibləgah qərar vermək deyil, təqdisdir. Bir əməlin təqdis və tənzih qərar verilməsi onun ibadət sayılması üçün kifayətdir, istər mütləq rübubiyyətə və Rəbbinnöv məqamına etiqadını aşkar etsin, istərsə də aşkar etməsin.¹

TƏFƏKKÜR İBADƏTDİR

Tərbiyəvi yönə malik olan və islami təlimlərdə çox gözə dəyən

¹ * "Xədəməti mütəqabili islam və İran", səh.250

məsələlərdən biri də təfəkkürdür. Çoxlu hədislərdə təfəkkür ibadət sayılaraq buyurulur: *“Bir saat təfəkkür etmək bir illik (təfəkkürsüz) ibadətdən xeyirlidir”*; *“Bir saat təfəkkür etmək yetmiş illik (təfəkkürsüz) ibadətdən xeyirlidir”*; *Bir saat təfəkkür etmək altmış illik (təfəkkürsüz) ibadətdən xeyirlidir.”*

Hədislərdə mövcud olan fərqlər təfəkkür səviyyəsinin fərqli olduğuna görədir.

Deməli, təfəkkürün özü ibadətdir. Buna əsasən üç növ ibadət vardır: Bədənlə əlaqədar olan ibadət – namaz, oruc kimi; malla əlaqədar olan ibadət – zəkat, xumus vermək və bir sözlə infaq kimi; üçüncüsü, fikirlə əlaqədar (sırf ruhi yönə malik) olan ibadət və bu, təfəkkür adlanır.

Təfəkkür ibadət növlərinin ən fəzilətlisidir. Yuxarıda qeyd olunan hədislərdən məlum olur ki, təfəkkürün dəyəri sair ibadətlərdən çox-çox üstündür. Mümkündür ki, bunun bir saati təfəkkürsüz olan altmış illik bədən ibadətinə bərabər olsun. Burada məqsədin o ibadəti bu ibadətin yerinə qoymaq və bu ibadəti tamamilə buraxaraq ondan yapışmaq kimi anlaşılmalıdır. Hər biri öz yerində zəruri və lazımdır. Hədislərdə məqsəd bu işin zərurətini çatdırıb bəyan etməkdir.

İBADƏTLƏ VİLAYƏTİN BAĞLILIĞI

Həqiqətdə şüa məzhəbini sair islami məzhəblərdən seçən, eləcə də öz ardıcılıqlarına xüsusi islami görüş verən məsələ bu məzhəbin insan barəsində olan nəzəridir. Bir tərəfdən insanın istedadlarını qeyd etdiyimiz kimi, həddindən artıq heyvətə hesab edir və insaniyyət dünyasını, bütün insani istedadların feliyyətə çatdığı kamil insanın varlığından xali bilmir. Digər tərəfdən bu məzhəbin görüşünə əsasən bəndəçilik insanın yüksək insani məqamlara layiq olmasının yeganə vasitəsidir, bəndəçilik yolunun tam və kamil surətdə qət edilməsi Allahın vəli və höccəti olan kamil insan kimi rəhbərin mənəvi inayətləri olmadan müyəssər ola bilməz. Buna görə də bu məzhəb başçıları belə bəyan etmişlər:

“İslam beş şey üzərində qurulmuşdur: Namaz, zəkat, oruc, həcc

və vilayət. Heç bir şey hidayət qədər nida olunmamışdır.”¹

İBADƏTİN FƏLSƏFƏSİ

Quran nəzərindən əqlin höccət sayılması dəlillərindən biri də budur ki, o, özünün hökm və göstərişləri üçün müəyyən bir fəlsəfə bəyan edir. Bunun mənası o deməkdir ki, verilən göstərişlər bu məsləhətin nəticəsinə tabedir. Üsul alimləri deyirlər ki, mənafə (məsləhət) və fəsadlar hökmlərin səbəbləri silsiləsində qərar tutur. Məsələn, Qurani-kərim bir yerdə “namaz qılın”-deyə hökm edir, digər yerdə isə onun fəlsəfəsini belə bəyan edir:

“Həqiqətən namaz (bəndələri) pisliklərdən, yaramazlıqlardan

çəkindirir.”²

Bu zaman namazın ruhi təsirlərini xatırladır, onun insana nə qədər ruhi və mənəvi yüksəliş bəxş etməsini bəyan edir. Bu yüksək mənəviyyət nəticəsində insanda çirkinliklərdən, yaramaz əməllərdən və aludəliklərdən uzaq olmaq hissi yaranır. Yaxud orucun hökmünü xatırladır və onun ardınca da buyurur:

“Sizdən əvvəlki ümmətlərə (oruc) yazıldığı kimi, sizə də (oruc

tutmaq) yazıldı ki, bəlkə təqvalı olasınız.”³

Sair hökmlər, o cümlədən zəkat, cihad və s. barəsində də məsələ eynilə belədir. Onların hamısı barəsində həm fərdi, həm də ictimai baxımdan izahat verilir. Beləliklə Quran asimani hökmlərə onların fəvqəl-bəşər hökmlər olması ilə yanaşı, bu dünyaya məxsus bir yön də bağışlayır və insandan onların barəsində təfəkkür etməsini istəyir ki, mətləbin məğzi və canı onun üçün aydın olsun, heç vaxt ibadətə tam şəkildə bəşər

¹ “Vəsail”, 1-ci cild, səh.4

² “Ənkəbut” surəsi, ayə:45

³ “Bəqərə” surəsi, ayə:183

fikrinin və ideologiyasının fəvqündə duran bir sıra rəmzlərdən ibarət olmasını təsəvvür etməsin.¹

İBADƏTDƏ TÖVHİD

Tövhidin müəyyən qismləri və mərhələləri vardır: Zati tövhid, sifati tövhid, feli tövhid və ibadi tövhid.

Zati tövhid dedikdə məqsəd budur ki, Pərvərdigari-ələmin müqəddəs zati yeganədir, heç bir oxşarı yoxdur, Ondan başqa bütün varlıqlar Onun xəlq etdiyi olub bunların hamısı dərəcə və mərtəbədə kamal baxımından Ondan aşağı səviyyəli, ümumiyyətlə Onunla müqayisə olunması deyildir. **“Heç nə Onun misli, oxşarı deyildir”,** yaxud **“Onun üçün heç bir tay-bərabər olmadı”** və s. kimi ayələr Allahın zatında yeganə olmasını (zati-tövhid) bəyan edir.

Sifətlərdə tövhid dedikdə nəzərdə tutulur ki, Allahın elm, qüdrət, həyat, iradə, idrak, eşitmək, görmək və s. kimi həqiqətlərdən ibarət olan ilahi sifətləri Onun müqəddəs zati ilə ayrılıq təşkil etmir, əksinə Onun zati ilə eyniyyət təşkil edir. Yəni Allah-taalanın zati elə bir tərzdədir ki, qeyd olunan sifətlər Ona aid edilir. Yaxud bu sifətlərin əsərləri Ondan zahir olur.

Feldə tövhid dedikdə nəzərdə tutulur ki, tək-cə bütün zatlar deyil, hətta bütün işlər də (hətta insanın işləri belə) Allahın iradə və istəyi ilə olub, müəyyən yollarla Onun müqəddəs zatının istəyindən irəli gəlir.

İbadətdə tövhid dedikdə məqsəd budur ki, Allahın müqəddəs zatından başqa heç bir varlıq ibadət və sitayişə layiq deyil və Allahdan başqasına sitayiş şirkə, islami tövhid hüduqlarından çıxmaqla bərabərdir.

İbadətdə tövhid, tövhidin sair qismləri ilə bir qədər fərqlənir, çünki əvvəldə qeyd olunan üç qism Allahın Özünə məxsusdur, axırncı qeyd olunan qism isə bəndələrlə əlaqədardır. Başqa sözlə desək, Allah-taalanın hər hansı misl, oxşar olmaqdan pak və münəzzəh olması, sifətlərdə yeganəliyi, eləcə də iş görməkdə (feldə) yeganə olması Onun sifəti və Ona aid olan işlərdəndir.

¹ * “Aşınayi ba Quran”, səh.52

Amma ibadətdə tövhid dedikdə, məqsəd yeganəpərəstlikdir. Deməli ibadətdə tovhid Allaha yox, bəndələrin işlərinə aiddir.

Lakin əsl həqiqət bundan ibarətdir ki, ibadətdə tövhid də Allahla əlaqədardır, çünki ibadətdə tövhid dedikdə məqsəd budur ki, Allah-taala məbud (ibadət olunan) olmağa layiq olmaqda da yeganədir. Deməli, O, haqq olan yeganə məbuddur. **“La ilahə illəllah”** (Allahdan başqa heç bir məbud yoxdur) kəlməsi də tövhidin bütün mərhələlərinə şamildir. Əlbəttə onun ilkin məfhumu ibadətdə tövhiddir.

Zatda və ibadətdə tövhid islami etiqadın ilkin prinsiplərindəndir. Yəni əgər bir kəs öz etiqadında bu iki prinsipdən hər hansı birinə xələl yetirərsə müsəlman hesab olunmaz. Müsəlmanlardan heç kəs bu iki prinsip ilə müxalifət etməmişdir.

Son zamanlar Məhəmməd ibni Vəhhaba (o, İbni Teymiyyə Hənbəliyə tabedir) mənsub edilən və vəhhabiyyət fırqəsi ardıcılıarı iddia etmişlər ki, müsəlmanların etiqadlarından bir qismi, o cümlədən şəfaətə etiqad bəsləmək, eləcə də müsəlmanların əməllərindən bəziləri, məsələn təvəssül, peyğəmbərlərdən və ilahi övliyalardan kömək istəmək və s. ibadətdə tövhidə ziddir. Lakin sair müsəlmanlar bu kimi işləri ibadətdə tövhid ilə zidd hesab etmirlər. Deməli, vəhhabilərin sair müsəlmanlarla olan ixtilafı pərəstişə layiq və yeganə olan məbudun Allahı, yoxsa Allahdan başqası olmasında; məsələn, peyğəmbərlərin, övliyaların da pərəstişə layiq olub-olmamasında deyil. Heç bir şübhə yoxdur ki, Allahdan başqası pərəstişə layiq deyildir. İxtilafı məsələ bir kəsdən şəfa diləmək, bir kəsi şəfaətçi qərar vermək, təvəssül etmək və s.-nin ibadət olub-olmamasındadır. Deməli, burada bu məsələ ilə əlaqədar yaranan münaqişəli məsələ (məntiqdə deyildi ki) ikinci müqəddimədə deyil, birinci müqəddimədədir. İslam alimləri özlərinin geniş və dəlil-sübut əsasında olan bəyanları ilə vəhhabilərin nəzəriyyələrini rədd edirlər.¹

¹ * “Məcmueyi-asar”, 3-cü cild, Kəlam-70, səh.26

Yuxarıda qeyd olunan üç mərtəbə nəzəri tövhid və mərifət növündəndir. Amma ibadətdə tövhid əməli tövhiddir və “olmaq” qəbilindəndir. Tövhidin o mərtəbələri düzgün təfəkkür və əndişədir, bu mərhələsi isə həqiqi “olmaqdan” ibarətdir. Nəzəri tövhid kamal görüşüdür, əməli tövhid isə kamala çatmaq yolunda bir hərəkətdir. Nəzəri tövhid Allahın yeganə olmasını dərk etməkdir, əməli tövhid isə insanın “yeganə olması”dır. Nəzəri tövhid görməkdir, əməli tövhid isə getməkdir.

Əməli tövhid, yaxud ibadətdə tövhid dedikdə yeganə pərəstlik, başqa sözlə desək, Haqqa pərəstləş istiqamətində yeganə olmaq nəzərdə tutulur. Sonradan qeyd edəcəyik ki, islam nəzərində ibadətin müəyyən mərtəbə və dərəcələri vardır. İbadətin ən aşkar mərtəbəsi təqdis və tənzih mərasimlərini yerinə yetirməkdir. Belə ki, Allahdan başqası üçün vaqə olarsa ümumiyyətlə tövhid əhlinin cərgəsindən çıxmağa, islamdan xaric olmağa səbəb olur. Amma islam nəzərindən pərəstləş bu mərhələ ilə bitmir. Bir şeyi hər növ olsa belə, özü üçün ideal və mənəvi qiblə qərar vermək pərəstləşdir. Bir kəs öz nəfsani istəklərini əsas götürərək onu özünün mənəvi qibləsi qərar versə ona pərəstləş etmiş olur.

“O kəsi görmədinmi ki, öz həvayı-nəfsini özünə məbud qərar

vermişdir?!”¹

Allahın itaət olunmasını əmr etmədiyi bir şəxsin əmr və fərmanlarına tabe olan və onun qarşısında sözsüz, qeydsiz-şərtsiz təslim olan şəxs həqiqətdə ona itaət etmiş olur:

“Həqiqətən onlar öz dini alimlərini və öz zahidlərini Allah əvəzinə

¹ “Fürqan” surəsi, ayə:43

özlərinə məbud seçmişdilər.”¹

“Həqiqətən biz insanlardan bəzisi başqa bəzilərini özünə məbud, itaət olunan və hakim qərar verməyəkdir.”²

Buna əsasən əməli tövhid, yaxud ibadətdə tövhid dedikdə məqsəd budur ki, yalnız Allaha itaət edək, ruhumuzun qibləsini və ideallarımızın hərəkət istiqamətini Ona doğru yönəldək, sair ideal, mənəvi qiblə və cəhətləri və itaət olunmağı tərk edək, yəni əyilməyimiz də, qalxmağımız da Allah üçün olsun, Allah üçün qiyam edək, Allah üçün xidmət edək, Allah üçün yaşayaq, Allah üçün ölək. Necə ki, İbrahim (ə) belə deyib:

“Qəlbimin çöhrəsini və ürəyimin üzünü haqqa yönələn halda elə bir həqiqətə doğru çevirmişəm ki, bütün aləmləri – aşağı və yüksək aləmləri yaradandır. Heç vaxt müşriklərdən olmadım.”³

“Həqiqətən mənim namazım, ibadətim, yaşamağım və ölməyim aləmlərin rəbbi olan Allah üçündür. Onun heç bir şəriki yoxdur. Mənə bu əmr olunmuşdur, mən də haqqa təslim olanların ilkiniyəm.”⁴

İbrahim (ə)-ın bu tövhidi onun əməli tövhididir. “La ilahə illəllah” pak kəlməsi hər şeydən əvvəl əməli tövhidə nəzər yetirir. Yəni Allahdan başqa pərəstişə layiq olacaq heç bir varlıq yoxdur.⁵

¹ “Tövbə” surəsi, ayə:31

² “Ali-İmran” surəsi, ayə:64

³ “Ənam” surəsi, ayə:79

⁴ “Ənam” surəsi, ayə:162-163

⁵ * “Məcmueyi-asar”, 2-ci cild, səh.104

ŞİRK (ALLAHA ŞƏRİK QOŞMAQ)

Burada qeyd olunması lazım olan məsələlərdən biri də budur ki, tövhid şirkin antonimidir. Şirk kəlməsi müşarikət (şərikli olmaq) mənasındadır. Qurani-kərimdə Musa (ə)-ın Allah-taaladan istədiyi şeylərdən biri kimi belə qeyd olunur.

*“Və aşrikhu fi əmri” – yəni risalətin təbliğ olunmasında onu (Harunu) mənimlə şərik et.*¹

İndi görək şirkin mənası insanın vacib olaraq Allahdan qeyrisini Allaha şərik qoşmasıdır, yəni eyni zamanda iki məbudada malik olmasıdır? Əgər insan ümumiyyətlə Allaha pərəstiş etməsə və Allahdan başqa bir varlığa pərəstiş etsə onda bu əməl şirk sayılmırmı?

Məsələn, Qurani-məciddə Səba qövümü barəsində qeyd olunur ki, hüdhüd quşu Süleymana dedi: “Sənin üçün yəqin gətirən bir xəbər gətirmişəm. Bir camaatı gördüm ki, bir qadın onlara padşahlıq edirdi. Onun böyük bir taxtı var idi. O qadınla o qövüm Günəşə pərəstiş edirdilər.”²

Görəsən Günəşə pərəstiş edən və ondan başqa bir şeyə pərəstiş etməyən bu qövüm, vahid məbudu olduğuna görə müşrik deyillərmi?

Quran istilahında şirkin mənası etiqadda ikiliyə inanmaq deyil, Allahın əvəzinə başqasını məbud qərar verməkdir. Çünki Quran məntiqində bütün varlıqlar Allaha pərəstiş edirlər. Deməli əgər bir kəs Allahdan başqasını Allahın yerinə məbud seçsə, onun özü həmin batil məbuddan başqa bir şeyə pərəstiş etməsə belə, bəndəçilik məqamında Allah üçün şərik qoşmuş olur. Buna əsasən Günəşə pərəstiş edən şəxslərin hamısı müşrik sayılırlar.³

PƏRƏSTİŞDƏ ŞİRK

Bəzi xalqlar pərəstiş mərhələsində taxta parçasına, daşa, filizə, heyvana, ulduza, Günəşə, ağaca, dəryaya və s.yə pərəstiş edirlər. Bu şirk nümunələri tarix boyu xeyli mövcud olmuşdur, hal-

¹ “Taha” surəsi, ayə:32

² “Nəml” surəsi, ayə:24

³ * “Aşınayi ba Quran”, səh.132

hazırda da dünyanın müxtəlif yerlərində buna rast gəlmək olar. Bu, pərəstişdə olan şirkdir, onun əksi isə ibadətdə olan tövhiddir.

Şirkin sair mərtəbələri nəzəri şirk və yalançı mərifət növündən olan şirkdir. Amma şirkin bu növü əməli şirk və yalandan olan **“olmaq”** mənasındadır.

Əlbəttə, əməli şirk də öz növbəsində müxtəlif növlərə bölünür: Onun ən yüksək mərhələsi və islam dairəsindən çıxmağa səbəb olan mərhələsi cəliyy (aşkar) şirkdir. Onun gizli növləri də vardır ki, islam dini əməli tövhid proqramları ilə onlarla ciddi mübarizə aparır. Şirkin bəzi növləri o qədər zərif və incədir ki, ən güclü zərrəbinlərlə belə çətinliklə görünə bilər. Rəsuli-Əkrəmdən (s.ə.v.v) nəql olunan hədisdə buyrulur:

*“Şirk (şirkin insan etiqadına nüfuz etməsi) qarışqanın qaranlıq gecədə saf daşın üstündə yol getməsindən də gizlidir. Şirkin ən kiçik mərhələsi budur ki, insan zülmün ən az bir qismini sevsin və ona razı olsun, yaxud ədalətin bir qisminə düşmən kəsilsin. Məgər din Allah xatirinə sevməkdən və Allah xatirinə düşmənçilik etməkdən başqa bir şeydirmi? Allah buyurub: **“De: Əgər Allahu sevirsinizsə mənə cAllah tərəfindən olduğum üçün mənim göstərişləriməç itaət edin ki, Allah da sizi sevsin.”**¹*

İslam dini hər növ həvayi-nəfsə pərəstişi, məqam və şöhrətpərəstliyi, pulpərəstliyi, şəxsiyyətpərəstliyi və s.-ni şirk hesab edir. Qurani-kərimdə, Musa ilə Fironun qarşılaşmasını nəql edilərkən, Fironun Bəni-israilə zalımcasına fərman verməsi təbid (qul etmək) ifadəsi ilə bəyan olunur. Fironun cavabında Musa belə deyir: ***“Sən Bəni-israili özünə qul etmişən və bu zaman mənə minnətlə deyirsən ki, sənin evində olduğum zaman filan işləri gördüm.”**²*

Aydınır ki, Bəni-israil qövmü Firona pərəstiş etmədi, onun qulları da deyildilər. Onlar sadəcə olaraq Fironun zalım və tağut əsasında qurulan hökmranlığına tabe idilər. Başqa bir ayədə Fironun dili ilə zalımcasına olan bu hakimiyyət və qələbə belə

¹ “Təfsiri Əl-mizan”, “Qul in kuntum tuhibbunəllahə fəttəbiun” ayəsinin təfsirində

² “Şüəra” surəsi, ayə:22

bəyan edilir: *“Onlar bizim əlimizin altında idilər, biz də onların üzərində onlara hakim kəsilmişik.”*¹

Başqa bir yerdə isə Fironun dilincə belə nəql edilir: *“Musanın və Harunun qohum-əqrəbası (yəni Bəni-israil) bizim qullarımızdır.”*²

Bu ayədəki “ləna” (yəni bizim üçün) kəlməsi məqsədin

(ibadətdə) pərəstiş olmamasına dair ən gözəl sübutdur. Çünki

əgər Bəni-israil qövmü pərəstişə məcbur edilsəydi, bütün

fironçulara deyil, yalnız Fironun özünə pərəstiş edərdilər.

Fironun, eləcə də bütün fironçuların tərəfindən (Quran istilahu

ilə mələi-Firon) Bəni-israilə qəbul etdirilən şeylər məhz

zalımcasına olan itaət idi.

Əli (ə) “Qasiə” xütbəsində Bəni-israilin Fironun caynağındakı işgəncələri onun zalımcasına olan hökmranlığını şərh edərək “qul götürmək” kimi təbir edərək buyurur: *“Fironçular onları öz qulları etmişdilər.”*³

ZALIMLARA PƏRƏSTİŞ

“Allah sizlərdən iman gətirib layiqli əməllər edənlərə müjdə vermişdir ki, onlardan əvvəlkilərə yer üzünün xilafətini ata etdiyi kimi, onları da yer üzünün xəlifələri etsin, Allahın onlar üçün bəyəndiyi dini yaysın, onların qorxularını əmin-amanlığa çevirsin. Onlar Mənə ibadət edər və

¹ “Əraf” surəsi, ayə:127

² “Muminun” surəsi, ayə:47

³ * “Məcmueyi-asar”, 2-ci cild, səh.124. (“Müqəddimeyi bər cahanbini”)

heç nəyi Mənə şəriki qoşmazlar.”¹

Bu ayənin son cümləsi göstərir ki, yer üzündə ilahi xilafət və haqq hökumət bərqərar olunan zaman iman əhli zalımların itaət zəncirlərindən azad olacaqlar. Bu məsələ “onlar yalnız Mənə ibadət edər və Mənim üçün heç bir şeyi şəriki qoşmazlar”-deyə bəyan olunur. Buradan məlum olur ki, Quran nəzərindən hər bir itaət ibadət yönünə malik olan bir işdir: əgər Allah üçün olsa Allaha itaətdir, əgər Allahdan başqası üçün olsa Allaha şəriki qoşmaqdır.

Bu cümlə doğrudan da çox maraqlıdır, Belə ki, əxlaqi nəzərdən heç bir vəchilə ibadət sayılmayan “zalımlara itaət” ictimai nəzərdən ibadət sayılmışdır.

Rəsuli-əkrəm (s.ə.v.v) buyurmuşdur:

“Hərgah Üməyyə oğlu Asın övladları (Mərvan Həkəmin və Əməvi xəlifələrin əksəriyyətinin babası) 30 nəfərə çatsa Allahın malını öz aralarında əlbəəl dolandırar, Allahın bəndələrini özlərinə qul edər və Allahın dinini qarışdırarlar.”²

Bu hədis zalım Əməvi hakimlərinin törətdikləri zülm və istibadlara işarədir. Aydınır ki, Əməvi xilafəti nə camaatı özlərinə sitayiş etməyə çağırırdılar, nə də onları özlərinə qul etmişdilər, əksinə onlar öz zalım əməllərini və istibadlarını camaata zorla qəbul etdirmişdilər. Rəsuli-əkrəm (s.ə.v.v) özünün ilahi uzaqgörənliyi ilə bu yaranacaq bu vəziyyəti bir növ şirk və qul-quldarlıq rəbitəsi hesab edib.³

XALİQİYYƏTDƏ (XƏLQ ETMƏKDƏ) VƏ İBADƏTDƏ ŞİRK

Bəziləri ibadətdəki şirkə xaliquyyətdəki şirkə qarışıq salır və belə güman edirlər ki, ibadətdə şirk pərəstiş olunan bir şeyin yaradılış aləmində xəlq etmək və yaratmaq baxımından müəyyən məqama malik olmasını tələb edir. Onların nəzərinə əsasən,

¹ “Nur” surəsi, ayə:55

² İbni Əbil Hədidin “Nəhcül-bəlağə”yə şərh, 128-ci xütbə

³ * “Məcmueyi-asar”, 2-ci cild, səh.124

zərdüştlər yaradılış aləmində od (atəş) üçün belə bir məqama inanmadıqlarından, müşrik olmamışlar. Əgər belədirsə deməli cahiliyyə dövrünün ərəbləri müşrik deyilmişlər, çünki onlar Allah üçün edilməli olan namaz və qurbanlıq kimi işləri bütələr üçün görür və bundan başqa bir iş görmürdülər. Onlar heç vaxt Hübəl və yaxud Üzza kimi bütələri müstəqil şəkildə rəbbün-növ hesab etmirdilər.

Digər yanlış fikir bundan ibarətdir ki, əgər bir şeyin varlığı çox faydalıdırsa bəşərin ona sitayiş etməsinin eybi yoxdur.

Atəşin müqəddəs sayılmasının namaz vaxtı Kəbə səmtinə üz tutmaqla müqayisə olunması çox səhv bir fikirdir. Hətta avam olsa belə, heç bir müsəlman namaz qılmaq üçün üzü qibləyə dayananda onun zəhnindən bu əməli ilə Kəbəyə təzim, ikram və ya onu təqdis etmək fikri keçmir. İslamın Kəbəni namaz üçün qiblə qərar verməsinin mənası bu deyildir ki, camaat namaz vaxtı Kəbəni təqdis etsinlər. Buna görə də namaz vaxtı heç bir müsəlmanın zəhnində Kəbəni təqdis etmək fikri keçmir. Bu, eynilə müsəlmanlara “namaz vaxtı hamınız cənub nöqtəsinə doğru dayanın”-deyilməsinə bənzəyir. Bunun məfhumu ibadət zamanı hamının eyni vəziyyətə malik olmasından başqa bir şey deyildir. İslam dinində heç bir zaman Allahın Kəbə və yaxud Məscidul-həramla xüsusi bir rabitəsi olmasına azacıq olsun belə işarə edilməmiş, əksinə bu məsələnin tam əksi təlim verilmişdir. Qurani-kərim aşkar şəkildə buyurur:

“Hər tərəfə üz tutsanız Allahın vəchi oradadır.”¹

Kəbəyə də beyt (ev) deyilməsinin səbəbi budur ki, hər bir məbəəd (ibadətqah) beytullahdır (Allahın evidir) . Deməli, namazda üzü Kəbəyə doğru dayanmaq yalnız ictimai bir fəlsəfə və hikmətə əsaslanır. O hikmət də bundan ibarətdir ki, əvvəla, müsəlmanlar ibadət əməlini yerinə yetirərkən üzlərini tutduqları cəhət istiqamətində vahid olsunlar, aralarına təfriqə düşməsin. İkincisi, vəhdət üçün nəzərdə tutduqları, seçdikləri nöqtə elə bir

¹ “Bəqərə” surəsi, ayə:115

yer olmalıdır ki, yeganə Allaha pərəstiş üçün tikilən ilk ev olsun. Bu da öz növbəsində yeganə olan Allaha bir növ ehtiram sayılır.¹

İBADƏTDƏKİ TÖVHİDLƏ ŞİRKİN SƏRHƏDDİ

Əməli tövhiddə tövhidlə şirkin sərhəddi “Ona doğru olmaq”dır, yəni “İnna iləyhi raciun”. Hər bir mövcuda və varlığa diqqət yetirilməsi – istər zahiri olsun, istərsə də mənəvi – hər vaxt məqsəd deyil, sadəcə olaraq Haqqa doğru yol tapmaq üçün vasitə onda bu Allaha diqqət yetirməkdir. Hər bir hərəkət və yol, ona diqqət yetirilməsi sadəcə olaraq “yol” olduğuna görə, əlamətlərə və nişanələrə diqqət yetirilməsi də yoldan azmamaq üçün olsa, “məqsədə doğru olmaq”, “məqsədə doğru hərəkət etmək”dir.

İlahi peyğəmbərlər və övliyalar “Allah yolları” dırlar. Dualarda deyilir: “*Siz ən əzəmətli və ən möhkəm yolsunuz.*”²

Onlar Allaha doğru seyr etməkdə əlamət və nişanələrdən ibarətdir: bəndələr üçün yol göstərən əlamətlər, Allahın ölkəsində mənər (çıraq) və Allahın yoluna dəlalət edənlərdir.³

Onlar haqqa doğru yol göstərən və insanları hidayət edənlərdir: Həmçinin Allaha doğru çağırانlar və Allahın razılığına yol göstərənlərdir.⁴

Deməli, münaqişəli məsələ təvəssül, ziyarət, Allah övliyalarını çağırmaq, onlardan təbiətin fəvqündə dayanan işlərin baş verməsini ummaq və s.-nin şirk olub-olmamasında deyil, tamamilə başqa bir şeydir. Əvvəla araşdırmalıyıq ki, görəsən peyğəmbərlər və övliyalar ilahi dərğaha yaxınlaşmaq mərtəbələrində elə yüksəkliklərə nail olmuşlarmı ki, Haqq-taalanın tərəfindən belə bir böyük nemətə layiq görülə bilsinlər, ya yox? Qurani-kərimdən məlum olur ki, Allah-taala Özünün seçilmiş bəndələrinin bir qisminə belə bir məqamlar və yüksək dərəcələri inayət etmişdir.⁵

Digər bir məsələ bundan ibarətdir ki, görəsən təvəssül edən və

¹ * “Xədəməti mütəqabili islam və İran”, səh.324

² “Camieyi-kəbirə” ziyarətindən (“Məfatihul-cinan”)

³ “Camieyi-kəbirə” ziyarətindən

⁴ “Camieyi-kəbirə” ziyarətindən

⁵ Müəllifin “Vilaha və vilayətha” kitabına müraciət olunsun.

imamlardan hacət istəyən şəxslər tövhid nəzərindən düzgün fikrə malikdirmi? Görəsən doğrudan da “Allah dərgahına yol olmaq” nəzərindən onların ziyarətinə gedirlər, yoxsa Allahı unudaraq ziyarət olunan şəxsi əsas məqsəd kimi nəzərdə tuturlar? Şübhəsiz ki, camaatın əksəriyyəti belə bir qərizəvi diqqətlə ziyarət gedirlər. Çox az insanlar tapılsa bilər ki, hətta qərizə həddində olsa belə tövhidi dərk etməsinlər. Onlara ziyarətin şirk olduğunu deyil, tövhidi başa salmaq lazımdır.

Üçüncü məsələ bundan ibarətdir ki, Allaha təsbih, təkbir və həmdi-sənani çatdıran fellər və sözlər, habelə mütləq şəkildə kamil və zatən qəni olan Allahın sitayiş edilməsini göstərən fellər və sözlər Allahdan başqasında şirkdir. Allah hər bir nöqsan və çatışmamazlıqdan mütləq şəkildə pak və mütləq şəkildə münəzzəh olan bir varlıqdır, mütləq böyük Odur. Bütün sitayişlərin hamısı sırf şəkildə Ona qayıdır. Allah o kəsdir ki, bütün hövl və qüvvələr Onun zatının vasitəsilə vücuda gəlir. Bu cür vəsflər istər sözlə olsun, istərsə də əməllə Allahdan başqası üçün şirk sayılır.¹

QEYRİ-MÜSƏLMANIN MƏHRUMİYYƏTİ

İslam proqramlarında bəzi göstərişlər vardır ki, onlara riayət olunması ruhi və mənəvi təkamülün ilkin şərtidir. Aydınır ki, qeyri-müsəlman bir şəxs nə qədər təəssübsüz və inadsız olsa belə, insaniyyətin kamil proqramlarından istifadə etməkdən məhrum olduğuna görə bu kimi məziyyətlərdən də məhrum olacaqdır.

Belə bir şəxs təbii olaraq gündəlik beş namaz, Ramazan ayının orucu, Allah evinin həcc ziyarəti kimi böyük ibadətlərdən də məhrum qalır. Onun məsəli əkinçilik qayda-qanunlarına əməl etmədən toxum səpən kəsin məsəlinə bənzəyir. Belə bir şəxsin əldə etdiyi məhsul heç vaxt əkinçiliyin düzgün proqramlarına əməl edərək torpağı vaxtılı-vaxtında əkib şumlayan, münasib vaxtda toxum səpən, lazım olan zamanda məhsul götürən şəxsin əldə etdiyi məhsul qədər olmayacaqdır. Bir sözlə, belə bir şəxsin əldə etdiyi məhsul əkinçilik üçün lazım olan elmi-texniki

¹ * “Məcmueyi-asar”, 2-ci cild, səh.132

tədbirlərə əməl edən şəxsin məhsulu qədər olmayacaqdır.¹

Axirətə və Allaha imanı olan, Allah dərgahına yaxınlaşmaq məqsədilə xeyir əməllər görən qeyri-müsəlmanlar islam nemətindən məhrum olduqlarına görə, təbiidir ki, bu ilahi proqramlardan istifadə etmə məziyyətlərindən də məhrum qalacaqlar. Onların xeyir əməlləri, o cümlədən müxtəlif növ ehsanlar, Allah bəndələrinə xidmət etmək və s. islam proqramları ilə uyğun olduğu qədər qəbul olunur. Amma heç bir əsası olmayan ibadətlərə gəldikdə isə təbiidir ki, heç vaxt məqbul sayılmır və kamil proqramları əldə etməməklərindən irəli gələn bir sıra məhrumiyyətlər onlara da aid olacaqdır.²

FİQHİ KİTABLARDA İBADƏT

Mərhum Mühəqqiq on ünvanlı ibadət kitabını aşağıdakı ardıcılıqla bəyan edir:

1. Təharət kitabı: Təharət iki qismdir: Zahiri, cismi və arizi aludəliklərdən (murdarlıqlardan) paklanma (buna təharət əz xəbəs deyilir) , digəri isə mənəvi və insan təbiətinə aid olan aludəçiliklərdən paklanmaq (buna təharət əz hədəs deyilir) . Xəbəsdən paklanmaq bundan ibarətdir ki, bədən yuyulsun, yaxud bədən, paltar və yaxud başqa bir şey şəriət istilahında “nəcasət” adlanan on şeydən paklansın. On şey bovl, qait, qan, məni, ölmüş heyvan və sairədən ibarətdir. Hədəsdən paklanmaq isə dəstəmaz, qüsl, təyəmmümdən ibarətdir. Bu, namaz, təvaf və s. kimi ibadətlərin əsas şərtidir və bəzi təbii əməllər, o cümlədən, yatmaq, bövl etmək, cənabət və s. kimi şeylərlə pozulub aradan gedir və yenidən edilməlidir.

2. Namaz kitabı; Bu kitabda vacib namazlar, o cümlədən, gündəlik, bayram namazı, meyyit namazı, ayət namazı, təvaf namazı, həmçinin müstəhəb namazlar (gündəlik namazların nafilələri və s. kimi) habelə namazın şərtləri, hökmləri, müqəddimələri, maneələri, namazı pozan və ona xələl gətirən şeylər, eləcə də namazın növləri, səfərə gedən və səfərə getməyən

1 * “Ədli ilahi”, səh.311

2 * “Ədli ilahi”, səh.341

şəxslərin namazları, namazı camaatla və ya təklikdə, əda və ya qəza qılmağın hökmləri müfəssəl şəkildə bəyan olunur.

3. Zəkat kitabı; Zəkat bir növ malın hazırkı dövrdə maliyyata oxşayan ödənişidir. Doqquz şeyə zəkat düşür: qızıl, gümüş, arpa, buğda, xurma, məviz, inək, qoyun, dəvə. Fiqh elmində bu kimi şeylərə zəkatın nə vaxt düşməsi, miqdarı və hansı yerdə xərclənməsi ilə əlaqədar bəhs olunur. Qurani-kərimdə zəkat əksər hallarda namazla yanaşı zikr olunmuşdur. Quranda zəkatın məsələlərindən yalnız harada xərclənməsi barəsində qeyd olunaraq buyurulur:

“Sədəqələr cvacibi zəkatç ehtiyaclar, yoxsullar, zəkatın toplanmasına məmur olanlar, qəlbləri ələ alınmalı olan şəxslər, qulların azad olunması, borcluların borcunun ödənməsi, Allahın razılığı ilə nəticələnən xeyir işlərdə və yolda pulları qurtarıb evə çata bilməyən müsafirlərə xərclənməlidir.”¹

4. Xums kitabı; Xums da zəkat kimi mal ödənişidir və maliyyat vergilərinə bənzəyir. Xumsun “beşdən bir” deməkdir. Snnülərin nəzərində yalnız müharibədən əldə edilən şeylərə xums düşür. Belə ki, onun beşdən biri xums kimi ayrılaraq beytul-mala qatılır və ümumxalq mənfətinə malik olan işlərə xərclənir. Amma şialərin nəzərində müharibə qənimətləri xumsu verilməli olan şeylərdən yalnız biridir. Ondan əlavə mädən, xəzinələr, haram mala qarışan halal mal (belə ki, onların ayrılıb malikinə verilməsi mümkün olmasa) , zimmi kafirin müsəlmandan aldığı torpaq sahəsi, dənizin dibindən üzgüçülüklə əldə edilən qiymətli şeylər, illik xərclərdən artıq qalanların xumsu ayrılıb verilməlidir. Şiə məzhəbində xums böyük bir büdcədən ibarətdir ki, hər hansı bir ölkənin büdcəsinin mühüm bir hissəsini təmin edə bilər.

¹ “Tövbə” surəsi, ayə:60

5. Oruc kitabı; Ərəbcə “sovm” yəni oruc deməkdir. Bildiyiniz kimi, oruc tutan şəxs yeyib-içməkdən, cinsi yaxınlıqdan, başını suyun altına batırmaqdan, qatı tozu boğazına çətdirməkdən və bəzi digər işlərdən çəkinməlidir. Qəməri il ilə mübarək Ramazan ayı üzürlü səbəbi olmayan, həddi-bülüğa çatmış mükəlləf şəxsə oruc tutmaq vacibdir. Oruc ümumiyyətlə Ramazan ayından başqa aylarda müstəhəb, ilin iki günündə isə (Fitr bayramı və Qurban bayramı günlərində) haramdır. Bəzi günlərdə oruc tutmaq (Aşura günü kimi) məkruhdur.

6. Etikaf kitabı; Etikaf – lüğət mənası baxımından müəyyən bir məkanda iqamət seçməkdən ibarətdir. Amma fiqhi istilahlada xüsusi bir növ ibadətdən ibarətdir. Belə ki, insan üç gün ya daha artıq məsciddə qalıb oradan çölə çıxmır və oruc tutur. Bu işin müəyyən şərtləri və hökmləri də vardır ki, fiqhdə geniş şəkildə bəyan edilmişdir. Etikaf öz-özlüyündə vacib deyil, müstəhəbdir, lakin əgər insan onu başlayarsa iki günü keçdikdən sonra üçüncü günü vacib olur. Etikaf ya Məscidul-həramda, ya Məscidun-Nəbidə, ya Kufə məscidində, ya da Bəsrə məscidində yerinə yetirilməlidir. Ən azı bəzərək bir şəhərin came məscidində olsun. Kiçik məscidlərdə də etikaf etmək caizdir. Peyğəmbəri-əkrəm (s.ə.v.v) Ramazan ayının son on günlərini etikafla keçirərdi.

7. Həcc kitabı; Həcc hacıların Məkkədə və Kəbənin ətrafında yerinə yetirdikləri məşhur əməldir ki, adətən ömrə ilə yanaşı olur. Həcc əməlləri Məkkədə ehram bağlamaq, Ərəfat diyarında vüquf etmək, Məşərdzə gecə qalmaq, cəmərəyi-əqəbəni daşlamaq, qurban kəsmək, başı qırxdırmaq (yaxud qısaltmaq) , təvaf etmək, təvafın namazını qılmaq, Səfa ilə Mərvə arasında səy etmək, nisa təvafı, nisa təvafının namazı, rəmyi-cəmərət, Minada gecələməkdən ibarətdir.

8. Ömrə kitabı; Ömrə də bir növ kiçik həccdən ibarətdir. Lakin adətən hacılara əvvəlcə ömrəni, sonra həcci yerinə yetirmək vacibdir. Ömrə əməlləri aşağıdakılardan ibarətdir:

Miqatların birində ehram bağlamaq, Kəbə evini təvaf etmək, təvaf namazı qılmaq, Səfa və Mərvə arasında səy edib təqsir

əməlini yerinə yetirmək.¹

9. Cihad kitabı; Bu kitabda islamda müharibə məsələsi irəli sürülür. İslam ictimai bir din, ictimai məsuliyyətlər dinidir. Buna görə də cihad islam göstərişlərinin içində qərar tutmuşdur. Cihad iki qismdir: İbtidai cihad və müdafiə cihadı. Şiə fiqhi nəzərindən ibtidai cihad yalnız Peyğəmbəri-əkrəm (s.ə.v.v)-in yaxud məsum imamın (ə) nəzarəti altında baş verə bilər. Bundan qeyri hallarda caiz deyildir. Bu cihad yalnız kişilərə vacibdir. Lakin müdafiə cihadı hər bir zamanda qadın və kişiliyindən asılı olmayaraq hər bir şəxsə vacibdir.

Həmçinin cihad ya daxildir ya da xarici. Əgər camaatın bir qrupu itaəti müsəlmanlara vacib olan imamın əleyhinə qiyam etsələr (xəvaric, əshabi-cəməl, əshabi-süffeyn və s. kimi) onlarla da mübarizə aparmaq, cihad etmək vacibdir. Fiqhdə cihad və zimmə hökmü, yəni qeyri-müsəlman şəxsin islam dövlətinin tabeçiliyində yaşaması şərtləri, həmçinin islam dövləti ilə qeyri-islam dövləti arasında sülh məsələsi müfəssəl şəkildə bəyan olunmuşdur.

10. Əmr be məruf (yaxşı işlərə dəvət) nəhy əz münkər (pis işlərdən çəkindirmək) . İslam ictimai din olduğuna, ictimai məsuliyyətləri öhdəsinə aldığına görə, eləcə də özünün asimani və səadət bəxş edən proqramlarının icra olunmasının əsas şərti kimi, münasib bir şəraitinvarlığını şərt bildiyindən ümumcamaat üçün ümumi bir məsuliyyət də vücuda gətirmişdir. Bütün insanlar ki, yaxşılıqların, fəzilətlərin keşiyində durub, pisləklərin, ayrılıqları məhv etməyə vəzifəlidirlər. Yaxşı işlərin keşiyində durmaq "əmr be məruf", pis işlərin qarşısını almaq və onlarla mübarizə aparmaq isə "nəhy əz münkər" adlanır. İslam fiqhində əmr be məruf və nəhy əz münkərin müəyyən şərtləri, qayda-qanunları və özünəməxsus nizam-intizamı vardır ki, fiqhdə geniş bəyan olunmuşdur.²

İLKİN VƏ İKİNCİ DƏRƏCƏLİ İBADƏT VƏ

1 * "Fiqh, səh.92

2 * "Fiqh", səh.96

ÜNVANLAR

Fəqihlərin və üsul alimlərinin ilkin ünvanlar və ikinci dərəcəli ünvanlar kimi iki təbiri vardır. Yəni müəyyən bir şeyi bəzən özünün əsl ünvanında bəyan edirlər. Məsələn, deyirlər namaz. Namaz bir əməlin adıdır. Eləcə də camaata ehsan etmək, zəkat vermək, oruc tutmaq, cihad etmək, əmr be məruf və nəhy əz münkər, infaq, düzlük, doğruluq, sədaqət... Lakin bildiyiniz kimi əməllər mövqe baxımından, zaman şəraitinə, eləcə də ayrı-ayrı şəxslərin xüsusiyyətlərinə görə bir-birindən fərqlənir. Yəni müəyyən bir əməl bir anda sizin üçün vacib, başqa bir anda isə müstəhəbdir. Ola bilsin ki, həmin müstəhəb əməl də başqa bir zamanın tələbi ilə dəyişsin. Məsələn, siz bir nəfərə borclusunuz. Şəri cəhətdən borc sahibi israrla öz borcunu sizdən tələb edib deyir ki, ehtiyacım var gərək pulumu geri qaytarasan. Siz də deyirsiniz ki, bir az gözlə namazımı qılın, sonra borcunu qaytararam. O deyir ki, o qədər gözləyə bilmərəm, mənim borcumu elə bu dəqiqə ver, sonra namazını qıl. Yaxud, misal üçün, siz namaz qılmaq istəyirsiniz, həmin halda bir şəxs şiddətlə narahatçılıq hissi keçirir, onu tez bir zamanda həkimə çatdırmaq lazımdır. Əgər namaz üçün vaxtınız da varsa belə halda namaz saleh əməl olurmu?

Namaz o zaman saleh əməl ola bilər ki, əvvəlcə öz borcunuzu qaytarıb sonra namazınızı qılasınız. Əgər siz borc sahibi ilə mübahisə aparıb ona desəniz ki, mən əvvəlcə namazımı qılmalıyam, çünki Allah səndən böyükdür. Əvvəlcə Allahın borcunu qaytarmalıyam və s. Bu halda siz səhv edirsiniz və namaz da sizin üçün saleh bir əməl olmayacaqdır. Vaxtınız vardır, gedin borcunuzu verin, sonra namazınızı qılın. Yaxud xəstə şəxs barəsində, əvvəlcə onu həkimə çatdırın, sonra namazınızı qılın. Buna sanəvi (ikinci dərəcəli) ünvan deyilir.

İkinci dərəcəli ünvanlar dəyişkəndir. Fərdlərin və şəxslərin vəziyyətini nəzərə alaraq bir-birindən fərqlənir. İctimai məsələlərdə də belədir. Məsələn, mən hər hansı bir dəlilə əsasən – düz yaxud səhv olmasından asılı olmayaraq – əvvəldən gedib dini elmləri öyrəndim. Siz də gedib həkimliyi öyrəndiniz. Artıq

bu yaşda nə mən gedib həkim ola bilərəm, nə də siz gedib dini təhsilinizi davam etdirə bilərsiniz. Həkimlik də, cəmiyyəti dinə, əxlaqa, mənəviyyata hidayət etmək də lazım olan və faydalı vəzifədir. Lakin görəsən bu gün mənə nə vacibdir? O iş ki, mənim əlimdən daha yaxşı gəlir sizin üçün nə vacibdir? O şey ki, sizin əlinizdən daha yaxşı gəlir nə vacib edibdir?¹

İBADƏT VƏ TƏKLİF

Əvvəldə qeyd edildiyi kimi, insanın istedadlarından biri də təklif qəbul etmək qabiliyyətidir. İnsan onun üçün təyin olunmuş qayda-qanunlar əsasında yaşaya bilər. Amma insandan başqa hər hansı bir varlıq təbiətin məcburi şəkildə qoyduğu qanunlardan başqa bir qanunla yaşaya bilməz. Məsələn, daşlar, ağaclar, güllər, yaxud at, inək, qoyun üçün hansısa qanun tərtib etmək və onları, özlərinin xeyrinə təyin olunmuş bu qayda-qanunlara riayət etməyə məcbur etmək olmaz. Bu varlıqların qorunub saxlanması və mənafeyi istiqamətində hər hansı bir tədbir görülsə belə, icbar və ilzami olaraq yerinə yetirilməlidir.

Lakin insan yeganə varlıqdır ki, bir sıra qayda-qanun çərçivəsində əməl etmək kimi imkan və bacarığa malikdir. Şərti olan bu qanunlar səlahiyyətli bir məqam tərəfindən qoyulduğuna, insana qəbul etdirildiyinə və qanunun altına girmək müəyyən zəhmət və məşəqqətlərlə yanaşı olduğuna görə “təklif” adlandırılmışdır (təklif – çətinliyə salmaq. *red*).

Qanun qoyan şəxs, insanı xüsusi vəzifələri yerinə yetirməyə mükəlləf etmək üçün bir neçə şərtə riayət etməlidir. Başqa sözlə desək, insan bir neçə şərtə malik olmaqla müəyyən bir vəzifənin yerinə yetirilməsini öhdəsinə götürə bilər. Bütün təkliflərdə mövcud olan şərtlər aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Həddi-bülüğa çatmaq;

İnsan müəyyən yaş həddinə çatdıqda onda sıçrayışlı dəyişikliklər baş verir, fiziki cəhətdən sürətlə inkişaf edir, hiss və düşüncələri yaranır və bu hal həddi-bülüğ adlanır. Həqiqətdə hər bir kəsin bir təbii bülüğü vardır.

¹ * “Dərshayi əz Quran”, səh.78

Dəqiq desək, bütün fərdlər üçün həddi-bülüğ məsələsini yeknəsəq olaraq təyin etmək olmaz. Mümkündür ki, bəziləri başqalarından daha tez təbii həddi-bülüğ həddinə çatsınlar. Fərdlərin şəxsi xüsusiyyətləri, həmçinin coğrafi amillər və mühit həddi-bülüğün erkən olmasına, yaxud müəyyən qədər təxirə düşməsində təsirlidir.

Şübhəsiz qadınlar kişilərdən daha tez təbii həddi-bülüğ mərhələsinə çatır. Qanuni nəzərdən ümum insanların orta həddi-bülüğ yaşı, yaxud əksəriyyətin arasında mövcud olan yaş həddi nəzərə alınmalıdır ki, (islami fiqhədə deyildiyi kimi, əqli inkişaf kimi şərtlərdən əlavə) bütün insanların ümumi bir qayda-qanunu olsun. Buna əsasən müəyyən şəxslərin təbii həddi-bülüğə çatması, lakin qanuni həddi-bülüğ yaşına çatmaması mümkündür.

İslamda, şiə alimlərinin əksəriyyətinin nəzərinə görə kişilərdə həddi-bülüğ qəməri tarixlə 15 yaşın tamam olması və 16 yaşa girməsi təyin olunmuşdur. Qadınların qanuni həddi-bülüğü isə qəməri tarixlə 9 yaşını tamam edib 10 yaşına daxil olmasıdır. Qanuni həddi-bülüğə çatmaq təklif şərtlərindən biridir. Yəni qanuni mərhələyə çatmayan bir şəxs mükəlləf deyildir. Lakin başqa dəlil vasitəsilə qanuni həddi-bülüğdən əvvəl təbii həddi-bülüğ həddinə çatması halı istisna olunur.

2. Əql;

Təklifin şərtlərindən biri də aqıl olmaqdır. Əqldən məhrum olan divanə (dəli) mükəlləf deyildir və şəri təkliflər onun üzərindən götürülür. Həddi-bülüğə çatmayan bir şəxsə həddi-bülüğdən əvvəl heç bir şəri vəzifə vacib olmadığı kimi, həddi-bülüğə çatdığı zamanda da həddi-bülüğdən qabaqkı dövrlərin vəzifələrini yerinə yetirməyə mükəlləf deyildir. Məsələn, həddi-bülüğə çatan şəxs həddi-bülüğdən qabaki namazların qəzasını etməyə vəzifəli deyildir. Çünki həmin dövrdə ona heç bir təklif vacib deyildi. Dəli olan şəxs də dəlilik dövründə mükəlləf deyil. Buna əsasəndəli şəxs müəyyən müddətdən sonra ağıllansa, onun dəlilik dövründə yerinə yetirmədiyi vəzifələri yenidən qəza etməsi vacib deyildir. Məsələn, o dövrdə tutmadığı orucları və qılmadığı namazlarını qəza etməsi vacib deyildir.

Amma xums və zəkat kimi bəzi təkliflər vardır ki, həddi-bülüğa çatmayan uşağın və ya dəlinin mal-dövləti ilə əlaqədar gerçəkləşir. Uşaq uşaqlıq dövründə, dəli də dəlilik dövründə onu yerinə yetirməyə vəzifəli deyildir, lakin uşaq həddi-bülüğa çatdıqdan, dəli ağıllandıqdan sonra onları yerinə yetirməlidir. Əgər uşağın və ya dəlinin mal-dövlətinə xums və zəkat düşsə və onun şəri qəyyumu ödəməmiş olsa, uşaq həddi-bülüğa çatdıqdan və ya dəli ağıllandıqdan sonra onu yerinə yetirməlidir.

3. Məlumat və agahlıq:

Aydındır ki, insan hər hansı bir təklifi o zaman yerinə yetirə bilər ki, onun varlığından agah olsun, başqa sözlə, bu xəbər ona çatdırılmış olsun. Məsələn, əgər hər hansı bir qanunçu müəyyən bir qanun qoysa, lakin mükəlləf şəxsə çatdırmasa, mükəlləf onu yerinə yetirməyə məcbur deyildir, hətta onu icra mərhələsinə çatdırmağa qadir də deyildir. Əgər əməldə onun əksinə rəftar edərsə qanun qoyan şəxs onu cəzalandıra bilməz. Üsul alimləri deyirlər ki, vəzifənin varlığından agah olmayan, bu barədə məlumat əldə etməkdə təqsirə yol verməyən şəxsi cəzalandırmmaq çox qəbahətli bir işdir. Onlar bu qaydanı “qübhül-iqab bila bəyan” (yəni məsələni və ya hökmü çatdırmadan cəzalandırmmaqın qəbahətli olması) adlandıırırlar. Qurani-kərim dəfələrlə bəyan etmişdir ki, qanunu pozduqlarına görə hər hansı bir qövmə yalnız o vaxt əzab verərik ki, höccət onlara tamam olsun. Yəni Allah heç bir qövmə ilahi göstərişləri çatdırmadan əzab verməz.

Əlbəttə, qeyd olunan elm və agahlığın şərt olması insanın əməldə özünü həmişə xəbərsiz saxlamasını və onu özü üçün bəhanə gətirməsini gərəkli etmir. İnsanın vəzifəsi elm və agahlıq hasil etmək, sonra öz agahlığına uyğun əməl və fəaliyyət göstərməkdir. Hədislərdə qeyd olunur ki, qiyamət günü günahkarlardan bəzilərini ilahi ədalət məhkəməsində hazır edərək, onların öz məsuliyyətlərini yerinə yetirərkən yol verdikləri bəzi səhlənkarlıqlara görə cəzaladırlar. Günahkara deyilər: “Nə üçün vəzifəni yerinə yetirmədin?” O deyər: “Bilmirdim.” Ona deyilər: “Nə üçün bilmədin və nə üçün elm

əldə etmək istəmədin?”

Deməli “elm və agahlıq təklifin şərtidir”-dedikdə məqsəd budur ki, əgər müəyyən bir təklif mükəlləf şəxsə çatdırılmasa və o da bu istiqamətdə heç bir təqsirə yol verməsə, yəni elm və agahlıq əldə etmək üçün lazım olan qədər çalışmış olsa, amma bununla yanaşı onu əldə edə bilməsə belə bir mükəlləf Allah dərğahında üzürlü hesab edilir.

4. Qüdrət və bacarıq;

Yalnız insanın yerinə yetirməyə qadir və bacarıqlı olduğu işlər ona vəzifə kimi verilə bilər. Amma insanın yerinə yetirməyə qadir olmadığı bir iş heç vaxt ona bir vəzifə kimi verilə bilməz. Şübhəsiz ki, insanın qüdrət və bacarığı məhduddur. Bacarıq, qüdrət məhdud olduğuna görə də vəzifələr onun qüdrəti çərçivəsində baş verməlidir. Misal üçün, insan elm əldə etməyə qadirdir, lakin bu, zaman və məlumatın səviyyəsi baxımından müəyyən çərçivədə, hədd-hüdudda baş verə bilər. Bir insan nə qədər fitri istedadla malik olsa da zamanın keçməsi ilə təcridi olaraq mərhələ-mərhələ elm və biliyin dərəcələrini ötürüb qət edir. Əgər bir şəxsi bir gecədə bir neçə illik təhsili öyrənməyə məcbur etsələr bu iş şəriət istlahında “təklif be ma la yutaqk” yəni insanın qüdrətinin fəvqündə olan işlərə təklif verilməsi hesab olunur. Həmçinin, bir insanı bütün dünya elmlərini öyrənməyə məcbur etsələr yenə də qüdrəti olmayan şeylərə vəzifəli edilməsi sayılır və bu səhih deyildir. Ədalətli və hikmət sahibi olan bir məqam tərəfindən belə heç vaxt bir hökm verilməz. Allah-taala Qurani-Kərimdə buyurur:

“Allah heç bir kəsi, onun bacarığından artıq vəzifəli etməz.”¹

Əgər bir şəxs qərq olma halında olsa biz də onu xilas etməyə qadir olsaq onu xilas etmək bizə vacib olar. Lakin əgər bir təyyarə göydə süqut etmə halındadırsa, biz də heç bir vəchlə onu qəzaya uğramasının qarşısına ala bilmərixsə təklif bizim üzərimizdən götürülür. Yəni Allah-taala təyyarənin süqutunun qarşısını almağa kömək etməməyimizə görə bizə əzab verməyəcəkdir.

¹ “Bəqərə” surəsi, 286

Burada bir məsələ var və o da bundan ibarətdir ki, elm və agahlıq barəsində dediyimiz kimi, təklifin vəzifənin çatdırılmasına şərt olması bizə elm və agahlıq əldə etməyə vəzifəli olmağı tələb etmədiyi kimi, təklifin qüdrət və bacarıqla şərtlənməsi də bizim qüdrət və bacarıq əldə etməyə vəzifəli olmağı tələb etmir. Qüdrət və bacarığın əldən verilməsi halları haram, onu əldə etmək isə vacibdir. Fərz edək ki, çox güclü və inadkar bir düşmən müqabilindəyik ki, bizim hüquqlarımıza, islam ölkələrinə hücum etməyi planlaşdırır. Biz hal-hazırda onunla qarşılaşmağa qadir deyilik və hər növ qarşılaşma da qüvvələrin əldən verilməsi ilə nəticələnəcək. Hal-hazırda, yaxud gələcəkdə bu işdən yaxşı bir nəticə almayacağıq. Aydın ki, belə olan halda düşmənlə qarşılaşıb mübarizə aparmağa vəzifəli deyilik. Lakin həmişə bacarıq və qüdrət əldə etməyə vəzifəli olmuşuq və olacağıq ki, belə şəraitlərdə əllərimizi bir-birinin üstünə qoyub dayanmayaq. Qurni-Kərim buyurur:

“Mümkün olan qədər hazır qüvvələr və atlar hazırlayın ki, bununla sizin düşməninizi və Allah düşmənləri sizdən hesab aparsınlar, sizə təcavüz etmək fikrini başlarında dolandırməsınlar.”¹

Agahlıq, elm əldə etməkdə səhlənkarlığa yol verən hər hansı bir fərd və ya cəmiyyət Allah tərəfindən sorğu-suala çəkildiyi və məlumatsızlıq onun üçün üzürlü səbəb sayılmadığı kimi, qüdrət və bacarıq əldə etməkdə səhlənkarlıq edən gücsüz cəmiyyət və ya fərd də Allah tərəfindən sorğu-suala çəkiləcək, “nə üçün qüdrət və bacarıq kəsb etmədin?”-deyə sual olunacaq. Bu halda onun bacarıqsızlığı üzürlü səbəb sayılmayacaqdır.

5. Azadlıq və ixtiyar;

Təklifin digər şərtlərindən biri də azadlıq və ixtiyardır. Yəni insan o zaman mükəlləf ola bilər ki, hər hansı bir vəzifənin yerinə yetirilməsi icbar, məcburiyyət və zərurət üzündən olmasın. Əgər icbar (ikrah) , yaxud zərurət (çarəsizlik) baş verərsə təklif götürülür.

¹ * “Ənfal” surəsi, ayə:60

İcbar (ikrah) halına bunu misal göstərmək olar ki, müəyyən bir şəxsi zorla orucunu açmağa məcbur etsinlər, yaxud açmayacağı təqdirdə onu təhdid etsinlər. Belə ki, əgər yeməsə canı xətərə düşəcəkdir. Aydındır ki, belə hallarda oruc təklifi götürülür. Yaxud da bir şəxs həccə getmək üçün müstəti olsa, zalım bir şəxs də onu təhdid edib "həccə getsən canına, yaxud qohum-əqrəbana zərər yetirəcəyik"-deyə hədələsə həcc təklifi götürülür. Peyğəmbəri-Əkrəm (s.ə.v.v) buyurur:

"İcbar və ikrah (məbur edilmə) məsələsi qarşıya çıxsa təklif götürülür".¹

Zərurət halı da bundan ibarətdir ki, insan bir kəsin tərəfindən təhdidə məruz qalmır, bu yolu onun özü seçir. Lakin bu seçmə qarşıya gələn çox çətin bir şəraitdən törənir. Məsələn, səhrada qalaraq ac, susuz olan bir şəxs, onun aclığını aradan qaldıra biləcək qədər murdar olmuş heyvan ətindən başqa bir şey tapmasa, belə halda ölü heyvan ətinin yeyilməsinin haram olması vəzifəsi götürülür.

Deməli, icbarla zərurətin fərqi bundan ibarətdir ki, icbar halında insan zalım bir qüvvə tərəfindən təhdid edilir ki, filan işi görsün, əgər görməzsə ona xəsarət yetirəcəkdir. İnsan zərərin dəf edilməsi, yəni zərərin ona baş verməməsi üçün çarəsiz qalaraq öz vəzifəsinin əksinə əməl edir. Lakin iztirar halında heç bir təhdid yoxdur, əksinə şəraitlərin məcmusu elə şəkildə qarşıya çıxır ki, xoşagəlməz vəziyyət yaradır bu vəziyyəti aradan qaldırmaq üçün çarəsiz qalıb əsl vəzifəsinin əksinə əməl etməli olur.

Deməli icbarın zərurətlə olan fərqi iki cəhətdəndir:

1. İcbarda insanı təhdid edən amil vardır. Amma bu, iztirarda (zərurət və çıxılmaz halda) yoxdur.

2. İkrah və icbar hallarında insan xoşagəlməz bir vəziyyətin dəf edilməsi üçün çarə yolunu düşünür. Lakin zərurət halında baş verən şəraiti aradan qaldırmaq fikrindədir.²

¹ * "Əl-camiüs-səğir", 2-ci cild səh.16

² * "Məcmueyi asar", 2-ci cild, səh.293 ("Müqəddimeyi bər cahanbiniye islami")

UŞAĞIN İBADƏTİ

Uşağın əməli ilə əlaqədər iki bəhs vardır, biri uşağın ibadəti, digəri isə onun müamilələri, rəftarları ilə əlaqədardır.

Həddi-büluğa çatmayan uşağın ibadəti, mükəlləf olmamasına baxmayaraq səhihdir. Bildiyiniz kimi, camaat namazı bölməsində belə bir məsələ irəli çəkilir ki, uşağın qıldığı namaz zahiri xarakter daşıyıb onun ədəbləndirilməsi üçündürmü ki, gələcək üçün hazır olsun, yoxsa həqiqi və səhih namazdır? Əgər uşağın qıldığı namazı əsil namaz deyil, zahiri və məşq namazı olmasını desək, onda camaat namazında, cərgələrin bir-birinə birləşməsi şərtlərində iki həddi-büluğa çatmış şəxsin arasında, yaxud imamla məmumun arasında bir uşaq qərarlaşsa namaz batildir. Çünki onun namazı zahiri xarakter daşıyır və həqiqi namaz deyildir. Amma əgər uşağın əməlinin düz və onun qıldığı namazın həqiqətən namaz olduğunu desək, bu halda bir uşaq cərgəni, yaxud cərgənin bir hissəsini (camaat namazında) təşkil edə bilər. İbadət bölməsində uşağın qıldığı namazın səhih olmasında heç bir şübhə yoxdur.¹

İBADƏTİN MƏQSƏDİ

İbadət bölməsində hökmən qeyd edilməli bir məsələ vardır ki, onu. O da bundan ibarətdir ki, bütün dinlərdə və ya heç olmasa hal-hazırda araşdırdığımız islam dinində din və məzhəb olduğuna, bununla yanaşı pərəstiş və raz-niyaz hissi qüvvələndirilərək formalaşdırılmalı olduğuna baxmayaraq bu hissə heç bir diqqət yetirilmir. Dinlərdə gələn ibadətlərin raz-niyaz hissi ilə heç bir əlaqəsi yoxdur, ya tamahla əlaqədardır ki, onunla mübarizə aparmaq lazımdır və yaxud bir işdən törənən qorxuya görədir ki, onunla da mübarizə aparmaq lazımdır.

Dinlərdə ibadət müamilədən başqa bir şey deyildir, çünki dinlər ayrı-ayrı fərdləri ibadətə vadar edir ki, Behiştə nail olsunlar yaxud Cəhənnəmdən xilas olsunlar. İndi görəsən bir şəxs Behiştə çatmaq üçün namaz qılrsa onda Behişt nədir? Behişt elə bir yerdir

¹ * "Riba və bank-Bimə" səh. 294

ki, onda cürbəcür ləzzətlər vardır: Hurul-eyn, qəsrlər, cənnatun təcridi min tətthihəl-ənhar (Ağaclarının altından çaylar axan Cənnət bağları) , Behişt meyvələri, ləzzətli Behişt yeməkləri, məst etməyən və baş ağrısı verməyən şərəblər və bəşərin təsəvvürünə belə gəlməyən yüzlərlə sair ləzzətlər. Buna əsasən axirət ləzzətlərinə çatmaq xatirinə dünya ləzzətlərindən göz yuman şəxs Allahpərəst olmamasından əlavə öz raz-niyaz və ibadət hissini də gücləndirmir, üstəlik o, dünyapərəstlərdən daha çox maddiyyatlara meyl edən bir şəxs olur. Çünki dünyapərəst bir adam məhdud maddi-dünyəvi ləzzətlərə qane olur, lakin o hər şeyin hesabını güdən bir adamdır. O fikirləşir ki, əgər 30-40 il bu dünyada ömür sürsə və onu bu ləzzətlərlə keçirsə buna dəyməz. Onsuz da sona çatacaqdır. O belə deyir ki, bu 30-40 il elə tənzim olunub ki, dişlərimizlə öz ciyərlərimizi yeyirik, bu dünyada boşladığımız ləzzətlərə əbədi olaraq çatmaq üçün Behiştə getməliyik. Deməli, onu bu işdə təhrik edən onun tamahıdır, bundan başqa bir şey deyildir. Cəhənnəm əzabından xilas olmaq üçün günahdan çəkinən insan da bu cürdür. İbadət etməyi və maddi ləzzətləri tərk etməyi ona əzab verilməməsi üçündür. Bu da insanın öz mənfəətini axtarması həddi-hüduvundan kənarında deyildir. Buna əsasən dinlərdə (insanın raz-niyaz hissinə diqqət yetirilməmişdir) . Bunu təkcə məsihilərə deyil islama da irad tutub deyirlər ki, maddi nemətlərə çox əhəmiyyət vermişdir. Bəlkə də onlar öz ifadələrində deyirlər ki, Quranın diqqəti yalnız dünya nemətlərinədir. Buna görə də psixologiya elmində çox ali hiss sayılan raz-niyaz hissində diqqət yetirməmiş, sadəcə olaraq insanın tamahlarına nəzər salmışdır.

Əlbəttə, bu irad tam yersizdir. Əvvəla, hamının bildiyi kimi islam nəzərindən ibadətin müxtəlif dərəcə və mərtəbələri vardır. Onun bir dərəcəsi Behiştə tamaha görə, bir dərəcəsi Cəhənnəm odundan qorxub uzaq olmağa görədir. Bunların hamısından ən üstünü isə o ibadətdir ki, onda əsas məqsəd nə Behiştə çatmaq, nə də Cəhənnəmdən xilas olmaqdır. Quranın özündə bu mətləbə diqqət yetirilmişdir, Peyğəmbər (s.ə.v.v) və imamların (ə) kəlamlarında da bura barədə istənilən qədər hədis vardır. Hamısından məşhuru “Nəhcül-Bəlağə”də və Rəsuli Əkrəm

(s.ə.v.v)-in kəlamında, eləcə də imam Sadiq (ə)-in kəlamında mövcud olanıdır. O cümlə bu günə məxsus olmayan bir cümlədir. Seyyid Rəzi vasitəsilə “Nəhcül-Bəlağə”nin bir yerə toplanmasından min il keçir. O Həzrət belə buyurur: *“Camaatdan bir qrupu Behiştə tamahı saldığına görə Allaha ibadət edirlər, bu, ticarət növündən olan ibadətdir. Müamilə yönünə malik olan ticarətdir. Burada ona görə işləyir ki, o dünyada fayda, mənfəət qazansın. Digər bir qrup Cəhənnəm qorxusundan Allaha ibadət edirlər. Bu da ərbabların qorxusundan onlara itaət edən qulların ibadətinə bənzəyir. Başqa bir qrup Allaha nə Behişt xatirinə, nə də Cəhənnəm qorxusundan ibadət etmir, əksinə Onun şükrünü yerinə yetirmək, yəni Allahu tanımaq xatirinə ibadət edirlər. Çünki Allahu tanıdıqda, hər bir şeyin Allah tərəfindən olduğunu dərk etdikdə şükr, təşəkkür və təzim etmək hissi onu ibadət etməyə vadar edir. Yəni əgər nə Behişt, nə də Cəhənnəm olmasaydı Allahu tanımaq və nemətləri müqabilində şükr etmək hissi onu ibadət etməyə vadar edəcəkdi. Bu da azad insanların etdiyi ibadətdir.”*¹

Birinci dəstə öz tamahının qulu, ikinci dəstə isə qorxusunun quludur, lakin üçüncü dəstə həm qorxu, həm də tamah zəncirlərindən azaddır və yalnız öz Allahının bəndəsidir.

Bu məzmununda məşhur bir hədis vardır. Hökmən eşitmisiniz ki, Peyğəmbər (s.ə.v.v) gecələr çox ibadət edərdi. Quranın aşkar buyurduğuna görə bəzən gecənin üçdə birini, bəzən yarasını, bəzən isə üçdə ikisini ibadətlə keçirərdi.²

Ayişə Peyğəmbər (s.ə.v.v)-in gecənin bu qədər vaxtını ibadətlə keçirdiyini görürdü. Hətta Peyğəmbər (s.ə.v.v) bir dəfə o qədər ayaq üstə qalıb ibadət etmişdi ki, ayaqları şişmişdi. Bir gün Ayişə dedi: Axı sən nə üçün bu qədər ibadət edirsən?! Halbuki Allah sənin barəndə buyurmuşdur:

“Allah sənin keçmiş və gələcək günahlarını bağışlayar.”³

¹ Rəvayətlərin axırı bir qədər fərqlidir. “Nəhcül-Bəlağə”də şükrən və Peyğəmbərin və s. imamların kəlamında isə hübbən kəlməsi qeyd olunur. “Nəhcül-Bəlağə”, 229-cu hikmət

² Bunun halları fərqlidir, çoxlu iş gördüyü vaxt giriftarlığı çox idi, buna görə də az ibadət edərdi, lakin gecənin üçdə birindən az olmazdı. Amma daha çox vaxtı olanda gecənin üçdə ikisini ibadətlə keçirərdi.

³ “Fəth” surəsi, ayə:2

Allah bu ayə ilə sənə zəmanət vermişdir.

Peyğəmbər (s.ə.v.v) buyurdu: “Məgər bütün ibadətlər yalnız cəhənnəm odundan qorxmaq və ya behiştə nail olmaq üçün olmalıdırmı? Mən Allahın şükr edən bəndəsi olmamalıyam mı?”

Peyğəmbəri-əkrəm (s.ə.v.v)-in ibadətin mənəvi dəyəri barəsində buyurduğu cümlə bundan ibarətdir: *“Camaatın ən yaxşısı o kəsdir ki, pərəstiş və raz-niyaza eşq bəsləsin.”*¹

Həmçinin Rəsuli-əkrəm (s.ə.v.v) buyurmuşdur: *“Xoş olsun o kəsin halına ki, ibadətə eşq bəsləsin, ibadət onun məşuquna çevrilsin. Səmimi qəlbədən ibadətini sevsin, bədəni ilə ona sarılsın.”*

Məqsəd bundan ibarətdir ki, ibadət sadəcə qəlbədən gələn bir zikir olmamalıdır. Əməli ibadətin özü də rüku, səcdə, qunut və s. əməldə olan bir növ eşqi göstərməkdir. “Və təfərrəğə ləha (təfərrüğ kəlməsi “fərağ” kökündəndir) yəni özünü ibadət üçün buraxsın, ibadətdən başqa hər bir şey üçün xali etsin. Yəni ibadətə başlayan zaman beynində Allahdan başqa heç bir xəyal, heç bir xatirə, qəlbində heç bir fikir olmasın. Yalnız Allahu fikirləşsin, qəlbə Allah üçün hər şeydən boşalsın. İbadətin məğzi və ruhu da bundan ibarətdir. İbadətin ruhu zikrdir (dini istilaha görə) , yəni Allahu yad etmək və Ondan başqasından ayrılmaq. Belə ki, ibadət anlarında insan Allahdan başqasından tamamilə ayrılmalı, yalnız və yalnız özü ilə Allah arasında rabitə yaratmalıdır, sanki özündən və Allahdan başqa aləmdə heç bir şey yoxdur. Bu da irfan şairlərinin “hüzuri qəlb” adlandırdıqları halətdən ibarətdir.

¹ Eşq kəlməsi islami təbirlərdə çox az qeyd olunmuşdur: Bəziləri bu cəhətə istinad edərək demişlər ki, ümumiyyətlə biz bu kəlməni işlətməməliyik. Onlar şairlərin də bu kəlmədən istifadə etmələri ilə müxalifət edərək deyirlər ki, eşq kəlməsindən deyil, məhəbbət və dostluq kəlməsindən istifadə etmək lazımdır. Lakin başqaları onlara cavab verərək demişlər ki, dini istilahlarda eşq kəlməsi çox az işlədilmişdir. “Ümumiyyətlə işlədilməmişdir demək düz deyil. İşlədilən hallardan biri də qeyd etdiyimiz hədisdən ibarətdir. Digəri isə Əmirəl-möminin Əli (ə)-in Siffeynə getdiyi və yaxud oradan qayıtdığı zaman (tərəddüd məndəndir) Kərbəlaya çatan zaman onun torpağından bir ovuc götürüb iylədi və sonra buyurdu: *“Vahən ləki əyyətuhət-türbə - Ey torpaq, xoş olsun sənənin halına! Bura elə bir yerdir ki, süvarilər buraya çatanda yüklərini yerə qoyacaqlar. Bura aşıqların yatdıqları yerdir.”* Sonra bəzi cümlələr buyurdu ki, onun məcmusundan Kərbəla hadisəsi anlaşılır.

Hafizin məşhur şeərində deyilir:

Şeər

Hafiz qəlbin Allah ilə xəlvət edilməsinə və hüzuri-qəlb məsələsinə diqqət yetirmişdir. Bəzilərinin zahiri xəlvətə əhəmiyyət verməsi qəlbin xəlvətə salınması üçün bir növ müqəddimədir. Qəlbin xəlvəti yaranandan sonra insan cəmiyyətə daxil olarkən, ictimai işlərini yerinə yetirərkən qəlbi xəlvətdə olmalıdır. Məncə, Napoleonun sözüdür ki: “Mənim beynim ətir satanın bu qovluqlarına bənzəyir. Hər birini istəsəm çıxardaram, hər birini istəsəm bağlayaram.” İnsan bu halətə malik olmalıdır ki, ibadət halında öz Allahı ilə raz-niyaz edə bilsin. Hafiz şeərlərinin birində deyir:

Şeər

Sonra isə əslində özündən, bəzən isə öz dövrünün hakimlərin hüzuruna getdiyindən şikayət edərək deyir:

Şeər

Bu yerlərdə “gə dai” kəlməsini işlətmişdir. Gə dai dedikdə məqsəd kamil mürşüdün yanında həqir və əliboş olmaqdır. An ki, in həqir əst beu Allaha möhtacdır, lakin bunlar çox təkid edirlər ki, insan mürəbbi olmadan mənəvi məqamlara çata bilməz. Gədəliq dedikdə məqsədləri kamil insanın yanında olan gədəliqdır.

Şeər

Bir sözlə “təfərrəğa ləha”: xoş olsun o kəsin halına ki, ibadətdə onun üçün həqiqi bir asudəlik və xəlvət haləti yarana. Sonra buyurur:

-----¹

Əgər bir kəs belə bir məqama və mərhələyə çatarsa bu halda dünyanın çətinlikləri və asanlıqları onun üçün əsla fərq eləmir. Yəni əgər bir kəs bu ləzzətlərə nail olsa dünyanın məşəqqəti, əzab-əziyyətləri onun üçün heç bir əhəmiyyət daşımır. Əgər onu ağır işgəncəyə məruz qoysalar, presləsələr belə, doğurdan da bunlara əhəmiyyət vermir. Dünyanın acılı-şirinli hadisələri, çətin

¹ “Kafi”, 2-ci cild, səh.83

və ya asan vəziyyətləri o kəslər üçün mühüm məsələ sayıla bilər ki, ibadətin ləzzətini dada bilməsinlər. Əgər bir kəs ibadətin ləzzətini dadsa, onda bu kimi məsələlərin onun üçün heç bir əhəmiyyəti olmaz.

Bizim nəzərimizdə Əliyyibni Əbi Talib (ə) dünyada o cür vəziyyətdə yaşaması çox qəribədir. O, ibadətində elə bir mərhələyə çatmışdı ki, onun səbəbilə çətinliklər və ya asudəliklər onun üçün heç bir mühüm məsələ kimi cəvəllənirdi.¹

İndi görək behiştə nail olmaq, yaxud cəhənnəm odundan qorxmaq üçün edilən ibadət doğrudanmı dəyərsizdir? Qeyd olunduğu kimi, doğrudan da bu böyük bir qarınqululuqdurmu? Yek damənpərəstiye bozorg əst? Böyük bir tamahdırmı? Dünyapərəstlikdən yüz qat artıqdırmı? Xeyr! Onun bu mənalara yozulması düzgün deyildir.

Şəkk yoxdur ki, behiştə getmək, yaxud cəhənnəm odunun qorxusundan edilən ibadət etmək qeyd etdiyimiz ibadətin dəyərinə malik olmaz, lakin tam dəyərsiz də deyil, əksinə, camaatın bir qrupu üçün çox ali bir dərəcədir. Çünki insanın bir işi sırf şəkildə öz tamahı üçün yerinə yetirməsi ilə Allahı vasitə edərək o işi yerinə yetirməsi arasında çox fərq vardır. Məsələn, insan bəzi hallarda birbaşa pul və mal-dövlət ardınca gedir. Bu tam mənada pulpərəstlikdir. Bir nəfər isə pul əldə etmək istəyir, lakin həmin pulları Allahdan istəyir və Onun hüzurunda ah-nalə edir və bu pulları Ondan istəyir. Bu, bir kəsin ümumiyyətlə Allah ilə rabitəsini kəsib birbaşa pul və mal-dövlət ardınca gedən şəxsin əməli ilə çox fərqlənir. Bir kəs də bu cür yol seçir və deyir ki, "Allahımız bir sıra göstərişlər vermişdir; Mən Onun göstərişlərinə əsasən əməl edəcəyəm və Ondan istəyəcəyəm ki, mənə pul yetirsin." Bu özü də bir növ Allaha pərəstişin müəyyən dərəcəsi Onun hüzuruna getməkdir, hətta əgər pul üçün Onun hüzuruna getmiş olsa belə. Amma Allahın hüzuruna getməməyin də fərqi vardır. Allah xatirinə Onun hüzuruna getməyin çox dəyəri vardır. Müəyyən bir şey üçün Allahın hüzuruna gedib, Ondan bir şey istəmək yenə də Onun hüzuruna getməkdir. Bu halda da insanın

¹ * "Təlim və tərbiyə dər islam", səh.327

qəlbi müəyyən qədər aydınlaşır, insanın qəlbinə səfa gəlir, Allahdan başqalarından qafil olur, yalnız Ona diqqət yetirir. Bu özü də şübhəsiz ki, pərəstişin bir dərəcəsidir, amma zəif bir dərəcədir. Buna əsasən bu ibadətləri də tamamilə inkar etmək olmaz, əksinə camaatın hamısı (himmət baxımından) yüksək dərəcədə olmadığından, onların əksəriyyətini maddi məişətlərin tənzim olunması ilə Allaha yaxın olmaq üçün tərbiyə etmək istəsək, bu yoldan varid olmalı, yaxud heç olmasa ayrı-ayrı şəxsləri əvvəldə bu yolla varid etmək, sonra yuxarı aparmaq lazımdır. Quranda maddi məsələyə çox diqqət yetirilməsinin səbəbi də məhz budur. Əlbəttə, Quranda “rizvanun minəllah” kəlməsi də vardır.¹

“Ağaclarının altından çaylar axan cənnət bağları” zikr etdikdən sonra “rizvanun minəllahi əkbər”-yəni Allahın azacıq razılığı belə bunların hamısından yüksəkdə və böyükdür-deyə buyurulur. Yəni Allah razı olsun deyə, Ona ibadət edən bir şəxsin ibadəti tamamilə başqa şeydir. Lakin “rizvanun minəllahi əkbər”in müştərisi təbiidir ki, camaatın hamısı deyildir. Mütərəqqi fikirli az bir qrup bu ayənin müştərisi sayılır. Camaatın əksəriyyəti üçün əməli yollar bundan ibarətdir ki, cismani ləzzətlərdən ibarət olan behişt nemətlərindən söhbət açılın. Əlbəttə, Quran bunu təkcə camaatın tərbiyə olunması üçün deməmişdir, əksinə özü buyurur ki, Bizim kəlamımızda həтта məsləhət üzündən olsa belə, heç bir yalan, batil mövcud deyildir. Nəuzu billah, əgər bir şəxs “Quran bunları sadəcə olaraq camaatı yaxşı işlərə vadar etmək üçün demişdir, yaxşı məqsədi vardır və yaxşı məqsəd üçün hər şey danışmaq olar”-deyərsə, bu düzgün deyildir, çünki Quran özü buyurub ki, “la yətihil-batilu min bəyni yədəyhi” Allahın kəlamında həтта bir dənə olsun belə, yalan, batil mətləb olması qeyri-mümkündür. Həтта müəyyən ictimai məsləhət xatirinə yalan və batilin olmasını düşünmək belə düz deyildir. Quranın behiştin cismani ləzzətləri barəsindəki sözü həqiqətdir. Ümumiyyətlə camaatın əksəriyyəti bu cismaniyyət və cismani şəhvət hədd-hüduqlarından kənara çıxma bilmədiyinə görə onların

¹ “Tövbə” surəsi, ayə:72

nəşəsi belə bir nəşədir. Mənəvi cəhətdən yüksələnlər məhz cismani behiştədən daha yüksəkdə olan nəşələrə doğru gedirlər.¹

İBADƏTİN RUHU VƏ MƏĞZİ

İslamda həqiqi mənada olan pərəstiş və raz-niyaz, yəni Allahla insanın rəbitəsi, Allaha məhəbbət bəsləmək və, hər şeydən diqqəti kəsb yalnız Allahın zatına diqqət yetirmək mənasına olan ibadət ən kamil ibadətdir və buna çox diqqət yetirilmişdir. Əmirəl-möminin Əli (ə)-in bu bərədəki kəlamını eşitmişik: *“Pərvərdigara! Sənə, behiştə tamah saldığım, yaxud cəhənnəm odundan qorxduğum üçün pərəstiş etməmişəm; əksinə Sənin pərəstiş və ibadətə layiq olduğunu görərk pərəstiş etmişəm.”*²

“Kumeyl” duası əvvəldən axıradək ali mənada olan raz-niyazdan ibarətdir. Siz bu duanın būs-bütünlüyündə nə behişt tamahı görürsünüz, nə də cəhənnəm qorxusu. Əgər bəzən adı çəkilsə də tam başqa bir məqsədlə irəli çəkilmişdir. İslami dualar çox yüksək və ali məzmunlara malikdir. Məsəl üçün, “Məfatihul-cinan”da nəql olunan “Şəbaniyyə” münacatı adlı duanı qeyd etmək olar. Nəql olunmuşdur ki, Əmirəl-möminin Əli (ə) və onun övladlarından olan pak imamlar həmişə bu duanı oxuyarmışlar. Bu, imamların idrak səviyyəsində olan bir duadır, yəni çox yüksək bir məzmunla malikdir. İnsan bu duanı oxuyarkən ümumiyyətlə raz-niyazın nə olduğunu başa düşür. Orada irfandan, ilahi məhəbbətdən, Allah eşqindən, Allahdan başqalarından əl üzmək və bir sözlə başdan-ayağa mənəviyyatdan başqa bir şey yoxdur. Hətta bizim təsəvvürümüzə belə sığmayan təbirlərdən ibarətdir:

Bu mənaların düşünülməsi və hətta təsəvvür edilməsi belə bizim üçün çox çətindir.

“Əbu Həməzə Sumali” duası da məhz belədir. İmam Zeynəlabidin (ə)-dan gəlib çatan 15-lik münacat (bu, “Məfatihul-cinan”da da qeyd olunmuş və “Xəmsətə-əşərə” münacatı adı ilə

¹ * “Təlim və tərbiyə dər islam”, səh.338

² “Biharül-ənvar”, 41-ci cild, səh.14

məşhurdur) “Münacati xaifin”, “Münacati zakirin”, “Münacati talibin” və s. o qədər yüksək, lətafətli və fəvqəl-adə mənalara malikdir ki, insanı heyretləndirir. “Nəhcül-bəlağə”nin özündə də bu məsələ ilə əlaqədar çox şeylər var.¹

“Nəhcül-bəlağə” baxımından ibadət tək-cə bir sıra quru və ruhsuz əməllərdən ibarət deyildir. Bədənlə əlaqədar əməllər ibadətin surəti və köküdür, ruhu və mənası isə tamamilə başqa şeydir. Bədənlə olan əməllər o vaxt canlı və ibadətin həqiqi adına layiq ola bilər ki, o ruh və məna ilə birləşsün. Həqiqi ibadət 3 ölçülü dünyanın hüdudlarından çıxaraq başqa bir aləmə qədəm qoymağdan ibarətdir. Belə ki, bu aləm öz növbəsində hərəkət, qaynarlıq, özünəməxsus ləzzətlər və qəlbi varidatlardan ibarətdir.²

Əli (ə) camaatın işlərindən qurtardıqdan sonra özü ilə Allah arasında rabitə bərqərar edərək xəlvət edir. Bu zaman yalnız onun özü və abidcəsinə, aşiqcəsinə olan raz-niyazlarıdır. Əli (ə) “Nəhcül-bəlağə”də deyir: *“Pərvərdigara! Sən öz övliyalarına qarşı hər bir munisdən daha yaxşı munissən (yəni heç bir munislə Sənin kimi üns tutmuram, mənim munisim Sənsən) Səndən başqaları ilə bir yerdə olanda munisim olmur, tək oluram. Yalnız Səninlə olduqda bir kəslə olduğumu hiss edirəm.*

Sənə etimad edənlər görəcəklər ki, başqalarından daha çox hazırsan. Çünki Sənə etimad edən şəxslərin ardınca gedirsən

Pərvərdigara! Sən Öz dostlarının və Sənə aşiq olanların batini sirrlərini müşahidə edirsən, onların qəlblərinin batinlərinə, irfan və bəsirətlərinin miqdarına alim və ağahsan, onların bəsirətinin hansı mərhələdə olduğunu bilirsən. Onların sirləri Sənin hüzzurunda əyandır, qəlbləri Sənə doğru pərvəz edir.”³

Əli (ə)-a mənsub olan “:umeyl” duasını cümə axşamları gecələrində oxuyun. Bu dua məzmun nəzərindən irfanın son mərhələsindədir. Belə ki, əgər siz bu duanı oxuyarkən onun əvvəlindən axırına qədər onda nə dünyanı, nə də axirəti

1 * “Təlim və tərbiyyə dər islam”, səh.334

2 * “Seyri dər Nəhcül-bəlağə”, səh.91

3 “Nəhcül-Bəlağə”, 225-ci xütbə

tapmazsınız. (Axirət dedikdə məqsədım Behişt və Cəhənnəmdən ibarətdir.) Siz nə görürsünüz? Həm axirətin, həm də dünyanın fəvqündə dayanan şeylər: Allaha, müqəddəs zata valeh olub ibadət edən xalis bir bəndənin Onunla rəbitəsi, yəni ibadətin həqiqəti; özü də deyir ki, həqiqi ibadət məhz bundan ibarətdir. Görün Əli (ə) “Kumeyl” duasında öz Allahı ilə necə də gözəl raz-niyaz, necə münacat edir! Görün imam Zeynül-abidin (ə) Ramazan ayının səhərlərində “Əbu Həmzə Somali” adlı duanı necə oxuyaraq Allah ilə raz-niyaz və münacat edirdi! Bu bizim müsəlmançılığımızın ilkin mərhələsidir. Bizim qədəmlərimizin əvvəli budur ki, öz Rəbbimizə yaxınlaşaq. Məhz öz Allahımıza yaxınlaşmaq vastitəsilə digər məsuliyyətli işlərimizi, o cümlədən ictimai vəzifələrimizi yaxşı şəkildə yerinə yetirə bilərik. Çalışaq, bir istiqamətli meyllərimizi kənara qoyaq (İslam həmişə öz ümmətinin biryönlü meyllərinin bəlasına düçar olmuşdur.) ki, din bu cür birtərəfli yönəlişlərə və meyllərə düçar olmasın.¹

İBADƏTİN FORMASI

Bəşər həyatının ümumi və sabit bir yönələri vardır ki, hərəkət trayektoriyası və orbitinin hökmünə oxşayır. Eləcə də o, hərəkət mərhələlərinin hökmünə malik olan bir sıra dəyişkən yönələrə də malikdir. Bu, eyniyə həm sabit, həm də mütəhərrik (dəyişkən hərəkətdə olan) ulduzlara bənzəyir. Mütəhərrik dedikdə məqsəd budur ki, iki zaman anında eyni bir nöqtədə olmasın. Sabit dedikdə məqsəd budur ki, onun hərəkət mədarı (orbiti və yolu) sabitdir, öz orbitindən hətta bir millimetr olsun belə kənara çıxmır, öz orbitində hərəkət edir. Bəşər həyatında həyat yolunu təyin edən şərtlər və şəraitlər sabit, həyatın müxtəlif mərhələləri ilə əlaqədar olan şəraitlərdə isə dəyişkən olmalıdır. Biz bunu nəzərdə saxlamalıyıq ki, görəsən islam dini bəşər həyatının yoluna, həyat və hərəkət kədrinə diqqət yetirmişdir, yoxsa mərhələlərə. Gördüyümüz kimi, bizim adi qanunlarımızdan bəziləri mərhələvi yönə malik deyil, əksinə orbir xarakterli qanunlardır. Qeyd etdik ki, islam qayda-qanunları ya insanın

¹ * “İnsani kamil”, səh.112.

Allah ilə, yaxud insanın özü ilə, yaxud da insanın təbiətlə və ya insanın digər ictimai fərdlərlə olan rəbitəsini göstərir.

İnsanın Allah ilə olan rəbitəsi Allaha aid olduğuna görə onda heç bir dəyişiklik baş vermir. İnsanın özünə aid olanlarda bu mətləbin məğzini təşkil edənlər də dəyişkənlik qəbul etmir. Amma öz şəkil və formasında müəyyən dəyişikliklərə məruz qalır ki, bu da şəraitlərə tabedir. Biz görürük ki, islamın özü bu dəyişiklikləri qəbul etmişdir. Məsələn, namazı götürək: Əmr olunur ki, namaz qılın, lakin sonra deyilir ki, namazı ayaq üstə qılın, əgər bacara bilməsəniz oturan halda qılın. Oturan halda mümkün olmasa, sağ tərəfi üstə uzanın, bu da mümkün olmasa arxası üstə uzanın. Əgər bunu da bacara bilməsəniz işarə ilə qılın. Şərait nə qədər dəyişirsə, namazın forma və qurluşu da ona uyğun olaraq dəyişilir.

Fəqihlər inanırlar ki, qərq olunan şəxsin həmin halda qıldığı namaz, namazın əvəzinə olan bir şey deyil, elə həqiqətən qılınan namazdır. Yəni qərq halında olub özünü qurtarmağa çalışan və bu halda namazı rüku, səcdə, qiraət və s. şeyləri olmadan yalnız işarə ilə qıla bilən şəxsin namazı həqiqətən namaz sayılır. Ümumiyyətlə namaz vahid bir mahiyyətdən ibarətdir ki, onun ayrı-ayrı fərdləri bu qədər dəyişkənlik tapır, fərdlərinin şəkli bu qədər dəyişilir. Yəni rüku, səcdə və s. namazın məğzi deyil, sadəcə olaraq onun formalarıdır. (Səfər və xovf halındakı) iki rəkətli namaz dörd rəkətli namazın əvəzedicisi deyil, doğrudan da namazdır. Eləcə də dörd rəkətli namaz doğrudan da bir namazdır. Yəni bir kəs üçün namaz dörd rəkətli, digər bir şəxs üçün iki rəkətlidir; eləcə də bir şəxs üçün ayaq üstə, digər bir şəxs üçün oturan haldadır; bir şəxs üçün dəstəmaz ilə, digər bir şəxs üçün təyəmmümlədir. Fəqihlər arasında “əcza” adlı bir məsələ vardır. O da bundan ibarətdir ki, görəsən, zərurət və çıxılmaz halda yerinə yetirdiyimiz namaz ixtiyar halında qılmalı olduğumuz namazın əvəzini ödəyirmi? Əgər bu halda qılmışıqsa, yenidən qılmalıyıqmı? Onlar deyirlər ki, xeyr, təyəmmüm edərək yerinə yetirdiyin namaz belə deyil ki, namaz sayılmasın və icalətən başqa bir şey olsun, namazın özü isə şəxsin öhdəsində

qalsın. Ümumiyyətlə bir nəfərin namazı dəstəmazdır, digərininki təyəmmümlədir. Əgər təyəmmümlə qılınmalı olan namaz dəstəmazla qılınsa düzgün sayılmır. Şərait nə qədər dəyişilsə qeyd olunuduğu kimi bəşərə aid olan qismlərin bəziləri (insanın Allahla olan rəbitəsində) dəyişilir ki, biz də buna aid bir misal qeyd etdik.

Digər bir misal səfərdir. Qədimdə deyirdilər ki, dörd fərsəxlik səfər həqiqi səfər sayılır. Lakin şəraitin dəyişildiyi bu günkü dövrdə belə bir şübhə yarana bilər ki, nə üçün səfər məhz dörd fərsəxlik olmalıdır?! Əlbəttə bu məsələ yəni orucun açılması, namazın şikəstə qılınmalı olan səfərlərin hökmən dörd fərsəx olması tam qəti bir məsələ deyildir; bu, ictihadla əlaqədar olan bir məsələdir və Şiə fiqhində (şiə hədislərində) üç ünvanla bəyan olunmuşdur.¹

Soruşmuşlar ki, insan hansı miqdarda səfər etsə namazı şikəstədir? Bəziləri cavab vermişlər ki: “Bir bəridin (məktub aparan şəxs) bir gündə getdiyi yol qədər.” Digər rəvayətlərdə isə **məsirətu yovmin** – yəni bir günlük vaxtı alan yol qədər” qeyd edilmişdir.

Fəqihlər demişlər ki, səfərdə üç şeydən biri meyar hesab olunur: Ya dörd fərsəx, ya bir bəridin getdiyi yol qədər, ya da bir günlük qət olunan yol qədər yol getməlidir. Bəridin ehtimalı çox zəifdir. Ya bir günlük səfər, ya da gedib-qayıtmağı 8 fərsəx olan yol meyardır. (8 fərsəx bir günlük yola bərabər hesab olunur.)

İndi əgər müəyyən bir dəyişiklik baş versə, yəni bir günlük yol 8 fərsəx deyil, 100 və ya 200 fərsəx olsa, belə bir ehtimal yaranır ki, səfərdə əsas meyar “məsirətu yovmin” olsun. Qədim dövrlərdə 8 fərsəx ona görə deyilmişdir ki, 8 fərsəx yol bir günlük gedilən yolun nümunəsi idi. Deməli, əgər səfər vasitələri dəyişilsə və “məsirətu yovmin” 8 fərsəxdən 80, 800 və yaxud 8000 fərsəxə qədər dəyişilsə bu halda biz “məsirətu yovmin” meyarına tabe olmalıyıq. Əgər bir şəxs bu məsələni belə bəyan edərsə, onun dediyi islamın ziddinə deyil, sadəcə olaraq ictihadla əldə etdiyi

¹Sünnülərin fiqhində dörd fərsəx deyilmir.

bir məsələdir.

Bəli, burada bir mətləb də vardır ki, fəqihlər onun üzərində çox israr etmirlər. O da bundan ibarətdir ki, islam dini bənasını güzəştə, asanlıqına qoyduğuna görə belə bir ehtimal irəli gəlir ki, hətta bir zaman müddətində müəyyən qrup insanlar üçün meyar olunan şey bu asanlaşdırılmanı bütün zamanlarda bütün insanlar üçün ümumiyyətlə etmişdir. Çünki islam dininin əsas məqsədi insanları çətinliyə salmaq olmamışdır. Əgər çətinliyə salmaq məqsədi güdsəydi onda deyərdi ki, bunun ardını tutaq. Lakin onun məqsədi asanlıq üzərində qurulduğundan islamın nəzərinin piyada səfərə gedən insanlar üçün əsas meyarın “məsirətu yovmin” hesab edilməsi, amma cəmmazə ilə hərəkət edərkən gündə 50 fərsəx yol qət edənlər, yaxud gəmiylə hərəkət edənlər və şübhəsiz olaraq piyadalardan qat-qat çox yol gedənlər üçün 50 fərsəx yolun meyar əsas götürülməsi ehtimal verilir. Bəzən də çox sürətlə hərəkət edən atlarla səfər edə bilirlər. Yenə də səfərdə qət olunmuş yol qeyd olunanlardan çox-çox idi. Hazırkı dövrdə təyyarə, avtomobil və s. kimi vasitələrlə də səfər edənlərə bunu misal göstərmək olar.¹

İBADƏT VƏ ADƏT

Psixoloqlar deyirlər ki: Hər hansı bir işin insan üçün adətə çevrilməsi ilə eyni zamanda onda bir-birinə zidd olan iki xasiyyət meydana gəlir. Ona nə qədər çox adət edilsə və insanın məşqləri nə qədər çox artsa iş bir o qədər daha asan və daha sadə şəkildə yerinə yetirilər. Makinada yazmağa adət edən bir şəxs nə qədər çox adət edərsə onun işi daha sürətli və onun üçün daha asan başa gələcəkdir. Amma nə qədər çox adət edərsə ona yetirdiyi diqqət də bir o qədər azalacaqdır. Yəni bu əməlin iradə və diqqət üzündən yerinə yetirilməsi yönü azalacaq, qeyri-iradi işlərə daha çox yaxınlaşacaqdır. Adətin xasiyyəti bundan ibarətdir. İslamda niyyət məsələsinə bu qədər çox diqqət yetirilməsinin səbəbi də məhz ibadətlərin adət halına çevrilməsinin qarşısının alınması üçündür ki, adət halına keçməklə təbii, qeyri-iradi, qeyri-fikri,

¹ * “İslam və müqəzəziyati zaman”, 2-ci cild səh.112

hədəfsiz və hədəfin dərk olunmayacağı qədər diqqət yetirilməyən bir işə çevrilməsin.

Qeyd olunanları biz yalnız islami namazlarda əldə edir və anlayırıq ki, tərbiyəvi proqramlardan çoxu bu ibadətin vasitəsilə və bu ibadətin həcmində tətbiq olunur. Halbuki bu əməlin özü Allaha eşq-məhəbbəti pərvəriş edən, insanda mənəviyyat yaradan bir əməldir ki, bu da ibadətin məğzindən ibarətdir.¹

İBADƏT, ZÖHD VƏ İRFAN

Əbu Əli Sina "İşarat" kitabının "Məqamati arifin" fəslində belə deyir:

"Dünyanın maddi nemətlərindən üz çevrinə şəxs "zahid", namaz, oruc və s. kimi ibadətlərə dəqiq fikir verən şəxs "abid" qəlbinə Haqq nuru saçsın deyə, öz batini aləmini Haqq-taaladan başqasına diqqət yetirməkdən saxlayan və yalnız Müqəddəs Zata diqqət yetirən şəxs "arif" adlanır. Əlbəttə bu ünvanlardan ikisi, yaxud da üçü bir nəfərdə cəm ola bilər."

Deməli, zöhd bundan ibarətdir ki, insan dünyəvi istəklərdən üz çevrsin; ibadət bundan ibarətdir ki, namaz, oruc, Quran tilavəti və s. kimi xüsusi ibadətləri yerinə yetirsin, istilahda işlənən irfan bundan ibarətdir ki, insan öz zəhnini Allahdan başqasından təmizləsin, Haqq-taalanın zatına kamil diqqət yetirsin ki, Haqq-taalanın nuru onun qəlbinə saçsın.

Axırıncı cümlədə mühüm bir nöqtəyə işarə olunmuşdur. O da bundan ibarətdir ki, bu ünvanların bəziləri bəzi digəri ilə tərkib tapa bilər. Məsələn, mümkündür ki, bir şəxs eyni halda həm zahid olsun, həm də abid; yaxud həm abid olsun, həm də arif; yaxud həm zahid olsun, həm arif; yaxud həm zahid, həm arif, həm də abid olsun. Lakin Şeyx bu barədə əlavə izahat verməmişdir.

Əlbəttə, onun məqsədi bundan ibarətdir ki, bir şəxs eyni zamanda zahid və ya abid olmasına baxmayaraq arif olmaya bilər, lakin arif olduğu halda zahid və abid olmaması qeyri-mümkündür.

¹ * "Təlim və tərbiyə dər islam", səh.197

Əlavə izahat üçün bunu qeyd edirik ki, zahid ilə abid “ümum-xüsus min vəch”dir, mümkündür ki, bir şəxs zahid olsun, amma abid olmasın, ya abid olsun, zahid olmasın, yaxud həm abid olsun həm də zahid. Bunların hamısı aydındır. Lakin zahidlə abidin hər birinin arif ilə münasibəti “ümum-xüsus mütləq”dir. Yəni hər bir arif zahid və abiddir, lakin hər zahid və ya abid arif hesab olunmur.

Əlbəttə sonrakı bölmələrdə qeyd olunacaqdır ki, arifin zöhdü ilə qeyri-arifin zöhdünün iki fəlsəfəsi vardır. Arif olmayan zahidin zöhdünün fəlsəfəsi bir şeydir, arifin olan zahidin zöhdünün fəlsəfəsi isə tamamilə başqa bir şeydir. Eləcə də arifin ibadətinin fəlsəfəsi bir şeydir, qeyri-arifin ibadətinin fəlsəfəsi isə tamamilə başqa bir şeydir.

Üstəlik arifin zöhdü, ibadətinin ruhu, məğzi, mahiyyəti qeyri-arifin ibadəti və zöhdünün mahiyyətilə tamamilə fərqlənir.

Qeyri-arifin zöhdü bir növ alverə oxşayır, sanki dünya əmtəələrini verir ki, axirət əmtəələrini əldə etsin. Amma arifin zöhdü bir növ qəlbi, ixlası Allahdan qafil edən şeylərdən pak-pakizə saxlamaqdır. Qeyri-arifin ibadəti isə bir növ muzd almaq məqsədilə olunan müamilə növündəndir. Sanki dünyada muzdurluq edir ki, axirətdə əcr və savabdan ibarət olan muzdunu əldə etsin. Amma arifin ibadətinə gəldikdə isə bu, qürur aləmindən üz döndərərək Haqq-taalaya diqqət yetirmək ruhiyyəsini bir növ özündə məşq etdirmək sayılır ki, bunun təkrar edilməsi ilə həmin tərəfə çəkisin.

ARİFİN İBADƏT ETMƏKDƏ MƏQSƏDİ

Arif, yalnız Haqqı (Allahı) istəyir, Haqdan başqa da bir məqsədi yoxdur O, heç bir şeyi Haqqa olan mərifətindən üstün hesab etmir, Haqqa ibadət etməsi yalnız ona görədir ki, Onu ibadətə layiq görür; ona görədir ki, ibadət öz-özlüyündə şərəfətli bir rabitədir, müəyyən bir şeyə meyl, tamah göstərmək, yaxud hər hansı bir şeydən qorxmaq xatirinə deyil.

Məqsəd bundan ibarətdir ki, arif hədəf baxımından müvəhhiddir (tövhidçidir), yalnız Allahı istəyir, lakin o, Allahı dünyəvi, yaxud da axirət nemətlərinə çatmaq üçün bir vasitə

olaraq istəmir. Çünki əgər belə olarsa, onun ilk növbədə istədiyi şey bu nemətlərdir, Allah da bir müqəddimə, vasitə olur. Deməli, həqiqi istənilən və məbud həmin bu nemətlər, başqa sözlə həqiqi və istədiyi məbudu nəfs olacaqdır. Çünki həmin nemətləri öz nəfsini təmin etməkdən ötrü istəyir.

Arif hər bir şeyi yalnız Allah xatirinə istəyir, Allahın nemətlərini də məhz buna görə istəyir ki, o nemətlər Allah tərəfindəndir, Allahın inayətidir, Onun lütf və kəramətidir. Deməli qeyri-arif, Allahu Onun nemətlərinə görə istəyir, arif isə Allahın nemətlərini Allaha görə istəyir.

Burada belə bir sual meydana gəlir ki, əgər arif Allahu heç bir şey üçün istəmirsə, onda nə üçün Ona ibadət edir? Məgər bəhər bir ibadət müəyyən bir məqsəd üçün yerinə yetirilmirmi?! Şeyx belə cavab verir ki, arifin ibadət etməkdə əsas məqsədi və hədəfi iki şeydən biridir: Məbudun zətən ibadət olunmağa ləyaqəti, yəni məhz buna görə Allaha ibadət edir ki, O, ibadətə layiqdir. Bu insanın hər hansı bir şəxsə və ya şeydə müəyyən bir kamalı görərək onu tərifləməsinə bənzəyir. Əgər soruşulsa ki, bu tərifdə məqsədin nədir, bu tərifləməyin sənə nə faydası vardır? Deyəcəkdir ki, mən bu şəxsə və ya şeydən bir fayda almaq məqsədi ilə onu tərifləmirəm, yalnız onu tərifə layiq gördüyüm üçün tərifləyirəm. Bütün sahələrdə olan qəhrəmanları tərifləmək də məhz bu qəbildəndir.

Arifin ibadətdən digər bir hədəfi də ibadətin özünün layiqli əməl olmasıdır, yəni ibadətin şərəfəti və zətən olan gözəlliyidir. İbadət bəndə ilə Allahın arasında bir nisbət və rabitə olduğundan yerinə yetirilməyə layiq olan bir işdir, deməli hər bir ibadətin hansısa tamah və ya qorxu üzündən olmasının zərurəti yoxdur.

Əli (ə)-dan nəql olunan məşhur bir cümlədə Allaha, məhz Onun məbud olmağa ləyaqəti xatirinə ibadət etdiyi qeyd edilir.

Ariflər bu mətləbin üzərində çox bəhs edir və deyirlər ki, əgər insanın həyat, yaxud da ibadət xüsusunda istək və məqsədi Haqq-taalanın zatından başqa bir şey olsa, bu, bir növ şirk sayılır. Yüz faiz olan irfan da bu növ şirkin ziddidir. Bu zəminədə çox lətif sözlər demişlər. Burada Sədinin “Bustan” kitabında Mahmud

Qəznəvinin Əyaz ilə olan söhbətini qeyd edirik.

ŞER

İBADƏTİN ARIFANƏ CİLVƏLƏRİ

Bu tələqqiyə uyğun olaraq fəhlə, sahibkar və muzd məsələsi sahibkarla fəhlənin arasında mövcud olan qanuna əsasən irəli çəkilmir və irəli çəkilmə də bilməz. Bu tələqqiyə əsasən ibadət Allah dərgahına yaxınlaşmaq üçün bir pilləkəndir, insanın meracıdır, ruhun yüksəlişidir, ruhun qol-qanad açıb gözəgörünməz varlıqlara doğru pərvaz etməsidir, ruhi istedadların pərvərişi, insana xas olan mələkəti səciyyə və qüvvələrin bir növ məşq etməsidir, ruhun bədənə qələbə çalmasıdır, insanın xilqəti yaradan şəxs qarşısında şükr əlaməti olaraq ən yüksək əksül-əməlidir, kamali mütləq qarşısında, mütləq şəkildə gözəlliklər qarşısında eşq və məftunluğunu izhar etməsi və bir sözlə Allaha doğru seyri-sülukdan ibarətdir.

Bu tələqqiyə əsasən ibadətin bir bədəni, bir də ruhu, başqa sözlə, batini və zahiri vardır. Dil və bədənin digər üzvləri vasitəsilə yerinə yetirilənlər ibadətin zahiri qəlibidir, ibadətin mənası və məğzi isə tamamilə başqa şeydir. İbadətin ruhunun abidin ibadətdən əldə etdiyi məfhumla tam bağlılığı vardır, onun bir növ ibadətdən olan tələqqisidir, onu ibadətə vadar edən məqsədlərə, əməli olaraq ibadətdən aldığı bəhrə və həzlərə sövq edən tələqqidir; həmçinin ibadətin Allah dərgahına seyri-sülukda nə əndazə təsirli olmasını Allah dərgahına nə qədər yaxınlaşmağı göstərir.¹

“Nəhcül-Bəlağə”nin ibadət barəsində olan tələqqi növü aydın olsun deyə Əli (ə)-in kəlamlarından bir neçəsini qeyd edir və sözüümüzü camaatın ibadətdən əldə etdikləri məfhumların fərqlərini araşdıran cümlə ilə başlayırıq.

“Həqiqətən bir dəstə, Allaha, mükafat almaq məqsədilə pərəstiş edirlər, bu, tacirlərin ibadətidir. Bir dəstə Ona, qorxudan ibadət edirlər, bu da qul sifətlilərin ibadətidir. Bir dəstə Allaha şükr etmiş olsunlar deyə, ibadət edirlər, bu da azad insanların ibadətidir.”

¹ * “Seyri dər “Nəhcül-Bəlağə”, səh.83

Hətta əgər Allah-taala üsyankarlıq və günah qarşısında cəza təyin etməsəydi belə şükr etmək hissi tələb edirdi ki, Onun fərmanlarına itaətsizlik olunmasın.

O Həzrətin kəlamlarından aşağıdakıları qeyd edək:

*“Mən Sənə cəzalarından qorxduğuma, yaxud Behiştə tamah saldığuma görə pərəstiş etməmişəm; mən buna görə pərəstiş etmişəm ki, Sənin pərəstişə layiq olduğunu dərk etmişəm”.*¹

“Əhlən lil-ibadəti” (ibadət üçün layiqli) kəlməsinin çox mənası vardır. Yalnız Sənin Sən olduğuna, mənim də mən olduğuma görə (Sənə ibadət edirəm) . Aləmdə ən təbii şeylərdən biri budur ki, Sən məbud olasan, mən də Sənə ibadət edəm.

Siz “Kumeyl” duasının yüksək və ali məzmunlarına diqqət yetirmisinizmi?! *“Allahummə inni əsəlukə bi rəhmətikəlləti vəsiət küllə şeyin”* cümləsindən *“Vəsəlləmə təslimən kəsira”* cümləsinə qədər diqqətlə mütaliə edin və görün Əli (ə) nə deyir: Aşiqanə və şükr etmək məqsədilə olan pərəstişin, eləcə də özündən xaric olmağın mənası nədir!

Diqqət yetirmək lazımdır ki, Əlinin (ə) məntiqində azacıq olsun belə mübaliğə, şişirtmə yoxdur. Xüsusilə də bunu nəzərə almaq lazımdır ki, o, öz Allahı ilə danışır. Biz onda elə cümlələr görürük ki, bizim üçün ümumiyyətlə təsəvvür olunası deyildir. O, Cəhənnəm atəşi barəsində belə deyir: Cəhənnəm atəşi dünyadakı odlar növündən deyildir, o, elə bir oddur ki, bütün asimanlar və yer onun müqabilində müqavimət göstərə bilməz. Eyni halda həmin yerdə deyir: “Tutaq ki, belə bir əzaba səbr etməyə dözüümüm, taqətim oldu, onda Səndən ayrılığa necə dözüüm?!” (Aşiqanə olan ibadət məhz budur.) Fərz edək ki, o hərərətlərin müqabilində dözə bildim, amma Sənin kəramətinin məndən alınmasına, lütfündən məhrum olmağıma necə dözə bilərəm?! Buna dözməyə Əlinin səbri çatmaz.

Pərəstişçəsinə olan ibadət məhz budur. İnsanın məqamı bunlardan çox-çox yüksəkdədir. Təkcə Əli deyil, çoxları da

¹ * “Seyri dər “Nəhcül-Bəlağə”, səh.86

yüksək mənəvi məqamlara çata bilirlər.¹

ZÖHD – MƏRİFƏT ƏTA OLUNMASININ ƏSL ŞƏRTİDİR

Bu söz o insanlara aiddir ki, mənəviyyatın iyini hiss etmiş olsunlar. Əgər bir kəsin mənəviyyatdan azacıq belə, xəbəri olsa, bilər ki, insan həvayi-nəfsin istəklərindən, zəncirlərindən azad olmayınca, maddi təbiətin qoynundan ayrılmayınca, maddi məsələlər hədəfin surətindən xaric olub sadəcə olaraq bir vasitəyə çevrilməyincə qəlb diyarı pak hisslərin, parlaq əndişələrin, mələkəti atifə və duyğuların inkişaf etməsi üçün yararlı olmaz. Məhz buna görə də deyirlər ki, “zöhd – ifazə olunan mərifətin əsl şərtidir, onunla ayrılmaz və möhkəm bağlılığı vardır.”

HAQPƏRƏSTLİYİN LƏZZƏTPƏRƏSTLİKLƏ UYGUNLUĞU YOXDUR

Sözün əsl mənasında olan haqpərəstlik dedikdə məqsəd budur ki, Haqqa eşq-məhəbbət bəsləyib xidmət göstərmək, Onun zikri və yadı ilə üns tutmaq, Ona pərəstiş etməkdən ləzzət almaq, daim diqqət, hüsur və zikr halında olmaq kimi məsələlər özünəpərəstiş, ləzzət ardınca olmaq və maddiyyatın əsarətində olmaqla heç bir vəch ilə uyğun gəlmir. Təkcə Allahpərəstlik zöhdü tələb etmir, üstəlik hər bir eşq və pərəstiş də – istər vətən, istərsə məslək və məram barəsində olsun, bir növ zöhdü və maddi işlərə qarşı etinasızlığı tələb edir. Eşqlər və pərəstişlər elm və fəlsəfənin əksinədir. Çünki onun əsas işi insanın qəlbi və duyğuları ilə əlaqədə olduğundan rəqib qəbul etmir. Bir nəfər alim, yaxud filosofun dirhəm-dinar qulu olması və vaxtlı-vaxtında fəlsəfi, məntiqi, təbii, riyazi və s. kimi məsələlərdə əql və düşüncəsini işə salmasının eybi yoxdur. Lakin belə bir şəxs qəlbinin eşq ocağı olması, özü də birmənalı şəkildə olan eşq, insan növü qəbilindən yaxud məram və məslək qəbilindən olan eşq ocağı olması heç vaxt mümkün olan iş deyildir. Bu qəlbin ilahi eşq ocağı olub ilahi eşqdən şölələnməsinə, ilahi ilhamların və işraqların parlادığı məhəll olmasına gəldikdə isə, ümumiyyətlə mümkün olmaz.

¹ * “Fəlsəfeyi əxlaq”, səh.136

MADDİ ASILILIQLARDAN AZAD OLMA SAYƏSİNDƏ MƏNƏVİ KAMALLAR

Deməli qəlb evini maddi asılılıqlardan, dağınıqlardan boşaldıb xalis saxlamaq, qəlb Kəbəbindən bər-bəzəkləri, qızıl-gümüş bütlləri çıxartmaq və sındırmaq mənəvi kamalların hasil olmasının və həqiqi insan şəxsiyyətinin inkişaf etməsinin əsas və ümdə şərtidir.¹

İmam Əli (ə) məktublarının birində yazır:

“And olsun Allaha və O müqəddəs Zata! Allahın istəyi ilə öz nəfsimi elə məşq və aclığa adət elətdirim ki, bir tikə çörək və bir azca duzla qənaətlənsin, onu qənimət saysın; Həqiqətən xəlvtəgahda (gecə qaranlığında) o qədər ağlayım ki, gözümün çeşməsinin suyu qurusun. Əcəba! Bu düz olarmı ki, dəvələr örüşlərdə öz qarınlarını doldurub yataq yerlərində yatsınlar, qoyunlar səhralarda qarınlarını doydurub öz yerlərində aram olsunlar, Əli də öz qarını doydurub öz yatağında istirahət etsin?! Əlinin gözü aydın! Belə olarsa uzun illər heyvanlara iqtida etmiş olar.”²

Sonra buyurur:

“Xoşbəxt və səadətli o kəsdir ki, Pərvərdigarın fərizə buyurduqlarını yerinə yetirsin, dəyirman daşının dəni üyütdüyü kimi əzab-əziyyətləri əzsin, gecə vaxtı yuxudan uzaqlaşsın, yuxu ordusu həmlə edən zaman yeri öz fərşi və allərini balışı qərar versin, qayıdış gününün qorxusundan yuxusu gözlərindən qaçan, böyürləri yataq yerlərində yer açmış, dodaqları Pərvərdigarın zikri ilə zümzümədə olan, günah buludları istiğfar nəticəsində aradan qalxan şəxslərin cərgəsində olsun. Məhz onlardır Allahın dəstəsi, onlardır qurtuluşa layiq olanlar!”

Bir sözlə, iki yoldan birini seçmək lazımdır: Ya yeyib-içib qəzəb-şəhvətdə çulğalanmaq, raz-niyaz etməmək, heç bir şeyə diqqət yetirməmək, göz yaşı axıtmamaq, Allahla rabitə və üns bərqərar etməmək, qəlbi işıqlandırmamaq, heyvanlıqdan bir pillə olsun belə yuxarı çıxmamaq, yaxud da ki, insaniyyət vadisinə qədəm qoymaq, pak qəlblərə, parlaq ruhlara məxsus olan xüsusi

¹ * “Seyri dər “Nəhcül-Bəlağə”, səh.239

² “Nəhcül-Bəlağə”, 25-ci məktub

ilahi nemətlərdən istifadə etmək.

İBADƏTDƏ AGAHLIQ YELBEYİN CAHILLƏR

Xəvaric, peşəsi ibadət olan insanlar idi. Onlar gecəni ibadətlə keçirirdilər, dünya və onun bər-bəzəklərinə rəğbətsiz idilər. Əli (ə) , ibni Abbası Nəhrəvan şeyxlərinə öyüd-nəsihət vermək üçün göndərmişdi. İbni Abbas oradan qayıtdıqdan sonra onları belə təsvir etdi:

“İbadətin çoxluğundan alınları pinə bağlamış on iki min nəfər öz əllərini o qədər quru və yandırıcı torpağın üzərinə qoymuş, Haqqın qarşısında o qədər səcdəyə düşmüşdülər ki, dəvənin ayaqları kimi bərkimişdi, bədənlərində köhnə və nimdəş köynəklər vardı, lakin çox iradəli və qətiyyətli adamlar idi.¹

Xəvaric islam hökmlərinin zahirinə çox möhkəm etiqad bəsləyir, özlərinin günah hesab etdikləri işlərə əsla əl vurmurdular. Onların özlərinin xüsusi əxlaqi meyarları var idi və o əxlaqi meyarlara müxalif olan bir hərəkət etməirdilər. Günaha mürtekib olan bir şəxsdən bezarlıq edirdilər.

Ziyad ibni Əbih onlardan birini öldürdü, sonra onun qulamını çağırıb onun nə halda olduğunu bilmək istədi. O, dedi: “Nə gündüz ona yemək apardım, nə də gecə onun üçün yataq yeri saldım. Gündüzləri oruc tutub, gecələri ibadətlə məşğul olurdu.”²

Əli (ə) onların ruhiyyələrini vəsf edərək belə buyurur:

“Onlar çox tünd və kobud xasiyyətli, ali əndişələrdən və lətif hisslərdən, duyğulardan mərhum olan, alçaq fitrətli, qul sifətli və hər tərəfdən yığılan rəzil insanlar idi. Onlara əvvəlcə təlim verilməli, islam qayda-qanunları onlara öyrədilməli, islam mədəniyyətindən agahlıq əldə etməlidirlər. Gərək onlara Qəyyim hökumət etsin və biləklərindən tutulsun. Onlar əsla azad qoyulmamalı, qılınclarını əllərində saxlamamalı və islamın mahiyyəti barəsində nəzərlərini bildirməməlidirlər. Bunlar islam xatirinə öz evlərindən hicrət edən mühacirlər, yaxud mühacirləri qəbul edib öz qonşuluqlarında onlara yer

¹ “Əl-iqdul-fərid”, 2-ci cild, səh.389

² * “Cazibə və dəfiyə Əli (ə)”, səh.152, “Kamili-Mübərrəd”, 2-ci cild, səh.116.

verən ənsar kimi deyillər.”

Zahirdə özlərini müqəddəsiyə vuran cahil məsləkli bir təbəqənin yaranması (xəvaric də onlardan idi) islam üçün çox ağır başa gəldi. Xəvariclərin bütün eybləri ilə yanaşı, fəzilət, şücaət və fədakarlıqdan da müəyyən qədər bəhrələri var idi. Bundan əlavə islamın zahirinə əməl edən bir dəstə yarandı ki, qeyd olunan hünərə də malik deyildilər. Bunlar islamı röhbanıyyətə (tərki dünyalığa) və aspekt həyat təzi keçirməyə sürükləyirdilər, onların arasında riyakarlıq və özünügöstərmə bazarına rəvac verilmişdi. Bunlar elə bir hünərə malik deyildilər ki, polad qılınclarını qüdrət sahiblərinin üzünə çəksinlər, ona görə də dillərini iti qılınc kimi fəzilət sahiblərini üzərinə açdılar. Hər bir fəzilət sahibinə təkfir, təfsiq, dinsizlik nisbəti vermək rəvac verildi.

Ümumiyyətlə, xəvaricin ən bariz səciyyəvi xüsusiyyətlərindən biri onların cəhalət və nadanlıığı, cəhalətə təzahür etmələri, zahirlə (yəni Quranın cildi və zahiri yazıları ilə) onun mənası arasında heç bir fərq qoymamaları idi. Buna görə də Müaviyə və Əmrasın çox sadə bir məkrli planına aldandılar.

Bu camaatın arasında cəhalətlə ibadət yanaşı idi. Əli (ə) onların cəhaləti ilə döyüşmək istəyirdi. Amma onların zöhd, təqva və ibadətini cəhalətlərindən ayırması necə mümkün ola bilərdi?! Çünki onların ibadətləri cəhalətləri ilə eyniyyət təşkil edirdi, bu ikisi bir-biri ilə yanaşı idi. Əli (ə) kimi ilk növbəli islamşünasın nəzərində onların heç bir dəyəri yox idi. Buna görə də onları darmadağın etdi, onların zöhd, təqva və ibadətləri Əli (ə)-in qarşısında bir sipər ola bilmədi.¹

İbni Mülcəm də zahirdə müqəddəs və quru ibadət və zahidliklə məşğul olan doqquz nəfərdən biri idi. Onlar Məkkədə gedib məşhur əhd-peymanlarını bağladılar. Onlar deyirdilər ki, islam dünyasında olan bütün fitnə-fəsadlar bu üç nəfərin təsirindəndir: Əli, Müaviyə və Əmr As. İbni Mülcəm Əlini öldürməyi qərara alır. Özü də mübarək Ramazan ayının 19-cu

¹ * “Cazibə və dafieyi Əli (ə)”, səh.160

gecəsi. Görəsən nə üçün məhz bu gecəni seçmişlər?

İbni Əbil Hədid deyir: “Nadanlığın dərəcəsinə bir bax! Bunlar mübarək Ramazan ayının 19-cu gecəsinə söz qoyub dedilər ki, bu gecənin əməli böyük bir ibadət olduğundan qətli Qədr gecəsində yerinə yetirək ki, savabı daha artıq olsun.¹

Əbdürrəhman ibni Mülcəm Əlini öldürdü, bu zaman görün ona nə qədər alqışlar edilir! Bu xaricilərdən birinin bir rübai şəri vardır. O, deyir:

“Ya zərbətən min taqiyyin, ma əradə biha

İlla liyəbluğə min zil-ərşi rizvanal.

Bu pərhizkar və təqvalı kişinin (kimin? İbni Mülcəmin!) vurduğu zərbəyə mərhəbə!

O, pərhizkar kişi Allahın razılığından başqa bir şeyi nəzərdə tutmamışdır.”

Sonra deyir: “Əgər bütün insanların əməllərini ilahi tərəzinin bir gözünə, ibni Mülcəmin zərbəsini isə digər bir gözünə qoysalar, bu zaman Allah bəndələri arasında heç kəsin ibni Mülcəmdən böyük bir əməl yerinə yetirmədiyini görəcəklər.”

Cəhalət islam və müsəlmanlara qarşı məhz belə rəftar edir!²

İBADƏT VƏ ZİYALILIQ

Bəzi üzdənirəq ziyalılar deyirlər ki, namaz qılmaq nədir axı?! İbadət nədir?! Bunlar qoca qarılarn işidir; insan ictimai bir məxluq olmalıdır. Bu kimi sözlər bir növ ziyalı fikridir, amma Əmr Asa və Ömərə mənsub olan bir ziyalılıq.

Eşitmisiniz, Ömər “Həyyə əla xeyril-əməl”i azandan çıxartdı. Səbəbini bilirsinizmi? Öz yanından icad etdiyi bir “ziyalı” fikrinə görə. Həqiqətdə isə böyük bir səhvə düşər olmuşdur. Onun xilafət dövrü islami fəthlərin ən yüksək mərhələsi, islami cihadın ən yaxşı dövrü idi, əsgərlər dəstə-dəstə düşmənlərlə müharibəyə gedir, az bir qüvvə ilə güclü düşməni dizə çökürdülər. Müsəlmanların sayı 50-60 min nəfərdən artıq deyildi. İki böyük imperatorluq – hər biri neçə yüz min nəfər orduya malik olan İran

¹ * “Seyri dər sireyi əimmeyi əthar”, səh.49

² * “Seyri dər sireyi əimmeyi əthar”, səh.49

və Roma imperatorluğu – onlarla müharibəyə gəlib, vuruşurdular. Bunların 100 min nəfərdən az olmasına baxmayaraq hər iki cəbhədə düşmənləri məğlub etdilər. Cihad bir daha öz dəyərini sübuta yetirdi və aydın oldu ki, islamın mücahid yetişdirməsi nə deməkdir. Ömər deyib: Müəzzin azanı deyərkən ucadan Allahu Əkbər, sonra isə şəhadəteyni, həyyə ələssəlat, həyyə ələl-fələh (yəni, namaza gəlin, nicat tapmağa, qurtuluşa üz gətirin) deməsinin eybi yoxdur. Amma həyyə əla xeyril-əməl (əməllərin ən yaxşısına üz gətirin) dedikdə (mənası budur ki, namaz əməllərin ən yaxşısıdır) bu söz mücahidlərin əhval-ruhiyyəsini xarab edir. Çünki mücahidlər öz-özlərində fikirləşirdilər ki, namaz əməllərin ən yaxşısıdırsa, onda nə üçün müharibə meydanına gedib cihad etmək əvəzinə Mədinə məscidində qalmayaq və Peyğəmbər (s.ə.v.v)-in qəbrinin kənarında ən yaxşı əməl olan namaz qılmayaq?! Başqaları gedib öldürülsünlər, şəhadətə çatsınlar, yaralansınlar, gözləri kor olsun, əlləri kəsilsin, ayaqları qırılsın, qarınları yırtılsın, lakin biz burada rahat öz əhli-əyalımızın yanında qalaq, dörd rəkət namaz qılaq və onlardan da üstün olaq.

Ömər dedi: Xeyr! Bu sizi çox pis öyrədən. Məsləhət budur ki, bu cümlələri azandan götürək və onun yerinə “Əssəlatu xeyrin minənnovm” qoyaq. Yaxşı şeydir, yəni namaz yuxudan yaxşıdır, yəni yatmaq əvəzinə gəlin məscidə, namaz qılın.

Amma bu kişi (Ömər) fikirləşmədi ki, bir neçə on min nəfərdən ibarət olan ordunun (şübhəsiz ki, onların sayı yüz minə çatmırdı) nə qədər qüdrəti vardır ki, neçə yüzminlik qoşunla və iki müxtəlif döyüş bölgəsində döyüşərək fəth olsun?! Bu fəth hansı fəthdir? Silah fəthidirmi? Yoxsa ərəb silahlarının İran və Roma silahlarına nisbətdə çox güclü olması idimi? Əsla belə deyildi. İran və Roma inkişaf etmiş və sivilizasiyalı öləkə idilər, öz dövrlərinin ən yüksək döyüş texnikasına malik idilər, halbuki ərəblərin qılıncı iranlıların və romalıların qılıncının müqabilində qırılmış bir dəmir parçasına bənzəyirdi. Görəsən Ərəb irqi İran və yaxud Roma irqindən güclü ya daha pəhlivan idimi? Əsla belə deyildi. Məgər bilmirsinizmi islamdan qabaq Şapur Zul Əktaf ərəblərin başına nə oyunlar

açmışdı?! Məgər o, minlərlə ərəbi əsir etməmişdimi? Məgər onların çiyinlərini qaraldıb deşməmiş və onları zəncirə çəkməmişdimi? Bəs həmin dövrlərdə ərəblərin gücünə nə gəlmişdi? Məgər yüz il sonra İran, ərəbləri məğlub etmədimi? Onda görəsən ərəblər hansı qüvvə ilə İran və Roma ilə mübarizə edir və onları məğlubıyyətə uğradırdı? Onun qüvvəsi iman qüvvəsidir, həmin qüvvədir ki, “Həyyə əla xəyri-əməl”dən nəşət tapır. Elə bir qüvvədir ki, namazdan alınır, öz Allahu ilə razıniyazdan irəli gəlir. Quranın təbiri ilə desək islam əskəri gecə ikən Allah dərgahında razıniyaz, münacat etdiyi zaman öz Allahından mənəvi qida və qüvvə alır. Məhz həmin qüvvə ona ruhiyyətə verir. Görəsən iranlıları və romalıları məğlubıyyətə düşər edən ərəblərin ruhiyyəsi idimi?! Bu ruhiyyəni onlar öz imanlarından almışdılar.

Namaz nədir? İmanın yeniləşməsi. Bu ruhiyyəni “Allahu Əkbər”dən almışdır. Namazda bir neçə dəfə “Allahu Əkbər” deyəndə hamının cavabını verir, düşmən qüvvələrinin hamısı heç olur. Neçə yüz minlik əsgəri öz müqabilində görəndə deyir ki, **“La hövlə və la qüvvətə illa billahil-əliyyil-əzim”**, Allahu Əkbər – Allah böyükdür, bütün qüvvələr və qüdrətlər Onun əlindədir. İnsan Allaha arxalanmalı, Ondan qüvvə almalıdır, Ondan qüdrət istəməlidir. Məhz, namaz ona qüvvə verir. Əgər bu namaz olmasaydı həmin əsgər mücahid sayılmazdı.¹

Peyğəmbər (s.ə.v.v) buyurur: **“Əssəlatu əmudud-din** (Namaz dinin sütunudur) , yaxud: “Bu dində namazın məsəli qurulmuş bir xeyməyə bənzəyir. Xeymənin çadırı, ipi, mıxı və dirəyi vardır. Bu xeymənin dirəyi və sütunu namazdır.” Bu kimi hədislərin səbəbi də asındır. Belə ki, Peyğəmbər (s.ə.v.v) namazın əsər və sirlərinə aqah idi, bilirdi ki, namaz ayrı-ayrı şəxslərin ruhiyyələrində çox böyük təsir edən bir amildir. Əgər namaz olmasa, bunlardan heç biri olmayacaqdır. Sən əsgərlərin namazın cihaddan yaxşı olduğuna görə onu tərək edəcəklərini fikirləşsənsə, həqiqəti bəyan etməklə bu yanlış fikri əsgərlərin beyindən çıxart və de ki, namazla cihad bir-birinin tamamlayıcısıdır, heç biri

¹ * “İnsani kamil”, səh.104

digərinin yerini verməz. Nə namaz qılmaqla cihad hökmü qüvvədən düşər, nə də cihad etməklə namaz qüvvədən düşər. Namaz qılmalıyıq ki, qüvvəli olaq və daha yaxşı cihad edə bilək. **“İstəinu bissəbri vəs-səlat”** – Namaz və səbr vasitəsi ilə Allahdan kömək istəyin. Ay Ömər, nə üçün cihadın əhəmiyyətinə görə namazı təhqir edir və onun dəyərini aşağı salırsan?! İşi o yerə çatdırırsan ki, namazın yuxudan daha yaxşı olduğunu deyirsən?! Əsgərlərə de ki, namaz qıl, sonra cihada da get. İslam sənə heç vaxt deməmişdir ki, namazla cihaddan birini seçəsən.¹

Sən ona, öz səhvini başa sal. Məgər islam demir ki, bu göstərişlərin hamısı bir-birinə bağlıdır? Hər kəsə cihad vacibdirsə, o, cihad etməlidir və onun fəqət namaz qılmaq üçün Mədinə məscidində qalması haramdır. Namazın qəbul olunma şərti cihad, cihadın da qəbul olunma şərti namazdır. Cihadın şərtləri mövcud olan bir şəxsə vacibdir ki, cihad etsin. Ona başa sal ki, islamda, cihadsız olan namaz batildir. Çünki belə olmasa nəinki xeyril-əməl olmaz, üstəlik əməllərin ən şəridir və namaz deyildir. İslami namazı ona öyrət; o namaz ki, insan cihaddan qaçıb məscidi seçsə, onun qıldığı namaz islamdakı deyilən namaz deyildir. İslamın namazı əməllərin ən xeyirlisidir;; düzgün deyil ki, “həyyə əla xeyril-əməli” namazdan çıxardasan və fikirləşəsən ki, bu əsgərləri pis öyrədər; və müsəlmanlar cihad əvəzinə namaza gedirlər-deyə iddia edəsən! Xeyr, onun fikirlərini islah et. Səhv fikirləri beynindən çıxart. Nə üçün belə danışırsan.²

Bu iş bəzi sərvət sahiblərinin sözünə oxşayır Onlar deyirlər ki, bizim ki, pulumuz vardır, namaz qılmaq əvəzinə pul verək! Bu necə mümkün ola bilər?! İslam namazdan ayrı olan infaqı ümumiyyətlə qəbul etmir. Əgər bunun əksini desəniz, yəni pulpərəst və pulusevən, amma xidmət etməyə hazır olan bir şəxs desin ki, mən infaq etmək əvəzinə namaz qılıram. Bizdən 17 rəkət vacib namaz istəmişlər və onun məcmusu nafilələrlə 51 rəkətdir. Mən bunun yerinə 102 iki rəkət namaz qılıram. Hətta başqalarının qəza namazlarını da qılıram ki, təki məndən pul

1 * “İslam və müqtəziyati zaman”, səh.72

2 * “İnsani kamil”, səh.107

istəməsinlər. Deyin görüm bu qəbuldurmu? Xeyr! Deməli, camaatı anlatmaq və onlara demək lazımdır ki, islam təlimləri bir-birindən heç vaxt ayrılmazdır. Onlar bir bədəndə olan müxtəlif üzvlərə bənzəyir. Namaz öz yerində, həcc öz yerində, zəkat öz yerində, oruc öz yerində, xüms öz yerində, əmr be məruf və nəhy əz münkər öz yerində, ümumiyyətlə bunların hər biri gərək öz yerində tanınsın.

Namaz barəsində həyyə əla xeyril əməli..... bu zamanda sənsən ki, sənin əsgərlərin dünya ilə qarşılaşmışlar. Yenə də namazı xeyril əməl sifəti ilə zikr edəcək.

Biz şəriət hökmlərindəki bu cür təsəvvürü və zamanın tələbinə riayət etməyi ifratçılıq adlandırırıq. Başqa sözlə, onun adını cəhalət qoyuruq, çünki bunun mənşəyi hesab etməməkdən ibarətdir.¹

İBADƏTDƏ MÖTƏDİL MÖVQEYDƏ OLMAQ

İslamın yüz faiz qəbul etdiyi insani dəyərlərdən biri də ibadətdir. İbadət dedikdə onun xüsusi mənası², yəni, Allahla xəlvətdə olmaq, namaz, dua, münacat, təhəccüd, gecə namazı və s. yerinə yetirmək nəzərdə tutulur.. Belə ki, bunlar islamın rüknləri və ondan heç vaxt ayrılmayan əməllərdir.

İbadət real dəyəərə malik olan bir əməldir, lakin əgər buna dəqiq riayət olunmasa cəmiyyət ifrat dərəcədə bu dəyəərə doğru çəkiləcək. Yəni islam yalnız ibadətdən; yalnız məscidə getmək, müstəhəbb namazı qılmaq, dua oxumaq, namazın təqibatını yerinə yetirmək, müstəhəbb qüsləri etmək, Quran tilavət etmək və s.-dən ibarət olacaqdır. Əgər cəmiyyət bu istiqamətdə ifrat həddə vararsa, onun digər dəyərlərinin hamısı məhv olacaqdır. Gördüyümüz kimi islam tarixində cəmiyyətdə belə bir yönəliş baş vermiş və hətta indi də müəyyən şəxslərdə belə bunun şahidiyik. Heç bir şeydə müttəhim edilə bilməyən, tam mənada qərəzsiz

¹ * "İslam və müqtəziyati zaman, səh.73

² Əlbəttə islamın nəzərində insanın Allah üçün yerinə yetirdiyi hər bir iş ibadətdir. İnsan kəsb, ticarət, qazanc, məşğuliyyət və fəaliyyət ardınca getdikdə onun bu işində məqsədi özünü başqalarından ehtiyacsız etmək, əhli-əyalını idarə etmək və öz cəmiyyətinə xidmət etmək olsa, hər bir halda ibadət sayılır.

olan şəxslər belə bir istiqamətə düşmüşlər və bu yola qədəm qoyduğu zaman artıq öz mütədilliyini qoruya bilmirlər. Belə bir şəxs Allahın onu mələk şəklində yox, insan şəklində yaratmasını başa düşə bilməz. Əgər mələk olsaydı bu yolla getməli idi. İnsan gərək müxtəlif dəyərləri həmahəng və bir-birinə uyğun olan şəkildə özündə inkişaf etdirsin.

Peyğəmbəri Əkrəmə (s.ə.v.v) xəbər verdilər ki, səhabələrin bir qrupu bütün işini-gücünü atıb ibadətə qərq olmuşlar. Narahat və əsəbi halda məscidə gəldi və fəryad çəkdi: *"Bu quruplara nə olmuşdur, nə olub? (Bu camaat arasında deyilən "nə xəstəliyin vardır"-sözünün ərəbcə oxşarıdır.) Eşitmişəm ki, mənim ümmətimdə belə şəxslər tapılmışlar. Mən sizin peyğəmbəriniz olduğum halda, bu cür deyiləm. Heç vaxt gecənin bütününü – axşamadan sübhə qədər ibadətə keçirmirəm. Onun bir hissəsini istirahətlə məşğul oluram, yatırəm, öz əhl-əyalımın, zövcələrimin halına riayət edirəm. İl boyu oruc tutmuram; günlərin bəzisini oruc tutur, bəzilərini isə oruc tutmuram. Bu yolu tutub gedənlər mənim sünnəmdən xaricdirlər."*

Peyğəmbər (s.ə.v.v) islami dəyərlərdən birinin başqa birini özündə məhv etdiyini, yəni islam cəmiyyətinin yalnız birtərəfli olaraq istiqamətləndiyini gördükdə ona qarşı şiddətlə mübarizə aparır.

Əmr ibni Asın iki oğlu var idi: Onlardan biri Məhəmməd idi və eynilə atasına oxşayırdı, yəni dünyapərəst idi. Digər oğlu Əbdüllah isə nisbətən nəcib idi. Həmişə atasının onlarla etdiyi məşvərtlərində Əbdüllah atasını Əli (ə)-a tərəf dəvət edirdi. O biri oğlu isə atasına deyirdi: Əlidən bir xeyir görməzsən, Müaviyəyə tərəf get.

Bir dəfə Peyğəmbər (s.ə.v.v) Əbdüllaha çatıb buyurmuşdu: Mənə belə xəbər vermişlər ki, sən gecələr sübhə qədər ibadət edir və gündüzləri də oruc tutursan.

Dedi: Bəli, ya Rəsuləllah.

Buyurdu: Amma mən belə deyiləm və bunu da qəbul etmirəm. Bu düzgün iş deyildir. Bunu tərək et!

Bəzən cəmiyyət birtərəfli olaraq zöhdə tərəf çəkilir. Zöhdün özü inkaredilməz bir həqiqətdir, bir dəyərdir və müəyyən təsir və

faydaları da vardır. Qeyri-mümkün olan bir haldır ki, müəyyən bir cəmiyyət saədət və xoşbəxtləyin üzünü görsün və ya heç olmasa onu islami cəmiyyət adlandırma bilək, amma o cəmiyyətdə bu ünsür və bu dəyər mövcud olmasın. Amma görürük ki, bəzi vaxtlarda həmin dəyər cəmiyyəti özünə tərəf çəkir, bu halda hər bir şey zöhd olur və zöhddən başqa bir şey qalmır.¹

RUH YÜKSƏKLİYİNİN QORUNMASI

İnsan ruhu son dərəcə lətifdir və tez bir zamanda özündən əksül-əməl göstərir. Əgər insan hər hansı bir işdə, nəinki başqalarına, hətta öz ruhiyyəsinə belə təzyiq göstərsə insanın ruhiyyəsində yaranan əksül-əməl həmin işdən bezib qaçmaqdan ibarət olur. Bunu ibadətdə də görmək olar. Peyğəmbəri Əkrəm (s.ə.v.v)-in tövsiyələrindən biri də budur ki, ibadəti o qədər yerinə yetirin ki, ruhunuz ibadətə rəğbətli olsun. Yəni, ibadəti tam meyl və rəğbətlə yerinə yetirin. Bir qədər ibadət etdikdən, namaz qıldıqdan, müstəhəbb əməlləri yerinə yetirdikdən, nafilə namazları qılıb, oyaq qaldıqdan sonra artıq hiss edəcəksiniz ki, bu ibadət bir qədər ağırlaşdı. Yəni, bunu artıq özünü zorla təhmil edirsiniz. Buyurdu: Artıq burada kifayətdir. İbadəti özünü zorla qəbul etdirməyin. Əgər zorla qəbul etdirsəniz, ruhunuz yavaş-yavaş ibadətdən qaçacaq, sanki ibadəti acı bir dərman olaraq ona vermişən. Bu zaman ibadətdən çox acı bir xatirə qalacaqdır. Həmişə çalışın ki, ibadətdə ruh yüksəkliyin olsun və ibadətdən sizdə xoş bir xatirə qalsın.²

İBADƏTDƏ İDARƏÇİLİK (MÜDİRİYYƏT)

Bizim bütün dini və məzhəbi yönümüz ilə mütənasib olan fərdi müdiriyyətin misalı ibadət məsələsidir. Etiraf etməliyik ki, biz ibadətin yolunu da bilmirik. Yəni, biz ibadət etmə nəzərindən də özümüzü düzgün şəkildə idarə etməyə qadir deyilik. Əksər hallarda belə güman edilir ki, ibadət yaxşı iş olduğuna görə nə qədər çox olsa bir o qədər yaxşıdır. Amma fikirləşməyə ki, ibadət yalnız öz əsərini o zaman bağışlayar ki, ruh tərəfindən cəzb

¹ * "İnsani kamil", səh.44

² * "Seyri dər sireyi Nəbəvi", səh.212

olunsun və ruh ondan düzgün şəkildə qidalansın. Yaxşı yeməkdən istifadə etməyin mənası “nə qədər çox yeyilsə bir o qədər yaxşıdır”-olmadığı kimi, ibadətdən istifadə etməyin mənası çox edilməsi deyildir. İbadət ruh yüksəkliyi ilə yanaşı olmalıdır. Məqsədim bu deyil ki, insan əvvəlcə ruh yüksəkliyinə malik olmalı, sonra ibadətə başlamalıdır. Çox şəxslər var ki, ibadətə heç vaxt rəğbət və ruh yüksəkliyi tapmırlar. Ruh yüksəkliyinin özü tədriclə, Allahla üns tapmaqla, zikr etməklə yaranır. Əgər qayda üzrə baş versə tədriclə üns, əlaqə və ruh yüksəkliyi də yaranacaqdır. Məqsəd bunu çatdırmaqdır ki, insanın ibadət üçün olan tutumu məhdud bir tutumdur. Fərz edək ki, insan ibadəti ruh yüksəkliyi ilə başlasın, amma bir müddət keçdikdən və bədən yorulandan sonra ruh yüksəkliyi də aradan gedir və ibadət zorla qəbul etdirilmək yönünə malik olur. Bu da eynilə xoşagəlməz yeməkləri yeməyə bənzəyir. Belə ki, ki, onun insan bədənində göstərdiyi təsiri onu qusmaq və ya başqa vasitə ilə dəf etməlidir. Bu heç vaxt bədən tərəfindən cəzb edilən yeməklərin verdiyi təsirə malik olmur.

Peyğəmbəri Əkrəm (s.ə.v.v) Cabir ibni Əbdüllah Ənsariyə buyurdu: *“İslam dini mətin, möhkəm, məntiqi və dəqiq ruhi-ictimai mülahizələr əsasında bərqərar olan bir dindir. Buna görə də müdara və ibadət etməklə özünü öz nəfsin qarşısında mənfur, qəzəbli və ikrahlı etmə.”* Yəni elə əməl etmə ki, nəfsin ibadətə düşmən kəsilsin, əksinə elə əməl et ki, nəfsin ibadəti sevsin, ona meyl və rəğbətlə üz gətirsin, özündə cəzb etsin. Sonra buyurdu: *“Bir neçə mənzili bir dəfəyə gedən, nə bir məsafəni qət edər, nə də öz miniyinin üstündə salamat bir yer qoyar.*

Öz miniyinin nə dərəcədə qüdrətli olduğunu nəzərə almayan və yalnız şallaq vuraraq iki və ya üç mənzillik yolu bir mənzilə çaparaq gedən şəxs axırda görər ki, heyvan arxa tərəfdən yaralanmışdır. Bu halda yerə yıxılar və heç bir addım da götürməz, çünki artıq onun bu işə heç bir qüdrəti qalmamışdır.

Peyğəmbər (s.ə.v.v) başqa bir hədisdə buyurur: *“Xoş olsun o kəslərin halına ki, ibadətə eşq bəsləyir və onu ağuşa alırlar.”*

Bu hədisdə Peyğəmbəri Əkrəm (s.ə.v.v) buyurmaq istəyir ki,

yalnız o kəslər ibadətəin səmərəsindən və yüksək nəticələrindən bəhrə ala bilərlər ki, ibadətə normal vəziyyətdə, və şəraitdə yerinə yetirsinlər ki, onların qəlbləri aşıqçəsina ibadətə seçib qəbul etsin.

Yaxşı ibadət etmək və onun nemətlərindən bəhrələnməyin hesab-kitabı, qayda-qanunu və istilahlə desək, mexanizmi vardır və bu da özünü öz hisslərini, atifə və duyğularını, qərizələrini və nəhayətdə öz qəlbini və ruhunu yaxşı idarə etməklə əlaqədardır. Ürək, hisslər, atifə və duyğular hər şeydən artıq düzgün idarə etməyə ehtiyaclıdır.¹

İBADƏTDƏ İFRATÇILIQ

İmam Sadiq (ə) bir hadisəni bəyan edərək buyurdu:

Müsəlman və abid bir şəxsın məsihi bir qonşusu var idi. Onunla gediş-gəliş edirdi. Yavaş-yavaş o da islama meyl göstərdi və qonşusunun vasitəsilə müsəlman oldu. Sonra bu kişi öz xoş xəyalı ilə onu daha yaxşı müsəlman etmək və nəticədə daha çox savab qazanmaq istəydi Təzə müsəlman olmuş o biçarə, islamı qəbul etdiyi ilk gündə gördü ki, gün çıxmamışdan qabaq bir şəxs onun qapısını döyür. Dedi: Kimsən?

Sənin müsəlman qonşunam, deyə cavab verdi. Nə üçün gəlmisən deyə soruşdu. gəlmışəm ki, birlikdə ibadət etmək üçün məscidə gedək. Təzə müsəlman olan kişi dəstəmaz aldı və məscidə getdi. Nafilə namazlarını qıldıqdan sonra dedi:-

Tamam oldumu? Dedi: Xeyr. Sübh namazı da vardır.

Sübh namazını qıldıqdan sonra soruşdu: Tamam oldumu-deyə soruşdu? Dedi: Qoy bir az da nafilə qılaq, çünki müstəhəbbdir. O qədər nafilə qılaq ki, gün çıxana qədər oyaq qalaq və gün çıxsın.

Gün çıxdıqdan sonra dedi:-İndi bir az ibadət edək. Günortaya qədərda onu saxladı ki, namaz qılsın. Günorta namazından sonra axşam çağına qədər saxladı və sonra dedi:-İndi ki, bu vaxta qədər bir şey yeməmişən oruc niyyəti et.

Bir sözlə onu gecədən iki saat keçənə qədər saxlayıb buraxmadı. Sabahı gün onun qapısını döyəndə, evdən soruşdu:Kimsən?

¹ * "İmdadhayi qeybi", səh.105

Dedi:-Müsəlman qardaşınam.

Soruşdu: Nə üçün gəlmisən?

Gəlmişəm ki, səni ibadətə aparam.

Dedi:-Bu din işsiz adamlar üçün daha yaxşıdır. Biz əvvəlki dinimizə qayıtdıq.

İmam Sadiq (ə) sonra buyurdu: Siz bu cür olmayın. Bu kişi bir nəfəri müsəlman etdi, sonra isə öz əli ilə onu mürtəd və kafir etdi.¹

İBADƏT VƏ TÖVBƏ

Tövbənin şərti budur ki, ilahi hüquqları yerinə yetirəsən. İlahi hüquq dedikdə nə başa düşülür? Məsələn, oruc tutmaq Allahın haqqıdır Yemiş olduğun orucların qəzasını tutmalısən. Tərk etdiyin namazların qəzasını yerinə yetirməlisən. Müstəti olub Həccə getmədiyin üçün həccini yerinə yetirməlisən. Bunlar zarafat deyildir. Həcc barəsində qeyd olunur ki, əgər bir nəfər müstəti olub heç bir şəri üzürü olmasa yəni, təbii istitaətə malik olsa yol baxımından heç bir maneə olmasa, maddi baxımdan imkanı, sərvəti, eləcə də fiziki baxımdan istitaəti olsa, xəstələnməsə və bununla yanaşı ölüncəyə qədər həccə getməsə belə bir şəxs müsəlman halda dünyadan getməyəcəkdir. İlahi mələklər yanına gəlib deyəcəklər: Sən ki, islamın bu sütununu yerinə yetirməmişən, indi istəsən yəhudi kimi öl, istəsən nəsrani kimi. Sən artıq müsəlman kimi ölə bilməzsən.

Necə olar ki, bir kəs müsəlman olsun, amma namaz qılmasın?!

İTAƏTİN ƏZAB-ƏZİYYƏTİ

Əli (ə) tövbənin şərtlərindən biri barəsində belə buyurur:

Bu qədər günah, məsiyyət ləzzətlərini daddığın bu bədənlə itaətin əziyyətini də dadmalısən. Nərmənazik olmaq halətindən kənara çıx, nərmənazikliklə nəinki Allahın bəndəsi, hətta insanda olmaq olmaz Nərmənazik olan insan, insan deyildir. Oruc tutmaq çox çətin, xüsusilə çətin olduğuna görə tutmalısən. Gecə səhərə kimi ehya saxlamaq istəyirsən bu çox çətin, xüsusilə çətin olduğuna görə bu işi eləməlisən. Bir müddət də özünə əziyyət

¹ * "Seyri dər sireyi Nəbəvi", səh.213

ver, özünü çətinliyə sal, özünü ədəbləndir.¹

Yaxşı işin xasiyyəti insana ruhi qüvvə bağışlamaqdır. İnsan yaxşı iş görəndə zaman sanki yaxşı qidalanmasına yaxud çox güclü bir ampulu özünə vurmasına bənzəyir. Amma günah edən zaman sanki ona bir qədər yük vermiş, belə ki, bu yük onun adi halda yol getdiyinə nisbətən işini daha da artırır.²

Günahın xasiyyəti insanın ruhunu ağırlaşdırmaqdır yəni o, insandan qüvvəni alır. İnsan bu haalda , yol getdiyi zaman çiyində olan yükündə ağırlıq saldığı şəxsə bənzəyir İtaət isə insana qüvvə bəxş edir.

“Səbr və namazla Allahdan bağışlanmaq istəyin. Həqiqətən O (namaz) xaşələrdən başqasına ağır gələr.”³

İSTİĞFARDAN SONRA İBADƏTİN ŞİRİNLİYİ

“Allah bəndələrə belə xitab edir: Ey Mənim özlərinə israf edən bəndələrim, ey Mənim günahkar bəndələrim, ey Mənim özlərinə zülm edən bəndələrim, Mənim rəhmətimdən məyus olmayın, Mənim dərgahıma gəlin, gəlin Mən qəbul edim, tövbə vadisinə, daxil olun, tövbə fəzasına daxil olun.”⁴

Hədəsi-qüdsidə Allah-taala tövbəni necə də gözəl şəkildə vəsf edir:

“Kamil və mütləq rəhmət simvolu olan Allah-taala buyurur: Günahkar bəndələrin Mənim dərgahımda etdikləri ah-nalələr təsbih edənlərin təsbihindən daha sevimidir.” Bu Qədr gecələrində öz Allahınızın dərgahına qayıdın, ah-nalə edin. Bu gecə və sabah gecə dərinə fikirləşin ki, günahlarınızı xatırlayasınız. Allahdan başqa bir kəsə deməyin, başqalarının yanında günahı iqrar etmək özü də günahdır. Öz qəlbinizdə, özünüz bildiyiniz kimi hər biriniz öz varlığınıza qazi olun, öz varlığınızı cəzalandırın, günahlarınızı nəzərinizdə canlandırın, bundan sonra öz günahlarınızı Allah-taalanın dərgahına aparın, öz təqsirlərinizi etiraf edərək deyərək ah-nalə, təzərrö edin,

¹ * “Qoftarhayi mənəvi”, səh.150

² * “Təfsiri se surə”, səh.58

³ “Bəqərə” surəsi, ayə:45

⁴ “Zümər” surəsi, ayə:53

Allahdan sizi bağışlamaqını günahlarınızı yumasını istəyin. Allah sizi bağışlayar, ruhunuzu pak-pakizə edər, qəlbinizə səfa bağışlayar, Öz lütf və mərhəmətini sizin halınıza şamil edər. Bütün bunlardan sonra sizdə gözəl bir zövq.ləzzət.gözəl bir halət yaranacaqdır Məhz bu zaman ibadətəin şirinliyi hiss edəcəksiniz, bu zaman günah və günahın ləzzəti sizin nəzərinizdə çox kiçik və mənfur olacaqdır.¹

İBADƏT VƏ CƏMİYYƏT

Belə bir məsələni diqqətinizə çatdırmaq istəyirəm: Bu ali-irfani məfhumlar bizim aramızda çox pis şəkildə təqdim edilir. Bu günkü istilahlə desək, “xaricdən qaçış “ kimi, bunun mənşəyi də “ kənardan qaçış “ kimi cilvələndirilir. Əlbəttə bu barədə ümumiyyətlə aidiyyatı olmayan bəzi yozumlar da verərək deyirlər ki, müəyyən şəxslər xarici amillər səbəbindən məyus olur, öz daxilinə, yəni xəyal aləminə pənah aparır. Lakin, mətləbin həqiqəti belə deyildir (islamın təqdim etdiyi təlimlərin özü də bu mətləbin tamamilə əksinədir) .Əlbəttə bunu qəbul etməliyik ki, çoxları bu barədə düzgün olmayan yola düşmüş və bəlkə də bunun özü bəzi şəxslərin ictimai məsuliyyətlərdən boyun qaçırmasına səbəb olmuşdur. Lakin islamın bəyan etdiyi insan ictimai bir varlıqdır. Biz həmişə Əli (ə)-i özümüzə nümunə götürməliyik. Belə ki, o Həzrət xəlvətdə öz arifanə məqamlarında belədir. o, ictimai məsuliyyətlərdə son dərəcə yüksək həssasiyyətə malikdir. İslamın istədiyi insan məhz belə olmalıdır.

İslami insan hərtərəfli bir insandır. Biz bunu insan varlığının bir yönü kimi bəyan edirik. Biz heç vaxt insanı yalnız bir yönə malik olan varlıq kimi bəyan etmir onun birdən artıq yönə malik olmadığını və həmin yönün də məhz bundan ibarət olduğunu demirik! Ariflərin dediyi kimi naqis insan o insandır ki, onun irfanı kamal həddinə çatmamış olsun. :amil insan Allahdan başqa bütün varlıqlardan əlaqəsini tamamilə kəsir. Lakin həmin həddə çatıb feyzlə dolduqdan sonra “qayıdış” halətinə malik olur. Məhz belə bir vaxtda qayıdıb öz vəzifə və məsuliyyətlərini yerinə

¹ * “Qoftarhayi-mənəvi”, səh.123

yetirir. Amma, əgər bir şəxs həmin mərhələyə çatıb qayıtmazsa kamil deyil və hələ ki, xamdır.¹

İBADƏTLƏ CƏMİYYƏTİN BAĞLILIQI

Biz öz islami təbirlərimizdə bəzən elə şeylər görürük ki, ibadət məsələsi ilə əlaqədar bəzi şəxslər üçün müəyyən suallar yaradır. Məsələn, namaz barəsində bizə deyirlər ki, Peyğəmbəri Əkrəm (s.ə.v.v) yaxud İmamlar (ə) belə buyurmuşdur (Çünki həm Rəsuli Əkrəmin, həm də imamların kəlamlarında mövcuddur ki) "Namaz din çadırının dirəyidir." Yəni əgər dini quruluş xeyməyə bənzətsək onun çadırı, ipləri, halqaları, yerə çalınmış mıxları və o çadırı saxlayan sütunları vardır. Namaz bu çadırın qaldırılmış sütununa bənzəyir. Xüsusilə Rəsuli Əkrəmin bəyan etdiyi "Nəbəvi" hədisdə həmin mətləb sizə bəyan etdiyim kimi qeyd olunmuşdur. Namaz barəsində buyurulur: İnsanın sair əməllərinin qəbul olunması namazın qəbul olunmasına bağlıdır. Yəni əgər insan müəyyən xeyir işləri yerinə yetirsə amma namaz qılmasa, və yaxud namaz qılsa amma onu düzgün yerinə yetirməsə və nəticədə məqbul sayılmayan dərəcədə qaytarılsa onun sair əməlləri də rədd ediləcəkdir. İnsanın sair xeyir əməllərinin qəbul olunması namazın qəbul olunması ilə şərtlənir.

Başqa bir hədisdə buyurulur ki,-Namaz, hər pərnhizkar insanın Allah dərğahına yaxınlaşmaq vasitəsidir. Başqa bir hədisdə qeyd olunur ki, nə qədər ki, mömin öz namazlarını vaxtlı-vaxtında yerinə yetirir.şeytan həmişə onun barəsində narahatdır və ondan qaçır Bu barədə çoxlu hədislər vardır, hətta bu mətləbi Qurani-Məcidin özündən də əldə etmək olar.bu barədə belə sual yaranır Yəni, namazın son dərəcədə əhəmiyyətə malik olmasını insanlardan eşidilir ki, namazın əhəmiyyəti barəsində mövcud olan bu qədər hədislərin heç olmazsa bir qismi qondarma, yaxud düzgün olmaması mümkündür. O hədislər səhih və mötəbər olmaya bilər, Peyğəmbər (s.ə.v.v)-in və İmamların da sözü olmaya bilər. Ola bilsin ki, bunları zahidlərin və alimlərin çoxaldığı yəni zöhd və ibadət bazarının qızgın olduğu bir dövrdə

¹ * "Təlim və tərbiyə dər islam", səh.337.

quraşdırıblar. Xüsusilə hicrətin 2-ci və 3-cü əsrlərində bəzi zahid məsləkli, ibadətdə çox ifratçı şəxslər tapılırdı ki, onların işləri az-çox rahibliyə, aspekt həyat tərzinə yönəlmişdi. Həmin dövrlərdə sufilik də islam aləmində yayılmışdı. bəziləri bütün səylərini ibadətə yönəldərək digər islami vəzifələri unutmuşlar. Məsələn, Əmirəl-möminin Əli (ə)-in səhabələri arasında Rəbi, ibni Xəsim adlı bir nəfər vardı. “Sonralar Xacə Rəbi, adı ilə məşhurlaşdı. Məşhəddə Ona mənsub edilən bir qəbir də vardır. Hal-hazırda onun qəbri olub-olmadığını yəqin şəkildə bilmirəm və bu barədə kifayət qədər məlumatımda yoxdur. Lakin onu dünyanın səkkiz məşhur zahidlərindən biri sayırlar. Bu barədə heç bir şəkk yoxdur. Rəbi ibni Xəsim o qədər ibadət və zahidliklə məşğul olmuşdu ki, ömrünün axıncı illərində öz qəbrinidə qazmışdı. (Bu kişi Əmirəl-möminin Əli (ə)-in şəhadətə çatdığı vaxtdan 23 il keçdiyi və imam Hüseyin (ə) şəhid olduğu vaxta qədər sağ idi. Yəni imam Hüseyin (ə) şəhid edilərkən o, sağ idi. Yazırlar ki, bu kişinin ömrünün 20 ili yalnız ibadətlə məşğul idi və dünya barəsində bir kəlmə olsun belə danışmazdı.)

Bəzi vaxtlar gedib həmin qəbirdə yatır, özünə öyüd-nəsihət verir moizə edir və özünə deyirdi: Yadından çıxmasın, işin axırında buraya gəlməlisən.”

Ondan və zikr olmayan yeganə kəlmə o zaman eşidildi ki, Hüseyin ibni Əlini, Peyğəmbərin (ə) əziz övladının şəhid edilməsindən xəbər tutmuşdu O, beş kəlmə deyərək bu hadisədən təəssüfləndiyini bildirdi: “Vay olsun bu ümmətə ki, Peyğəmbərlərinin övladını şəhid etdilər.

Deyirlər sonralar istiğfar edirdi ki, mən zikr olmayan bu bir neçə kəlməni nə üçün dilimə gətirdim!

Həmin şəxs Əmirəl-möminin Əli (ə)-in sağlığında onun ordusunda idi. Bir gün Əli (ə)-in hüzuruna gəlib dedi: Ya Əmirəl-mömini Biz bu müharibə barəsində şəkk edirik. “İnna” kəlməsini deməyində məlum olur ki, o, bir neçə nəfər tərəfindən bir nümayəndə imiş” Yəni, “Ya Əmirəl-möminin, biz bu müharibə barəsində şəkk-şübhədəyik, qorxuruq ki, bu müharibə şərən düzgün olmasın.” “Nə üçün?” “Çünki biz qiblə əhli ilə vuruşuruq

Elə insanlarla vuruşuruq ki, onlar da bizim kimi şəhadət kəlməsini deyirlər, bizim kimi namaz qılır, bizim kimi qibləyə dayanırlar

Digər tərəfdən Əli (ə)-ın şiasi olduğuna görə ondan uzaqlaşmaq istəmirdi. Ona görə də dedi: Ya Əmirəl-möminin! Xahiş edirəm, mənə elə bir iş tapşırın ki, onda heç bir şəkk-şübhə olmasın. Məni hər hansı bir yerə məmuolmasın.riyyəyə göndər ki, onda şəkk olmasın.

Əli (ə) da buyurdu: “Çox yaxşı, əgər sən şəkk edirsənsə mən səni başqa bir yerə göndərəm.”

Mən bilmirəm bunu özü (əvvəlcədən) xahiş etmişdi, yoxsa həzrət heç bir müqəddimə olmadan onu sərhədlərdən birinə göndərdi ki, orada əsgəri xidmətin davam etdirsin ona görə islam ölkəsinin sərhədində göndərdi ki, orada müharibə və qan axıdılsaydı müsəlmanlara qarşı tərəf deyil kafirlər, yaxud bütprəstlər olduğu üçün şəkkkk etməsin

Bu həmin zamanda mövcud olan zahid və abidlərin bir nümunəsi idi. Bu zahidlik və ibadətə dəyəri nə qədərdir? Bunun heç bir dəyəri yoxdur.çünki bir kəs Əli (ə) kimi böyük bir şəxsiyyətin hüsurunda ola-ola Əlinin (ə) göstərdiyi yola, onun əmr etdiyi cihada şəkk etsə bu iş əsla düzgün deyil hal buki.o şəxs Belə yerlərdə ehtiyata əməl edir! Bənasını ehtiyata qoyur! Məsələn, deyir ki, biz nə üçün şəkkli oruc tutaq.Camaat arasında bu sözlər çoxdur: Nə üçün biz şəkkli oruc tutaq.? Bu nə işdir? Nə üçün şəkkdə olduğumuz yerdə müharibə edək? Bunun nə dəyəri vardır?

İslam bəsirət və agahlıq tələb edir, həm elm istəyir, həm də agahlıq və bəsirət. Bu kişinin (Xacə Rəbi,) bəsirəti yoxdur.o, Müaviyə və onun oğlu Yezid kimi qan içən zalımların dövrəndə yaşayırdı. Müaviyə Allahın dininin kökünü qurutmaq istəyirdi, Yezid kimi vəhşi bir insan isə İslam tarixində ən böyük cinayətlərə mürtəkib olaraq Peyğəmbər (s.ə.v.v)-in bütün zəhmətlərini hədəyə verirdi. Amma bu ağa gedib bir guşədə əyləşərək gecə-gündüz daim namaz qılmaqla məşğul olur, Allah zikrindən başqa heç bir kəlməni dilinə gətirmir. Hüseyin ibni Əli

(ə) kimi bir şəxsiyyətin şəhadətindən təəssüflənməyini izhar etmək üçün bir neçə cümlə dedikdən sonra da bu sözlərindən peşman olub deyir ki, nə üçün dünya söhbətləri etdim. Nə üçün onun yerinə “Sübhanəllah”, “Əlhəmdulillah” demədim? Nə üçün onun yerinə “Ya Həyyu, ya Qəyyum” yaxud “Allahu Əkbər” “La hövla vəla qüvvətə illa billah” demədim?

Bu iş islami təlimlərlə uyğun gəlmir.

“Cahil ya həmişə ifratda ya da həmişə təfritdə olur”. Bəziləri deyir ki, xeyr, cənab! “Namaz dinin sütunudur” kəlmələrini islah etmək islami təlimlərlə uyğun gəlmir. İslam elə bir dindir ki, hər şeydən öncə ictimai məsələlərə əhəmiyyət verir. İslam dini buyurur ki, :

“Həqiqətən Allah ədalət və ehsana əmr edir.” (Nəhl-92)

“Biz Öz peyğəmbərlərimizi aşkar dəlillərlə göndərdik, onlarla birlikdə kitab və mizan nazil etdik ki, camaat ədaləti bərqərar etsinlər”. (Hədis-25)

İslam dini:

“Siz ən xeyirli ümmət idiniz ki, camaat üçün çıxarılmısınız, yaxşılıqlara əmr edib, pis işlərdən çəkindirirsiniz”. (Ali-İmran-110)

İslam dini fəaliyyət, əməl və işgüzarlıq dinidir, islam dini böyük bir dindir. Elə bir dindir ki, bütün bu məsələlərə əhəmiyyət verir. Necə ola bilər ki, ibadətə bu qədər əhəmiyyət versin? Xeyr. Deməli, ümumiyyətlə ibadət məsələsi islam dünyasında çox də əhəmiyyəti yoxdur. Get islam əxlaqı təlimlərinin ardınca, islamın ictimai təlimlərinin ardınca get, ibadət məsələsi işsizlərin işidir, o kəslər ki, daha mühüm işləri yoxdur və namaz qılmalıdırlar, ibadət etməlidirlər. Amma daha mühüm olan bir şəxs ibadət etməsinə nə lüzum var?

Bütün bunların hamısı yalnız və çox təhlükəli fikirlərdir. İslamı olduğu kimi tanımaq lazımdır. Mənim qeyd etdiklərimin səbəbi budur ki, bunu öz cəmiyyətimizdə ümumi bir xəstəlik kimi hiss edirəm. Son dərəcə təəssüflə deməliyəm ki, hal hazırda bizim cəmiyyətimizdə islami şövqə malik olanların əksəriyyəti (əlbəttə, hamısını demirəm) iki dəstəyə bölünüb: Bir dəstəsi Rəbi ibni

Xeysəmi kimi fikirləşirlər və islam onlar üçün yalnız ibadət, zikir, dua, nafilə namazı qılmaq, ziyarətə getmək, ziyarəti Aşura oxumaq və s. bu kimi şeylərdən ibarətdir. Bunlar üçün islam, yəni Məfatih kitabı, cadul Məad kitabı, bütün islam bunlar üçün Məfatih kitabında xülasələnib və bundan başqa heç bir şeyləri yoxdur. Ümumiyyətlə dünya ilə heç bir işləri yoxdur, həyat ilə heç bir işləri yoxdur, islamın ictimai qayda-qanunları ilə məşğul olmurlar, islami rükn və dayaqlarına əhəmiyyət vermirlər, islami tərbiyənin nə olduğunu bilmirlər, ümumiyyətlə heç bir şeylə maraqlanmırlar. Bunların çox ətalətli əksül-əməlləri bundan ibarətdir ki, bir başqa təbəqə tapılır onlar ifratçıdırlar həqiqətdə islamın ictimai məsələlərinə əhəmiyyət verirlər və özlərindən həssasiyyət göstərirlər. Bu cür şəxslər bu nəzərdən çox dəyərlidirlər, lakin bunların özündən mən bəzi vaxtlar görmüşəm ki, məsələn müstəti olur amma həccə getmir. Həqiqətdə müsəlman olan, islama rəğbəti olan və islam üçün ürək yandıran, ürəyi döyünən bir şəxs müsətəti olanda Məkkəyə getmir və onu üçün ümumiyyətlə kəsb etmir. Namazına əhəmiyyət vermir, şəri məsələlərdə təqlid etməli olduğuna diqqət yetirmir, halbuki təqlid etmək əqlə sığan bir işdir. Təqlidin mənası nədir? Cənab, sən namaz, oruc kimi məsələlərdə ya özün birbaşa hökmü əldə etməlisən, yəni o qədər mütəxəssis olmalısən ki, özün axtarış aparmaq nəticəsində hökmü əldə edə biləsən, ya ehtiyata əməl edəsən ki, bu da çox çətindir, ya da bütün müctəhid üçün şəraitlərə malik olan camiuş-şərait, alim, adil mütəxəssisi nəzərdə tutmalısən, misal üçün bir mütəxəssis təbibə müraciət etdiyini kimi onun nəzərinə uyğun əməl et. İnsan təqlid etməyə bilməz, yəni təqlid etməsə özünü həddən artıq əzab-əziyyətə salar, yaxud misal üçün bəziləri oruc tutmağa əhəmiyyət vermirlər. Əgər səfərə getsələr orucuları qəzaya getsə, qəzalarını tutmurlar. Bunlar da özlərini kamil müsəlman hesab edirlər. Eləcə də birinci dəstədən olanlar da özlərini kamil müsəlman hesab edirlər, halbuki nə onlar, nə də bunlar kamil müsəlman deyillər. islam elə bir dindir ki, **“Bəzilərinə iman gətirir, bəzilərinə kafir olur.”** kimi şeyləri qəbul etmir, belə ola bilməz ki, insan islamın ibadətini saxlasın, lakin əxlaq və ictimai məsələləri nəzərə

almasın, Əmr be məruf və nəhy əz münkəri rədd etsin. Eləcə də ola bilməz ki, insan əmr be məruf və nəhy əz münkəri tutsun və ibadətləri boşlasın. Siz baxın görün Quran hər yerdə **“Namazı hər yerdə bərqərar edin.”**, ardınca **“Zəkat verin.”** deyə buyurur. **“Namaz qıllarlar.”**, ardınca **“Zəkat verərlər.”** deyir. **“Yuqimunəssəlatə”** dedikdən sonra dərhal ardınca **“Yutunəzzəkət”** deyir. **“Yuqimunəssəlat”** kəlməsi bəndə ilə Allah arasındakı əlaqəni göstərir, **“Yutunəzzəkət”** kəlməsi isə bəndələrin bir-birləri arasında olan əlaqələri bəyan edir. Bir nəfər müsəlman həm özü ilə Allahı arasında daim və sabit əlaqəni qoruyub saxlamalı, həm də özü ilə cəmiyyət fərdləri arasında daim və sabit rəhbərlik qorunmalıdır. İbadət olmadan, Allahın zikri olmadan, Allahı yad etmədən, Haqq-taala ilə münacat etmədən, hüzzuru qəlb tapmadan, namaz qılmadan, oruc tutmadan islami bir cəmiyyət qurmaq olmaz. Hətta insanın özü də sağlam qala bilməz. həmçinin layiqli və əməli-saleh bir cəmiyyət olmadan, sağlam mühit olmadan, əmri be məruf və nəhy əz münkər edilmədən, müsəlman fərdləri arasında qarşılıqlı nəvaziş, mərhəmət, atifə olmadan yaxşı abid olmaq mümkün deyildir.

ƏLİ (Ə) , İBADƏT VƏ CƏMİYYƏT YÖNLÜ BİR ŞƏXS DİR

Siz Əli ibni Əbu Talib (ə)-a bir nəzərdən baxdıqda görürsünüz ki, o, bir abid kimi dünyanın ilk abididir. Belə ki, Əli (ə)-ın ibadəti hamının arasında dillər əzbəri olmuşdur. Özü də sadəcə olaraq zahiri formada əyilib-qalxmadan ibarət deyildi, əksinə elə bir ibadət idi ki, ilahi cəzbələrlə dolu idi, şur-eşq ilə dolu idi, ağlamaq ilahinin ayrılığına gözü yaşı axıtmaqla yanaşı idi. Əli (ə) dünyadan getdikdən sonra Zürrət adlı bir şəxs Müaviyə qarşılaşır. Müaviyə bilir ki, o, Əli (ə)-ın səhabələrindəndir. Deyir ki: İstəyirəm ki, sən Əli (ə)-la yoldaş olduğundan onu vəsf edəsən. Müaviyənin özü Əli (ə)-ı hamıdan artıq yaxşı tanıyırdı. Lakin, eyni zamanda bunu onun dilindən eşitmək istəyirdi. Çünki qəlbinin dərinliklərində Əliyə məhəbbəti var idi. Halbuki, zahirdə onun üzünə qılınc çəkirdi.

Bəşər belə bir varlıqdır. Əliyə etiqad bəsləyirdi, necə ki, Şeytanın Adəmə etiqadı var idi, lakin eyni halda Əlinin barəsində bacardığı cinayətləri əsirgəmirdi. Zırrat Əlini gördüyü məşahidlərdən birini Müaviyə üçün nəql edərək dedi: Bir gecə Əlini ibadət mehrabında gördüm: İlan vurmuş insanlar kimi ibadət mehrabında qıvrılıb, açılır Allah qorxusundan qıvrılıb-açılır, qəm-qüssədə hüzündə qərq olmuş adamlar kimi ağalayaraq göz yaşı axıdırdı. Hey deyirdi: Ah! Ah! Cəhənnəm atəşindən!!!

Müaviyəni ağlamaq tutdu.¹

Bu Əlinin ibadətidir. Amma görəsən Əli tək cə ibadət mehrabında idi və ibadət mehrabından başqa yerlərdə tapılmırdımı?!

Yenə də Əlini görürük ki, ictimai nəzər baxımından insanların ən fəalıdır, kasıbların, fəqirlərin, miskinlərin, şikayət edənlərin vəziyyətinə hamıdan agah idi. Halbuki xəlifə olduğu bir halda gündüzlər öz şallağını çiyinə atıb şəxsən camaatın arasında gəzib və onların işlərini sahmana salıb, tacirlərə fəryad edərək buyururdu: Əvvəlcə ticarət qayda-qanunlarını, onun şəri hökmlərini öyrənin sonra ticarət edin. Haram müamilə etməyin, riba almayın.

Əgər bir şəxs kəsb ticarətinin ardınca gec getmək istəyirdisə Əli deyirdi ki, tez ol, ayağa qalx və işinin ardınca get. Bu abid şəxs belə idi. "Uğdu ilə izzikum" mən bu hədisi çox yerlərdə təkrar görmüşəm, amma hal hazırda yadımda deyil ki, harada idi. İlk dəfə bu hədisi mərhum Ayətullah üzma Burucerdidən eşitmişəm: Bir dəfə fəqir kişi onun yanına gəlib əl çəkirdi və bir şey istəyirdi. O, fəqirin qiyafəsinə baxdı, gördü ki, işləyib kəsb ticarət edə bilər, amma dilənçilik onun üçün bir peşyə çevrilmişdi. Ona nəsihət etdi, o cümlədən Əli (ə)-ın bu kəlamını buyurdu: Əmirəlmöminin Əli (ə) camaata fəryad edib buyururdu: "Sübh tezdən öz izzət və şərəfinizin ardınca gedin." Bu nə deməkdir? Yəni sübh tezdən gedin öz işinizin ardınca kəsb ticarət edin, ruzi qazanın. Əgər insanın öz qazancı olarsa, məişətini özü idarə edərsə,

¹ * "Qoftarhayi-mənəvi", səh.49-57

izzətlidir. İş kəsb ticarət izzətdir, şərəfətdir. Buna həqiqi müsəlman nümunəsi deyərlər. İbadətdə bir nömrəli abid qəzavətdə kürsüsündə ədalətli bir qazidir ki, iynənin ucu qədər olsa ədalətdən kənara çıxmaz, müharibə meydanında həm şücaətli bir döyüşçü, həm də bir kamandır idi. Özü bu barədə buyururdu ki, mən cavanlığımın əvvəlindən döyüşmüşəm və müharibələrdə yaxşı təcrübələrim vardır. Xitabət kürsüsünə əyləşəndə bir nömrəli xətib sayılırdı. Təbris kürsüsünə əyləşəndə bir nömrəli müəllim idi. Bütün fəzilətlərdə də belədir. Bu islamın kamil nümunəsidir. İslam heç vaxt ---- prinsipini qəbul etmir. Belə ki, bəziləri deyə ki, islamın bəzi hissələrini qəbul edib, bəzi hissələrini qəbul etmirik. Yaxud bəziləri deyə ki, o hissələrini qəbul edib, bu hissələrini qəbul etmirəm. İslam dünyasında olan indiraplar məhz bu yerdən başlamışdır. Ola bilsin ki, biz də bir hissəsini götürüb ondan yapışaq, lakin digər hissələrini əldən verək, beləliklə ixtiyarsız olaraq hamını xarab və fasiq edək. Necə ki, bizim zahidməsləklilərin çoxunun tutduğu yol, keçmişdə tutduğu yollar yalnız idi. Bütün islamı, misal üçün "Məfatihül-cinan" da axtaran insanların tutduğu yol, islamı duada axtaranların tutduğu yol yalnızdır. Eləcə də dua, ibadət, nafilə və fərizədən birdəfəlik əl üzənlərin də, islamın ictimai məsələlərini tutanların da tutduğu yollar səhvdir.¹

PEYĞƏMBƏRİN *YOLDAŞLARININ* *XÜSUSİYYƏTLƏRİ*

Quran mübarək Fəth surəsində buyurur:

"Məhəmməd Allahın rəsuludur, onunla olanlar kafirlərə qarşı qeyzli, öz aralarında isə mərhəmətlidirlər".²

Bu ayədə islami bir cəmiyyətin çöhrəsi qələmə alınmışdır. Bu ayədə zikr olunan ilk məsələ Peyğəmbərlə yanaşı olmaq və ona iman gətirməkdir. İkinci mərhələ kafirlərə qarşı şiddətli və qəliz davranmaq, biganələrin və yadların müqabilində güclü olmaqdır. Deməli, yalnız məscidlərin palazları sayılan, min nəfərini bir

¹ * "Qoftarhayi-mənəvi", səh.58-60

² "Fəth" surəsi, ayə:29

əsgərin qabağına qataraq apardığı və səsləri çıxmadığı bu quru müqəddəslər müsəman deyillər.

DÜŞƏMƏN QARŞISINDA ŞİDDƏTLİ DAVRANMAQ

Müsəlmanların xüsusiyyətlərindən biri, eləcə də Qurani-
:ərimin zikr etdiyi ilk xüsusiyyətləri düşmən qarşısında şiddətli,
qüvvətli və möhkəm olmaqdır. İslam süst müsəlmanı qəbul etmir:

“Sütləşməyin, qəm-qüssə yeməyin, əgər möminsinizsə siz ən üstünsünüz”. (Ali-İmran-139).

İslamda süstlük qəbul olunmur. Vil Durant “Svilizasiya tarixi”
adlı kitabında deyir: Heç bir din İslam qədər öz ardıcılığını
qüvvətli olmağa dəvət etməmişdir.”

Boynu əymək, dodağın küncündən su axıtmaq, yaxasını açıq
qoymaq, yaxası çirkli olmaq, nənə mən qəribəm demək, ayağı
yerlə sürümə, əbanı başına çəkmək – bunların hamısı İslama
ziddir. Nalə etmək, ah çəkmək – islamda bəyənilməyən
hərəkətlərdir.

Züha surəsi, 11.

Allah sənə sağlamlıq, qüdrət və enerji vermişdir, belini düz
saxlaya bilirsənsə nə üçün yersiz olaraq belini bükməlisən?
Boynunu düz saxlaya bilərsənsə, nə üçün yersiz olaraq boynunu
əyməlisən? Nə üçün yersiz ah çəkirsən? Ah çəkməyin mənası
budur ki, nəsə bir dərdin var. Allah sənə dərd verməyibsə nə
üçün yersiz ah çəkirsən? Bu nalr Allah nemətləri qarşısında
nankorluq deyilmə? Görsən Əli (ə) da mən və sənin
kimi yol gedirdi? Görəsən Əli (ə) da əbasını başına çəkərək o
tərəfə bu tərəfə gedirmiş?! Bunlar islamda yoxdur! :afirlərə,
biganələrə qarşı şiddətli, möhkəm, polad kimi və ürəyi bərk
olmaq lazımdır

BİR-BİRİ İLƏ SƏMİMİ DAVRANMAQ

Öz aralarında müsəlmanlarla necə davranırlar?

“Bir-birləri ilə mehriban dost, səmimidirlər”.

Yenə də öz aramızda olan quru müqəddəslərin sorağına

getdikdə onlarda səmimiyyət və bir-biri ilə mehribançılından əsər-əlamət görmürük. Həmişə qaşqabağını sallayıb qəzəbli olur bir kəslə qaynayıb-qarıxmır, deyib-gülmür, bir kəsə təbəssüm etmir, və bütün insanların başına bir dünya minnət qoyurlar. Bunlar həqiqi müsəlman deyillər. Bunlar özlərini islama zorla bağlayıblar. Bu da ikinci dəstənin xüsusiyyətləridir. Yaxşı, görəsən Kafirlərin qarşısında şiddətli, öz müsəlman qardaşları arasında mehriban və səmimi olmaq müsəlmançılıq üçün kifayətdirmi? Xeyr!

ALLAH QARŞISINDA RÜKU VƏ SƏCDƏ

“Onları Allah qarşısında rüku və səcdə edən halda görəsən ki, Allahın fəzl və mərhəmətindən diləyərlər”. (Fəth–29) .

Onlar düşmənlərin qarşısında çox möhkəm, öz dostları arasında səmimi və mehriban olmaqla yanaşı həqiqi müsəlmanları ibadət məhrabında görəsən, onlar rüku səcdə, dua, ibadət, münacat və ibadət halındadırlar:

“Yəbtəğünə fəzlən minəllahi və rizvana”.

Mən dua ilə ibadət arasında hansısa bir sərhəd qoymaq istəmirəm, dua ibadətdir, ibadət də duadır. Amma bəzən bir əməl sırf şəkildə, xalis duadır. Yəni yalnız duadan ibarət olan ibadətdir. Lakin başqa bir ibadət də vardır ki, həm dua, həm də qeyri dua ona qarışmışdır. Məsələn, namaz, yaxud ümumiyyətlə duası olmayan oruc kimi ibadətlər...

Onlar o qədər ibadət edərlər ki, ibadətə, təqvanın və Allaha pərəstişin əsərləri onların vücudlarında, çöhrələrində aşkardır. Hər kəs onlara baxsa vücudlarında Allahşünaslıq və Allahı yad etməyi hiss edər. Onu görəni kimi Allahı xatırlayır. Hədisdə vardır (bəlkə də Rəsuli-Əkrəməndir) ki, İsa ibni Məryəmin həvariləri ondan soruşdular: Ya Ruhallah! Biz kimlə oturub-duraq?

Cavab verdi-“O kəslərlə oturub-durun ki, onu gördükdə Allahı xatırlayasınız, onun simasında Allahpərəsətlik nişanələrini görəsiniz, (O kəslə oturub-durun ki,) onunla danışmaq sizin elminizi artırın, onun sözlərindən istifadə edəsiniz artırınsın. -----

“Onun əməlinə baxdıqda xeyir işlərə təşviq olunasınız.”

Belə şəxslərlə oturub-durun. Ayənin davamında buyurulur:

Tövratda bunlar vəsf edilərək buyurulmuşdur ki, belə bir ümmət vücuda gələcəkdir. İncildə də həmin şəkildə vəsf edilir. Onların məsəli bir əkin məsəli kimidir, yerdə əkilən bir buğdaya bənzəyir. Yerdə əkildikdən sonra canlı olduğuna görə cücərir, həyatının əvvəllərində nazik bir yarpaq çıxır, lakin tədricən qalınlaşır, möhkəmləşir, yavaş-yavaş qalın bir budaq şəklinə düşür. Daha sonra elə bir hala düşür ki, artıq öz gücü ilə dayanır, hansı ki, əvvəllər yer üzünə düşmüş yarpaqdan başqa bir şey deyildi, özünün müstəqilliyi yox idi. Bu ümmət elə inkişaf edir ki, bütün sosiologiya mütəxəssislərin heyrətə gətirir ki, necə də rəşadətli, inkişafda olan bir millətdir! Əlbəttə görə həm kafirlərə qarşı ciddi, həm öz aralarında mehriban olsunlar, həm də rüku, səcdə edərək Allahın fəzl və mərhəmətindən diləsinlər, şübhəsiz də belədir.

İndi deyın görək, biz müsəlmanlar nə üçün bu qədər tənəzzülə uğramışıq? Nə üçün bu qədər bədbəxt və biçarə olmuşuq? Ümumiyyətlə yuxarıdakı xüsusiyyətlərdən hansı biri bizdə vardır! Bu necə yersiz bir təvəqqedir?!¹

İBADƏT VƏ AZADLIQSEVƏRLİK

Qurani-Məci peyğəmbərlərin hədəflərindən biri kimi onların bəşəriyyətə ictimai azadlıq verməsini aşkar şəkildə bəyan edir. Yəni, onlar ayrı-ayrı insan fərdlərini bir-birinin əsarətindən, bir-birinə qul və kölə olmaqdan qurtarır.²

Quranın yaratdığı inqilab hərəkatlardan biri də ictimai azadlıqsevərlik məsələsidir. Mən güman etmirəm ki, siz Quranda bu məqalə barəsində gələn cümlədən daha dolğun və canlı bir cümlə tapa bilərsiniz. Siz bunu heç zaman da tapa bilməzsiniz. Nə on yeddinci əsrdə, nə on doqquzuncu əsrdə nə də iyirminci əsrdə. Bu əsrlərdə fəlsəfə “bəşər azadlığından” dəm vurur, bəşər azadlığı məsələsi dilləri əzbəri olmuş və şüara çevrilmişdir. Siz elə bir cümlə tapın ki, Quranın aşağıdakı buyurduğu cümlədən daha

1 * “Qoftarhayi-mənəvi”, səh.60-64

2 * “Qoftarhayi-mənəvi”, səh.12

canlı və daha tələtömlü olsun:

“Ey Peyğəmbər! Asimani bir kitaba ardıcıl olmalarını iddia edən şəxslərə – yəhudilərə, məsihilərə, zərdüştlərə, hətta Quranda adları qeyd olunan sabeinlərə, qədim asimani bir kitaba tabe olan millətlərə belə de* Gəlin bizim hamımız bir yerə toplaşaq, bir bayrağın altına yığışaq. Bu bayraq nədir? İki cümlədən artıq deyildir. Bu cümlənin birincisi:**

Pərəstiş məqamında yeganə Allahdan başqa heç nəyə-nə Məsihə nə də ondan qeyrisinə, nə də əhrimənə pərəstiş etməyək. Allahdan başqa heç bir varlığa pərəstiş etməyək.

İkincisi bundan ibarətdir ki, bizlərdən heç birimiz digərini özünə qul və kölə hesab etməsin, bizlərdən heç biri digərini öz ərbabı və ağası qərar verməsin. Yəni qul və quldarlıq sistemi, istismar qanun ləğv edilməlidir. Müsavatın olmadığı qanun edilməlidir, heç kəsin başqasını istismar etməyə, ona zülm etməyə haqqı olmamalıdır.¹

İBADƏT-BATİNƏ YÖNÜM VƏ XARİCƏ YÖNÜM

İslamın kamil insanı hərtərəfli bir insandır. Həm xaricə yönümü var, həm cəmiyyətə yönümü var, həmişə özünə məşqul olmayıbdır. Gecə vaxtı başını boynuna qoyub dünya və onda olanları unudur, gündüzlər isə cəmiyyətlə qaynayıb-qarışır. Həzrət Höccətin (ə.t.f.ş) səhabələrinin barəsində də (onlar kamil müsəlmanların ən bariz nümuləridir) : təkrar-təkrar buyurulur Gecələr onların yanına gesən sanki rahiblərin yanına getmişən, san ki, bir dağın ətəyində yerləşən mağarada yaşayırlar, ibadətdən başqa heç bir işləri yoxdur, lakin gündüz şiri-nərdirlər, gecə rahibləri gündüz cəmiyyətdə nərl şirlərdir.

Quran da bu iki xüsusiyyəti bir yerdə cəm edərək buyurur:

“Onlar tövbə edənlər, ibadət və Allaha həmd edənlər, oruc tutanlar, rüku və səcdə edənlərdir”. (Tövbə–112).

Bunların hamısı insanın daxili aləminə aiddir. Daha sonra buyurulur: “Yaxşı işlərə əmr edib, pis işlərdən çəkindirərlər.” Bundan sonra dərhal onların ictimai fəaliyyətlərinə işarə edir:

¹ * “Qoftarhayi-mənəvi”, səh.12

“Onlar öz cəmiyyətlərini islah edənlərdir”.¹

Quran insanın bütün yönlərini əhatəli şəkildə bəyan edir. Bir vaxtlar bizim cəmiyyətimiz bir növ xəstəliyə tutulmuşdu

islamı yalnız ibadətdə xülasələndirirdilər. Özü də necə ibadət! Müsəlmanlığın meyarı çox məscidə getmək, çox dua oxumaqdan ibarət idi. Bu xüsusiyyət bir xəstəlik halına düşmüşdü, lakin yavaş-yavaş bizim aramızda başqa bir xəstəliyin də əlamətləri görünməkdədir. Belə ki, İslamın ictimai yönünə həddindən artıq diqqət yetirən bir qurup yavaş-yavaş islamın mənəvi yönlərini görməməzliyə vurmaq istəyirlər, bu da bir növ xəstəlikdir. Əgər bizim cəmiyyətimiz bu istiqamətdə hərəkət etsə və digər yönünü unutsa əvvəlki cəmiyyətlərimizdə olduğkimi yenə də inhirafa, azgınlığa düşən bir cəmiyyət olacaqdır.

Peyğəmbərin (ə) yetirdiyi bir cəmiyyət tam mənada mötədil bir cəmiyyət idi. Siz tarixi mütlaliə etdiyiniz zaman bunların dünyada misli, bərabəri olmadığını görürsünüz. İran–Roma müharibəsində iştirak edənlər gecələr səhərə kimi ibadət edir, gündüzləri oruc tuturdular. Halbuki müharibədə qılıncla vuruşurdular. Gecəni səhərə kimi qiyam halında Allaha pərəstiş edir, razi-niyazla məşğul olur, gündüzləri oruc tutur. Gecələr yuxusuz qalır ibadət etməyinə, gündüzlər oruc tutmağına baxmayaraq müharibə meydanında elə rəşadətlə mübarizə aparırdı ki, heç kəs onun müqabilində tab gətirə bilmirdi. Əgər yalnız gecələri ibadət edib, gündüzləri oruc tutsaydı amma məscidin guşəsindən kənara çıxmasaydı həqiqi müsəlman sayılmazdı. Əgər yalnız müharibə meydanında yaxşı qılınc vursaydı, amma başqa işlərlə məşğul olmasaydı o, öz tamahkar məqsədlərinin ardınca gedən bir insan olar, sair dünya fəthləri kimi öz tamahlarının ardınca gedərdi. Onun dəyəri (şəxsiyyətinin) nə qədər əhatəli olması ilədir. Biz islamın bu əhatəliliyini heç vaxt unuda bilmərik . İslam da hər bir başqa mürəkkəb kimi öz hissələrini, nizamını, müvazinətini əldən versə aradan gedər. Siz müxtəlif vitaminlərə, maddələrə ehtiyacı olan insan bədəninin tərkibində baxın, onlardan biri artıq-əskik

¹ * “İnsani kamil”, səh.187

olsa insanın müvazinət və sağlamlığı aradan gedər.¹

İBADƏT VƏ GUŞGNEŞİNLİK (ASPEKT HƏYAT TƏRZİ)

Sədi dağa pənah apararaq ibadətlə məşğul olan bir abidi vəsf edir. Deyir: Mən ona dedim ki, sən nə üçün şəhərə gəlmirsən ki, camaata xidmət edəsən? Abid üzrxahlıq etdi. Sədi də sükut edir, sanki abidin üzrünü qəbul edərək deyir:

Şəhərdə gözəl pərisifətlilər vardır, əgər gözümlə onlara düşsə ixtiyarımı əldən verər, özümü saxlaya bilmərəm. Buna görə də buraya gəlmişəm və özümü dağın ətəyində həbs etmişəm.

Maaşallah bu kamala! Adam gedib özünü bir yerdə həbs etsin ki, tək kamala çatsın?! Axı bu kamal deyil! Cənab Sədi! Quran ən gözəl qissələri sizin üçün nəql etmişdir. Quranın gözəl qissələri Yusifin əhvalatıdır, onun əhvalatı **“Təqvalı və səbirli olmaq”** məsələsi üzərindədir. Yəni Quran buyurur ki, sən də Yusif kimi ol! Şəhvətə qapılmaq üçün bütün şərait və imkanlar hazır olduqda, hətta qaçmaq üçün yol bağlandıqda belə, öz iffətini, namusunu hifz et, bununla da bağlı (məəviyyat) qapıları öz üzünə aç.²

İBADƏT VƏ HAKİMİYYƏTƏ ÇATANLAR

“Vələyənsurənnəllahu mən yənsuruhu, innəllahə lə qəviyyun əziz”.³

“Allah, Ona kömək edən hər bir şəxsə, (yəni həqiqətə kömək edən şəxslərə) mütləq kömək edər, Allah qüdrətli və qalibdir.”

Quran Allahın kömək etdiyi şəxsləri vəsf edir. Allah o insanlara kömək edər ki, özlərini müdafiə etsinlər. Onlar hökumət təşkil etdikləri vaxt belə xüsusiyyətlərə malikdirlər: **Əlləzinə in məkkənnahum fil-ərz....** O insanlardır ki, onlara yer üzündə yer verdiyimiz, onların hökumətini möhkəmlətdiyimiz, onlara qüdrət və hakimiyyət bağışladığımız vaxt bu şəkllə düşürlər, hansı şəkllə? **Əqamussəlatə** – İlahi ibadətə bərqərar edərlər, **Atuzzəkətə** –

1 * “Təlim və tərbiyə”, səh.344

2 * “İnsani-kamil”, səh.133

3 “Həcc” surəsi, ayə:42

zəkati əda edərlər. Namaz, Allah ilə əlaqə bərqərar etməyin düzgün yolu, zəkat isə cəmiyyətdə qarşılıqlı kömək, insan fərdlərinin bir-birilə düzgün rabitə rəmzidir. Allaha ixlas üzündən pərəstiş və bir-birinə kömək edənlər. “Özlərinə söz verirlər ki, yaxşı işləri yaysınlar, çirkinliklərlə mübarizə aparsınlar. İşlərin axır-aqibəti Allahın əlindədir.”¹

İBADƏT VƏ İZDİVAC

İslamda izdivac məsələsi bir neçə baxımdan müqəddəs bir əməldir (Məsihiyyətdə subay qalmaq müqəddəs sayılır, bunun əksinə olaraq islamda evlənməyin müqəddəsliyi vardır) . Nə üçün islam dini evlənməyə müqəddəslik gətirir? Onun müqəddəs olma səbəblərindən biri insan ruhunun tərbiyəvi yönleridir. Evlənmək İnsan ruhu üçün bir növ püxtələşmə və kamaldır ki, izdivac olmadan bu kamala nail olmaq olmaz. Yəni əgər bir kişi ömrünün axırına qədər subay qalsa, yaxud bir qadın ömrünün axırına qədər ərə getməsə, (bu subay adam) bütün ömrünü riyazətlə, ömrünü namaz qılıb, oruc tutmaqla, nəfsinin hesabına yetişməklə keçirsə, bütün ömrü boyu nəfsilə mübarizə aparsa belə, o adamın ruhunda bir növ xamlıq vardır, səbəbi də budur ki, o, evlənməmişdir. İstər kişi olsun, istərsə də qadın. Səbəbi də bundan ibarətdir ki, islam evlənməyi ilahi bir sünne hesab edir. Çünki evlənmək insan ruhunu püxtələşdirir və onu tərbiyəsində təsir göstərir. İnsan tərbiyəsində təsirli olan amillərin hər birini öz təhri var heç biri digərinin yerini verə bilməz.²

İBADƏT VƏ FƏALİYYƏT, İŞ

İmam Sadiq (ə)-ın səhabələrindən biri adəti üzrə o Həzrətin dərsində iştirak edir, onun dostlarının məclislərində hazır olur, bir sözlə onlarla ünsiyyətdə olurdu. Bir müddət görünmədi. Bir gün imam Sadiq (ə) səhabələrindən soruşdu:-Doğrusu, filankəs hardadır ki, neçə müddətdir onu görmürəm?

–Yəbnə Rəsulillah, son zamanlar çox fəqir olmuşdur – deyə cavab verdilər.

1 * “Kitabi-cihad”, səh.21

2 * “Qoftrahayi-mənəvi”, səh.234

–Bəs nə edir?

–Heç, öz evində oturub ibadətlə məşquldur.

–Onun məişəti haradan təmin olunur?

–Dostlarından biri onun məişət xərclərini öhdəsinə alıb.

–Allaha and olsun onun dostu ondan neçə mərtəbə üstün abiddir.¹

İBADƏT VƏ ELM

Rəsuli-Əkrəm (s.ə.v.v) məscidə varid oldu, gözü iki dəstəyə sataşdı. Hər dəstə dairə şəkildə oturub bir işlə məşğul idilər. Birinci dəstə ibadət zikrə, digəri isə elm öyrənməyə, bir-birini öyrətməyə məşğul idilər. Peyqəmbər hər iki dəstəni nəzərindən keçirib onları görməklə xoşhal oldu. Öz yanında olanlara üz tutub buyurdu: Bu dəstənin hər ikisi yaxşı iş görür və xeyir, səadət yolundadırlar.

Sonra belə bir cümlə əlavə etdi: “Lakin mən elm və bilik öyrətmək üçün göndərilmişəm.”

Sonra təlim, elm ilə məşğul olan dəstəyə tərəf gedib onlarla birlikdə oturdu.²

Sədi də belə deyir:

İBADƏT-VƏHDƏTİN CİLVƏLƏNMƏSİDİR

Hamının malı olması ilə eyni zamanda, heç kəsin də malı olmayan həqiqət bizim Allahımızdır. O, külli həqiqət və bizi yaradan bir varlıqdır, aləmin yaratıcısıdır, aləmdəkilərin qayıdacaq yeri ona doğrudur. Gəlin hamılıqla Ona doğru tələsək:

“Bizimlə sizin aranızda bərabər olan bir kəlməyə tərəf gəlin– Yalnız Ona pərəstiş edək, Ona heç bir şərik qoşmayaq.” Daha

¹ “Vəsail”, 2-ci cild, səh.529. * “Dastani-rastan”, 92-ci dastan.

² * “Dastani-rastan”, 1-ci dastan

sonra buyurur:

Bizlərdən bəzimiz digərini özünə Allah əvəzinə ərbab seçməsin.

Ona doğru getdiyimiz, Onunla birlikdə olduğumuz zaman “biz” oluruq, yalnız belə bir zamanda “biz” deyə bilərik. Belə bir zamanda bəziləri digərlərini özünə rəbb (məbud) seçməsin. “Ağa-nökər” söhbəti də aradan qalxсын, istismarçılıq, məsələləri istismar edən və olunan aradan götürülsün, “yuxarı-aşağı” kimi məsələlər aradan getsin, bu şərtlə ki, buradan başlayaq:

Məhz buna görə Quran həmişə “Biz”in tərəfdarı olub həmişə “Biz” deyə xitab edir.

Namazda Allaha həmd-səna etdikdən, “Əlhəmdlillahi rəbbil-ələmin” dedikdən sonra Allaha xitab edirik. Mən təklikdə namaz qılıram, namazım füradadır, Pərvərdigara, Sənə ibadət edir, Səndən kömək istəyirəm. Lakin belə deyirəm: “İyyakə nəbudu və iyyakə nəstə-in”-Pərvərdigara, “biz” yalnız Sənə pərəstiş edirik və “biz” yalnız Səndən kömək istəyirik. Heç vaxt “mən yalnız Sənə pərəstiş edirəm demirik.” Namazın axırında da belə deyirik “Əssəlamu əleyna və əla ibadillahissalihin”-Allahın salamı “bizə” və Allahın saleh bəndələrinə olsun.¹

İBADƏT VƏ QARŞILIQLI KÖMƏK

İnsanın tam mənada qəbul edilən doğrudan da insani dəyər olan danılmaz və qəti dəyərlərindən biri Allah bəndələrinə xidmət etməkdir. Bu barədə Peyğəmbəri-Əkrəm (s.ə.v.v) daha çox təkid etmişdir. Quran da qarşılıqlı kömək, bir-birinə qarşılıqlı xidmət etmək barəsində buyurur:²

Amma gözlənilmədən Sədi kimi bir insan (əlbəttə, Sədi əməldə elə deyildi, yalnız şəri belədir) belə deyir:

“İbadət Allah bəndələrinə xidmətdən başqa bir şey deyildir.”³

1 * “İnsani-kamil” səh.321

2 “Bəqərə” surəsi, ayə:177

3 Ustad, Sədinin bu şerdə nə məqsəd güddüyünü on birinci cələsədə izah edir.

Yalnız bundan ibarətdir vəssəlam!

Əbəziləri bu sözü deməkləπ ibadətin, zahidliyin, elmin, cihadın dəyərlərini inkar etmək istəyirlər. Bütün bu ali və böyük dəyərlər islam dinində insan üçün mövcuddur, amma bəziləri onu kökündən inkar edib deyirlər ki, bilirsiniz insaniyyət nə deməkdir? Yəni Allahın bəndələrinə xidmət etmək. Xüsusilə bəzi müasir ziyalılar belə fikirləşirlər ki, bu sözlə çox-çox ali bir məntiqi tapmışlar və o “çox-çox ali məntiqin” adını insaniyyət və insana meyl qoyurlar. İnsana yönəlmə nədir? Deyirlər ki, insanlara xidmət etməkdir. Biz Allah bəndələrinə xidmət edirik.

Deyirik: Siz Allah bəndələrinə elə xidmət etməlisiniz, amma Allah bəndələrinin özü nə olmaq istəyir? Fərz edin ki, Allah bəndələrinin qarnını doyuzdurdunuz, çılpalığını örtdüünüz, təkcə bunları etsək sadəcə olaraq bir heyvana xidmət etməli oluruq. Əgər biz onlar üçün daha yüksək dəyərləri nəzərə almasaq və ümumiyyətlə bütün dəyərləri Allah bəndələrinə xidmət etməkdə xülasələndirsək habelə nə özümüzdə nə də digərlərində başqa bir dəyər olsa, onda Allahın bəndələri sadəcə olaraq qoyunlar məcmuəsi, atlar məcmuəsi olur. Bir qrup heyvanın qarnını doyuzdurmuş, bir qurup heyvanın bədənini örtmüş oluruq. Əgər insan heyvanların qarnını doyursa, hər bir halda iş görmüş olur. Lakin görəsən insanın yüksək həddi heyvanlıqda qalmaqdan ibarətdirmi və görəsən mənim xidmətimin yüksək nöqtəsi özüm kimi heyvanlara xidmət etmək və özüm kimi heyvanların da ən yüksək xidmət hədləri ki, özləri kimi heyvanlara – yəni, mənə xidmət etmədirmi? Xeyr! İnsana xidmət yüksək bir dəyərdir, lakin insaniyyət şərti nə malik olan insana. Həmişə bu sözü demişik: **Lumumba insandır, Musa çümbədə insandır.** Əgər məsələnin yalnız Allah bəndələrinə xidmət yönümü nəzərdə tutulsa bu zaman Musa çümbədə bir insandır, lumumbə da bir başqa insandır. Onda nə üçün bunların arasında fərq qoymalıyıq? əgər yalnız Allah bəndələrinə xidməti nəzərə alsaq. Əbuzərlə Müaviyənin arasında nə kimi fərq olar? Hər ikisinə xidmət etməliyikmi?¹

¹ * “İnsani-kamil”, səh.46

ALLAHI YAD ETMƏKLƏ İNSANLARA XİDMƏTİN BAĞLILIĞI

Allahı yad etmək insan qəlbinin qüvvətlənməsinə səbəb olur, xüsusilə insan ağır şəraitlərə düşdükdə insanın ilahi qüdrətdən kömək istəməsindən ibarət olan “Allahı yad etmə” insan ruhiyyəsini gücləndirir:

“Ey iman gətirənlər! Səbr və namazla Allahdan kömək istəyin.”¹

Namaz Allahı yad etməkdir. Quran buyurur ki, namazdan qüdrət və kömək istəyin. Yaxşı yadımdadır, bir neçə il bundan qabaq bir müddət tələbə olan bir şəxs Tehrandə “Kosrəvilər” bandasında idi. O, bir kitab yazaraq şəriyyəti rədd etmişdi ki, biz də onu rədd etdik. O, “Allahı yad etmə” məsələsini təhqir edib demişdi ki, bir keşikçinin gecə qaranlığında camaatın evlərini qoruması yaxşıdır və Allah bundan daha çox razı olar, yoxsa bir yerdə oturaraq dodaqlarını tərpedib zikr demək? Alim bir şəxs ona gözəl cavab verərək demişdi: Üçüncü bir yol da vardır, o da bundan ibarətdir ki, keşikçinin tufəngini çiyinə alıb şəhərdə yeridiyi bir zaman Allahı zikr etməsi daha yaxşıdır. İslam heç vaxt demir ki, ya get tək-cə keşikçilik et, ya da tək-cə Allaha zikr et, yaxud tək-cə get təyyarə sürücüsü ol, yaxud tək-cə Allaha zikr de. ya tək-cə gəmi sürücüsü ol, ya da tək-cə Allaha zikr de. İslam buyurur ki, hər bir işi görsən Allaha zikr et, o vaxt işin daha yaxşı yerinə yetirilər, ruhiyyənin güclənər. Nə üçün deyirsən ki, bir keşikçinin evləri qoruması yaxşıdır, yoxsa evin küncündə oturub min dənəlik təsbihi əlinə alıb Allaha zikr etmək? sanki, Quran deyir ki, Allaha zikr etmək yalnız bununladır ki, 40 gün çillə saxlarsan, qapıları öz üzünə bağlayıb min dənəlik təsbehlə zikr deyəsən!²

İBADƏT VƏ HƏMKARLIQ

Bir nəfər həcc səfərindən qayıdır, səfərdə özünün və yoldaşlarının başlarına gələnləri imam Sadiq (ə)-a nəql edir.

¹ “Bəqərə” surəsi, ayə:154

² * “Aşınayi ba Quran, səh.92

Xüsusilə yoldaşlarından birini çox tərifləyir və deyir ki, o, necə də böyük, alicənabdan idi, biz belə bir kişi ilə yoldaşlıq şərəfinə nail olduq. Onun bütün fikri-zikri ibadət və itaətə məşğul idi. Bir mənzildə istirahət üçün dayandığımız zaman dərhal bir guşəyə çəkilir, öz səccadəsini açıb ibadət-itaətə məşğul olurdu. İmam (ə) buyurdu: Bəs onun işlərini kim görürdü? Onun heyvanına kim qulluq edirdi?

Əlbəttə, bu işləri görmək bizə nəsib olmuşdu,-deyə cavab verdi.–O, yalnız özünün müqəddəs işləri ilə məşğul idi və bizim gördüyümüz işlərlə məşğul olmazdı.

İmam–Belə isə sizin hamınız ondan üstünsünüz- deyə buyurdu¹

İBADƏT VƏ MƏHRUM ŞƏXSLƏRLƏ FƏQİR-FÜQƏRA İLƏ HƏMDƏRD OLMAQ

Siz bütün İmamların (ə) arasında aşkar şəkildə bəyan edilən iki mühüm sünnəni görürsünüz. Biri Allaha inanmaq və Ondən qorxmaqdır. Onların vücudunda Allaha qəribə bir inam vardı, Allahın qorxusundan ağlayır bədənləri titrəyirdi, sanki Allahı, qiyaməti, cənnət və cəhənnəmi görürdülər. Həzrət imam Musa ibni Cəfər (ə) barəsində oxuyuruq: “O, uzun-uzadı səcdələrin, sel kimi axan göz yaşlarının yoldaşı idi.” (Müntəhəl-amal, 2-ci cild, səh.222)

İnsanın qəlbi od tutub ilahi məhəbbətdən alovlanmayınca insan ağlamaz. İmamların (ə) arasında ikinci sünnə bu idi ki, bütün Əli (ə) övladlarından (Məsum imamlardan) bu görünmüşdü ki, onları zəiflər, məhrumlar, biçarələr və əldən düşmüşlərlə həmdərd olurdular. Ümumiyyətlə insan onlar üçün başqa bir dəyərə malikdir. İmam Həsən (ə) , imam Hüseyn (ə) , imam Zeynüləbidin (ə) , imam Baqir (ə) , imam Sadiq (ə) , imam :azim (ə) və onlardan sonra gələn imamları görürük, onların hər birinin tarixini mütaliə etdikdə görürük ki, ümumiyyətlə zəiflərə, fəqir və miskinlərin halına yetişmək onların gündəlik məşğuliyyət və proqramları idi. Özü də (belə surətdə idi ki) bir başa şəxsən

¹ * “Dastani-rastan”, 5-ci dastan

onlara baş vurur, bu iş üçün başqalarına göstəriş vermirdi. Bu işləri başqalarına həvalə etmirdilər.¹

İBADƏT VƏ QONŞULARA DİQQƏT YETİRMƏK

İmam Müctəba (ə) buyurur: Uşaqlıq çağlarında bir gecəni oyaq qaldım, anam Zəhraya tamaşa etdim. O, gecəni namaz qılmaqla başa vurdu Namazı sona çatdıqdan sonra anladım ki, dualarında bir-bir müsəlmanların adını çəkir və onlara dua edir. Özü barəsində necə dua etdiyini bilmək istədim. Amma çox təcəvblə gördüm ki, özü üçün dua etmədi. Səhər açıldıqdan sonra ondan soruşdum: Nə üçün hamı üçün dua etdin, amma özünü dua etmədin? Buyurdu: Oğlum, əvvəl qonşular, sonra özümüz.²

İBADƏT VƏ GÜZƏŞT

Malik Əştərin başına gələn hadisəni yəqin ki, hamınız eşitmisiniz. O, çox güclü və pəhləvan güssəli bir adam idi. :ufə bazarından keçirdi. Bazar əhlindən bir nəfər oturmuşdu, onu tanıyırdı. Yazmışlar ki, bir bündüqəni (bunun nə olduğunu bilmirəm, məsələn bir zibili) götürüb Malikin üzünə və başına atdı. Malik etina etmədən çıxıb getdi. O, getdikdən sonra bazar əhlindən başqa bir nəfər ona dedi: Məsxərə etdiyən bu şəxsin kim olduğunu bildinmi? Dedi: :im idi? Dedi: Malik Əştər əmirun-nəc, Əli ibni Əbu Talibin sərkərdəsi.

Onun bədəninə üşütmə düşdü, dedi: Mənim barəmdə qəti qərara gəlməmiş gedim ondan üzürxahlıq edim. Malikin ardınca düşdü.

Gördü ki, o, məscidə daxil olub namaz qılmağa başladı. İki rükət namaz qıldı, namazın salamını deyincə o kişi gözlədi. Namaz qurtardıqdan sonra onun əl-ayağına düşüb dedi: Mən ədəbsiz, tərbiyəsiz bir adamam, sizə qarşı hörmətsizlik etdim, amma sizi tanımadım.

Malik dedi: Allaha and olsun mən məscidə yalnız bu işə görə gəlmişəm ki, iki rükət namaz qılıb sonra sənin barəndə dua edim

1 * "Seyri dər sireyi əimmeyi əthar", səh.183

2 * "Piramune inqilabi islami", səh.62

ki, Allah sənin günahından keçsin, səni hidayət eləsin.¹

İBADƏT VƏ CİHAD

Quran cihadın ümumi və külli fəlsəfəsini bəyan edir. Qəribədir, Quran həqiqətləri bəyanın edib müəyyən mətləbləri xatırladanda sanki məsihilərin müəyyən sual və iradları ilə qarşılaşır onlar deyir ki, ey Quran, sən asimani, dini bir kitabsan, sən necə müharibəyə icazə verirsən? Müharibə pis bir şeydir, sən hər vaxt de "Sülh, səfa, ibadət".

Quran isə deyir: Xeyr, əgər müəyyən vaxtlarda qarşı tərəfdən hücum başlanarsa siz bu tərəfdən müdafiə etməsəniz, daş daş üstündə qalmaz, bütün ibadət mərkəzləri aradan gedər.

"Əgər Allah bəzilərinin vasitəsi ilə bəzilərinin hücumunun qarşısını almazsa bütün bu sövmilər, ibadət mərkəzləri xarab olar, yəhudilərin sufilərin din mərkəzləri, müsəlmanların məscidləri aradan gedər, yəni müqabil tərəf hücum edər və Allaha bu şəkildə ibadət etmək üçün heç kəsin zadlığı olmaz

Quran daha sonra qələbə və kömək vədəsi verərək buyurur: "Allah Ona kömək edən hər kəsə, (yəni həqiqətə kömək edənlərə) kömək edər. Allah qüvvətli və qalibdir."²

ABİD VƏ CİHAD ARZUSU

Böyük şiə alimlərindən biri barəsində məşhur bir hadisə nəql olunmuşdur. Qum alimlərindən biri mənim üçün nəql edirdi ki, mərhum Feyz, imam Hüseyin (ə)-in Aşura gecəsi buyurduğu "Mən öz səhabələrimdən yaxşı əshab görməmişəm." cümləsi barəsində deyirdi: Mən İmam (ə) ın belə buyurumuş olmasına inanmadım Demişdilər ki, nə üçün? Cavab vermişdi, məgər onlar nə etmişdilər ki, İmam (ə) "mənim əsahbımdan daha yaxşı əshab yoxdur?>ı>desin İmam Hüseyin (ə)-ı qətlə yetirənlər çox pis adamlar idi. İmam Hüseyin (ə)-a kömək edənlər də çox mühüm bir iş görməmişdilər. Onların yerinə hər bir müsəlman olsaydı və ona "Peyğəmbər övladı, zəmanənin imamı düşmən əlində tək qalibdir "desəydilər, hökmən köməyə tələsərdi.

¹ * "Fəlsəfeyi-əxlaq", səh.24

² * "Cihad" kitabı", səh.23

Bir gecə yuxuda gördüm ki, ərəbəla səhrasıdır, imam Hüseyin (ə) 72 nəfərlə bir tərəfdə, düşmənin 30 min nəfərlik qoşunu isə digər tərəfdədir. Bu hadisə nəzərimə gəlir ki, zöhr zamanıdır, namaz qılmaq istəyirlər. İmam Hüseyin (ə) həmin şəxsə buyurdu ki, siz qabaqda durun mən namaz qılım. (Necə ki, Səid ibni Əbdüllah Hənəfi və bir neçə başqası özlərini sipər etmişdilər.)

Düşmən ox yağdırırdı. Həmin şəxs irəli çıxdı, düşmənin ilk oxunun gəldiyini gördükdə əyildi və baxanda gördü ki, ox imama dəydi. Elə yuxu aləmində dedi: “Əstəğfirullahə rəbbi və ətubu iləyh, necə də pis iş gördüm! Bu dəfə belə bir iş görmərəm.” İkinci ox gələndə yenə də özünü geri çəkdi və bu hadisə yuxuda neçə dəfə təkrar olundu. Gördü ki, ixtiyarsız olaraq əyilir. Bu zaman İmam (ə) ona buyurdu: “Mən öz səhabələrimdən daha yaxşı və fəzilətli bir əshab tanımıram.” Yəni sən belə fikirləşməsən ki, hər kəs kitab oxudusa mücahid olur?! Bu bir həqiqətdir ki: Hər kəs əməldə mücahid olmasa, yaxud heç olmazsa mücahid olmaq fikrində olmasa öz ruhunun dərinliklərində bir nifaq və ikiüzlülük vardır, yəni cihad vaxtı səhnədən gedər.

“Məsənəvi”də bir hadisə vardır ki, bu hədislə çox uyğun gəlir. Deyirlər zahid və abid bir kişi var idi, bütün vacib və müsəthəbb əməlləri yerinə yetirirdi. Bir gün öz-özünə fikirləşdi ki, mən bütün savab əməlləri yerinə yetirirəm, bircə cihaddan başqa. Namaz çox qılmışam, oruc çox tutmuşam, zəkat verib həccə getmişəm, amma cihad etməmişəm. O dövrdə olan mücahidlərə (Səlib yürüşləri vaxtında) dedi: Cihad lazım olarsa mənə də deyin, bu savaba nail olum. Dedilər. çox yaxşı, sənə də xəbər verərik. Bir gün gəldilər ki, ömründə cihad görməyən bu kişiye xəbər verib desinlər ki, hörmətli zahid, buyurun cihada. Onun üçün bir at da gətirmişdilər ki, ona minib yola düşdü. Bir gün xeymənin içində oturmuşdu, birdən şeypur səsləri ucaldı və hücum başlandı. Əsgərlər göyərçin kimi uçdular və vir göz qırpımında atların üstünə qondular, bu zahid yerindən hərəkət edib paltarlarını geyinincə, ox-kaman, qılınc götürüb atını hazırlayınca bir-iki saat çəkdi. Onlar qayıtdılar. Zahid kişi dedi: Bu nə hadisə idi.? Dedilər: Bəli, biz getdik, düşmən belə oldu, filan yerdən həmlə etdik,

vurub öldürdük və qayıdıb gəldik. Dedi: Necə də qəribə işdir! Bəs biz necə olduq?! Dedilər: Sən hərəkət etmədin. Dedi: Belə isə mən bu savabdan məhrum qaldım. Əsgərlərdən biri dedi: Əlin boş qalmasın deyə çoxlu müsəlman öldürən şər adamlardan birini əsir almışıq. O, indi xeymədədir, əllərini də bağlamışıq. onu edam etmək lazımdır. Çox pis adamdır sən də bu savaba nail olmaq istəyirsənsə onu boynunu vur. Zahid getdi, irəlilədikdə boynu yoğun bir əsirə gözü sataşdı o, nəyə çəkib dedi: Nə üçün gəlmisən? Bunu deyən zaman zahid huşdan getdi və yerə yığıldı. Əsir əli bağlı halda gəlib onun sinəsinin üstündə uzandı, ağzı ilə onun boğazını çeynəməyə başladı ki, yavaş-yavaş onun boyun damarını qırsın. Mücahidlər gördülər ki, zahid çox yubandı, dedilər olmaya onun üçün bir hadisə baş verib. Onun yanına getdikdə gördülər ki, zahid bihuş halda yerə yığılıb, kafir də az qala onun boynunun şah damarını kəssin. Onu götürüb geri çəkdlər, kafiri öldürdülər, zahidə bir az su verdilər. Özünə gəldikdə dedilər: Necə oldu? Dedi: Allaha and olsun ki, heç bir şey başa düşmədim. Ona yaxınlaşdığım zaman **çəşmi qərreyi be mən rəft** fəryad çəkdi və artıq mən heç bir şey başa düşmədim.

Budur bu hədisin mənası.

Biz bədən cəhətindən mayasız və ya mayası az olan ibadətləri yerinə yetiririk. Bizim bu ibadətlərimiz, namazlarımız, Quran oxumaqlarımız, zikir etməklərimizin ruhu yoxdur. Onun forması da çox kiçikdir. Əksər hallarda bizdə qürur hissi yaradır, özümüzü dünyadakı insanların hamısından yaxşı hesab edirik. Belə müsəlmanlar həqiqi müsəlman deyil, necə ki, Peyğəmbər (s.ə.v.v) buyurur: “Əgər ölsə də onun batinində bir nifaq və ikiüzlülük vardır.”¹

İBADƏT VƏ İSLAMİ ƏDƏBİYYAT

Bildiyimiz kimi islami ədəbiyyatın-ali və uzaqgörən vichələrindən biri, istər ərəb dilində, istərsə fars dilində, insanın Allah-taala ilə aşiqanə və abidcəsinə olan rabitə yönüdür. Xitabə, dua, təmsil, kinayə ünvanı ilə olan çox zərif və incə əndişələr nəsr

¹ * “Aşınayi ba Quran”, səh.177

və yaxud şer qalibində yaradılmışdır ki, doğrudan da insanı heyrətə gətirən dərəcədə gözəlliyə malikdir.

İslamı, ondan qabakı əndişələrlə müqayisə etməklə islami ölkələr hüduqlarında islamın əndişələrdə necə əzəmətli bir sıçrayış, necə də dərin, geniş, lətif və diqqətli cəhətlər yaratmış. olduğunu anlamaq olar İslam dini insana, yaxud bütə, yaxud da oda pərəstiş edən, əndişənin darlığı əsərində öz əlləri ilə quraşdırdıqları heykəlləri məbud qərar verən bəzi vaxtlar ata ilə oğlu bir hesab edən, yaxud rəsmi halda **Əhura məzdanın** heykəlini düzəldib və onun heykəlini hər yerə vuran bir insanları beyinlərində ən mücərrəd mənaları, dəqiq, və incə əndişələri, lətif fikirləri və ali təsəvvürləri yaratdı.

Necə oldu ki, birdən-birə əndişələr dəyişildi, məntiqlər əksinə çevrildi, təfəkkür tərzü yüksəldi, hisslər incələşdi, və dəyərlər tamamilə dəyişdi? “Səbeyi-müəlləqə” və “Nəhcül-Bəlağə” bir-birinin ardınca iki nəşildən olan ədəbiyyatdır. Hər nəşildə fəsaht və bəlağət nümunələri vardır, amma möhtəva və məzmun baxımından bir-biri ilə yerdən göyə qədər fərqlidir. Birincidə olanların hamısı at, eşşək, nizə, dəvə, qanıçmə, göz-qaş, eşqbazlıq, şəxslərin mədhi və həcvidir, bunda isə insanın ən yüksək insani məfhumlardır. (Seyri dər Nəhcül-bəlağə, səh.84) .

İBADƏTİN TƏSİR VƏ NƏTİCƏLƏRİ ZAMAN VƏ MƏKANIN DƏYƏRLİLİYİ

Yer kürəsinin hissələri başqa sözlə, məkan cüzləri bir-birilə fərqlidir. Məkanın hissələri zamanın hissələri kimi bəsit deyildir, bunların bir-birilə müəyyən fərqləri vardır, lakin görəsən mənəvi cəhətdən məkanlar öz-özlüyündə bir-birilə fərqi malikdirlərmi? Yəni onda baş verən heç bir hadisəni nəzərə almadan, aləmdə hər hansı bir insan vücuda gəlməmişdən öncə, bu məntəqələrin özlərinin müəyyən fərqi olmuşdurmu? Məsələn, Məkkə, yaxud Kəbə diyarı ümumiyyətlə insan, xüsusilə həzrət İbrahim, İsmail dünyaya gəlməmişdən əvvəl bu diyarın özü başqa məkanlarla fərqli olmuşdurmu? Cavab bundan ibarətdir ki, mənəvi baxımdan nə zamanın, nə də məkanın hissələri zətən bir-birilə heç bir fərqi yoxdur. Demək olmaz ki, nə bir torpaq bərəkətlidir, nə də bir torpaq (mənəvi cəhətdən) xəbisdür. Bütün bu diyarlar bir-birilə bərabərdir, lakin sonradan baş verən müəyyən hadisə səbəbi ilə müəyyən bir diyar bərəkətli yerə çevrilir, məsələn hər hansı bir torpaq sahəsində məscid siğəsi oxunduqdan sonra, həmin siğənin oxunduğu vaxtdan etibarən məbəd olur, bu da öz ardınca özünəməxsus olan bir sıra ədəb qaydalarına malik olur, yəni artıq bərəkətli və mübarək olur. Nə üçün? Buna görə ki, biz həmin yeri məscid qərar vermiş oluruq. Sair yerlər də belədir. Əlbəttə, Mütəal Allah əzəldən bildirdi ki, filan məntəqə hansı səbəbə görə bərəkətli yer olacaqdır. Allahın əzəli elmində o yerin mübarək və bərəkətli olması bir məsələdir və özünün zətən fərqli olması isə başqa bir məsələdir.

Kəbə İbrahim (ə)-in, bəlkə də Adəm (ə)-in dövründən etibarən məscid üçün seçilmiş olan ilk nöqtə idi. Çünki yeganə Allaha orada pərəstiş olunmalı idi. Deməli o bir məbəd olmasından əlavə Allah evi də sayılır. Bu artıq sair məscidlərin hamısının fəvqündə dayanan xüsusi özünə və məxsus bir ehtirama malikdir, ona görə ki, Allah övliyalarından biri orada namaz qılmışdır. O, sair məscidlərlə tam fərqlənir. Məsələn, İraqdakı bütün məscidlər müqəddəsdür, amma Əli (ə)-in onda namaz qıldığına, yaxud xütbə oxuduğuna, yaxudda camaata moizə etdiyinə görə bir

məscidin müqəddəsliyi artmışdır. İmam Zeynüləbidin (ə)-in iki rəkət namaz qıldığı məscidə gəldikdə isə, orada iki rəkət namaz qılmaq bizə müsəttəhb olur ki, bu da ibadətın şərəf və dəyərini çatdırır.

Deməli Kəbə heç bir məbəd və məscidin malik olmadığı yüksək bir şərəfətə malik olmuşdur. Zamanlar da eynilə belədir, onlar insanın vasitəsi ilə fəzilət kəsb edir. Yəni zamanın ibadət üçün qərar verdikləri qədər və camaatın o zamanda ibadət etdikləri zaman. İnsan elə bir zamanda ibadət edir ki, onda başqaları da ibadət edirlər. Yəni bütün bu ibadət ahəngləri bir-birilə birləşərək asimana yüksəlir. Bu, artıq digər bir fəzilət tapır.

İndi "Ləylətül-qədrin" sorağına gedirik. Əvvəla min aydan üstün olan bu gecə aləmdə bir gecədən ibarət olmuşdurmu ki, Qədr gecəsi adlanmış və o gecədə də Quran Peyğəmbərə nazil olmuşdur?! Quran ayəsinin özünə istinadən sünnü alimlərinin çoxu bu suala " yox " cavabı vermişlər. Və demişlər ki, Qədr gecəsi bir gecədən artıq olmuşdur, lakin Peyğəmbəri Əkrəmin özünə məxsus idi. Yəni Peyğəmbər sağ olduğu dövrdə Qədr gecəsi olurmuş və hər ildə təkrarlanırdı. Peyğəmbər dünyadan getdikdən sonra Qədr gecəsi də getmişdir. Bu, tam əsassız bir fikirdir və Qədr gecəsi davam etməkdədir.

İkincisi, görəsən Qədr gecəsi İslam Peyğəmbərindən də əvvəl olmuşdurmu? Bəli, bunu Peyğəmbərin özü buyurmuşdur və ondan əvvəl gələn peyğəmbərlərin hamısının da Qədr gecəsi olmuşdur. Amma Adəm peyğəmbər və ya yer üzünə hər hansı bir peyğəmbər gəlməmişdən qabaq Qədr gecəsinin olub-olmamasına gəldikdə isə? artıq bu mübahisəli bir məsələdir.

Qədr gecəsi kamil vəlinin gecəsidir. Hər bir zamanda Qədr gecəsi, deyildikdə yəni kamil insan gecəsi. Nəzərdə tutulur. Görəsən Quranın özündən nə başa düşürük? Quran ilk dəfə "İnna ənzanlahu fi ləylətil-qədr" dedikdən sonra " Qədir gecəsi min aydan yaxşıdır " deyə buyurur, heç də " Qədr gecəsi min aydan yaxşı idi " deməyibdir. Əgər keçmişdə olan bir gecə olsaydı onda deyilməli idi. Bundan da yüksək məqamda buyurur ki, "Quranı Qədr gecəsində nazil etdik." Yəni onu əvvəlcə keçmiş zaman

formasında bəyan edərək daha sonra davamiyyəti çatdıran indiki zaman formasında buyurulur: “Bu gecədə mələklər və Ruh Pərvərdigarın icazəsi ilə yer üzünə nazil olurlar.” Bu elə bir gecədir ki, yerlə asiman arasında rabitə bərqərar olunur. Asimanla yer arasında rabitə gecəsidir. O da “bir-iki mələk” kimi deyil, əksinə cəm formasında “mələikə” deyə buyurulur. Mələklər və Ruh yer üzünə nazil edilir. Burada “gəldi” formasında deyil, “gələrlər” formasında deyilir. Qədr gecəsinin davam etməsinə inanmayanlar çox azdır. İmamlar (ə) buyurmuşlar ki, belə şəxslərə soruşun: “Qədr gecəsində mələklər və Ruhul-Qüds nazil olur, haraya nazil olurlar?” Nazil olan mələklər və Ruh yer üzünə enirlərmi? Yoxsa onlar qəlbə nazil olurlar? Mələklər insanların qəlbə nazil olurlar, İnsanın qəlbi elə (pak) olmalıdır ki, mələklər o qəlbə nazil ola bilsinlər. Ümumiyyətlə, “nazil olmağın” başqa mənası yoxdurmu? Tam düzgün olan mətləb bundan ibarətdir ki, Qədr gecəsi kamil insan gecəsidir. Onda belə sual yarıdır ki, nə üçün Ramazan ayında və yenə də Ramazan ayında olmalıdır? İslamda Ramazan ayından başqasında heç bir mənası yoxdur. Peyğəmbərlər və ilahi övliyaların, çox peyğəmbərlərdən daha yüksək məqama malik olan Məsum imamların (ə) Allah dərğahına yaxın olan öz məqamlarında müəyyən məsələləri vardır ki, biz insanlar üçün onu dərk olunması çox çətindir.

Musa (ə) peyğəmbər olduqdan sonra lövhələr ona nazil olmaq istəyərkən Pərvərdigarın görüşünə gedir, 30 gündə özünün seyrisüluk dövrəsinin sona çatdırma bilmir... “30 gecəni Musa ilə vədələşdik” və bu 30 gecədə Musa tam mənada çalışırdı ki, lövhələrin nazil olması üçün ləyaqət tapsın ; bu müddətdə bacara bilmədiyindən 10 gecə də əlavə olundu. O 30 gecə Zilqədənin əvvəlindən axırına qədər, 10 gecə isə Zilhəccənin əvvəlindən 10-a kimi idi. Zilhəccənin 10-da Musanın qəlbi açıldı, ona nazil olmalı olan şeylər nazil edildi. Bunlar hələ Musanın peyğəmbərlik dövründən sonraya aiddir.

Hər insanın, hər kamil bir vəlinin hər ildə bir dövrəsi vardır. Üstəlik hər bir insanın, hər möminin vəzifəsi budur ki, gecə-

gündüz beş dəfə namaz qılsın, lakin il ərzində ibadət, paklanmaq Allaha doğru seyr etmək və mənəvi yüksəliş üçün bir ay qərar verilmişdir ki, bu da Ramazan ayıdır. Ramazan ayı məhz bu işlər üçün qərar verildiyinə görə də digər aylardan daha fəzilətli sayılır. Heç olmazsa islamda belədir.

Musa üçün mümkündür ki, Zilhəccənin ilk on günlüyü ən fəzilətli günlər olsun, amma islam Peyğəmbəri üçün Ramazan ayıdır. Hər imam Ramazan ayının əvvəlindən (bizdən yüz dəfə artıq) bu aydan bəhrələnirlər. Yəni Ramazan ayının əvvəlindən özlərinin ilahi dərğaha seyr etməkdən ibarət olan dövrlərini başlayır və axırda Qədr gecəsindən ibarət olan bir gecəyə çatırlar. Qədr gecəsi olan kimi qapılar onların üzünə açılır: Tənəzzül-məlaikətu vər Ruh.

Qədr gecəsinin hansı gecə olmasına gəldikdə isə rəvayətlərdə bu, dəqiq şəkildə təyin edilməyib və bu iş də qəsdən belə edilmişdir; görəsən 19-cu gecədir, ya 21-ci gecədir, yoxsa 23-cü gecə? Yaxud 19-cu gecədə bir sıra məsələlər təyin olunur, sonra 21-ci gecədə bunlar möhkəmlənib, məsələn 23-cü gecədə imza mərhələsinə çatdırılır.?!

Burada verilən digər bir ehtimal bundan ibarətdir : həmin günün dəqiq şəkildə təyin olunmamasının səbəbi hər ilin Qədr gecəsinin İmama aid və o ildəki İmamın vəziyyətinə bağlı olmasıdır. Mümkündür ki, imam 19-cu gecədə öz dövrəsini sona çatdırsın, 19-cu gecədə mələklər nazil olsunlar yaxud mümkündür ki, 21-ci, yaxud 23-cü gecə olsun.

Görəsən Bu zaman kamil insanın insanların, yaxud aləmin müqəddəratında dəxaləti vardırımı? Çox az adam inana bilər ki, belə bir kiçik cüssəli insanın ruhu ilahi tədbir lövhəsi olsun. Biz buna inana bilmirik. Çünki insanı tanımamışıq. Bəli, Kamil insanın ruh lövhəsi ilahi tədbir lövhəsidir, yəni bu nazil olma və bu təqdir məhz orada baş verir.

Buna əsasən Qədr gecəsi kamil insan gecəsidir, bu gecə də Quran nazil olmuşdur, Peyğəmbər də hər il Qədr gecəsinə malik olmuşdur. İmamın Qədr gecəsi vardır, il heç bir vaxt Qədr gecəsindən ali olmamış və Qədr gecəsi Ramazan ayından xaricdə

deyildir. Qədr gecəsinin bu miqdarı Ramazan ayındadır, elə bir gecədir ki, asimanla yerin, mülklə mələkutun arasında rabitə bərqərar edir, Quranın təbiri ilə desək, asimanın qapıları yer üzərinə açılır, imamın vücudunun yolu ilə sanki təbiətləonun fəvqündə dayananlar birləşir, İmamın vücudunda həm maddi və həm mülk, həm də təbiətin fəvqündə dayanan vücud vardır. Quran ümumi və yığcam şəkildə bu mətləbi bizim üçün bəyan etmişdir. “Biz Quranı Qədr gecəsində nazil etdik. Sən nə bilirsən ki, Qədr gecəsi nədir?” Peyğəmbərə xitab olunur; amma Çoxlu məsələlərdə olduğu kimi, məqsəd camaatdır, yəni bəşər nə bilir ki, Qədr gecəsi nədir? Bu bir gecənin nəyi min aydan üstündür? İbadətinin dəyərinə görə yoxsa nə üçün? Ona görə ki, namazda “İyyakə nəbudu və iyyakə nəstəin” dediyimiz kimi ibadət də dəstə şəkilində olarsa daha artıq yuxarı qalxır.¹

Ümumiyyətlə insanın ruhu cəmlilik şəraitində, başqalarının ruhları hal tapanda, bizim kimi ruhları qara olan şəxslərin ruhlarına təsir qoyur. Səhər çağları ibadət üçün daha yaxşıdır, insanın ruhu daha çox hazırlığa malikdir və daha çox hüzzuri qəlb tapa bilir. Ona görə ki, bəzi pak insanlar həmin halda ibadət halındadırlar. Maddi aləm üçün sübut olunmuşdur ki, müəyyən dalğalar vardır ki, dünyanın o biri tərəfinə çatır, o ki, qaldı ruh dalğasına onu dərk edə bilməz. Əgər Qədr gecəsi olsa imamın ibadət halında, həyəcanda olduğu bir gecədir ki, yerin və asimanın qapılarının bir-birinin üzünə açıq qalsın? aləm ruhunun fəzasında əgər bizim kimi şəxslər müəyyən meyl göstərsələr, bu gecədə aldığımız feyzlər min ayın feyzinə bərabərdir, yəni vücuda gələn ruhi fəza ibadət fəzasıdır, yuxarı aparılındır və gecəni ehyə saxlamaq üçün münasibdir, bu gecənin fəziləti daha üstündür sadə aylardan olan min ayla bərabərdir.²

İNSANIN KAMALI

bir insanı ibadət və pərəstiş etmədən kamil insan olması Mümkün deyildir Peyğəmbər peyğəmbərdir və həmin ibadətlər, həmin pərəstişlər, həmin istiğfarlar.onda hamıdan artıqdır İmam

1 * “Təfsiri həft surə”, səh.68-74

2 * “Təfsiri həft surə”, səh.75

Sadiq (ə) buyurur: Peyğəmbər (s.ə.v.v) hər bir məclisdə otursaydı 25 dəfə istiğfar edərək “Əstəğfirullahə rəbbi və ətubu iləyh” deyərdi.

Əli ibni Əbu Talib (ə) möminlərin əmiridir. Hər tərəfli vücudu vardır, həm ədalətli bir rəhbərdir, həm də gecə yarısında ibadət edən abiddir. Həmənilin ibadətlər Əliyə batinin aydın təmiz olması kimi qəlbi qüvvə vermişdi. İbadətin dəyərini unutmaq olmaz.

Məhz buna görə də islam məntiqində bu günkü təbirlərlə desək, islami dəyərlər sistemində dəyər ibadət dəyəridir, amma islami ibadət, şərtləri ilə yanaşı olan ibadət olmalıdır Quran bizə buyurmuşdur ki, namaz qılaq. Belə olan zamanda məhz namazın əsərləri aşkar olur, öz təsirini göstərir. Necə göstərir? **İnnəssələtə tənha fəhşai. ənil-vəl-munkər** (Ənkəbut surəsi-45) . **“Həqiqətən namaz insanı pisləklərdən çəkindirir”**. Düzgün namazın xüsusiyyəti insanı çirkinliklərdən çəkəndirməkdir. Əgər sən namaz qıldığın halda günah etdiyini də görürsənsə bil ki, namazın həqiqi namaz deyildir, namazını düzəltməlisən. Namaz sənənin bütün sair dəyərlərə çatdırır, bu şərtlə ki, həqiqətən namaz olsun.

Bütün dərsləri Əlidən (ə) öyrənməliyik. Əli bütün islami dəyərlərə malik olan bir adamdır. “Nəhcül-Bəlağə” onun sözləridir, o, elə bir kitabdır ki, insan onun hər yerinə müraciət etdikdə sanki başqa bir məntiq görür, yəni bu kitabın başqa yerində danışan insandan başqa bir insanı görür Hər bir yerdə Əli bir şəxsiyyətdir, bu mənaya ki, bütün insani dəyərlərə malik olan bir şəxsiyyətdir. Bir yerdə onun məntiqi inqilabi bir məntiqdir, sanki uşaqlıq çağlarından sonra hərbi sistemə daxil olmuş, əsgərlik dövrəsini, hərbi rütbələri ötüb keçmiş və bir sərkərdə olmuşdur. Sanki hərbi məsələlərdən başqa bir şeyi bilmir, ruhu hərbcilik-inqilabçılıq ilə doludur Başqa bir yerdə həmin Əlini sanki aşiqanə olan raz-niyazdan başqa bir şeyə diqqət yetirməyən bir arif kimi görürük¹

¹ * “Kamil insan”, səh.107

ÜBUDİYYƏTDƏN (BƏNDƏÇİLİKDƏN) RÜBUBİYYƏTƏ (AĞALIĞA)

Çox canlı bir təbirdir – bəndəçilikdən rəbb olmağa?! Məgər mümkün olan bir işdirmi ki, bəndə “bəndəçilik” hüduqlarından xaric olub “ilahi” olmaq sərhədlərinə qədəm qoysun? Torpaqdan yaranan insan hara, rəbbül-ərbab olmaq hara? Mahmud Şəbstarinin dediyi kimi:

Siyəh ruyi ze mümkün dərdə aləm

Cuda hərgiz nə şod vəllahu ələm.

Üzü qaralıq iki ələmdə mümkün vüquddan ayrıldı, Allah daha yaxşı bilər.

Rübubiyyət dedikdə məqsəd Allah deyil, ilahi olmaqdır. Hər bir qüdrət sahibi öz nüfuz və təsərrüfunda olan şeylərin ixtiyar sahibidir. Cənab Əbdülmüttəlib Kəbəni dağıtmaq məqsədi ilə Kəbə gələn Əbrəhəyə belə buyurdu: Mən dəvələrin rəbbiyəm və onları istəmək üçün gəlmişəm, amma evin (Kəbənin) öz rəbbi vardır. (Sireyi ibni Hişam, 1-ci cild.)

Biz yuxarıdakı təbiri “Misbahuil şəriət” kitabında qeyd olunan məşhur bir hədisə əsasən gətiririk. O hədis belədir “Həqiqətən Allaha bəndəçilik, həqq dərğahına yaxınlaşmaq yolunu ötmək bir gövhərdir ki, bunun sonu ilahilik, yəni qüdrət və bacarıqdan ibarətdir.”

Bəşər həmişə həm özünə, həm də bütün ələmə hakim kəsilmək üçün səy edib və bir yol tapmağa səy etməkdədir

Hələlik bu hədəf üçün hansı yolları seçdiyini, o yolda məqsədinə nail olduğunu, yaxud nakam qaldığını bəyan etmək fikrində deyilik. O yolların arasında qəribə bir vəziyyəti olan. bir yol mövcuddur elə ki, insan bu yoldan yalnız o zaman istifadə edir ki, belə bir hədəfi, yəni dünyaya qüdrət və təsəllüt tapmaq olmasın, əksinə onun hədəfi bu hədəfin əks istiqamətində olsun. Yəni onun hədəfi Allah dərğahında zəllilik, hüzur, fəna və yoxluğunu izhar etməkdir və o, bəndəçiliyin çox qəribə yoludur. Şer:

RƏBB OLMAĞIN MƏRHƏLƏ VƏ MƏNZİLLƏRİ

Rububiyyət, rəbb olmaq, və vilayət, başqa sözlə desək, ubudiyyət, iklas və həqiqi pərəstiş nəticəsində insana nəsis olan kamal və qüdrətin müxtəlif mənzil və mərhələləri vardır:

Görüş və nəfsə hakim olmaq mərhələsi:

İlk mərhələ bundan ibarətdir ki, ibadət insanın öz nəfsinə ilham bəxş etməsi və hakim olmasına səbəbli olsun. Başqa ifadə ilə desə, insanın əməllərinin Allah dərgahında qəbul olunmasının ən kiçik nişanəsi budur ki, əvvəla, nüfuzlu bir görüş tapsın və öz daxilinə aqah olsun. Qurani-Kərim buyurur:

“Əgər Allah qarşısında təqvalı olsanız Allah sizin üçün chaqqı batildən seçmək üçünç furqan qərar verər”.

Başqa bir yerdə buyurulur:

“O kəslər ki, Bizim yolumuzda səy edərlər, Biz Öz yollarımızı onlara göstəririk”.

İkincisi, insan öz nəfsinə, və nəfsani qüvvələrinə qalib olur, insanın iradəsi nəfsani istəklərinin, heyvani işlərinin qarşısında daha qüvvətli olur. İnsan öz vücuduna hakim kəsilir, öz vücud dairəsi ilə əlaqədar layiqli bir müdiriyyət kəsb edir. Quran namaz barəsində buyurur:

“Həqiqətən namaz insanı çirkin və bəyənilməz işlərdən saxlayır”.

Oruc barəsində isə belə buyurur:

“Sizdən əvvəlki ümmətlərə oruc yazıldığı kimi sizə də oruc yazıldı ki, bəlkə təqva və özünüzü çirkin işlərdən saxlamaq qüvvəsi kəsb edəsiniz”.

Hər iki ibadət barəsində isə belə buyurulur:

“Ey iman gətirənlər! Namaz və səbr coruc vasitəsilə kömək istəyin və bu iki qüvvə mənbəyindən kömək diləyin”.

Ubudiyyətin, bəndəçiliyin bu mərhələsində insana nəsis olan şeylər aydın daxili görüşə malik olmaqdan əlavə, insanın nəfsani meyllər və istəklərini onun ixtiyarına keçərək müsəxxər olmasından ibarətdir Başqa sözlə desək, ubudiyyətin ilkin əsəri

insanın əmmarə nəfsinə hakim kəsilib vilayət tapmasıdır.¹

XƏYAL QÜVVƏSİNƏ HAKİM KƏSİLMƏ MƏRHƏLƏSİ

İkinci mərhələ insanın pərakəndə düşüncələrinə, yəni təxəyyül qüvvəsinə hakim kəsilib vilayət tapmasıdır.

Bizim ən qərribə qüvvələrimizdən biri təxəyyül qüvvəsidir. Bu qüvvənin səbəbilə bizim zehnimiz hər anda bir mövzudan başqa bir mövzuya qapılır. Başqa sözlə desək, mənaların zehinə gətirilməsi, tədaisi və xatirələin təsəlsül işi baş verir. Bu qüvvə bizim ixtiyarımızda deyil, əksinə biz o qüvvənin həmdə qərribə şəkildə ixtiyarındayıq. Buna görə də hər nə qədər zehnimizi müəyyən bir mövzuya təmərkişləşdirmək, nəzərimizi başqa şeydən kəsmək istəsək yenə də bizim üçün müyəssər olmayır, ixtiyarsız olaraq təxəyyül qüvvəsi bizi bu tərəfdən o tərəfə çəkir. Məsələn, namazda nə qədər hüzeni qəlb tapmaq yəni nə qədər bu şagirdi “namaz sinfində” hazır saxlamaq, istəyiriksə yenə bacara bilmirik. Bir zaman başa düşürük ki, namaz sona çatmışdır və bu “şagird” bu müddətin əvvəlindən axırına qədər qaib olmuşdur.

Rəsuli Əkrəm (s.ə.v.v)-in incə bir təşbihi vardır. Qəlb – xəyal qüvvəsinin ixtiyarına keçən şəxsin qəlbini – səhrada bir ağacın üstündən asılan və hər an külək onu bu tərəfə o tərəfə çevirdiyi bir qanada (tükə) oxşadır Həzrət (s.ə.v.v) buyurur:² (-----)

Səkkiz sətir şer yazılmalıdır.

Mövləvinin bu şerlərində işarə olunan digər bir hədis isə aşağıdakıdır:

Lə qəlbü ibni Adəmə əşəddü inqilabən minəl-qidri izəc-təməət gəlyə.

“Həqiqətən Adəm övladının qəlbini qaynar halda olan qazandan daha çox qaynar olur.”³ Amma görəsən insan məcburi və çıxılmaz olaraq həmişə düşüncələrin əlində əsir olub bir

¹ “Qoftari ma” kitabında çap olunan təqva barəsindəki sözlərdə cəbirinci cildin ikinci çıxışçı insanın həvayi nəfsinə müsəlləf olması ilə daxili ağıllığa malik olması yolları bəyan edilmişdir.

² “Nəhcül-fəsahe” və “Camius-səğir”, 1-ci cild, səh.102

³ “Müsnədi Əhməd”, 6-cı cild, səh.2

budaqdan digər budağa uçan sərçə kimi sirli bir qüvvə olan bu hissini mütləq şəkildə onun vücuduna hakim kəsilməsinə, məhkum olunubdurmu yoxsa xəyal qüvvəsinin qarşısında məhkum olmaq xamlıqdan və püxtələşməməkdəndir? :amal və vilayət əhli özlərinin bu qüvvələrini özlərinə müti edə bilərlərmi?

İkinci fərz doğrudur, bəşərin vəzifələrindən biri öz xəyali həvəslərinə hakim kəsilməkdir. Əks halda bu şeytansifət qüvvə allah dərghahına yaxınlaşmaq yolunu qət etməyə, ruhun yüksəlməsinə heç bir macal verməyəcək və bütün qüvvələri, istedadları insanın vücudunda batıl və zay edəcəkdir.

Mövləvi necə gözəl demişdir:

ŞER

O aşağıdakı hədisin şərhindədir: “Gözlərim yatsa da qəlbim oyaqdır.”

ŞER

Ubudiyyətə diqqət edənlər ikinci mərhələdə belə bir nəticə alırlar ki, öz təxəyyül qüvvələrinə vilayət və rububiyyət tapsınlar, onu özünə qul və müti etsinlər. Bu cür müti etməyin nəticəsində ruh və batin fitri olan Allahxartarmaq saiqəsi vasitəsilə hər vaxt yüksəlməyə meyl edər, bu qüvvə öz oyunları ilə insana mane olmaz.

İmam Əli (ə) və imam Zeynül-abidin (ə) kimi insanları nişan göstərək. onlar namaz üstündə ilahi dərghaha o qədər cəzb olunurdular ki, Əli (ə)-in ayağına batmış oxu çıxartdıqda Allah məhəbbətinə qərq olduğundan onu hiss etmir. İmam Zeynül-abidin (ə)-in kiçik yaşlı oğlu o Həzrətin ibadətə qərq olduğu zaman damın üstündən düşür, qolları sınıxır, arvad-uşaqların fəryad səsi evi bürüyür, nəhayət sınıqçı gəlib uşağın əlini bağlayır. Zeynül-abidin (ə) namazı qurtardıqdan, yəni bu asimani səfərdən ayrıldıqdan sonra gözü uşağın əllərinə sataşır və təəccüblə soruşur ki, məgər nə olmuşdur ki, uşağın əlini bağlamısınız? Məlum olur ki, bu fəryadlar və hay-küylər İmam (ə)-ı ilahi mərifətə qərq olmaqdan ayıra bilməmişdir.

Bəli, nəinki bu cür insanlar hətta, onların ardıcılıarı arasında da

elə insanları görürük ki, namaz halında zehnləri, fikirləri o qədər təmərkiüzləşir ki, şübhəsiz, Allahdan başqa hər bir şeydən qafil olurlar. Böyük və ucaməqamlı ustadımız mərhum həi Mirzə Əliəğa Şirazi İsfahani (Allah onun məqamını yüksəltsin!) belə insanlardan idi.

Bu qələbəni kəsb etmək üçün əsası Allaha diqqət yetirməkdən ibarət olan ibadət kimi bir şey yoxdur. Riyazət çəkənlər başqa yollarla varid olurlar, onların gördükləri ən böyük iş öz həyatlarını puç və öz bədənlərinə zülm etməklə bu işə nail olmadır. Lakin islam ibadət yolu ilə, əbəs işlərə ehtiyac olmadan bu nəticəni təmin edir: Qəlbin Allaha diqqət yetirməsi, Rəbbül-ərbabın, Xaliqin, aləmi tədbir edənin qarşısında qərar tutmağın insana xatırlanması insanın bütün hissələrinin, zehninin təmərkiüzləşməsinə səbəb olur.

Heyf olar ki, burada islam fəlsəfəsinin bünövrəsini qoyan şəxsdən bir şahid gətirməyək. Belə ki, o, islam təlimlərinin bərəkətindən fəlsəfi fikirləri elə bir hədyə çatdırmışdır ki, qədim İran, Yunan, Hind və s. kimi ölkələrdəki alimlər heç vaxt bu məqama çatmayıblar.

Bu böyük şəxsiyyət "İşarat" kitabının 9-cu bölməsində yalnız muzd almaq xatirinə olan, bundan artıq dəyəri olmayan avamcasına ibadəti şərh etdikdən sonra mərifətlə yanaşı olan ibadəti bəyan edərək deyir:

Mərifət əhlinin nəzərində ibadət himmətlərin, vəhmiyyə və xəyal qüvvəsinin vərziş etdirilməsidir ki, təkrar etmək və adət halına salmaq, Haqq-taalanın hüzurunda hazır olmağa adət etdirmək nəticəsində daim onun diqqətini təbiət və maddə ilə əlaqədar olan məsələlərə yetirir və məlakuti təsərrüflərə doğru çəkir, nəticədə bu qüvvə insanın Allahxataran fitrətini və gizli batınına təslim olur və ona müti olur elə bir həddə çatır ki, hər vaxt iradə etsə Haqqın cüvəsini cəlb etmək istədiyi hər zaman bu qüvvəni fəaliyyətin əksinə yönəltməsin və daxili keşməkeşləri iki üstünlük və alçaqlıq gətirən meyllərin arasında keməkeş icad etməsin və batini sirr bunların maneçliyi olmadan batından işraq kəsb edir.

RUHUN BƏDƏNDƏN EHTİYACSIZ OLMASI MƏRHƏLƏSİ

Üçüncü mərhələ bundan ibarətdir ki, ruh özünün qüvvət, qüdrət, rubuviyyət və vilayət mərhələsində elə bir məqama çatır ki, çox şeylərdə bədənə ehtiyacsız olur, halbuki bədən yüz faiz ruha ehtiyaclıdır.

Ruhla bədən bir-birinə ehtiyaclıdır, bədənin həyatı ruha bağlıdır, ruh bədənin hafizi və surətidir, ruhun bədənə olan təbii əlaqəsinin ondan alınması bədənin xarab olmasını lazım tutub, digər tərəfdən də ruh öz fəaliyyətlərində bədənə istifadə etməyə ehtiyaclıdır, bədənə olan vasitə əzaları işlətmədən heç bir işə qadir deyildir. Ruhun bədənə ehtiyacsız olması bununladır ki, bəzi fəaliyyətlərdə bədəni xidmətə götürməkdən ehtiyacsız olur. Bu ehtiyacsızlıq bəzi vaxtlar bir neçə anda, bəzi vaxtlar təkrar, bəzi vaxtlar isə daimi olaraq baş verir. Bu da xəlqi bədən adı ilə məşhurdur.

Məşhur işraq həkimi Söhrəvərdi demişdir: Biz həkimə yalnız o vaxt həkim deyə bilərik ki, bədənə xaric ola bilsin. Mirdamat deyir: Biz həkimə yalnız o vaxt həkim hesab edirik ki, bədənə çıxmağa onun üçün adı səciyyəyə çevrilsin, hər vaxt iradə etsə bu işi əməli olaraq həyata keçirsin.

Mühəqqiqlərin dediyi kimi bədənə xaric olmaq artıq kamala malik olmağın dəlili deyildir, yəni hələlik misal aləmindən keçib getməyəkdir. Məqul qeyb aləminə qədəm qoymayan şəxslər də bu mərhələyə çata bilərlər.

BƏDƏNİN İTAƏT ETMƏSİ MƏRHƏLƏSİ

Dördüncü mərhələ bundan ibarətdir ki, bədənin özü hər bir cəhətdən şəxsin iradə və fərmanı altına gəlsin. Belə ki, şəxsin öz bədən hövzəsində xariqlədə əməllər baş versin. Bu mətləbin bəhsi çox uzundur. İmam Sadiq (ə) buyurub: Hər şeydə ki, nəfsin iradə və himməti güclü olar və ciddi olaraq nəfsin diqqət yetirdiyi hal olsa bədən onun yerinə yetirilməsində gücsüzlük göstərməz.

TƏBİƏTİN MÜTİ OLMASI MƏRHƏLƏSİ

Mərhələlərin ən yüksəyi olan beşinci mərhələ bundan ibarətdir

ki, hətta xarici təbiət də insanın iradəsi daxilinə, iradə və nüfuzu daxilinə gəlir və insana müti olur. Peyğəmbərlərin və ilahi övliyaların göstərdikləri kəramət və möcüzələr bu qəbildəndir.

:əramət və möcüzə məsələsi özü araşdırılmalı bir məsələdir ki, onun yozumu barəsində ayrıca bəhs etmək lazımdır. Asimani dinlərdən birinin ardınca getmək adətin pozulması və möcüzənin baş verməsinə iman gətirib qəbul etməyi tələb edir. Məsələn, bir nəfər müsəlman yalnız Qurana iman gətirib etiqad bağlasa, amma möcüzəni, xariquladə işləri inkar edərsə müsəlman sayılmaz. İslami ilahi hikmət nəzərindən möcüzə problemi həll olmuş bir məsələdir. Əlbəttə bu məsələnin araşdırılması çoxlu müqəddimələri tələb edir. Biz burada vilayəti təsərrüf bəhsi baxımından bəhs edirik və təbiidir ki, biz o kəslərlə danışırıq ki, Qurana iman və etiqadı olsun, möcüzənin baş verməsinə etiqad etsin. Bizim onlarla olan bəhsimiz bu barədədir ki, möcüzə təkvini aləmdə vilayət və təsərrüfün zahir olmasından başqa bir şey deyildir. Quranın dediyindən keçək. Onun möcüzə olmaq yönümündən başqa Allah kəlamıdır, Peyğəmbər kəlamı deyildir və xüsusi müstəsna hala malikdir. Möcüzə bütün möcüzələr arasında müstəsna vəziyyətə malikdir. Möcüzə ona görə baş verir ki, onun sahibinə Allah tərəfindən bir növ qüdrət və iradə verilir ki, Allahın izni və əmri ilə kainatda təsərrüf edə bilər. Əsanı ədahaya döndərə bilər, anadangəlmə kora şəfa verə bilər, hətta ölüni dirildə bilər, sirlərdən xəbər verə bilər. Bu qüdrət və agahlıq onun üçün yalnız Allah dərgahına yaxınlıq yolunu qət etmək və varlıq ocağına yaxınlaşmaqdan başqa bir yolla əldə edilmir, təsərrüf vilayəti də bundan başqa bir şey deyildir.

Bəziləri belə təsəvvür edirlər ki, möcüzənin varlığında möcüzə sahibinin iradə və şəxsiyyətinin heç bir növ dəxaləti yoxdur, o, yalnız nümayiş etdirmə pərdəsidir, Allah-taala bir başa, heç bir vasitə olmadan onu vücuda gətirir, çünki əgər iş möcüzə həddinə çatarsa hər məqamda olursa olsun insanın qüdrət hüdudlarından xaricdir. Deməli möcüzə baş verən zaman heç bir insan kainatda təsərrüf etməmişdir, əksinə Allah-taalanın Özü və birbaşa insan iradəsinin dəxaləti olmadan kainatda təsərrüf etmiş olur.

Bu təsəvvür yalnızdır, Allah-taalanın müqəddəs zətə bir təbii işi vasitə olmadan və yaradılış aləminin xaricindən baş verməsindən uzaqdır, bundan əlavə bu təsəvvür Quran göstərişlərinin aşkar xilafıdır. Quran tam kamil aşkarlıqla ayət (möcüzə) gətirəni öz rəsulları bilir, lakin əlbəttə Allah-taalanın icazə və izni ilə baş verir. Aydındır ki, Allah-taalanın izn verməsi insanlara məxsus olan etibarı və şərti izn növündən deyildir ki, söz və ya işarə ilə onun ictimai və ya əxlaqi qadağanlığını aradan aparsın, Allah-taalanın izni məhz bir növ kamal əta etməkdən ibarətdir ki, belə bir əsərin mənşəyi olur və əgər Allah-taala istəməzsə həmin kamalı ondan alır. Mömin surəsinin 78-ci ayəsində buyrulur:

“Heç bir peyğəmbərin haqqı yoxdur ki, ayət cmöcüzəç gətirsin – yalnız Allahın izni ilə gətirə bilər”.

Bu kərimə ayədə ayəti gətirən peyğəmbərlər hesab olunur, lakin Allahın izni ilə olur, xüsusilə izn kəlməsi Allah kəlməsinə izafə formasında gəlir ki, heç kəsin Allahın müqabilində müstəqil olması təsəvvürü yaranmasın və hamı bilsin ki, **“La hövlə vəla qüvvətə illah billah”**, yəni Allahdan başqa heç bir qüvvət və qüdrət sahibi yoxdur.

İstər az istərsə də çox, istər kiçik istərsə də böyük hövl və qüvvə yalnız Allahın müqəddəs zətə ilə əlaqədardır, hər bir varlıq hər mərtəbədə olursa olsun ilahi iradə və məşiyətin məcrası, onun məzhəridir. Peyğəmbərlər hər işdə, o cümlədən öz möcüzələrində Allahın qəni və əbədi mənbəyindən kömək alıb Ona arxalanmışlar.

Nəml surəsində Süleyman peyğəmbər ilə Səba mələkəsinin hadisəsi qeyd olunur. Süleyman Səba mələkəsini çağırır o, Süleymanın hüzuruna yola düşür. Süleyman məclisdə hazır olanlardan istəyir ki, mələkənin taxtını onun özündən qabaq gətirsinlər. Bəziləri könüllü olaraq bu işi görmək istəyir, lakin Süleyman onların gördüyü işlə razılaşmır ki, nəhayət biri deyir:

Lövhi məhfuz elmindən onun yanında bir qədər olan şəxs dedi: Sən gözlərini yumub açmazdan qabaq mən onu hazır edərdəm. Sonra onu gətirdi.

Quranın təbiri belədir ki, o alim dedi: Mən bu az müddət

ərzində onu gətirənəm. Deməli o hövl və qüvvəni özünə nisbət verir və bunda əlavə deyir ki, lövhi məhfuz elmindən onun yanında olan şəxs belə dedi. Buna işarə edilir ki, bu xariquladə və möcüzəli işi bir növ elmin səbəbilə gördü və o elm bu vaxta qədər bəşərin dəftərlərində yazılan elm qəbilindən deyil, əksinə elə bir elmidir ki, lövhi məhfum, yəni Allah-taalanın dərğahına yaxınlıq məqamına müttəsəl olmaq və rabitə olmaqla onu əldə etmək olar.

Quran yenə də o peyğəmbərin barəsində aşkara şəkildə buyurur:

“Biz küləyi onun ixtiyarına keçirdik, halbuki asanlıqla onun əmr və iradəsilə hər yerə istəsəydi hərəkət edirdi. Həmçinin şeytanları hər qurucunu və suyun altına gedəni və zəncirə bağlanmış digərlərini. Ey Süleyman, bizim hesabsız bəxşişimiz budur, belə isə istəyirsən onu bağışla, istəyirsən də onu saxla”.

Həzrət İsa Məsih (ə)-ın möcüləri ilə əlaqədar olan ayələrdə Quranını təbirlərindən həmin məsələ məlum olur. İxtisara riayət olunsun deyə onları qeyd etmirik.

ALLAH YANINDA SEVİMLİLİK

Mətləbin sonunda bəhsin əvvəlində qeyd etdiyimiz bir məsələni izah edirik: Bu mərhələlərin hamısı Allah dərğahı yaxınlığın nəticəsidir və Allah-taalaya yaxınlıqda real bir həqiqətdən ibarətdir və heç də məcazi və şərti bir şey deyildir.

Şiə və sünnilərin rəvayət etdikləri məşhur Hədisi Qüdsidə bu həqiqət çox gözəl şəkildə bəyan edilmişdir. İmam Sadiq (ə) Peyğəmbəri Əkrəmdən belə rəvayət edir:

Allah buyurur:

“Heç bir bəndə Mənim dərğahıma fərizələri yerinə yetirməkdən başqa yolla daha sevimli ola bilməz. Həqiqətən Mənim bəndəm nafilə və müstəhəbləri – Mənim vacib etmədiyim, lakin Mənim dərğahımda sevilmək üçün yerinə yetirdikləri əməllər səbəbi ilə – Mənə yaxınlaşırlar və nəhayət Mənim məhbubum olurlar. Elə ki, Mənim məhbubum oldu Mən onun eşidən qulağı, görəni gözü, danışan dili və həmlə edən əli oluram. Əgər Məni çağırırsa icabət edəyəm, əgər Məndən istəsə əta edəyəm

Bu hədisdə mətləbi məğzi əda olunur: İbadət Allah dərğahına yaxınlaşma səbəbi və Allah dərğahına yaxınlaşmaq da Allah yanında sevilməkdir. Yəni insan ibadətlə Allah dərğahına yaxınlaşır və bu yaxınlıq səbəbində Allahın xüsusi inayətlərini qəbul etməyə layiq olur və o inayətlərin nəticəsində də onun qulağı, gözü, dili həqqanı olur. İlahi qüdrətlə görür, eşidir, danışır, həmlə edir, duası qəbul edilir və istədiyi şeylər əta olunur.¹

TƏSƏRRÜF VİLAYƏTİ

Təsərrüf vilayəti yaxud mənəvi vilayət son dərəcədə təkvini, təsəllüq və iqtidardan ibarətdir.²

Təkvini vilayət nəzəriyyəsi bir tərəfdən insan adlı yer üzərində yaranmış varlığın daxilində qoyulmuş istedadlarla əlaqəli, eləcə də bu insanın heyrətə gətirən varlığın kamalatları ilə əlaqədardır və onlar xeyriyyətə yetişməyə qabildir. Digər tərəfdən isə bu varlığın Allah ilə rabitəsindən bağlıdır. Təkvini vilayət dedikdə məqsəd budur ki, insan bəndəçilik yolunu ötərək ilahi qurb məqamına nail olur, qurb məqamına nail olmağın əsəri də (əlbəttə onun ən ali mərhələsində) bundan ibarətdir ki, real bir həqiqətdən ibarət olan insani mənəviyyət onda təmərküzləşir və o mənəviyyətə malik olmaqla mənəviyyətin rəhbəri olur, öz batini meyllərinə müsəlləf olur, öz əməllərinə şahid və zəmanəsinin höccəti olur. Yer üzünü heç vaxt belə bir mənəviyyətlərə malik olan ilahi vəlidən, başqa sözlə kamil insandan boş olmaz.³

MƏQAMATLAR VƏ KƏRAMƏTLƏR

Nəhcül Bəlağənin 222-ci xütbəsində mənəvi əhli üçün ibadət nəticəsində baş verən kəramətlər, alətlər və məqamətlər izaf olunmuşdur. O cümlədən buyrulur:

“Mələklər onları əhatə edər, aramlıq onlar üçün nazil olar, mələkut qapıları onların üzünə açılar, Allahın sonsuz lütlər məqamı onlar üçün hazırlanmışdır, mütəal Allah onların

1 * “Vilaha və vilayətha”, səh.84

2 * “Məcmueyi asar”, 3-cü cild, səh.284

3 * “Vilaha və vilayətha”, səh.285

bəndəçilik vasitəsilə əldə etdikləri dərəcələrini görmüş, əməllərini bəyənmiş, məqamlarını tərifləmişdir. Allahı çağırdıqları zaman ilahi mərifət və güzəşt ətri onların burunlarına çatır və qaranlıq günah pərdələrinin geri çəkilməsini hiss edirlər”.¹

İBADƏT TƏRBİYƏ AMİLİDİR

İbadət, insanın Allah dərghasına yaxınlaşması üçün bir mərkəddir və həqiqətdə bəşərin həqiqi təkamülü üçündür. Elə bir şeydir ki, onun özü bəşərin təkamül məzhəridir, hədəfin özü elə qayədir, hər hansı bir şeyin vasitəsi və ya onun müqəddiməsi olmasına lüzum yoxdur. Lakin eyni halda ibadət bu əsalətdən əlavə başqa bir şeyin də müqəddiməsidir, yəni onun özü islami tərbiyə proqramıdır. Yəni islam istəyir ki, insanları istər əxlaqi, istər ictimai nəzərdən tərbiyə etsin. Bu iş üçün nəzərdə tutulmuş vasitələrdən biri də ibadətdir. Təsadüfən bu vasitə sair vasitələrdən bəşərin ruh və əxlaqında daha təsirli və nüfuzludur. İndi bu məsələni izah edirik.

Əxlaqi məsələlərin əsas mehvəri öz haqqından keçmək, öz mənafeyini nəzərə almamaqdır. Necə ki, bədənin sağlamlığında bir əsil qayda vardır ki, bütün yaxşılıqların mənşəyi kimi hesab olunur, bu da həniyə, yəni çox yeməkdir. Əxlaqda da belə bir məsələ vardır ki, bütün əxlaqi məsələlərin köküdür. Bu da özündən qafil olmaq, özünü, mənəmliyi tərək etməkdir.

İctimai məsələlərdə bütün əsillərin anası və kökü sayılan əsl ədalətdir. Ədalət, yəni başqa şəxslərin hüquqlarına riyəət etmək. Bəşərin həm əxlaqda, həm ictimaiyyətdə üzləşdiyi problemlər bunların icra olunması yönündəndir. Yəni elə bir kəs yoxdur ki, əxlaqi tanımasın, yaxud da ədalətin nə qədər zəruri olduğunu bilməsin. İşin əsas çətinliyi icra olunma mərhələsindədir. İnsan bir əxlaqi qaydasına riayət etmək istəyərkən onun mənfəətlərinin bir tərəfdə, əxlaqın isə digər tərəfdə qərar tutduğun görür O görür ki, düz danışmaq bir tərəfdə, mənfəət və qazanc isə digər tərəfdədir. Ya yalan danışib xəyanət etməklə qazanc əldə etməli, ya da düz

¹ * “Seyri dər “Nəhcül-Bəlağə”, səh.88

danışib əmanətdarlıq edərək qazancından keçməlidir. Məhz belə olan hallarda həmişə ədalət və əxlaqdan dəm vuran insan əməl məqamında ədalət və əxlaqın ziddinə əməl edir. Ədalət və əxlaqın bünövrəsi, eləcə də insanda vücuda gəldiyi təqdirdə insanın çox asanlıqla ədalət və əxlaqa üstünlük verib xəxsi qazancını kənara vuracağı yeganə şey məhz ədalətin və əxlaqın özünə olan imandır. İnsan ədalətə və əxlaqa müqəddəs bir iş ünvanı ilə yalnız o vaxt iman gətirər ki, müqəddəsliyin əsas və əsli olan Allaha imanı olsun. Buna görə də bəşər əməldə Allaha inandığı qədər ədalətə riayət edir Allaha nə qədər imanı varsa. Əxlaqa əməl etməyə də bir o qədər Əsrimizin əsas çətinliyi də budur. Belə güman edirdilər ki, elm təkliddə kifayətdir.yəni ədaləti və əxlaqı tanıyıb və onlara əməl etsək bizim əxlaqlı və adil olmağımıza kifayətdir. Lakin praktika göstərir ki, əgər elm imandan ayrılırsa əxlaq və ədalətə nəinki faydalı deyil, üstəlik zərərliyə də. Sənai belə deyir: “Çun duzdi ba çıraq ayəd, gəzidetər bərəd kala.”əgər oğru çıraqla gəlsə,ən yaxşı şeylər açıb aaparar

Amma əgər iman olarsa əxlaq və ədalətdə bərqərarlıdır Əxlaq və ədalət din- iman olmadan maddi ehtibarsız əskinasa bənzəyir. Din-iman gəldikdə əxlaq və ədalət də onun ardınca gəlir. Biz görürük ki, islamda Allaha pərəstiş məsələsi əxlaq və ibadətdən tam ayrı şəkildə bəyan edilməmişdir. Yəni “islamın göstəriş verdiyi ibadətin yerinə əxlaq və ədalət qoyulsun,” yaxud “irəli çəkilən əxlaq və ədalətin yerini ibadət versin”-deyilməlidir. Çünki bunlardan başqası təsəvvür olunmur.¹

Əldə edəcəyimiz nəticə bundan ibarətdir ki, (ibadət və raz-niyaz bölməsində) əgər insan özünü və övladlarının islami normlarla tərbiyələndirilməsini, yaxud müəyyən şəxsləri belə tərbiyə etmək istəyirsə təbbi olaraq niyayış, dua və ibadət məsələlərinə əhəmiyyət verməlidir. Ümumiyyətlə ibadətin bir əsaslı hissini pərvərişi üçün olmasını nəzərə almadıqda belə, insanın sair yönələrində də çox təsiri vardır. Məhz buna görə də böyük şəxsiyyətlər həmişə tövsiyə etmişlər ki, nə qədər çox məşğuliyyəti olsa da, gecə-gündüzdə bir saati özün üçün ayrır.

¹ * “Qoftarhayi mənəvi, səh.74-76

Deyə bilərsiniz ki, mənim heç bir saatım özüm üçün deyil, bütün saatlarım insanlara xidmət üçündür. Xeyir, əgər insanın bütün saatları Allah bəndələrinə xidmət üçün sərf edilərsə, yenə də insan özü üçün bir saat ayrılmalıdır və bu işdə ehtiyacsız deyildir. Bu bir saatın insanın özü üçün olması lazım və zəruridir. Özündən başqaları üçün olan saatların lazım və faydalı olmasına baxmayaraq onun yerini ödəyə bilmir. Bu deyilən bir saat ən azıdır. İnsan gecə-gündüz ərzində bir saat, yaxud ondan artıq özü üçün ayrılmalı, o anlarda özünə qayıtmalı, nə olursa olsun, özünü xaricdən kəsməli, öz batıninə, öz Allahına qayıtmalıdır. Bu halda yalnız o olsun, özü ilə Allahı arasında raz-niyaz etsin, Allahla münacat etsin və günahlarından istiğfar etsin. İstiğfar, yəni nəfsdən mühasibə almaq və özündən hesab çəkmək. Özündən hesab çəksin və, 24 saat ərzində nələr etdiyini götür qoy eləsin. Bu halda Dərhal onun üçün aydın olar ki, filan iş yaxşı idi, Allaha şükr etsin, filan işi etməsəydi daha yaxşı olardı, qərara alır ki, artıq onu etməsin və bu işdən istiğfar etsin. Görün, Quran istiğfar məsələsinə nə qədər əhəmiyyət yetirir! Peyğəmbərin səhabələri barəsində belə cümlə nəql olunur: “Onlar gecələrdə tam mənada abid, gündüzlər isə şirlər idi”. Quran buyurur:

“...Səbr edənlər, doğru danışanlar, ibadət edənlər, ehsan edənlər, sühb zamanı istiğfar edənlər”. (Ali-İmran-17).

Görün Quran bütün yönləri necə bəyan edir?! Bir dərviş kimi ifratçılıq edərək təkcə niyayiş və istiğfardan söz açmır. **“Əssabirin”**. Quran hər yerdə **“sabirin”** dedikdə cihad müharibə barəsində söz açır. Həqiqətdə **“sabirin”** dedikdə məqsəd müharibədə özlərini saxlayanlar, səbr edənlərdir. **“Sadiqin”** doğru danışanlar, bir zərrə olsun belə doğruluqdan çıxmayanlar, **“Qanitin”**, Pərvərdigarın hüzurunda tamam-kamal hüzur ilə qunut tutanlar, qəlbləri hüzur və xaze olanlardır (Ola bilsin , qanitin dedikdə məqsəd, başqa bir ayədə buyurulan **“Qumu lillahi qanitin”** cümləsini nəzərə almaqla bu ola bilər ki, o halda Allahdan başqa bir kəslə söz danışmırlar və Allahdan başqaları ilə rabitələrini kəsmişlər.) **“Vəl- munfiqin”** isə malik olduqları mal-dövlətlərdən başqalarına ehsan edənlərdir. **“Vəl- müstəğfirinə**

bil- əshar” , səhər çağları Allahdan bağışlanmaqlarını istəyənlərdir. Bu da həmişə ibadətin kənarında, onunla yanaşı olmalıdır.¹

İNSANIN ÖZÜNƏ QAYIDIŞINDA İBADƏTİN ROLU

Maddiyyata bağlılıq və onda qərq olmaq insanı özündən nə qədər ayırır onu özü ilə biganə edirsə, o qədər də ibadət insanı onun özünə qaytarır. İbadət insanı huşa gətirən, onu qəflət yuxusundan oyadandır. İbadət maddiyyatda qərq olub məhv olamağa tərəf qədəm qoyan və dəryaların dərinliklərində qərq olan insana nicat verərək həm də onu kimi qəflət dəryalarından çıxarır. Məhz ibadət və Allahı yad etmək sayəsində insan özünü olduğu kimi tapır, özünün nöqsan və kəm-kəsirlərindən agah olur, maddi aləmin fəvqündə dayanaraq varlığa, həyata, zaman və məkana nəzər salır. Məhz ibadət yolu ilə insan məhdud və mənfur arzu və maddi məramların həqirliyini dərk edərək özünü varlığın qəlbinə çatdırmaq istəyir.

Mən həmişə müasir dövrün alimi Enyşteynin sözünə təəccüblə baxıram. Məni daha çox təəccübləndirən məsələ budur ki, o fizika və riyaziyyatda mütəxəssisdir,amma dini, fəlsəfi, insani və psixolo-i məsələlərdə yox. O, məzhəbi üç yerə böldükdən sonra həqiqi məzhəb olan üçüncü növü vücud məzhəbi, yaxud varlıq məzhəbi adlandırır, insanın həqiqi məzhəbdə keçirdiyi hissləri belə şərh edir:

“Bu məzhəbdə fərd bəşər hədəflərinin və məramlarının kiçikliyi, habelə təbiət varlıqlarının fəvqündə dayanan, yalnız fikirlərdə canlanan cəlal və əzəməti hiss edir, öz varlığını bir növ məhbəs hesab edir və bu bədən qəfəsindən pərvaz edib bütün varlığı bir dəfəyə, vahid həqiqət ünvanı ilə tapmaq istəyir.”²

Vilyam Ceyms dua və mənəviyyat barəsində belə deyir:

“Niyayişin yaranma səbəbi bu işin zəruri nəticəsidir belə ki,

¹ * “Təlim və tərbiyə dər islam, səh.340

² “Dünyayı ki mən mibinəm”, səh.57

hər kəsin əməli və ixtiyarı “mənəm”liklərinin ən dərinədə olan qismətləri ictimai növdən olmaqla belə, özünün kamil mü sahibini yalnız düşüncə dünyasında tapa bilər. Camaatın əksəriyyəti, istər daimi olsun, istərsə də təsadüfi öz qəlbində onunla münacat edir. Yer üzündə olan ən həqir fərd bu yüksək düşüncə sayəsində özünü real və dəyərlidir.”¹

İqballı Lahurinin insanın özünü tapması baxımından pərəstiş və raz-niyazın dəyəri barəsində gözəl bir sözü vardır o deyir”**Niyayış- nəfsani işraq vasitəsi ilə olan niyayış həyatı və adi bir əməldir ki, onun vasitəsi ilə bizim şəxsiyyətimizin kiçik ağacını öz vəziyyətini həyatdan daha böyük olan külldə kəşf edir”.**²

HAQQIN YAD EDİLMƏSİ

İbadətdə olan ictimai və əxlaqi -mənəvi təsirlərin hamısının mənşəyi və kökü bir şeydən Allahı yad etmək və Ondən qeyrilərini yaddan çıxartmaqdan ibarətdir: Qurani-kərim ibadətın ruhu gücləndirmə və tərbiyəvi yönünə işarə edərək buyurur:

“Namaz insanı pis və çirkin işlərdən çəkindirir”.

Başqa bir yerdə isə belə buyurur:

“Namazı, Məni yad etmək üçün bərqərar et”.

Bunu göstərir ki, insan namaz qılıb Allahı yad etdikdə həmişə yadda saxlamalıdır ki, hər şeyi görən və hər şeyə agah olan bir Zat ona nəzarətçidir; eləcə də özünün bəndə olmasını heç vaxt unutməsın.

İbadətın hədəfi, yəni Allahı yad etmək və onu xatırlamaq insanın qəlbini “paslardan” təmizləyir və ona səfa bəxş edir, onu ilahi təcəlliyyət üçün hazır layır Əli (ə) ibadətın məğzindən ibarət olan Allahı yad etmək barəsində belə buyurur: (Nəhcül- Bəlağə, xütbə-222).

“Allah, Onu yad etməyi qəlbləri paslardan təmizləmək vasitəsi qərar vermişdir, qəblər bu yolla “karlıq pasından” təmizlənilir

¹ “Ehyayi fikri dini”, səh.105-dən nəqlən

² “Ehyayi fikri dini”, səh.105; * “Seyri dər “Nəhcül-Bəlağə”, səh.303

eşidən olur, “korluq pasından” təmizlənərək açılır, “inadkarlıq pasından” təmizlənərək müti olur. Həmişə belə olmuş və indidə belədir ki, hər bir zaman dövründə, camaatın arasında peyğəmbər olmadığı bir dövrdə Allahın elə bəndələri olmuş və vardır ki, (Allah) onların batinlərində onlarla sirli olaraq danışır və onların əql qüvvələri vasitələri ilə onlarla söhbət edir Bu kəlmələrdə Allahı yad etməyin son dərəcə də qəribə təsiri və xasiyyəti bəyan edilmiş.və hətta buyurulmuşdur ki, qəlb Allahdan ilham qəbul etməyə və onunla danışmağa qadirdir.¹

İbadət insanın imani həyatının yeniləşməsi təravətli olması, qüvvə və güc tapması üçündür. İnsan nə qədər Allahı yad edirsə bir o qədər az günah edir. Günah edib-etməmək insanın elmi ilə əlaqədar deyil, əksinə qəflət və ya xatırlama halına aiddir. İnsan nə qədər qafil olsa, yəni Allahı nə qədər unutmuş olsa bir o qədər artıq günah edir, Allahı nə qədər çox yad etsə daha az günah fikrinə düşür.²

İnsana xatırlamaq üçün olan ibadətə islamda fərizə və nafilə adı ilə çoxlu tövsiyələr edilmişdir. İslam ibadət ruhunu, yəni (Allahın) xatırlamağı aradan aparam və qəflət yaradan səbəblərlə ciddi şəkildə mübarizə aparmışdır. Hər şey insanın Allahdan qafil olub yayınmasına səbəb olsa, müəyyən yollarla (məkrüh və ya haram) qadağan sayılmışdır. Məsələn, yeməkdə həddi aşmaq, danışmaqda həddi aşmaq, insanlarla rəhbərlikdə həddi aşmaq, eləcə də həddindən artıq yatmaq. Əlbəttə, bunlardan bəzilərindən məsələn, çox yeməkdən çəkinməyə tövsiyə edilməsinin fiziki səbəbləri də ol, bilər yəni məqsəd insanın səhhətinin qorunması ola bilər, lakin şübhəsiz bu qadağanın səbəbi təkə bundan ibarət deyildir. Yəni islami məsələlərdə az təm yemək elə bir səviyyədə qərar tutur ki, məqsədin yalnız insan bədəninin səhhətinin qorunması deyil, həm də insanın ruhunun yüngülləşməsi, insanda daha az qəflət səbəbləri yaranması. məlum olur³

1 * “Seyri dər “Nəhcül-Bəlağə”, səh.68

2 * “Qoftarhayi mənəvi”, səh.79

3 * “Təlim və tərbiyə dər islam”, səh.185-186

MƏNƏVİYYATIN GÜCLƏNDİRİLMƏSİ

Təfəkkür və əql qüvvəsinin işə salınması fikrin aqilə qüvvəsi üçün aydınlaşması olduğu kimi, ha belə təqva və nəfsin aludəliklərindən təmizlənməsi insanda iradə qüvvəsinin güclənməsi üçün olduğu kimi, ibadətdə insanda iman hərarəti icad edilməsi, mənəvi əlaqə və eşqin qüvvətləndirilməsi üçündür. başqa sözlə iman öz növbəsində ibadətin mənşəyi olduğu kimi, ibadət də imanın gücləndiricisidir. Bu mətləb islami mənbələrdə çox aşkar şəkildə bəyan edilmişdir. Yəni iman və əməlin bir-birinə çox sıx şəkildə qarşılıqlı təsiri vardır. İman öz növbəsində əməlin mənşəyidir, imandan irəli gələn əməl də həmin imanın gücləndirilməsi mənşəyidir.¹

Quran nəzərindən mənəviyyat təkamülün əsas dayağıdır. İslamda çoxlu təkid olunmuş bu ibadətlərin hamısı insanda mənəvi ruh yönünün qüvvətləndirilməsi üçündür. Siz Peyğəmbərin həyatına baxın, onun düçar olduğu bu qədər məşəqqət və çətinliklərlə belə, yenə Quran buyurur:

“Allah agahdır ki, sən gecənin üçdə iki hissəsini bəzən isə onun yarısını, yaxud heç olmasa gecənin üçdə birini. ibadət üçün ayağa qalxırsan, Səninlə olan şəxslər də belə edirlər”.²

Allah-taala Öz Peyğəmbərinə təkidlə belə buyurur:

“Gecənin bir qismini ibadət etmək üçün ayağa qalxıb təhəccüd et, gecə namazı qıl ki, bəyənilmiş məqama çatasan”.³

Həzrət Əli (ə)min də ictimai ədalətini görürük. Onun işləməsini, bel vürməsini, tər axıtmasını müşahidə etdiyimiz kimi onun gecə qarınılığında Allah qorxusundan etdiyi qəşşləri də görməliyik. O,Allah qorxusundan bihuş olur. Bunlar islam tarixində real həqiqətlər yuxarıda qeyd olunanlar isə Quranın aşkar bəyanlarıdır. Bu məsələləri başqa heç bir mənaya yozmaq olmaz. Bu məsələlər barəsində hər növ maddi təbir və təfsir Qurana qarşı xəyanətdir. Bizim inqilabımız gələcəkdə islami

¹ * “Təlim və tərbiyə dər islam”, səh.185

² “Müzzəmmil” surəsi, ayə:20

³ “İsra” surəsi, ayə:79

meyarlarla olan ictimai ədalətlə yanaşı, daha geniş səviyədə mənəviyyata nümunəsini Peyğəmbər (s.ə.v.v) və İmamlarda (ə) gördüyümüz mənəviyyata ehtiyaqlıdır.¹

ƏXLAQİ DƏRMAN

Əli (ə) “Nəhcül-Bəlağə” 192-ci xütbəsində inadkarlıq, zülm, təkəbbür kimi rəzil sifətlərin bir qisminə işarə etdikdən sonra buyurur:

“Bəşər bu ruhi xəstəliklər və əxlaqi bəlalara tuş gəldiyindən Allah zəkat, namaz və orucdar vasitəsilə Öz mömin bəndələrini bəlalardan qoruyur, bu ibadətlər əlləri və ayaqları günahdan saxlayır, gözləri naməhrəmə bəreəlməyin qarşısı alır və onlara xüşi bağışlayır, nəfləri ram və, qəlbləri təvazökar edir, insanın burnu yelliliyini aradan aparır.²

BATİNİ VƏ DAXİLİ İNQİLAB

İmam :azim (ə) zindanda olduğu müddətdə Harunun üsulidarəsi onun heysiyyətini azaltmaq üçün məkrli plan hazırlayara çox gözəl və cavan bir kənizə əmr etdi ki, İmamın zindanda xidmətçisi olsun. Aydınadır ki, kimsə zindanda yemək aparmalı, yemək gətirməli, zindanda olan şəxs bir şeyə ehtiyacı olduqda ondan istəməlidir. Harun çox gözəl və cavan bir kənizi bu işlər üçün təyin etmiş və demişdir ki, necə olursa-olsun onu yoldan çıxart. Onsuz da bir kişidir, uzun müddət zindanda qalmışdır, ola bilsin ki, ona bir nəzər salar, yaxud heç olmasa onu müttəhim etmək olar. Velqu bir şəxs deyə bilər, məgər olan işdirmi?! Otaq xəlvət, bir kişi cavan bir qızla bir yerdə! Bir zaman xəbər tutdular ki, bu kəniz mənən və daxilən dəyişilmiş öz səccadəsini yerə salıb ibadətə başlamışdır. Gördülər ki, bu kəniz də imamın ikinci dərəcəli tələbəsi oldu. Haruna xəbər verdi dedilər ki, vəziyyət gözlənilmədiyi kimidir. :ənizi gətirdilər, gördülər ki, ruhən dəyişilmişdir, əhvalı tamam başqa cürdür, səmaya, yerə baxır. Dedilər: sənə Nə olmuşdur? Dedi: Mən bu kişini gördükdən sonra artıq başa düşmədim ki, mən nəyəm və anladım ki, ömrümdə

1 * “Mənəviyyat dər inqilabi islami”, səh.175

2 * “Seyri dər Nəhcül-Bəlağə”, səh.97

çoxlu günahlara təqsirlərə yol vermişəm. İndi fikirləşirəm ki, mən ömrümün axırına kimi tövbə etməliyəm. (O, ölüncəyə qədər bu fikirdən dönmədi.)¹

GÜNAHKARIN ƏMƏLİNDƏN DÖNMƏSİ

Füzeyl ibni Əyaz həyatının əvvəllərində oğurluqla məşğul olurdu, sonradan onun daxilində ciddi bir dəyişiklik baş vermiş, bütün günahlardan əl çəkərək həqiqi mənada tövbə etmiş və sonralar tanınmış ariflərdən biri olmuşdur. Təkcə təqvalı deyildir həm də bir dəstənin mürəbbisi və müəllimi idi Halbuki əvvəllər bir oğru idi, camaat onun qorxusundan rahat yata bilmirdi.

Hadisə belə olmuşdu:

Bir gecə divardan aşaraq oğurluq etmək istəyərkən təsadüfən abid və zahid bir kişi gecəni oyaq qalıb gecə namazında dua və Quran oxuyurdu. Onun həzin Quran səsi Əyazın qulağına çatdı. O, həmin vaxt bu ayəni oxuyurdu:

“Elə bir vaxt gəlib çatmamışdırmı ki, iman iddiaçılarının qəlbi Allahın yadı üçün yumşalıb aram olsun?”

Yəni nə vaxta qədər insan daşürəkli olmalı, nə vaxta qədər Allaha qarşı üsyankarlıq etməli və, nə vaxta qədər Allah arxa çevirməlidir? Görəsən Allaha doğru qayıtmağın vaxtı gəlib çatmayıbmı? Günhalardan ayılmağın vaxtı yeməyibmi? Əyaz divarın üstündə bu cümləni eşitdikdə sanki onun özünə vəhy olundu, sanki şəxsən ona xitab olundu, həmin yerdə dedi: Pərvərdigara əlbəttə ki, vaxtı çatıbdir! Elə bu vaxt onun vaxtıdır.

Divardan aşağı endi və bir daha oğurluq, şərab qumar bir sözlə, o vaxta qədər etdiyi bütün çirkin əməlləri tərk etdi. Onların hamısından hicrət etdi və ona mümkün olan qədər hamısından uzaqlaşdı. Camaatın mal-dövlətlərini sahiblərinə qaytardı və Allahın hüquqlarını yerinə yetirdi.²

¹ * “Seyri dər sireyi əimmeyi əthar (ə)”, səh.184

² * “Qoftarhayi-mənəvi”, səh.227

ÜÇÜNCÜ BÖLMƏ

NAMAZ İBADƏTLƏRİN BAŞIDIR

NAMAZ

Quranın qeyb aləminə iman gətirdikdən sonra qeyd etdiyi ikinci əsas məsələ namazı bərqərar etməkdir “Və yuqimunəssələtə”. Bunu da demək olar ki, birinci əsl, yəni qeyb aləminə iman bir müsəlman şəxsin etiqadi və fikri sistemi ilə, ikinci əsl, insanın özünü qurması, üçüncü əsl isə yəni (sonradan araşdıracağımız kimi) insanlara ehsan etmək cəmiyyətlə əlaqədardır.

Buradan biz namazın əhəmiyyətini dərk edə bilərik, çünki mülahizə etdiyimiz kimi namaz dinin sütunlarından biri kimi qələmə verilmişdir. Hər hansı bir ideologiyanın öz fərdlərini mənəvi cəhətdən qurmaq üçün bir proqramı olduğu kimi, ibadət də islamın tərbiyəvi proqramlarının sərlovhəsində qərar tutmuşdur və bütün ibadətlərin başı namazdır.

Əlbəttə, bunu da nəzərə almaq lazımdır ki, Qurani-Məcid heç vaxt “namaz qılın” demir, əksinə “namazı bərqərar edin.” Deyə buyurur namaz qılmaqla namazı bərqərar etmək arasında fərq vardır. Əsas etibarlı ilə Quranda “namaz qılmaq” təbiri məzəmmət məqamında, gətirilir yəni söhbət o kəslərdən gedirmiş ki, onların qıldıqları namazın iradə varmış.¹

NAMAZ İLAHİ YARDIMDIR

Quran qəribə bir söz buyurur: “Ey iman gətirənlər! Namazdan və səbrdən kömək alın”.

Müfəssirlər buyurmuşlar ki, səbr dedikdə məqsəd orucdur, yaxud oruc səbrin qismlərindəndir. Namazdan ala biləcəyimiz kömək və yardım hansıdır? Hansı yardımdır ki, onu Allaha ibadət və pərəstiş etməklə əldə edə bilərik? Məhz bu πAllaha ibadətπ köməkdir. Ümumiyyətlə hər bir kömək və yardımı buradan əldə etmək olar. Əgər siz cəmiyyətdə həqiqi bir müsəlman eləcə də qüvvəli bir mücahid olmaq istəsəniz gərək

¹ * “Aşınayi ba Quran”, səh.67

xalis və müxlis namaz qılan olasınız.¹

NAMAZSIZ İSLAM - HEÇ VAXT!

Ərəb qəbilələrinin birindən bir neçə nəfər Peyğəmbər (s.ə.v.v)-in hüzuruna gəlib ərz etdilər: Ya Rəsuləllah! Əgər bizim müsəlman olmağımızı istəyirsənsə onda bizim üç şərtimizi qəbul etməlisən:

1. İcazə verin, bir il də bu bütələrə pərəstiş edək;
2. Namaz bizim üçün çox xoşa -gəlməkdir, icazə verin biz qılmayaq;
3. Bizim böyük bütümüzü öz əlimizlə sındırmağımızı bizdən istəməyin.

Həzrət (s.ə.v.v) cavabında buyurdu: Sizin bu üç təklifinizdən yalnız üçüncüsü qəbul olunur, (yəni sizin ikrah etdiyiniz üçün böyük bütün sındırılması başqalarının əli ilə olar) amma yerdə qalan iki təklifiniz qeyri-mümkündür.²

ƏLİ (Ə)-İN SON KƏLAMI

Təkrar-təkrar eşitdiyiniz kimi Əli (ə)-in son vəsiyyətləri “Allah, Allah” cümləsi ilə başlanır, həmin vəsiyyətlər qurtarandan bir neçə an keçməmiş Əli (ə) öz canını Allaha tapşırdı. Həzrət (ə) namaz barəsində belə buyurur: “Allahı, Allahı (yəni sizi and verirəm Allaha) namaz barəsində muğayat olun, çünki, namaz sizin dininizin xeyməsinin sütunudur.³

İMAM SADIQ (Ə)-İN SON TÖVSIYƏSİ

İmam Sadiq (ə) vəfat . Əbu Bəsir gəlib Ümmü Həmidəyə baş-sağlığı verərkən o, ağladı. :or kişi olan Əbu Bəsir də ağladı, sonra Ümmü Həmidə ona dedi: Ey Əba Bəsir! Burada olmadın ki, İmamı axır anlarda görəsən. Qəribə bir əhvalat baş verdi.

Əbu Bəsir soruşdu: Nə? Buyurdu:

İmam bir hala qərq olmuşdu ki, təqribən gəşvə haləti idi. Sonra

1 * “Kamil insan”, səh.103

2 * “Hekayətha və hidayətha”, səh.23

3 “Nəhcül-Bəlağə”, 47-ci məktub, * “Qoftarhayi-mənəvi”, səh.95

gözlərini açıb buyurdu: “Mənim yaxın qohumlarımla hamısına deyin, gəlib mənim başımın üstündə hazır olsunlar.” Biz İmamın əmrinə itaət edib hamını dəvət etdik. Hamı toplandıqdan sonra İmam ömrünün axır anlarını keçirdiyi bu anlarda birdən gözlərini açdı, onlara xitab edərək buyurdu:

“Bizim şəfaətimiz namazı yüngül sayanla heç vaxt çatmayacaqdır.” Bunu dedikdən sonra canını Allaha tapşırırdı.¹

NAMAZIN BƏRQƏRAR EDİLMƏSİ NƏDİR?

Namazın bərqərar edilməsi bundan ibarətdir ki, namazın haqqı əda olunsun. Yəni namaz əsla ruhsuz bir bədən kimi olmasın, əksinə elə bir namaz olsun ki, həqiqətdə bəndəni öz Xalığınə və Yaradanına doğru çağırınsın. “Taha” surəsinin 14-cü ayəsində də zikr olunan “zikrullah” kəlməsindən məqsəd budur.

“Məni yad etmək üçün namaz qılın.”

Allahı həmişə yad etmək Allahdan başqalarını unutmaqla bərabərdir. Əgər insan hətta qısa anlığa belə Allahla raz-niyaz etsə, Ondan kömək diləsə, Ona həmd-səna etsə, Onu Allah, Rəbb, Rəhman, Rəhim, Əhəd, Səməd, Ləm yəlid vələm yuləd olması kimi sifətlərlə vəsf edərsə onun nəfsinə çox dərin təsir qoyacaq və insanın ruhu məhz islamın istədiyi tərzdə qurulacaqdır.²

NAMAZDA MÖHKƏM (SƏBİRLİ) OLMAQ

(Ələq-10-15)

Müfəssirlər buyurmuşlar ki, ayənin bu hissələri özünü qəni (ehtiyacsız) hesab edən insanın tüğyançılıqlarının ən bariz nümunəsidir. (Əlbəttə onun hansı məsələ ilə əlaqədar nazil olmasını da demişlər). Baxın görün bir sənnara malik olmaq, mal-dövlət sahibi olmaq insanı necə tüğyançı edir, özü də hansı bir həddə?! Bəzən insan özü Haqqa pərəstiş etməkdən imtina edir. Bəzən isə Onunla müxalifət edir, üstəlik başqalarının Allaha ibadət etməsinə mane olmaq istəyir, başqalarının Allahpərəst olmasını istəmir. Nəinki özü Allaha pərəstiş etmir, başqalarının

¹ * “Qoftarhayi-mənəvi”, səh.64-65

² * “Aşinayi ba Quran”, səh.68

da Allaha pərəstiş etməsinə mane olur. “Mənə , öz Allahına pərəstiş edən bəndəni nəhy edən bu adamdan xəbər ver.” İndi ki, özü Allaha pərəstiş etmir, Allaha pərəstliklə də mübarizə aparır.

“ Başqa bir bəndənin ibadətinin qarşısını alan bu kəs barəsində xəbər ver o bəndə də adi bir bəndə deyil, Allah tərəfindən olan hidayət üzərində olan, təqvaya əmr edən bəndə olsun. Özü o bəndənin tamamilə əksinədir. Bu şəxs Allaha pərəstiş yolunun qarşısını alır, halbuki Allahın bəndəsi Allaha pərəstiş etməyə əmr edir.”

Bu ayənin şəni-nüzulu belədir: Peyğəmbəri-Əkrəm (s.ə.v.v) Məscidul- hərəma gəlib namaz qılırdı. Allaha itaətdən imtina edən, tüğyançılıq edən, Allaha pərəstiş etmək istəməyən Əbu Cəhl kimilər deyirdilər ki, Peyğəmbərin bu işləri Məscidul- hərəmada yerinə yetirməyinə yol verməməliyik. Onlar gəlib Peyğəmbər (s.ə.v.v)-in namaz qılmağına mane olurdular. Hətta bir dəfə Həzrətə (s.ə.v.v) həmlə də etmişdilər. Əbu Cəhl dedi: “Mənə xəbər verin, deyirlər ki, bu şəxs gəlib Məscidul-hərəmada özünün bu işlərini yerinə yetirir, yəni namaz qılır. Əlbəttə, bu məsələyə diqqət yetirin ki, Rəsuli Əkrəm besətin əvvəllərindən, hətta besətdən əvvəl belə, namaz qılırdı, çünki namaz özünün külli və ümumi mənasında “bütün haqq şəriətlərdə olan göstərişlər” deməkdir. Qurada həzrət Məsih (ə)-in dilindən belə nəql olunur ki, Allah mənə namaz qılmağa zəkat verməyə əmr etmişdir. Amma namazın forma və şəkli bütün şəriətlərdə eyni şəkildə olmamışdır. Biz görürük ki, Peyğəmbəri Əkrəm (s.ə.v.v) hətta besətdən qabaq da namaz qılırdı. Amma görəsən onun qıldığı namaz hansı formada idi?! Şübhəsiz ki, onda Allaha zikr, səcdələr mövcud olmuşdur. Besətin əvvəlində də namaz olmuşdur, lakin gün ərzində qılınan 17 rəkət namaz tərtibində: Sübh namazı 2 rəkət, günorta namazı 4 rəkət, əsr namazı 4 rəkət, məğrib namazı 3 rəkət, işa namazı 4 rəkət. Eləcə də bu tərtibə əlavə olunan nafilələr sonradan, yəni Peyğəmbəri Əkrəm peyğəmbərliyə seçildikdən və onun üçün xüsusi göstərişlər gəldikdən sonra şəriət qanunu şəklinə salınmışdır. Buna əsasən o həzrət həmin vaxtda da “İqrə” surəsinə istinadən namaz qılırmış.

(O surənin əvvəlləri şübhəsiz nazil olan ilk ayələrdir. Amma onun axır hissələrinin nə vaxt nazil olması-barədə hamısının birlikdə, yaxud arada fasilə ilə nazil olmasında ixtilaf vardır.) Yəni besətdən əvvəl bir növ namaz qılırdı və besətin əvvəlində də bu olmuşdur. Buna görə də yazmışlar ki, besətin əvvəllərində “cəmaət” adlanan namazda həmin namazı qılırdılar. Əlbəttə onun forma və tərtibini dəqiq bilmirəm və heç bir yerdə, həmin hadisənin tərtibini və şəkilini zikr etməmişlər.

Onlar Peyğəmbər (s.ə.v.v)-in həmin ibadətlərinə mane olmaq istəyirdilər.¹

----(Ələq-19).

Ayənin məzmununda Peyğəmbərə xitabən buyurulur: “Onlar sənənin zahirdə ibadət etməyinin qarşısını almaqı istəyirlər?”

İndi Peyğəmbər üçün qarşıya belə bir məsələ çıxır: görəsən təqiyə etsinmi və bir daha ibadətlərini Məscidul-həramda yerinə yetirməsinmi? Evinə gedib gizli şəkildə ibadət etsinmi? Çünki bunlar gəlib maneçilik edirlər. Peyğəmbər bu təhqirlərə qarşı özündə reaksiya göstərməlidirmi, yoxsa göstərməməlidir? Məscidə gedib yenə də ibadət etməli və heç bir təhdiddən qorxmamalıdır? Allah-taala buyurur:

“Yenə öz Allahına səcdə et və bu səcdələrin vasitəsilə Pərvərdigarın müqəddəs zatına (dərgahında) yaxınlıq əldə et.”

Zahirən Peyğəmbər bu göstərişlər xatirinə Məscidul-hərama gedir və ibadət edirdi. Onun üçün çox maneçiliklər törədirdilər. Eşitdiyiniz kimi bir gün o həzrət Məscidul-həramda səcdə halında idi ki, müşriklər Məscidül həramdan çıxıb öldürdükleri dövənin qarın -bağırsaqlarını gətirdilər və onları Həzrətin üstünə atıb onu təhqir etdilər. Peyğəmbər ibadət üçün evindən çıxan zaman çoxları onun zahirdə Allaha ibadət etdiyinə, etiqad və iman bəslədiyi ibadətlər səbəbilə bütələrə ibadəti inkar etdiyinə görə müxtəlif maneçiliklərlə qarşılaşırdı. :üçə ilə gedərkən başına kül tökürdülər. Səhər çağları ibadət üçün Məscidul-hərama gedəndə onun ayaqlarının altına Ərəbistan səhralarında bitən (və bıçaq

¹ * “Təfsiri həft surə”, səh.61

kimi iti olan) tikanları tökürdülər ki, evindən çölə çıxa bilməsin. Əgər evdən çıxsada bədəni bu tikanlarla yaralansın. Quran buyurur ki, onlara etina etmə, sən yenə də get, Pərvərdigarına səcdə et. Bu yolla da öz Pərvərdigarının dərgahına yaxınlıq hasil et. Biz də vaxtında öz işimizi yerinə yetirəcəyik.¹

ŞİDDƏTLİ MÜSİBƏTLƏRƏ DÖZMƏK

----- (İnşirah–8).

Namazdan fariğ olduqda və ağır yükü sənün çiyindən götürüldükdə, nə etməlisən? Gedib rahat yatmalısanmı? Əgər rahat yatsan, elə bu bədbəxtliyin əvvəlidir. Çünki bütün bədbəxtliklər istirahətə, rahatlığa, firavanlığa adət etməkdən irəli gəlir. Heç bir şey insan üçün firavanlıqdan böyük düşmən deyildir.

Onlardan fariğ olandan sonra yenə də özünü əziyyətə sal, özün üçün şiddətli hadisələr yarat, yəni özünü rahatlığa adət etdirmə. İlahi şəxsiyyətin ictimai məsələlərində şiddətli hadisələrin olmamasını fərz etsək, bu halda ibadətə şiddətini ki ondan almayıblar! Görəsən Peyğəmbər ağır ictimai hadisələrlə qarşılamadıqda gedib sübhə qədər yatağında yatırdımı? Xeyr! Onun aramlığı yox idi. Bu işlərdən fariğ olandan sonra (fənsəb). “Fənsəb” kəlməsi “nəsəbə” kökündəndir ki, onun da mənası əzab-əziyyətdir. Yəni yenə də özünü əzab-əziyyətə sal. Amma külli olan əzab-əziyyət deyil, əksinə ibadətə məşğul ol, heç olmasa rahatlıq sevməyə özünə adət etmə çün ki, insanın düşməni rahatlıq tələb etmədir.² -----

NAMAZ VƏ MƏAD

Bir nəfər Əli (ə)-dan soruşdu: Nə üçün biz iki dəfə səcdə edirik? Bir dəfə rüku etdiyimiz kimi, bir dəfə də səcdə etsəydik, nə olardı?

Bildiyimiz kimi səcdənin üzü və xüsusu rükudan qat-qat artıqdır.

¹ * “Təsfiri həft surə”, səh.61

² * “Təsfiri se surə”, səh.63

Çünki səcdədə insan özünün ən əziz üzvü olan hissəni (insanın ən əziz üzvü başdır, beyinin yerləşdiyi yerdir, başda da ən əziz nöqtə alındır) bəndəçilik əlaməti olaraq ən alçaq şeylərin, yəni torpağın üzərinə qoyur. Alın torpağın üzərinə misayəd Allah-taalanın müqabilində belə kiçiklik izhar et. Dedi: Nə üçün biz hər rəkətdə iki dəfə səcdə edirik, torpağın nə kimi üstün xüsusiyyəti var?

Əli (ə) bu ayəni tilavət etdi:

“Sizi ondan (torpaqdan) yaratdıq, ona qaytaracağıq və bir daha ondan çıxaracağıq”.¹

İlk dəfə başını səcdəyə qoyub qaldırdıqda mənası bu olur ki, “Bizim hamımız torpaqdan yaradılmışıq, bədənimizin kökü torpaqdır. Hər nəyimiz vardırısa torpaqdan vücuda gəlmişik.” Yenidən başını səcdəyə qoyduqda yadına salmalısan ki, öləcəksən və yenidən torpağa çevriləcəksən. Başını torpaqdan qaldırdıqda yadına sal ki, bir daha həmin torpaqdan məhşur olunacaqsan.”²

NAMAZ VƏ ZƏKAT

“Həqiqətən sizin vəli və rəhbəriniz yalnız Allah, Onun Rəsuludur və iman gətirib namaz qılan və rüku halında zəkət verənlərdir”.³

Sünnü-şiə alimlərinin nəzər birliyinə əsasən bu ayə Əli (ə)-ın barəsində nazil olmuşdur. Təbəri bu barədə çoxlu rəvayətlər nəql etmişdir.⁴ Sünnlərin böyük alimlərindən olan Zəməxşəri çox qətiyyətlə deyir:

“Bu ayə Əlinin barəsində nazil oldu. Onun bir nəfərin barəsində nazil olmasına baxmayaraq cəm formasında gəlməsinin sirri bundan ibarətdir ki, camaatı belə işlərə rəğbətləndirsin və bəyan etsin ki, möminlər belə gözəl xislətləri kəsb etməli, xeyir, ehsan və fəqirlərin əlindən tutmaqda səy edib həris olmalı və hətta namaz halında belə onu təxirə salmamalıdırlar, (yəni namaz

¹ “Taha” surəsi, ayə:57

² * “Qoftarhayi-mənəvi”, səh.92-93

³ “Maidə” surəsi, ayə:55

⁴ “Təfsiri Təbəri”, 6-cı cild, səh.288-289

halında olduqlarına baxmayaraq zəkatin verilmə vaxtı çatdıqda təxirə salmadan hətta namaz halında belə, öz vəzifələrini əncam verirlər).¹

Zəməxşəri kimi böyük sünnü alimlərindən sayılan Fəxr Razi də belə deyir:

“Bu ayə Əlinin şənində nazil olmuşdur. Alimlərin fikir birliyinə əsasən rüku halında zəkat verilməsi yalnız Əlidən baş vermişdir.”²

Amma “görəsən nə üçün rüku halında belə oldu?” məsələsinə gəldikdə isə Fəxr Razi kimilər bu iradılan qədimdən edərək demişlər ki, Əli namaz üstündə özündən bixəbər olub ətrafına heç vaxt nəzər yetirmirdisə, necə oldu ki, sizin dediyiniz kimi namaz halında belə bir iş gördü? Cavab bundan ibarətdir ki, əvvəla, namaz üstə Əlinin özündən xəbərsiz olması bir həqiqətdir, amma ilahi övliyaların bütün halları həmişə bir-birinə oxşar olmamışdır Peyğəmbəri Əkrəm (s.ə.v.v)-in özü barəsində belə, hər iki hal nəql olunmuşdur: Bəzən namazda elə bir cəzbə halına düşürdü ki, hətta azanın qurtarmasına qərar taqət gətirə bilmir və buyururdu: “Tez ol, namaza başlayaq ki, rahat olaq.” Bəzən isə namazın səcdəsində ikən imam Həsənlə imam Hüseyn (ə), yaxud başqa nəvələri gəlib onun çiyinə minirdilər, həzrət çox aramlıqla uşaqları özləri düşsün, deyə səcdəni çox uzadırdı³

İrfani olan digər bir məsələ bundan ibarətdir: irfani zövq əsasında danışanlar inanırlar ki, əgər cəzb olunma çox kamil olsa, o anda “qayıdış haləti” vardır, yəni şəxs Allahla danışmağa məşğul olmaqla eyni zamanda Allahdan başqalarına da məşğuldur. Onlar belə deyirlər, mən də bunu qəbul edirəm, lakin bu yığıncaqda çox da məqbul olmaya bilər Bu, ruhun bədəndən xaric olması məsələsi kimidir. Təzə-təzə bu mərhələyə çatan şəxslərin ruhları bir anlıq yaxud bir saatlığa bədəninə ayrılır. Bəzi şəxslər bütün halda bu haldadırlar. (Əlbəttə, mən buna inanıram və görmüşəm də.) Məsələn, hal- hazırda bu məclisdə

¹ “Əl-Kəşşaf”, (Misir çapı, 1373-cü il) 1-ci cild, səh.505

² “Ət-təfsirul-Kəbir” (Misir çapı, 1357) 12-ci cild, səh.30

³ * “İmamət və rəhbəri”, səh.180

oturmuşlar və bədənin ruhdan ayrılması halətindədirlər. Onların nəzərinə görə namaz halında oxun ayağından çıxartdıqları və onun diqqət yetirmədiyini halət namaz halında fəqirə diqqət yetirmə halətindən çox-çox naqisdir, və heç vaxt demək olmaz ki, onlar Allahdan qafil olduğuna görə fəqirə diqqət yetirmişdir. Əksinə Allaha o qədər kamil diqqət yetirir ki, həmin halda bütün aləmi görür. Deməli, bu şahidlərlə onları rədd etmək olmaz.¹

NAMAZ VƏ YAXŞI İŞLƏRƏ DƏVƏT ETMƏ:

“Mömin kişilər və mömin qadınların bəzisi digər bəzilərinin vəlisidir, (bir-birini yaxşılığa dəvət edib pis işlərdən çəkindirirlər”).²

Möminlər bir-birinə yaxındırlar, məhz buna görə də bir-birlərinin himayəçisi, dostu və köməkçisidir, bir-birinin taleləri ilə maraqlanırlar. Həqiqətdə, bir vahidi təşkil etdikləri halda özlərinin taleylə maraqlanırlar Buna görə də əmr be məruf edir və bir-birlərini çirkin işlərdən, yaramaz hərəkətlərdən çəkindirirlər.

Bu iki əməlin (yaxşılığa dəvət və pisləklərdən çəkindirmək)mənşəyi imani məhəbbətdir buna görə də bu iki cümlə ----- müsəlmanların imani vilayətlərini bəyan etdikdən sonra gəlmişdir.

Şəxslərin talei ilə maraqlanmaq, onların özlərin sevməkdən qaynaqlanır. Öz övladına mehribanlıq və məhəbbət göstərən ata, şübhəsiz ki, onların rəftar və talelərinə qarşı da məhəbbət hissi ilə yanaşı Amma ola bilsin ki, başqalarının övladlarına qarşı özündə belə bir hiss keçirməsin. Çünki onların özlərinə qarşı belə bir məhəbbəti yoxdur ki, onların taleləri, müqəddəratı ilə də maraqlansın, onların yaxşı işləri onda isbatı bir ehsas vücuda gətirsin və pis işləri isə inkari hiss yaratsın. Əmr be məruf həmin isbatı ehsasın nəticəsi, nəhy əz münkər isə nəfyi, inkari olan ehsasın əsəridir. Dostluq və məhəbbət olmayınca bu ehsaslar

1 * “İmamət və rəhbəri”, səh.181

2 “Tövbə” surəsi, ayə:71

insanın daxilində yaranmaz

Əgər insan müəyyən şəxslərə qarşı laqeyd olsa, onların əməl və rəftarlarının müqabilində də etinasız. olar Amma maraqlı olduğu yerlərdə məhəbbət və dostluq hissləri onu aram qoymaz. Buna görə də şərif ayədə əmr və be məruf və nəhy əz münkəri dostluq məsələsi ilə xüsusi keyfiyyətlə əlaqələndirir, sonra isə əmr və be məruf və nəhy əz münkər işinin səmərəsi kimi iki mətləbi belə bəyan edir:

“Namazı bərqərar edib zəkat verərlər”.

Namaz məxlun Xaliq ilə olan rabitəsinin zəkat isə müsəlmanların bir-birləri ilə olan gözəl rabitələrinin göstəricisidir Belə ki, islami mərhəmət və emosionallər hissənəticəsində bir-birini himayə edib, bir-birinə kömək göstərirlər. Bundan sonra aşağıdakı məsələ gəlir:

“Belə olanda müxtəlif ilahi nemətlər və səadətlər beləcəmiyyətə nazil olar. Allah izzətli və hikmətlidir”.¹

NAMAZ VƏ ŞƏHADƏT

Eşitmişiniz və bilirsiniz ki, Aşura günündə şəhadətlərin əksəriyyəti günortadan sonra baş vermişdir. Yəni həmin gün günortaya qədər səhəbələrin əksəriyyəti imam Hüseyin (ə)-la birgə idi, bütün bəni- Haşim övladları və hamıdan sonra şəhid olan imam Hüseyin (ə) o vaxta qədər sağ idi. Yalnız İmam (ə)-ın səhəbələrindən otuz nəfər düşmən tərəfindən yağdırılan oxlar nəticəsində günortadan qabaq şəhid olmuşdular. Qalanları isə Aşura günü zöhrə qədər sağ idilər.

İmam (ə)-ın səhəbələrindən biri hiss etdi ki, zöhr namazının vaxtıdır. İrəli gəlib İmam (ə)-a ərz etdi: Ya Əba Əbdillahi! Namaz vaxtıdır, ürəyimiz istəyir ki, axırını dəfə olaraq sizin namazı imamətinizlə qılaq. İmam (ə) bir nəzər etdi və təsdiq etdi ki, namazın vaxtıdır. Yazırlar ki, İmam (ə) bu cümləni buyurdu: “Zükirətüs- səlatü,” ya “zəkərtəs- səlatə.” Əgər “Zükirətüs- səlatü” olsa, mənası bu olur ki, namaz yada salındı. Əgər “Zəkərtəs- səlatə” olsa, yəni namazı bizim yadımıza saldın.

¹ “Tövbə” surəsi, ayə:71; * “Məcmueyi-asar”, 3-cü cild, səh.264

“Namazı xatırlatdın, Allah səni namaz qılanlardan etsin !”.

İmam (ə) Ölümə hazır olan bir mücahidi elə dua edir: Allah səni namaz qılanlardan qərar versin. Görün, həqiqi namaz qılanın necə böyük məqamı vardır! İmam (ə) buyurdu: “Bəli, namaz qılacağıq.” Meydanda, döyüşün qızğın çağında namaz qıldılar, islam fiqhi terminologiyasında “Xoviiiiiiiiif” namazı adlanan bir namaz qıldılar. Xovf namazı müsafir namazı kimi, dörd rəkət deyil, iki rəkədən Yəni insan həтта öz vətəmində olsa belə xovf zamanı macal olmadığına görə namazlarını iki rəkət qılmalıdır. Həmin yerlərdə namaz bir qədər yüngülləşdirilir. Çünki hamının namaza başlayacağı onların təqdirdə müdafiə mövqeləri pozulacaq. Onların vəzifəsi budur ki, namaz halında əsgərlərin bir hissəsi düşmən qarşısında dayansın, bir hissəsi isə İmam (ə)-a iqtida etsinlər. İmam- camaat bir rəkəti qıldıqdan sonra gözləyəcək ki, bir rəkəti də özləri qılsınlar, sonra onlar gedəcək, postu dostlarından təhvil alacaq imam isə oturan və yaxud ayaq üstə duran halda oiları gözləyir. Sair əsgərlər gəlib öz namazlarını imamın ikinci rəkəti ilə qılırlar.

İmam Hüseyin (ə) belə bir xovf namazı qıldı. Lakin həmin halda İmam (ə)-ın xüsusi bir vəziyyəti var idi Düşmənlər çox da uzaqda deyildilər, buna görə də müdafiə etmək istəyən İmam (ə)-ın yanında dayanmışlar. Düşmənlər həya etmədən həтта bu anlarda da onları rahat qoymadılar, İmam (ə) namaz qılan zaman düşmən tərəfindən ox yağdırıldı. İki cür ox yağdırılırdı: həm dil yarası, həm də ox. Bir nəfər fəryad çəkib dedi: Hüseyin, namaz qıl!, onsuzda namazın sənə heç bir faydası yoxdur. Sən dövrün rəhbəri Yezidə qarşı tüğyan etmisən, buna görə də sənə namazın qəbul deyildir!

Digəri ox isə adi kamanlara qoyub atdıqları ox idi. Belə ki, İmam (ə)-ın əsgərlərindən ikisi özlərini o həzrətə sipər etdikləri halda yaralanıb şəhid oldular. Onlardan biri Səid ibni Əbdüllah Hənəfi elə bir hala düşmüşdü ki, İmam (ə)-ın namazı tamam olanda artıq o, can verirdi. İmam (ə) özünü onun başı üzərinə çatdırdıqda can verən halda olan Hənəfi qərribə bir söz dedi: “De görüm, mən öz haqqımı yerinə yetirdimmi?” Sanki yenə də

fikirləşirdi ki, İmam (ə)-ın haqqı o qədər böyük və yüksəkdir ki, bu qədər fədakarlıq da belə kifayət olmasın.

İmam Hüseyin (ə)-ın :ərbəla çölündə qıldığı axırıncı namaz məhz budur. İmam (ə) bu namazda təkbir, zikr, “sübhənəllah” dedi, “bihovlillahi vəquvvətihi əqumu və əqud” rüku və səcdələri yerinə yetirdi. Bundan iki-üç saat sonra İmam Hüseyin (ə)-a başqa bir namaz da irəli gəldi. Başqa bir rüku, başqa bir səcdə yarandı, başqa bir şəkildə zikr dedi. İmam Hüseyin (ə)-ın rükusu o vaxt idi ki, onun müqəddəs sinəsinə bir ox vurdular, İmam (ə) rüku həddinə əyilib oxu kürəyindən çıxarmağa məcbur oldu....

Bilirsinizmi, İmam (ə)-ın səcdəsi hansı formada oldu? Alnı ilə səcdə etmədi, çünki o, ixtiyarsız olaraq atın üstündən torpağa düşdü, üzünün sağ tərəfini Kərbəlanın yandırıcı torpaqlarına qoydu, İmam (ə)-ın zikri bu idi: “Bismillahi və billahi və əla umməti Rəsulillah.”¹

NAMAZ VƏ ŞƏHİDLƏRİN XATIRLADILMASI

Siddiqeyi :ubra Fatimeyi Zəhra (s.ə.) atasının ona öyrətdiyi məşhur zikrlərdən sonra (34 dəfə Allahu Əkbər, 33 dəfə Əlhəmdü-lillah, 33 dəfə Sübhənəllah; biz də adətən namazdan sonra təqibat ünvanı ilə, yaxud yatarkən onu oxuyuruq) əziz əmisi Həmzə ibni Əbdül Müttəlibin qəbri yanına getdi və şəhidin türbətindən özü üçün bir təsbeh düzəltdi. Bunların mənası var!? Şəhidin torpağı da qəbri də möhtərəm sayılır. Mən Allaha ibadət etmək məqsədilə zikrlərimi saymaq istəyirəmsə təsbehimin daşdan, çubuqdan, torpaqdan olmasının nə fərqi var? İnsan hansı torpaqdan götürür götürsün, lakin mən bu torpağı şəhid türbətindən götürürəm. Bu da şəhidlərə və şəhadətə bir növ ehtiram göstərmək şəhadətin müqəddəsliyini rəsmi olaraq tanımaqdır. Buna görə də imam Hüseyin (ə) şəhid olduqdan sonra “Seyyidüş-şühəda” ləqəbi Həmzədən götürülüb və onun qardaşının əziz nəvəsi Hüseyin ibni Əliyə verildi, ondan sonrada heç kəsə verilmədi. Bir kəs şəhidin türbətindən təbərrük götürmək istəsə, Hüseyinin türbətindən götürər. Biz namaz

¹ * “Qoftarhayi-mənəvi”, səh.96 ya 99

qılmaq istəyirik, digər tərəfdən yeyilən və geyilən şeylərə heç bir vəchlə səcdəni caiz bilmirik, özümüzə torpaq və ya daş parçası götürürük. Lakin bizim din rəhbərlərimiz buyurmuşlar ki, indi ki, torpağa səcdə etməlisən, yaxşı olar ki, Seyyidüş-şühədanın türbətindən olan torpaq olsun. Kərbəla torpağından özünüz üçün hazırlaya bilsəniz... o, şəhid iyi verir. Sanki Allaha ibadət edirsən. Hər bir torpağa səcdə edərək namaz qılısan namazın düzdür, amma əgər başını şəhidlə kiçik bir təmas, kiçik bir yaxınlıq və qonşuluq təması olan və şəhid iyi verən torpağa qoysan onun savabı yüz qat artar.

İmam (ə) buyurur: Cəddim Hüseyn ibni Əlinin türbətinə səcdə edin. Namazda o pak türbətə səcdə etsəniz yeddilik hicabları yararsınız, yəni şəhidin dəyərini dərk et, onun türbətinin torpağı sənə namazına dəyər verir.¹

NAFİLƏLƏR RUHUN LƏTAFƏTİNİN CİLVƏSİDİR

Vacib olmayan, amma yerinə yetirilən namazlar nafilə adlanır. Vacibi namazlar bir cəhətdən nafilələrdən daha mühümdür. Çünki fərizələr vacibdir və aydındır ki, elə bir dərəcədədirlər ki, bəşər onu yerinə yetirməlidir. Onun meyarları çox mühüm olduğuna görə, vacib olma həddinə çatmışdır. Meyar baxımından nafilələr bu həddə deyildir. Amma nafilədə elə bir məsələ vardır ki, o, vacib namazlarda yoxdur. O da bundan ibarətdir ki, fərizələr vacib olduqlarına görə, eləcə də insan onu yerinə yetirmədiyi təqdirdə əzaba düşər olduğuna görə yerinə yetirilir. Lakin nafilələr yerinə yetirilməsə heç bir cazası yoxdur, buna baxmayaraq yerinə yetirirlər. Məhz bu dəlilə görə nafilənin daha yüksək dəyəri vardır. Məsələn, fərz edin ki, bədənə əlaqədar olan ibadətlər (zöhr, əsr namazların) vacib təklif olduğuna görə insan onu yerinə yetirir, nafilələri isə vacib olmadığı halda yerinə yetirir. Bu da bir növ ruhi lətafət, və insanın ibadətə olan xüsusi məhəbbətini göstərir. Mali ibadətlərdə (zəkat, xüms və s.) də vacib olduqlarına görə insan onu yerinə yetirir, əlbəttə onun vacib olması elə onun əhəmiyyətinin göstəricisidir. Lakin insan infaq

¹ * "Vilaha və vilayətha", səh.126-128

etməsi vacib olmadığı halda infaq edərsə, məhz belə olan surətdə daha artıq dəyər tapır.

Mütəal Allahdan həmişə mərhəmət intizarında olan insan vacibətlərlə qənaətlənməməlidir. Əgər sənin heç bir fəzlin yoxdursa onda nə üçün Allah tərəfindən mərhəmət gözləyirsən. “Rəhm etməyə nə rəhm etməzlər”.¹

MÜSTƏHƏBBİ NAMAZLAR

Quran buyurur:

“O kəslər ki, öz namazlarına müdavimət edərlər”.

Burda məqsəd nədir? Rəvayət bunu çox gözəl məna edir. İmam Sadiq (ə)-dan, imam Baqir (ə)-və nəql olunmuşdur ki, burada məqsəd nafilələrdir. Çünki fərizələr barəsində heç vaxt deyilmir ki, bunlardan, məsələn, sübh namazı fövtə getmir. “İlləl-müsəllin” dedikdə məqsəd, o kəslərdir ki, fərizəni yerinə yetirdikdən əlavə, gərək nafilələri də yerinə yetirsin.

Nafilələrin insan tərbiyəsindəki təsiri fərizələrdən daha çoxdur, çünki fərizələr icbar və vacib yönünə malikdir. Lakin müstəhəbbi olan, heç bir icbar olmadan, tam meyl və rəğbət üzündən yerinə yetirilən nafilələr daha çox təsirə malikdir. Buna görə də nafilə bölməsində demişlər ki, nafiləni bir dəfə qılıb bir dəfə tərk etmək Məsələn, bir dəfə sübhün nafiləsini qılmaq, bir dəfə qılmamaq ,bir dəfə məğribin nafiləsin qılmaq, bir dəfə qılmamaq səhih iş deyildir.

Məsələn bir dəfə işanın nafiləsini və gecə namazını qılıb bir dəfə qılmamaq səhih deyil. Belə olan halda heç bir təsir, əsər qoymaz. Müstəhəbb əməllərdə müdavimətin təsiri vardır. Deməli insan “həlu” yaradılmışdır. Bu bütün insanlara, möminlərə, namaz qılanlara da şamil olur. Amma başqa insanlarda belə deyil kamalın ibtidai mərhələsi olan bu halət sonradan daha kamil mərtəbəyə çevrilməlidir, onlar da belə deyildir. Ömrünün axırına kimi bu halətdə olur. Lakin bu insanlar namaz qılan olduqlarına görə artıq belə deyillər, “Bu, tərbiyənin bir amilidir”.²

¹ * “Təfsiri sureyi Məaric”, səh.11

² * “Təfsiri sureyi Məaric”, səh.30-31

İBADƏT ƏHLİNİN SİMASI

“Nəhcul Bəlağə” də ibadət və süluk əhli ilə əlaqədar çoxlu mətləblər bəyan olunmuşdur. Başqa sözlə desək, ibadət və ibadət edənlərin siması təcəssüm etdirilmiş, bəzən abidlərin və saliklərin gecələr oyaq qalıb ibadətlə məşğul olması, Allah qarşısında xovf və xəşyətli, eləcə də şövq və ləzzətli olması, ah-nalə etmələri, Quran tilavət etmələri, bəzən də ibadət, əməllərə nəzarət və nəfslə cihad nəticəsində nail olduqları qeybi inayətlər və qəlbi varidatlar bəyan edilmişdir. Bəzən də ibadətin günahı və təmizləmək, günahların qaranlıq əsərlərinin məhv edilməsi nəzərindən bəhs aparılmış, ibadətin əxlaqi, əqidəvi və ruhi xəstəliklərin bir qrupunun müalicə edilməsi yönünə işarə edilmiş, bəzi vaxtlar isə abidlərin, zahidlərin və saliklərin xalis, riyasız və rəqibsiz olan bəhcət və ləzzətlərindən söhbət aparılmışdır.

İBADƏT DÜNYASI

“Nəhcul - Bəlağə” baxımından ibadət dünyası tamamilə başqa bir aləmdir, ləzzətlə doludur. Bu ibadətlər, maddi dünyanın üç yönlü ləzzətləri ilə əsla müqayisə olunması deyildir. İbadət dünyası hərəkət, təkamül, seyri səfərlə doludur, amma bu “seyri- səfər” Misrə, İraqa, Şama, yaxud yer kürəsinin hər hansı bir şəhərinə yox, elə bir şəhərə və diyara çatır ki, “onun adı yoxdur”. İbadət dünyasının gecə-gündüzü yoxdur, çünki hər bir şey nuranıdır, onda qaranlıq, qəm-qüssə, küdurət (pas) yoxdur. Tam mənada səfa, səmimiyyət, xalislikdir. “Nəhcul- Bəlağə” nəzərindən belə bir dünyaya qədəm qoyan, həmin dünyanın ürək oxşayan nəsimlərinin ona nəvaziş verdiyi bir şəxs necə də xoşbəxt və səadətli! Belə bir aləmə qədəm qoyan şəxsin artıq cism və maddi aləmdə başını xalçaya yaxud kərpicə qoymasının onun üçün heç bir əhəmiyyəti yoxdur.

“Allahın vacib buyurduğu fərizələri yerinə yetirənlər necə də səadətli və xoşbəxtirlər (xoş onların halına)! “Allah,” “yar,” “həmd,” “qul hu vəllah” demək onların peşəsidir, əzab-əziyyətləri və narahatlıqları dən üyüdən dəyirman daşı kimi, öz

böyürləri altında əzib üyüdür, gecə ikən yuxudan ayılıb gecəni ibadətlə keçirirlər. Yuxu ordusu hücu edən zaman yeri özlərinə fərş, əllərini isə yastıq qərar verirlər. qiyamət gününün nigarançılığı yuxunu onların gözlərindən qaçırmışdır, Böyürləri öz yataqlarından boşalır, dodaqları Pərvərdigara zikr deməklə ahəstlə hərəkət edir, günahlarının zülmətli buludları müdavimətli istiğfarlar nəticəsində arxaya gedir. Onlar Allah hizbidirlər və məhz nicat tapanlar da onlardır.”¹

Şer

GECƏ İBADƏTLƏ MƏŞĞUL OLMAQ

Quran möminlərə göstəriş verir ki, gecənin bir hissəsini Quran oxumaqla məşğul olsunlar, öz namazlarında Allaha diqqət yetirdikləri həmin halda Quran oxusunlar. Quranda Peyğəmbərə (s.ə.v.v) xitabən belə buyurulur:

“Gecələri ibadət etmək üçün ayağa qalx və azacıq yat. Ayağa qalx və öz Allahınla raz-niyaza məşğul ol. İbadətə qalxan zaman Qurani tərtillə oxu.”²

Tərtil, yəni Qurani kəlmələr başa düşülməyəcək qədər tez-tez oxumayasan ki, onların arasındakı əlaqə pozulacaq. qədər də bir-birindən ayrı salmayasan Quran buyurur: Qurani təfəkkürlə, ayələrin möhtəvasına diqqət yetirdiyin bir halda oxu. Həmin surənin sonrakı ayələrində buyurulur ki, ticarət və Allah yolunda cihad etmək kimi gündəlik işlər üçün yuxuya daha artıq ehtiyacınız olduğundan hər bir xəlvət halda ibadəti unutmayın.

Müsəlmanların əhval-ruhiyyəsinin yüksəlməsinə, ruhi qüvvət və güc tapmasına, batinlərinin səfalı və xalis olmasına səbəb olan şey Quran musiqisi olmuşdur. Quranın asimani nidası qısa müddət ərzində Ərəbistan yarımadasındakı vəhşi bir millətdən elə sabitqədəm möminlər yaratdı ki, onlar dövrün ən böyük hegemon dövlətləri ilə mübarizəyə qalxaraq onları məğlub etdilər. Müsəlmanlar Qurana təkcə bir dərslük və təlim kimi, eləcə

¹ “Nəhcül-Bəlağə”nin 25-ci məktubu; * “Seyri dər “Nəhcül-Bəlağə”, səh.88

² “Müzəmmil” surəsi, ayə:1-2

də iman qüvvələrinin artmasına, ruhi güc tapmalarına səbəb olan məsnəvi bir qida kimi baxmırdılar, onlar gecələr tam xalis niyyətlə Quran oxuyardılar. (İmam Zeynəl-abidin (ə) Quranın xətni üçün öyrətdiyi duada bu məsələni xatırladır: “Pərvərdigara, Quranı gecə zülmətlərində bizə munis və həmdəm qərar ver.” Əmirəl-möminin Əli (ə) “Nəhcül- Bəlağənin “Müttəqi” adı ilə məşhur olan xütbəsində (193-cü xütbədə) müttəqilərin xüsusiyyətlərini sadalayır, onların danışığda, rəftarda necə olmalarını izah edir, o cümlədən onların gecədəki hallarını bəyan edir. Sədinin dilincə desək, ilahi insanları vəsf edib buyurur: “Gecə olan zaman ayaqlarını ibadət üçün cüt qoyular.”

“Sonra Quranın müxtəlif hissələrini tilavət edərlər.”

Onların Quranı bizim bəzilərimiz kimi tez, sürətlə, məfhum və mənalarını başa düşmədən deyil, son dərəcə dəqiq, diqqət və düşüncə ilə, kəlmələri və ayələri qəlblərində yaranan mənəvi-xüsusi hüzn və ahənglə oxuyarlar.”¹

“Öz dərdlərinin dərmanlarını bu vasitə ilə zahir edərlər. Quranın dilindən eşitdikləri hər bir şeyi sanki gözləri ilə görürlər. Hər vaxt rəhmət ayələrindən olan bir ayəyə çatsalar ona tamah salarlar, qəlbləri şövqdən dolar, belə hesab edərlər ki, onların gözləri önündədir. Qəhr və qəzəb ayələrinə çatdıqda isə onlara qulaq asarlar, san ki, cəhənnəmin şölələrinin yuxarı-aşağı getmə səsləri onların qulaqlarına çatır. Bellərini ibadət üçün əyir, alınlarını, əllərinin içini, dizlərini, ayaq barmaqlarını yerə salırlar, Allahdan özlərinin (cəhənnəm odundan)xilas olmasını istəyirlər. Gecəni bu cür keçirən, ruhları başqa bir dünyaya bağlı olan həmin şəxslər gündüzlər ictimai, səbirli, elmlı, yaxşı əməlli və zahid insanlardır.”²

Quran buyurur:

“Gecəni ibadət üçün saxla, gündüzü isə ictimaiyyətdə və məişətdə üzmək qaynayıb qarışmaq üçün.” Əli (ə) sanki gecələr

¹ * “Aşınayi ba Quran”, səh.41

² 193-cü xütbə

bir cür şəxsiyyət, gündüzlər isə tamamilə başqa bir şəxsiyyət olurdu.¹

Hafiz bir müfəssir kimi Quranın incəliklərini yaxşı dərk etdiyinə görə, özünün rəmzli dili ilə həmin məsələni, yəni gecəni ibadət vaxtı, gündüzün isə hərəkət, dünya işlərinin ardınca getmək vaxtı olduğunu qeyd edərək öz şerində belə deyir:²

Şer

QƏLBİ VARİDATLAR

“Öz əqlini dirildər, nəfsini öldürərlər, nəhayət bədəninin nazikləşməyə, ruhlunun kobudluqları incəliyə çevrilər, qəlbinə işıqlı bir nur saçar və yolu onun üçün işıqlı və onu bir rəhrova sövq edər. Müntəzəm olaraq bu mənzildən o mənzilə aparılar, nəhayət sonuncu mənzilə, yəni salamatlıq mənzilinə və yüklərin qoyulması iqamətgahına çatar. Ayaqları onun aram bədəni ilə birlikdə əmin-amanlıq və asayiş dərgahında sabit dayanmışdır. Bunların hamısının səbəbi odur ki, öz qəlblərini və batinlərini işə salmış və öz Pərvərdigarlarını razı etmişlər.”³

Gördüyümüz kimi, bu cümlələrdə “əql” adlandırılan başqa bir aləmdən, əmmarə nəfsilə cihad edib onu öldürməkdən, bədən və ruhun riyazətindən, salikin qəlbində cihad nəticəsində yaranıb işıq, saçaraq onun dünyasını işıqlandıran bir nurdan söhbət açılır; elə mənzil və mərhələlərdən söhbət gedir ki, salik və müştəq olan ruh onları ardıcıl olaraq ötürüb keçir ki, həqiqi məqsədinə, bəşərin mənəvi seyri-ülukunun axırncı mənzilinə çatsın.⁴

Burada aram olmayan, iztirablı və tutumu böyük olan qəlbə nəsim olan aramlıq və xatircəmlikdən söhbət açılır, nəhayətdə

¹ “Müzzəmmil” surəsi, ayə:6-7

² Ustad özünün “Divani Hafiz”inə yazdığı haşiyələrində bu şerlər barəsində belə deyir: Məqsəd bundan ibarətdir ki, gündüz Allahla xəlvət etməyin və xüsusi halətlərin vaxtı deyildir: Allahla xəlvət edib üns tutmağın və feyz almağın vaxtı məhz gecədir: Buna əsasən bu iki beytdə səhər çağlarının xəlvət münacat və zikrləri bəyan olunmuşdur. (*“İnsani kamil”, səh.56)

³ “Nəhcül-Bəlağə”, xütbə-220

⁴ “İnşiqaq” surəsi, ayə:6

bəyan edir ki, agah olun ki, Allahı zikr etməklə qəlblər aram olar.¹

228-ci xütbədə bu qeyd olunan insanların qəlbinin həyata sövq edilməsi belə vəsf edilir:

Dünya əhli öz bədənlərinin ölməsini böyük hesab edirlər, lakin onlar müttəqilər qəlblərinin ölməsinə böyük əhəmiyyət verirlər və onları onu böyük hesab edirlər.²

İstedadlı ruhlara nüfuz edən və onları həmin tərəfə sövq edən xəlsə və cəzbələri belə bəyan edir:

Dünya və dünya əhli ilə belə ki, o ruhları ən yüksək mərtəbələrə qovuşan bədənlərlə məşvərət etdilər.³

“Əgər onlar üçün hətmi (labüd) və müqəddər olunmuş əcəllər olmasaydı, ilahi kəramətlərə olan şövqün şiddətindən və Onun cəzalarının xovfundan ruhları bir göz qırpmı belə bədənlərində qalmazdı.”⁴

“O, özünü və öz əməlini Allaha, Allah da Özünün xüsusi inayət və mərhəməti ilə onu Özünə məxsus etmişdir.”⁵

Nəfsin mənəvi aludəliklərdən, müxtəlif yaramaz və çirkin əməllərdən saflaşdırılması, übudyyə və bəndəçilik yolunu qət edilməsi nəticəsində mənəvi mərtəbələrin yolunu ötüb keçən saliklərin qəblərinə axan elmlər və onlara nəsim olan qəti yəqinlər belə bəyan olunur:

“Tam görüş və bəsirət əsasında olan elm onların qəblərinə hücum gətirmişdir, yəqinin məğzini və ruhunu ləms (dərək) etmişlər, nemət və firavanlıq əhlinə çətin olan şeylər onlara çox asan olmuşdur, cahillərin vəhşət hissi keçirdikləri şeylərlə onlar

¹ “Rəd” surəsi, ayə:28

² “Nəhcül-Bəlağə”, xütbə-230

³ “Nəhcül-Bəlağə”, xütbə-147

⁴ “Nəhcül Bəlağə”, xütbə-193

⁵ “Nəhcül Bəlağə”, xütbə-87

ünsiyyətdə olurlar.”¹

¹ “Nəhcül Bəlağə”, hikmət-147; * “Seyri dər Nəhcül Bəlağə”, səh.91

MƏSUMLARIN İBADƏTLƏRİNDƏN NÜMUNƏLƏR

Rəsuli Əkrəm (s.ə.v.v)-in ibadəti:

Peyğəmbəri-Əkrəm (s.ə.v.v)-in həzrət Xədicə ilə izdivacından sonra o həzrətin təhənnüf və ibadət dövrləri başlanır. Onun tənhalıq və yalqızlıq haləti, yəni öz qövmündən mənəvi və ruhi uzaqlığı günbəgün artmağa başlayır. Məkkə şəhərinə hakim olan mürtəcə fəza və bu şəhərin cəmiyyəti sanki onun ruhunu sıxır, narahat edir, Məkkənin ətrafındakı dağlara sığınır, dərin təfəkkür və düşüncəyə qərq olur. Onun hansı aləmdə olduğunu, necə incə duyğular keçirdiyini yalnız Allah bilir, biz bunu dərk edə bilmərik. Məhz belə bir vaxtda uşaqlıq çağını yaşayan həzrət Əlidən başqa bir kəs onunla yoldaş deyildi.

Ramazan ayı gəlib çatdıqda Məkkənin ətraf dağlarının birində (şəhərin şimal-şərqində yerləşən sıra dağlardan ayrılan, düz xətt formasında olan bir yerdə) və sonralar “Cəbəlun-nur” (“Nur” dağı) adlanan “Həra” mağarasında xəlvət bir məkana çəkilərək ibadətə məşğul olur. Bəlkə də sizin çoxunuz Həccə gedərkən Həra dağındakı Həra mağarasına gedə bilmisiniz. İki dəfə bu tovfıq mənə nəsib olmuşdur. Arzularımdan biri də budur ki, bu tovfıq həmişə mənə nəsib olsun. Normal insan üçün heç olmazsa bir saat vaxt lazımdır ki, bu dağın ətəyindən zirvəsinə çatsın, aşağı enməsi də təqribən 45 dəqiqə çəkir.

Ramazan ayı olanda Peyğəmbər (s.ə.v.v) Məkkəni büsbütün tərk edir, hətta Xədicədən də uzaq gəzirdi. Özü ilə azacıq miqdarda azuqə – bir qədər su və çörək aparırdı. Zahirən hər neçə gündən bir Xədicə bir nəfəri göndərirdi ki, ona bir qədər su və çörək aparsın. Bu ayı bütünlüklə xəlvət məkanda Allahla razı-nyaz edər, ibadətlə məşğul olardı. Əlbəttə, yalnız Əli (ə) bəzən orada olurdu (bəlkə də həmişəlik orada olurdu, amma mən indi bunu bilmirəm). Şübhəsiz, Əli (ə) bəzi vaxtlar orada olurdu, çünki özü belə buyurur: **“Vəhy nazil olan saatda (ya anda) mən orda idim.”**

Həmin dövrdə Peyğəmbər (s.ə.v.v) o dağdan aşağı enmir və daim Allaha ibadət edirdir. Onun necə dərin təfəkkürdə olması,

Allahla necə aşiqanə raz-niyaz etməsi və orada hansı aləmləri qət etməsi bizim üçün əsla təsəvvür olunası deyildir.¹

Besətdən sonra da gecənin bir qismini, bəzən yarısını, bəzən üçdə birini, bəzən də üçdə ikisini ibadətlə məşğul olurdu. Halbuki onun, xüsusilə Məkində olduğu müddətdə gününün hamısı işgüzarlıqla, fiziki fəaliyyətlərlə keçirdi, amma bu, onun ibadətini əsla azaltmırdı. O, özünün tam aramlığını və ruhi asudəliyini Allahla raz-niyazda və ibadətdə tapırdı. Onun ibadəti behiştə tamahlı olduğundan, yaxud cəhənnəmdən qorxduğundan deyildi; əksinə tam mənada aşiqanə və nemət sahibinə şükr etmək məqsədi daşıyırdı. Bir gün zövcələrindən biri dedi: “Axı sən nə üçün bu qədər ibadət edirsən? Sən ki, bağışlanmışsan!” Peyğəmbər (s.ə.v.v) cavab verdi: **“Allahın şükr edən bəndəsi olmayımmı?!”**

Peyğəmbər (s.ə.v.v) çox oruc tutardı. Ramazan ayı və Şəban ayının bir qismindən əlavə, il boyu bir gündən bir oruc tutardı. Ramazan ayının axırını on günlüyünü öz yorğan-döşəyini tamamilə yığışdırır, məsciddə etikaf bağlayır və bütün vaxtını ibadətə sərf edirdi. Lakin başqalarına deyirdi: **“Hər ayda üç gün oruc tutmağınız kifayətdir.”** Yenə buyururdu: **“Taqətiniz (və imkanınız) qədər ibadət edin, öz tutumunuzdan başqa özünüə artıq şey yükləməyin, yoxsa əks nəticə verir.”** O həzrət röhbəniyyət və guşəneşinlik (aspekt tərzii), eləcə də əhli-əyalını tərək etməklə müxalif idi. Belə qərara alan bəzi səhabələrini danlayır və onların işlərini inkar edərək buyururdu: **“Sizin bədəninizin, arvad-uşaqlarınızın və dostlarınızın hamısının sizin üzərinizdə hüquqları vardır, onlara riayət etməlisiniz.”**

Təklidə olanda ibadətini uzadır, bəzən saatlarla təhəccüdə, ibadətə məşğul olurdu. Amma camaat namazı qılarkən ixtisarla əməl edir, məmumların ən zəifinin halına riayət etməyi lazım bilir və bu işi tövsiyə edirdi.²

1 * “Seyri dər sireyi-Nəbəvi”, səh.275

2 * “Müqəddimeyi bər cahanbini”, səh.275

HƏZRƏT ƏLİ (Ə)-İN İBADƏTİ

Əli (ə)-in şəhadətindən uzun illər keçəndən sonra Ədi ibni Hatəm Müaviyənin yanına gəldi. Müaviyə Ədinin Əli (ə)-in qədim dostlarından olduğunu bildirdi. Müaviyə elə bir iş görmək istəyirdi ki, onun qədimi dostu heç olmazsa həzrət Əli (ə)-in əleyhinə bir kəlmə olsa belə söz desin. Bu məqsədlə dedi: Ədi! Oğlanların necə oldu? (Ədinin üç oğlu var idi: Tərif, Tərfə, Tarif. Onların hamısı cavanlıq vaxtlarında Siffeyn müharibəsində Əli (ə)-in tərəfində iştirak edirdilər və Müaviyə ilə döyüşərkən şəhid olmuşdular. Müaviyə Ədini narahat etmək istəyirdi ki, bəlkə Əli (ə)-dan narazı olduğunu izhar etsin.) Ədi dedi: – Onlar öz Mövlələrinin qoşununda idilər, sən küfr bayrağı altında olduğun zaman sənənlə vuruşub şəhadətə yetdilər.

Müaviyə dedi: – Ədi! Əli sənə barəndə insafla rəftar etmədi!

Ədi dedi: – Necə bəyəm?!

Müaviyə dedi: – Öz oğlanlarını qoruyub saxladı, sənə oğlanlarını isə ölümə verdi.

Ədi dedi: – Müaviyə! Mən Əlinin barəsində insafla riayət etmədim! Əli indi torpaqlar altında olmamalıydı, mən isə sağ qalmamalı idim! Kaş mən öləydim, amma Əli sağ qalaydı!

Müaviyə gördü ki, atdığı ox daşa dəydi, odur ki, dedi: – Ədi! Artıq bu sözlərin vaxtı keçmişdir, ürəyim istəyir ki, sən Əli ilə bir yerdə çox olduğuna görə onun işlərindən, nə etdiyindən mənim üçün deyəsən.

Ədi dedi: – Müaviyə! Bu istəkdən keç və məni üzürlü hesab et.

Dedi: – Yox! Hökmən bunu deməlisən!

Ədi Əli (ə)-in barəsində söhbət etməyə başladı dedi: Müaviyə! Mən öz gözlərimlə müşahidə etdiyim bir mənzərəni sənə demək istəyirəm. Gecələrin birində Əlini ibdət mehrabında gördüm. Öz Allahının məhəbbətində qərq olmuşdu, mübarək əli ilə saqqalını tutub deyirdi: **“Ah, ah, ah! Bu dünya və onun atəşlərindən! (Deyirdi:) Ey dünya, məndən başqasını aldat, məni aldada bilməzsən!”**

Ədi Əli (ə)-ı elə vəsf etdi ki, Müaviyənin daş kimi bərkimiş ürəyi təsirləndi, köynəyinin qolu ilə üzündəki göz yaşlarını sildi. Sonra dedi: – Dünya Əli kimi bir övladı yetirməkdə acizdir.

Tərif və fəzilətlərə düşmən də şahiddir

Fəzilət odur ki, düşmən şahadət versin

Əli (ə) elə bir insandır ki, düşmənləri onun fəziləti barəsində şahadət verirlər.¹

¹ * “İslam və mürtəziyati zaman”, səh.298

İMAM HÜSEYN (Ə)-İN İBADƏTİ

Tasua günü axşam çağı məlun Ömər Sədin ordusu Übeydullah ibni Ziyadın göstərişi ilə hücumu keçdi. Onlar elə həmin gecə imam Hüseyin (ə)-la vuruşmaq istəyirdilər. İmam Hüseyin (ə) öz qardaşı Həzrət Əbül-Fəzlil Abbasın vasitəsi ilə onlara xəbər çatdırdı ki, bu gecə möhlət versinlər. İmam (ə) buyurdu: “Ey qardaş! Onlara de ki, bu gecəni möhlət versinlər, mən sabah vuruşaram. Mən təslim olan adam deyiləm, vuruşacağam, amma bu gecəni bizə möhlət verin.”

Amma vaxtı tələf etmək üçün bu sözü deməsini fikirləşməsinlər deyə, belə buyurdu: **“Qardaş! Allah Özü bilir ki, mən Onunla münacat və raz-niyaz etməyi çox sevirəm. Mən istəyirəm ki, bu gecəni ömrümün axır gecəsi olaraq Allahımla münacat edəm, bu gecəni özümün tövbə və istiğfar gecəsi qərar verəm.”**

Kaş Aşura gecəsinin necə bir mənəviyyatlı gecə olduğunu bilərdiniz. Sanki “Merac” gecəsi idi. Onlara bir dünya şadlıq, sevinc hakim idi. O gecə özlərini pak-pakizə etdilər, hətta bədənlərinin artıq tükələrini də təmizlədilər. “Tənziif” (paklıq) adlı bir xeymə var idi. Bir nəfər xeymənin içində oturmuşdu, iki nəfər də xeymədən çöldə növbə gözləyirdilər. Onlardan biri zahirən Büreyr idi, başqası ilə zarafat edirdi. O birisi ona deyirdi ki, bu gecə zarafat gecəsi deyil. O deyirdi ki, ümumiyyətlə mən zarafat əhli deyiləm, amma bu gecə zarafat gecəsidir.

Bilirsinizmi, başqaları gəlib istiğfar edən bu insanları görəndə onların barəsində nə dedilər? Hüseyin (ə)-in xeymələrinin yanından keçəndə dedilər (bu sözləri düşmən deyir:) Sanki arı pətəklərinin yanından keçirsən, arıların zümzümə səsləri necə ucalar? Hüseyinin səhabələrinin səsləri belə idi, onlar dua, namaz, istiğfar və zikr ilə məşğul idilər.

Hüseyin (ə) buyurdu: – Bu gecəni özümün tövbə, istiğfar gecəm, merac gecəm qərar vermək istəyirəm.

Belə olanda görəsən, bizim tövbəyə ehtiyacımız yoxdurmu?! Onların ehtiyacı var, bizim isə yoxdur? Bəli! Hüseyin ibni Əli o

gecəni belə keçirtmədi, gecəni ibadətlə sona çatdırdı, özünün və əhli-beytinin işlərini lazımınca tərtibə saldı. Məhz belə bir gecədə öz səhabəsi üçün "Ğərra" xütbəsini buyurdu.¹

İMAM SƏCCAD (Ə)-İN İBADƏTİ

Tavus Yamani deyir: Həzrət Əli ibni Hüseyn (ə)-in ki, işə vaxtından səhərə qədər Allah Evinin ətrafında təvaf etdiyini, ibadətlə məşğul olduğunu gördüm. Xəlvət olduqda və bir kimsəni görmədikdə göylərə baxıb dedi: **"Pərvərdigara, ulduzlar üfüqdə görünməz oldular, camaatın gözlərinə yuxu getdi, Sənin qapıların, Səni istəyənlərin üzünə açıldı..."**

Tavus o həzrətin xaze və abidcəsinə olan münacatları ilə əlaqədar çoxlu cümlələr nəql edib axırda deyir: İmam öz münacatları əsnasında bir neçə dəfə ağladı. Sonra torpağa düşdü və yerə səcdə etdi. Mən ona yaxınlaşdım, başını dizinin üstünə alıb ağladım. Mənim göz yaşlarım axıb onun üzünə damladı. Qalxıb oturdu və dedi: – Kimdir məni Pərvərdigarımı yad etməkdən ayırdı?!

Ərz etdim: – Mənəm, Tavusam, yəbnə Rəsulillah. Bu qədər ahü-zar və tabsızlıq nə üçündür? Siz ki, belə edirsiniz, onda biz günahkarlar və cəfakarlar nə etməliyik?! Sənin ki, atan Hüseyn ibni Əli, anan Fatimə və cəddin Rəsuli Əkrəmdir! (Yəni sizin Peyğəmbərlə bu qədər şərəfətli nəsəbiniz, ali bağlılığınız ola-ola nə üçün qorxmalısınız?)²

Mənə baxıb buyurdu:

"Xeyr, xeyr, ey Tavus! Qohumluq söhbətlərini boşla! Allah behiştə, hərçənd qara dərilə qulam olsa belə, Ona itaət edib yaxşı əməl edənlər üçün yaratmışdır, cəhənnəm odunu da, hətta Qureyşdən bir aliacənab adam olsa belə, Ona qarşı itaətsizlik edənlər üçün yaratmışdır. Məgər Allahın buyurduğu "Sur çalınan zaman nəsəblər aradan gedər və bir-birindən

¹ * "Qoftarhayi-mənəvi", səh.125

² "Biharul ənvar", Kompani çapı, 11-ci cild, səh.25

soruşmazlar” - sözünü eşitməmişəmmi?! Allaha and olsun, qiyamət günü yalnız bu gün özün üçün göndərdiyin saleh əməllərin faydası olacaqdır.”¹

İmam Zeynul-abidin (ə)-in müqəddəs vücudu mənəviyyat qəhrəmanıdır.²

Peyğəmbər (s.ə.v.v) Əhli-beytindən olanların hamısı belədir, doğrudan da qəribədir! İnsan Əliyyibni Hüseyini gördükdə onun Allahdan olan qorxusunu, həqiqətdə raz-niyaz olan namazlarını eşitdikdə... Aleksis Karlın dediyi kimi “Allah dərğahına uçan ruhu var idi” (onun qıldığı namaz sadəcə üzünü qibləyə çevirən, ruhu isə başqa yerdə oyunla məşğul olanların namzı kimi bir “namaz” deyildi, namaz vaxtı ümumiyyətlə onun ruhu sanki bu bədəndən çıxırdı). Bəli, insan Əliyyibni Hüseyini gördükdə fikirləşir ki, bu islam nə imiş!! Bu necə də böyük bir ruhdur!

İnsan Əliyyibni Hüseyini gördükdə sanki Peyğəmbəri ibadət mehrabında və gecənin axırncı üçdə birində görür, yaxud Həra dağında müşahidə edir.

Bir gecə İmam (ə) özünə layiqli olduğu tərzdə dua və raz-niyazla məşğul idi, imamın uşaqlarından biri uca yerdən yıxıldı, sümükləri sındı. Ev əhli imamın ibadətinə mane olmadan sınıqçını çağırtdırıb ağrının şiddətindən fəryad edən uşağın qolunu bağlatdırdılar. Uşaq sakitləşdi və hadisə sovuşdu. Sübh İmam (ə) oğlunun qolunun sarıqlı olduğunu gördükdə soruşdu: – (Qolun) nə üçün belədir?

Dedi: – Dünən belə bir hadisə baş verdi.

Soruşdu: – Nə vaxt?

Dedi: – Dünən filan vaxt siz evdə ibadətə məşğul idiniz.

Məlum oldu ki, İmam (ə) ilahi eşqə o qədər qərq olmuş və onun ruhu Allah dərğahına tərəf elə pərvaz etmişdi ki, o səs-küylərdən heç birini hiss etməmişdi.³

1 * “Ədli ilahi”, səh.333

2 * “Seyri dər sireyi əimmeyi əthar”, səh.110

3 * “Seyri dər sireyi əimmeyi əthar”, səh.111

ALİMLƏRİN İBADƏTLƏRİNDƏN BƏZİ XATİRƏLƏR

ŞEYX MƏHƏMMƏD HÜSEYN MÜTƏHHƏRİ

Bizim, mənəviyyatımızı yüksəklərə aparən, yüksək üfüqlərdə pərvaz etdirən bir sıra mənəvi ləzzətlərimiz vardır. Gecə namazı qılan, təhəccüdlə məşğul olan şəxslər sadıqların, sabirlərin, sübh zamanı istiğfar edənlərin cərgəsindədir, onlar gecə namazından ləzzət alıb fərəh keçirirlər.

Buna görə də belə müvəffəqiyyətlərə nail olanlar (biz belə kəsləri çox görmüşük) bizim ürək bağladığımız maddi ləzzətlərə əsla etina etmirlər. Yaxşı olardı ki, mən öz atamdan bəzi misalları qeyd edəm.

Yadıma gəldiyi zamandan (təqribən 40 il bundan qabaq) mən görürdüm ki, bu böyük və şərəfətli kişi heç vaxt gecənin əvvəlindən üç saatdan artıq yatmağı özünə icazə verməzdi. Şam yeməyini gecənin əvvəlində yeyir və üç saat yatırdı, sübhə heç olmazsa iki saat qalmış oyanırdı. Cümə gecələri isə sübhə üç saat qalmış oyanırdı. Onun gün ərzində ən az oxduğu Quran bir cüz olardı. O, necə aramıqla namaz qılardı! İndi təqribən 100 yaşındadır, heç vaxt narahat yatdığını görməmişəm. Bu da həmin mənəvi ləzzətdir ki, onun bu cür saxlamışdır. Elə bir gecə olmur ki, öz ata-anası barəsində dua etməmiş olsun.

Onun bir ögey anası vardı, ona çox məhəbbət bəsləyib deyirdi ki, o mənə çox mehribanlıq, nəvaziş göstərmişdir. Elə bir gecə olmurdu ki, onu da dua etməmiş olsun. Elə gecə yoxdur ki, bütün qohum-əqrabasına yad etməsin. Bunlar hamısı qəlbi dirçəldir.

Hər kəs bu cür dərin ilahi və mənəvi ləzzətlərdən bəhrələnmək istəsə, hökmən maddi ləzzətlərdən azaltmalıdır.¹

HACI MİRZƏ ƏLİ AĞA ŞİRAZİ

Öz ustadım, böyük və alicənab alim mərhum Hacı Mirzə Əli Ağa Şirazi ömrüm boyu gördüyüm ən böyük şəxsiyyətlərdən idi, doğrudan da zahid, abid və yəqin əhlinin ən gözəl nümunəsi, tarixdə oxuduğumuz keçmiş saleh-sələflərin yadigarı idi.

¹ * "Həq və batil", səh.170

Camaat namazında imam olmaqdan çəkinərdi. Bir il mübarək Ramazan ayında çoxlu isrardan sonra onu “Səd” adına mədrəsədə bir aylıq camaat namazına vadar etdik. Ona iqtida etmək üçün misli görünməmiş dərəcədə saysız-hesabsız adam gəlirdi. Ətraf məscidlərdə olan camaat namazlarında adamların yavaş-yavaş seyrəkləşdiyini eşitdikdə artıq bu işi davam etdirmədi.¹

O, hər gecə aşağısı sübhə iki saat qalmış oyanırdı. Mən də oyaq qalıb gecə ibadət etməyin mənasını məhz o vaxtlar başa düşdüm, eləcə də “ilahi şəxsiyyətlərin gecəsi işıqlı gündür” cümləsinin mənasını da onda başa düşdüm, ibadətin həqiqətini anladım, Allahşünaslığın, istiğfarın və hal tapmağın mənasını dərk etdim.²

NAMAZIN TƏRBİYƏVİ ƏSƏRLƏRİ

“Məaric” surəsi, ayə:20-24

İnsanın dini tərbiyəsində əsas rol oynayan amillərdən biri də ibadətdir. Quran nəzərindən həqiqi və bütün şərtlərə malik olan ibadət o ibadətdir ki, onun ruhu və məğzi insanın Allaha diqqət yetirməsinə, günahlardan tövbə etməsinə və Allahdan kömək istəməsinə, həmçinin insanın özünə, öz eyblərinə, nəfsinin çatışmamazlıqlarına diqqət yetirməsinə səbəb olsun. Bu da insanın tərbiyəsinin ən böyük amilidir.

Ümumiyyətlə, belə bir sual yaranır ki, Allah nə üçün namazı vacib etmişdir? Buna görə ki, namaz bizi ruhi-mənəvi cəhətdən qurur, təkamülə aparır.

İNSAN RUHUNUN MƏNƏVİ TƏKAMÜLÜ

İslami təlim-tərbiyə və məarifdə çox geniş bir bölmə vardır, o da bundan ibarətdir insanın şəxsiyyətini onun öz əməl və rəftarları formalaşdır, başqa sözlə desək, mənəvi cəhətdən insan elə onun özünün yaratdığıdır. Yəni, insan öz əməli ilə qurlur,

¹ “Celvehayı müəllimi ustad”, səh.26

² * “Qoftarhayı-mənəvi”, səh.115

yetişir, o, necə əməl etsə, eləcə də qurulacaqdır. Qərb fəlsəfələrində bu məsələ yeni ünvanlı bir məsələ kimi irəli çəkilir və ona “praktis”, yaxud “əməlin fəlsəfəsi” deyirlər. Halbuki, Quran nəzərindən bu məsələ, yəni, insan şəxsiyyətinin öz əməli nəticəsində formalaşması 1400 il bundan qabaq irəli çəkilməmişdir. Deməli, hər necə əməl edirsə onun şəxsiyyəti də elə qurulur. İnsan bir tərəfdən həm öz əməllərini yaradır, həm də öz əməlləri vasitəsilə formalaşan, qurulandır.

Namaz insanı və onun şəxsiyyətini qurur. Nə üçün Quran **“Ya ayyühəlləzzinə amənustəinu bissəbri vəssəlat”** yəni: ey iman gətirənlər, namaz və səbrdən (hədisdə qeyd olunduğu kimi səbrin ilkin nümunəsi orucdur) kömək alın” - deyə buyurur?!

Elə namazın zahiri adaabını götürək, sonra onun daxili adaabına nəzər yetirək, yəni onun səhih və qəbul olunma şərtlərini nəzərə alaq. Bəzi vaxtlar insana deyilir ki, namazı qəsbi yer üzərində qılmamalısan, əks halda namazın batildir. Evin özü, yaxud onun döşəməsi qəsbdirsə namazın batildir. Namaz qılarkən bədənində olan paltar belə mübah olmalıdır (qəsbi olmamalıdır). Hətta əgər camaata borclu olsan və borcun vaxtı gəlib çatmışsa, sahibi də möhlət verməyib təcili şəkildə istəyirsə, həmçinin namaz qılmağa mane olursa və vaxt genişdirsə əvvəlcə borcunu qaytarmalı, sonra namaz qılmalısan. Yəni, əvvəlcə Allahın bəndələri ilə əlaqələrini düzəldərək onların hüquqlarına riyaət etməli, sonra isə Allaha müraciət etməlisən. Bunların hər biri insanın mənəvi çəhətdən qurulmasında, kamala yetişməsində müəyyən rol ifa edən amillərdir.

İkinci sual bundan ibarətdir ki, bu şərtlərin hamısı mövcud olduqda insanın namazı məqbul sayılırmı? Cavab verilir ki, xeyr, namazın düzlüyünə söz yoxdur, lakin onun (kamil şəkildə) qəbul olunmasının başqa şərtləri vardır. Məsələn, insan günahlardan uzaq olmalıdır ki, namazları qəbul olunsun. Halın və diqqətin Allaha doğru olmalıdır ki, namazın yüksəklərə qaldırılınsın. Hüzuri-qəlbə malik olmalı, namazı tam diqqətlə qılmalısan, yəni **“iyyakə nəbudu və iyyakə nəsətəin”** deyərkən həqiqi mənada raz-niyaz halında olmalısan ki, namazın qəbul olunsun. İndi əgər

namaz halında sizə çox da böyük olmayan şər və xoşagəlməz bir iş baş verərsə, məsələn, sizi arı sancarsa namazı pozmamalısın. İnsan öz fitrəti səbəbi ilə hətta bir ağcaqanad da onu dişlədikdə belə, hay-küy qoparır. Lakin müəyyən bir mərhələdən sonra belə olmur. Namaz insanı belə qurur. Hətta beş dəfə qılınan namaz olsa belə insan gündə beş dəfə bu məşqləri yerinə yetirir. İstər-istəməz gün ərzində və bütün ömrü boyu bunların təsiri vardır.¹

NƏZAFƏT VƏ PAKLIQ

İslamda bir xüsusiyyət vardır: ibadətin ruhu və məğzi bəndənin Allah ilə olan rabitəsini bərqərar etmək, qəflət pərdələrini yırtmaq, Allaha diqqət yetirməkdir. Amma buna diqqət yetirilməlidir ki, islam ibadətə xüsusi şəkil vermiş, onun zahiri formasına da son dərəcə əhəmiyyət yetirmiş, elə o formada da ibadət edənin libasında bir sıra tərbiyəvi proqramları bəyan etmişdir. Məsələn, insan Allaha qəlbən nəzər yetirmək istəyirsə, bunun insan bədəninin pak olub-olmaması ilə nə əlaqəsi vardır? **“Həqiqətən Allah sizin üzlərinizə, surətlərinizə deyil, sizin qəlblərinizə nəzər edir”.**² Biz ki, Allahın hüzuruna öz bədəninizlə getmək istəmirik, belə isə bədəninizin pak olub-olmamasının nə əhəmiyyəti var? Biz Allahın hüzuruna pak qəlblə getmək istədiyimizdən qəlbimiz də pak olmalıdır. İslam ibadəti şəriət qanunu halına saldıdığı bir zaman onun tərbiyəvi cəhətdən də xüsusi əsərə malik olmasını nəzərə aldığından ibadətə çox da mühüm əlaqəsi olmayan, lakin təlim-tərbiyədə təsirli sayılan şeyləri ibadət olunan zaman şəxsin libasında da – istər vacib, istərsə də müstəhəb əməllərdə – şərt etmişdir. Məsələn, qüsl və dəstəmazda: həmişə dəstəmazlı və təharətli olmaq və sair kimi işlər islami sünətlərdəndir. Müxtəlif ünvanlarda olan müstəhəb qüslər də həmin qayda ilə. Ümumiyyətlə, islam deyir ki, namaz qılan zaman bədəniniz və paltarınız pak-pakizə olmalıdır. Bu da ibadət əsnasında olan bir pakizəlik nümunəsidir.³

1 * “Təfsiri sureyi Məaric”, səh.29-30

2 “Əl-camius-səğir”, 1-ci cild, səh.74, Peyğəmbərdən (s) nəql olunur

3 * “Təlim və tərbiyə”, səh.186-187

İslam axirəti dünyanın, dünyanı da axirətin mətnində qərar vermişdir. Namazın xalis axirət yönü bundan ibarətdir ki, insan Allahu yad etsin, Allahdan xovflu olsun. Hüzuri-qəlbli olmaq, Allaha diqqət yetirmək kimi bu qədər adabının zərurəti yoxdur: get dəstəməz al, bədənin yu, özünü pak-pakizə et. Məgər Allahın hüzuruna getməkdə bədəni yumağın nə təsiri vardır? Allahın hüzuruna getmək baxımından insanın üzünün yuyulub-yuyulmamasının heç bir təsiri yoxdur, lakin Allah-taala buyurur: **“Ey iman gətirənlər! Namaz qılmaq istədiyiniz zaman üzünüzü və əllərinizi yuyun (dəstəməz alın)”**.¹

Gördüyünüz kimi, Allah-taala paklıqla ibadəti bir-biri ilə yanaşı qərar vermiş və **“əgər cənabətli olsanız bütün bədəninizi yuyun”** deyə əmr etmişdir. Bu ayədə ibadət nəzafət və paklıqla yanaşı qeyd olunmuşdur.²

HÜQUQA RİYAƏT ETMƏK

Digər bir məsələ hüquqla əlaqədardır. Yenə də qeyd edirik ki, həqiqi ibadətin ruhu və məğzi nəzərindən bizim hər hansı bir qəsb, yoxsa mübah şeyin üzərində oturmağımızın heç bir fərqi yoxdur. “Filan mal mənim olsun, filan mal sənin”, “mən sən malından istifadə etməyim, sən də mənim malından istifadə etməyəsen” kimi şeylər ictimai şərtlərdir və ictimai həyat üçün faydalıdır, amma həqiqi və real bir şey deyildir ki, misal üçün, əgər bu xalça mənim olsa, bir cür həqiqi keyfiyyətə, sizin və ya başqasının olduqda başqa cür həqiqi keyfiyyətə malik olsun. İbadət həqiqi və real bir məsələdir, yəni insanla Allahın arasında bərqərar olunan ruhi rabitə və halət baxımından bu kimi işlər doğrudan ibadətə təsirli ola bilməz. Bəzi şeylərin isə təsiri vardır. Məsələn, əgər insan müəyyən fiziki və ya ruhi narahatlıqlara düşər olsa, ümumiyyətlə ibadətin ardıcılığı pozulur və bu kimi səbəblər də insanın hüzuri-qəlbinə, Allaha diqqət yetirməsinə mane olur. Lakin yuxarıda qeyd olunan şeylərin belə bir əsəri, təsiri yoxdur. Buna baxmayaraq, islam buyurur ki, namaz qıldığın

¹ “Maidə” surəsi, ayə:6

² * “Qoftarhayi-mənəvi”, səh.68

yer, dəstəmaz aldığı su, hətta dəstəmaz suyunun töküldüyü yer, onunla namaz qıldığı paltar və ümumiyyətlə sənin bu əməlinlə əlaqədar olan bütün şeylər mübah olmalıdır, yəni haram olmamalıdır, əgər paltarında bir qəsbə sap da olsa onunla edilən ibadət qəbul deyildir.¹

Burada da hüquq ibadətlə yanaşdır. İslam dini Allaha pərəstişi vacib etməklə yanaşı başqalarının hüququnu möhtərəm saymağı da vacib hesab edir. Yəni islam buyurur ki, ictimaiyyətin hüququna riayət edilmədiyi halda olunan pərəstiş ümumiyyətlə qəbul edilmir. Belə olduqda şəxs namaz qılmaq istədikdə əvvəlcə bunu fikirləşməlidir ki, mənim oturduğum və içində namaz qılmaq istədiyim bu evi camaatdan zorla almışam, yoxsa xeyr? Əgər zorla almışamsa namazım batildir. Deməli, namaz qılmaq istədikdə evi elə tərtibə salmalıdır ki, onun üçün halal olsun, yəni onun əsl sahibindən almış olsun, ya da əsl sahibini razı salsın. Ayağının altındakı palaz, xalça, əynində olan paltar da eynilə. Hətta əgər fəqirlərin müəyyən bir hüququ (xüms və zəkat kimi) onun üzərinə gəlmişsə onun xüms və ya zəkatını verməlidir. Əgər verməsə namazı batildir.²

İNZİBATÇILIQ VƏ VAXTA RİAYƏT ETMƏK

Həmçinin demişlər ki, etmək istədiyiniz ibadətin müəyyən və konkret vaxtı vardır və onun hər dəqiqəsi belə hesablanacaqdır. Sühb namazının vaxtı sübh açıldan günəş çıxana qədərdir. Əgər qəsdən sübh açılmamışdan bir dəqiqə qabaq, yaxud günəş çıxandan sonra başlayarsa namazı batildir. Sübh namzı bu iki vaxt arasında qılınmalıdır. Əgər bir kəs “Cənab, mənim indi yuxum gəlir, mən dünən gecə oyaq qalmışam, hələlik sübhə bir saat qalır. Allahın ki, yuxusu-oyaqlığı yoxdur. Məgər Allah (belə sözlərdən Allaha pənəh aparırıq!) sübhə günəşin çıxması arasında “Öz rəsmi paltarını geyinir” və namazları qəbul etmək üçün hazırlaşır?! Allah üçün bütün saatlar və bütün anlar eyni

¹ * “Təlim və tərbiyə”, səh.187-188

² * “Qoftarhayi-mənəvi”, səh.83-84

səviyyədədir: **“Allahı nə yuxu, nə də mürğü tutmaz”**¹ mən gecə oyaq qaldığım üçün çox yuxum gəlir, namazı vaxtından yarım saat qabaq qılmaq istəyirəm!” - desə, bu iş əsla mümkün deyildir! Namazın vaxtını bilib inzibatçı olmalı, onu öz vaxtından başqa vaxtlarda qılmamalısən. Görəsən, Allahın nəzərində namazın hansısa bir vaxtda qılınmasının fərqi varmı? Xeyr. Amma sənin nəzərində fərqlidir. Sən bu namazla mənən tərbiyə olunmalısən. Əgər gecənin ikinci yarısına qədər də oyaq qalsan, səhər namazını səhər açıldıqdan günəş çıxana qədər qılmalısən. Zöhr və əsr, məğrib və işa namazları da eynilə belədir, öz vaxtından əvvəl qılınsa qəbul olunmaz. Vaxtından sonra da qəbul deyildir.²

Namaz haqqında diqqət yetiriləsi məsələlərdən biri də onun vaxtına çox dəqiq və həddindən artıq diqqət yetirilməsidir, onun hər dəqiqə və saniyəsi üzərinə belə hesab aparmaq lazımdır. Şübhəsiz, bu məsələ ibadət ruhunda və insanın Allah ilə olan rabitəsində təsirli deyildir ki, məsələn, biz zöhr daxil olmamışdan bir dəqiqə qabaq zöhr namazını qılmağa başlasaq Allahın hüsurunda hüsur-qəlb yaranmayacaq, lakin zöhr daxil olandan sonra qılınan həmin namazla Allah dərğahına yaxınlaşmaq mümkün olacaq. Amma islam bunu şərt qərar vermiş, zaman və vaxt baxımından hərc-mərcliyin yaranmasını istəməmişdir. Bu da bir növ vaxtı tanımaq, vaxt və zamanın nəzminə ehtiram qoymağı məşq etdirməkdir.

Məsələn, bir şəxs namazı qıldıqdan sonra öz vaxtı daxilində qılmadığını, yaxud onun bir hissəsini öz vaxtında, digər bir hissəsini isə vaxtından əvvəl qıldığını bilsə, bu namaz batildir. Lakin əgər bir şəxs bilmədən namazını vaxtından əvvəl başlasa və misal üçün, onun bir rəkəti vaxt daxilində olsa namazı düzgündür.

CƏHƏT VƏHDƏTİ

Namazdan misal gətirdiyimiz digər bir məsələ də bundan

¹ “Bəqərə” surəsi, ayə:255

² * “Qoftarhayi mənəvi”, səh.85-86

ibarətdir ki, islam namaz vaxtı hamının üzünü bir nöqtəyə çevirməsini buyurur. Halbuki, Quranda aşkar şəkildə buyurulur ki, ibadətin həqiqəti baxımından üzünüzü hər tərəfə çerisəniz heç bir fərq eləmir: **“Yerin şərqə də, qərbi də Allaha məxsusdur, hər tərəfə üz çevirsəniz Allah oradadır”**.¹

İbadətin həqiqət və mahiyyəti baxımından bizim qərbə, şərqə, şimala, cənuba və ya hər hansı tərəfə üz tutmağımızın heç bir fərqi yoxdur. Yəni belə deyildir ki, üzünü qibləyə – Kəbəyə tərəf dayandıqda Allahla üz bəzəyirik, ondan başqa bir tərəfə dayandıqda isə Allahla qarşılaşırıq. Lakin bununla eyni zamanda islam dini ibadətin ruhu ilə əlaqədar olmayan, yəni ibadətin əsasının ona bağlı olmadığı ictimai və tərbiyəvi bir məsləhət xatirinə belə tərbiyəvi yöndən istifadə edir və buyurur ki, namazı ürək istəyən hər bir tərəfə qılmaq əvəzinə bütün insanlar müəyyən bir nöqtəyə üz tutsunlar ki, başqaları da məqsəddə eyni bir cəhətli olmağın zərurətini başa düşsünlər. Yəni bilsinlər ki, bu iş vəhdət, ittihad, bir cəhətə malik olmaq, bir tərəfə üz döndərmək üçün gözəl bir dərstdir. Lakin qiblə üçün hansı bir nöqtəni seçmək məsələsinə gəldikdə isə, görəsən hansı nöqtəni seçməliyik? Halbuki bütün cəhətlərin Allahın nəzərində bərabər olduğu da deyilir: **“Yeganə Allaha ibadət olunması üçün düzəldilən ilk məscid və məbəd Məkkədədir.”**² Bunu bəyan etməklə eyni zamanda bizi keçmişlə əlaqələndirir: **“İbrahim (ə) və ondan əvvəl olan sünətlərin hamısını yada salın.”** Düzdür ki, Kəbə İbrahim (ə)-in vaxtına tikilibdir, lakin ondan əvvəl də mövcud imiş . Rəvayətlərdən aydın olur ki, İbrahim (ə) Nuh (ə) ya da ondan da əvvəl tikilmiş olan Kəbəni yenidən işləmişdir və onun təmirindən sonra əbədi qalmışdır. Yəni Kəbə heç bir zaman xarab olmayıb və hər vaxt xarab olmuşsa da yenidən düzəldilmişdir.

Bu yerin seçilməsi də bir növ ibadətə ehtiramdır, yəni yer üzündə ibadət məqsədilə yaradılmış ilk nöqtə, ilk məscid, ilk məbəd kimi yerlərdə edilən ibadət mühüm sayılır. Bu gün də biz

¹ “Bəqərə” surəsi, ayə:115

² “Ali-İmran” surəsi, ayə:96

həmin nöqtəyə üz tutub dayanmalıyıq.

Mən “İran və islamın qarşılıqlı xidmətləri” kitabında bu bəhsi irəli çəkmişəm. Od və atəşin təqdis edilməsi məsələsi zərdüştlərin arasında qədim dövrlərdən bəri, yəni min ildən artıq bir müddətdə təşkil olunan o məclislərdə, xüsusilə Məmunun dövründə və ondan sonrakı dövrlərdə irəli çəkilmişdir. Müsəlmanlar zərdüştlərə, atəşə pərəstiş etdiklərinə görə etiraz edən zaman onlar bəhanə gətirir, bəzən deyirdilər ki, biz atəşə pərəstiş ediriksə, siz də torpağa pərəstiş edirsiniz. Çünki Kəbəyə doğru dayanırsınız. Bəzən də bəhanə gətirərək deyirlər ki, siz torpağa pərəstiş etmədiyiniz kimi, biz də oda pərəstiş etmirik. Bizim oda tərəf dayanmağımızın səbəbi ona pərəstiş etməyimiz deyildir. Bu söz heç bir vəchilə düzgün deyildir. Çünki, müsəlman bir şəxsin Kəbə barəsində keçirdiyi hislər zərdüşt bir şəxsin atəş barəsində olan hisləri ilə çox fərqlənir və hər iki hiss onların dini əqidələrində mövcud olan təlimlərdən qaynaqlanır. Kəbəyə doğru üz tutub namaz qılan şəxs heç vaxt Kəbəni müqəddəsləşdirməyi təsəvvür etmir və hətta bir müsəlman uşağı belə, bir şəxsin namazı qıldığı, rüku və səcdə etdiyi zaman onun Kəbəyə ibadət etdiyini fikirləşməz. Lakin hər bir atəşpərəst hansı növdə olursa olsun – istər Allahın məzhəri ünvanı ilə, istərsə də başqa ünvanlar ilə atəşə sitayiş edir. Onlar heç vaxt “atəşi xaliq hesab edirik”, hər bir bütöpərəst də “bütü xaliq hesab edirik” - demirlər, əksinə atəşpərəst bir insan odu, bütöpərəst də bütü müqəddəsləşdirir.

Hər bir halda namaz vaxtı hamımızın eyni bir cəhətə, eyni bir istiqamətə dayanmağımız öz növbəsində ibadətə şəkil və forma verməkdir. İbadətin ruhu mücərrəd bir işdir ki, əgər insan xəlvət və sakit bir guşədə də olsa və Sədinin dediyi kimi “boynunu yaxasına salıb öz nəfsilə mühasibədə olsa”, Allahı yad etsə, həmin o ruh onun üçün hasil olmuşdur. Lakin islam belə bir ibadəti qəbul etmir. İslam nəzərindən müxtəlif növlərdə olan rüku və səcdənin şəkillərinin xatırlatma təsirləri vardır, yəni hər bir halət Pərvərdigarın hüzurunda xüzu və xüşunun göstəricisi olmalıdır. İslam bu ruhu həyat üçün lazım bildiyi başqa tərbiyəvi silsilələr

qalibində icra etmək istəmişdir.

NAMAZ VAXTI ZƏBTİ NƏFS (NƏFSİ ALLAHDAN BAŞQA FİKİRLƏRDƏN SAXLAMAQ, CİLOVLAMAQ)

İslamın ibadətə verdiyi zahiri (forma) xüsusiyyətlərin ən mühümü ibadət zamanı nəfsin başqa şeylərlə olan əlaqələrini kəsməkdir. Namaz həqiqi, hərtərəfli və çox qərribə bir ibadətdir. Əlbəttə, bu xüsusiyyət həccdə də vardır, lakin başqa formada, yəni insan ehram bağlayan zaman özünü müəyyən şeylərdən ayırır, o işləri özünə qadağan və nəfsini cilovlamağı məşq edir. Oruc da bu cürdür, amma başqa bir formada.

Namaz boyu heç nə yemək olmaz, hətta kiçik qənd parçasının belə yeyilməsi namızı batil edir. Namaz islamın tərbiyəvi prinsiplərindən çoxunu ehtiva edir. Namaz halında yeyib-içmək, gülmək, Allahdan başqası üçün ağlamaq, eləcə də sair məsələlərə görə ağlamaq onu batil edir. Buna görə də insan namaz halında öz nəfsani meyllərinə, o cümlədən yemək, yatmaq və s. bu kimi şeylərə qələbə çalmalı, özünün gülmək, ağlamaq kimi duyğularına müsəllət olmalı və özünü saxlamalıdır. Gülmək üçün hər hansı şiddətli səbəb olsa belə o, gülməməli, ağlamaq üçün hər növ şiddətli amil olsa da o, özünü saxlamalıdır.

Sağa-sola əyilmək, o yana bu yana, arxaya baxmaq namazı batil edir. Bu, ruhi və cismi inzibat halətidir. Cismi nəzərdən inzibatçılıq dedikdə bu nəzərdə tutulur ki, namaz halında sağa-sola, arxaya baxmasın, ruhi nəzərdən inzibatçılıq dedikdə isə bu nəzərdə tutulur ki, insan namaz halında öz nəfsani istəklərinin əsiri olmamalı, hissiyata qapılmamalıdır. Həmin halda nəinki şəriət terminində **möhdis** adlanan, yəni təharətin aradan getməsinə səbəb olan (yuxu kimi) bir şeyin baş verməsi, hətta əgər şəxsin dilindən insan kəlamı qəbilindən olan bir söz (yəni, insanların bir-birilə danışdığı zaman istifadə etdikləri sözlər) çıxsın namaz batil olur.

CİSM VƏ RUHUN ARAMLIĞI

Tüməninə necə? Bu da doğrudan da qərribədir. Əgər bəndə

namaz halında, misal üçün, Həmd-surəni oxuyanda onun bütün şərtlərinə riayət edirsə, amma özünə təkan verirsə, bir ayağını qaldırıb, o biri ayağını qoyursa, özünü sağa-sola hərəkət etdirirsə, yaxud rükuda və səcdədə özünü sabit və hərəkətsiz saxlamayıb hərəkət edirsə, yaxud da əllərini hərəkət etdirirsə, bu, namaz batildir. Namaz tam aramlıqla, başqa sözlə, **tüməninə** ilə qılınmalıdır, yəni namaz qılmağa başlayanda və təkbirətul-ehramı – “Allahu Əkbər”i deyəndə bədən tam aram və hərəkətsiz olmayınca “Allahu Əkbər” deməməlisən. Əgər bunu hərəkət halında desən namazın batildir. Bədən tam aram olduqdan sonra “Allahu Əkbər” deməlisən. Sonra əgər özünə (azacıq) hərəkət vermək istəsən eybi yoxdur, amma bu halda zikr deməməlisən. Əgər, misal üçün, ayağın ağrıyorsa və ya başqa bir üzvün narahatdırsa azacıq sükut et, rahat ol, bədənin aramlaşdıqdan sonra **“Bismillahir-rəhmanir-rəhim. Əlhəmdü lillahi Rəbbil ələmin...”** de.

Həmçinin, əgər namaz əsnasında ayağın ağrısı aramalaş, sakit ol, özünü rahatla sonra yenidən namazı davam etdir. Namazda həm ruhun, həm də cismin aramlıq və tüməninə halında olmalıdır.¹

ALLAHI TƏZİMLƏ YAD ETMƏK, ONDAN QEYRİLƏRİNƏ HƏQARƏT NƏZƏRİ İLƏ BAXMAQ

“Allahu Əkbər” kəlməsini nəzərdə tutun. Məgər insan kimdir ki, böyük cərəyanların qarşısında olsun və qorxmasın?! İnsanda qorxu hissi vardır, o, bir böyük dağın müqabilində qərar tutduğu zaman, yaxud dağın başına çıxıb ordan aşağı baxarkən qorxu onu bürüyür. Özünü dərya müqabilində gördükdə qorxur. Əgər insan qüvvətli, heybətli və dəbdəbəli bir sahibi görsə, ya onun hüzuruna getsə özünü itirməsi, dilinin topuq vurması mümkündür. Səbəbi nədir? Çünki onun əzəmətindən qorxur. Bəli, bu, insan üçün təbii bir haldır. Amma “Allahu Əkbər” deyən və Allahın bütün varlıqlardan böyük və əzəmətli olmasını özünə

¹ * “Qoftarhayi-mənəvi”, səh.87

təlqin edən şəxsi heç vaxt Allahdan başqa bir şeyin əzəməti qorxutmaz. Nə üçün? “Allahu Əkbər”, yəni Allah hər bir şeydən, üstəlik hər növ vəsfdən böyük olan müqəddəs İlah, məbuddur. Bəs “Allahu Əkbər” nə deməkdir? Yəni mən Allahı əzəmətlə tanıyır, yad edirəm. Allahı əzəmətlə tanıdığım zaman artıq mənim nəzərimdə hər bir şey həqirdir. “Allahu Əkbər” kəlməsi insana şəxsiyyət verir, onun ruhunu böyüdür.

Əli (ə) buyurur: **“Allah haqq əhlinin ruhunda əzəmətlə cəlvələnmişdir, buna görə də Allahdan başqa hər bir şey onların nəzərində kiçikdir.”**¹

Burada sizin üçün bir məsələni izah edəcəyəm. Bir şeyin böyük və kiçik olması nisbidir. Məsələn, siz bu Hüseyniyyənin fəzasında qərar tutmazdan qabaq buradan kiçik olan, məsələn, buranın üçdə biri qədər olan bir salonda idiniz. Oradan buraya gəldiyiniz zaman bu salon sizin üçün çox böyük nəzərə gəlir. Amma əgər bu iş əksinə olsa, məsələn, əvvəlcə buradan üç dəfə böyük olan bir salonda olub sonra buraya gəlsəniz bu salon sizin üçün çox kiçik görünəcəkdir. İnsan həmişə bir varlığı başqasının yanında görərsə və birinci varlıq ikincidən böyük olarsa ikincini kiçik hesab edir. Əgər birinci ikincidən kiçik olarsa birinci varlığı böyük hesab edir. Buna görə də Allahın əzəmətilə tanış olanlar, Onun əzəmətini dərk edənlər, ümumiyyətlə Ondan başqa bütün şeyləri həqir və kiçik sayırlar. Bu kimi şeylər onların nəzərində heç vaxt böyük sayıla bilməz. Sədi “Bustan” kitabında çox gözəl bəyan edib:

Bər arifan cüz Xuda hiç nist

Rəhi əql cüz piç dər piç nist

Deyirlər ki, ariflər Allahdan başqa heç bir varlıq üçün hansısa bir “şeyiyyət”in olduğuna inanmır və deyirlər ki, Allahdan başqa heç bir vücut yoxdur. **“Vəhdəti-vücut”** kəlməsinin mənalarından biri də budur ki, arif Allahı əzəmətlə tanıyandan sonra artıq **“Allahdan başqa hansısa bir varlıq vardır”** sözünü demir. Deyir ki, əgər varlıq Allahdırsa, Ondan başqa hər nə varsa yoxluqdur. Sədi də **vəhdəti-vücutu** bu mənaya deyir:

¹ * “Nəhcül Bəlağə”, “Müttəqin” xütbəsi

Təvəni qoftəni in ba həqayıq şenas

Vəli xorde girənd, əhli-qiyas

Deyir ki, həqiqəti tanıyanlar mənim nə dediyimi başa düşürlər, amma (onun sözü ilə qiyas əhli adlananlar) “vəhdəti vücud nə deməkdir?” deyə eyb tuturlar.

Şer

Qiyas əhli olanlar deyirlər ki, əgər Allahdan başqa heç nə yoxdursa onda yer nədir, asiman nədir, adəm övladı, div nədir?

Şer

Sədi deyir ki, mən demirəm asiman, yer, insan, mələyin vücudu yoxdur, mən “Allah vardır və Ondan başqa heç nə yoxdur” dedikdə sən deyirsən ki, mən başqa əşyaları da inkar etmişəm. Xeyr! Onu əzəmətlə tanıdığım vaxt Ondan başqa hər nə görürəmsə “varlıq” adlandırma bilməyəcəyim qədər kiçik hesab edirəm:

Şer

Siz “Allahu Əkbər” kəlməsini deyəndə əgər bu söz sizin qəlbinizin və ruhunuzun dərinliklərindən qaynaqlanırsa, sizin nəzərinizdə ilahi əzəmət təcəssüm tapacaqdır.

Sizin qəlbinizdə İlahi əzəmət yaranan zaman Ondan başqa bir kəsin sizin nəzərinizdə böyük cilvələnməsi qeyri-mümkündür, eləcə də bir kəsə yaltaqlanmağınız, bir kəsdən qorxmağınız, kiminsə qabağında qorxaraq əyilməyiniz qeyri-mümkündür. Məhz buna görə də Allaha bəndəçilik əslində insana azadlıq verir. Əgər insan Allahı əzəmətlə tanısa Onun bəndəsi olar və Allaha bəndəçilik etmək də Ondən qeyrilərindən azad olmağı tələb edir:

Şer

Allaha bəndəçilik etmək həmişə Ondən başqalarının təsir dairəsindən azad olmaqla bərabərdir. Çünki Allahın əzəmətinin dərk edilməsi həmişə Ondən başqalarının həqir olmalarının dərk edilməsini lazım tutur və insan Allahdan başqalarının – hər nə olursa-olsun, kiçik və həqir olduğunu gördükdə başqa şeylərə, məhz “həqir olduqlarına görə” bəndəçilik etməsi qeyri-mümkündür.

Həqir bir varlığı insan yanlış olaraq əzəmətli sayır ona

bəndəçilik edir.¹

SÜLH VƏ DİNCLİK İSTƏMƏK

Digər bir məsələ sair insanlarla sülh-səfada, qarşılıqlı anlaşmada yaşamaqdır ki, bu da namaz təlimlərinin mətnində qeyd olunmuşdur. Namazda oxunması vacib olan "Həmd" surəsində Allaha həmd-səna etdikdən sonra Ona xitabən deyirik: **"İyyakə nəbudu və iyyakə nəstəin, ihdinəs-siratəl-mustəqim, siratəl-ləzinə ənəmtə ələyhim ğəyiril-məğzubi ələyhim vələzzallin"**. "Pərvərdigara! Biz yalnız Səndən kömək istəyirik." Söhbət "mən"dən deyil, "biz"dən söhbət gedir. İbadətin ruhu baxımından Allahdan başqa heç nəyin insanın zəhninə gəlməməsi daha yaxşıdır. Lakin islam daha mühüm olan məsləhətlər xatirinə bir müsəlmanın ruhunun ictimai olması üçün onu ibadət çaşnısı ilə yeməsi üçün insanlara göstəriş verir ki, "mən" deyil, "biz" deyə dua etsinlər. Yəni **"Pərvərdigara! Biz yalnız Sənə ibadət edir və yalnız Səndən kömək istəyirik. Pərvərdigara, bizim hamımızı düzgün yola hidayət et."** Burada qarşılıqlı həmkarlıq, həmrəylik və eyni əqidədə olmağa çağırış əlamətləri aydın şəkildə sezilir.²

Yəni, bunu demək istəyirik ki, "Pərvərdigara! Mən tənha deyiləm. Mən bütün sair müsəlmanlarla birgəyəm". Həmçinin insan bu kəlmələrlə ibadət və bəndəçilik halında islam cəmiyyətinə olan bağlılığını elan edir və deyir: Pərvərdigara! Mən tək bir fərd deyiləm. Mən külli olan cəmiyyətin bir üzvüyəm. Bir vahid bədənin bir üzvüyəm, "mən" yox, "biz"əm.

İslam dünyasında "mən"ə yer yoxdur, yalnız "biz"ə yer var. Ona görə də namazda **"Biz yalnız Sənə ibadət edir və yalnız Səndən kömək istəyirik"** deyilir.³

Bundan da artıq qarşılıqlı sülh və anlaşma məsələsidir ki, islam bunu namazda irəli çəkir.⁴

1 * "Qoftarhayi-mənəvi", səh.83-92

2 * "Təlim və tərbiyə", səh.192-193

3 * "Qoftarhayi-mənəvi", səh.88-89

4 * "Təlim və tərbiyə", səh.193

Namaz Allaha diqqət yetirməkdir, Ondan başqasına diqqət yetirmək şirkdir, lakin eyni zamanda bizə göstəriş verilir ki, namazda **“əssəlamu ələyna və əla ibadillahis-salihin”** “Salam olsun bizə və Allahın bütün layiqli, saleh bəndələrinə” - deyək. Bununla da Allahın bütün saleh bəndələri ilə səfa, səmimiyyət, sülh və qarşılıqlı anlaşma elan edirik. Bu günkü insanların istilahi ilə desək, bütün layiqli fərdlərlə qarşılıqlı anlaşma şəraitində yaşamağı elan edirik. Namaz halında deyirsən ki, mən Allahın layiqli və saleh bəndələrinin heç biri ilə müharibədə deyiləm. Çünki, əgər onlarla döyüşsəm onda özüm layiqli deyiləm.¹

Bu da bir növ qarşılıqlı anlaşma və sülh məsələsidir. Lakin bu, bütün insanlar üçün deyildir, bəşəriyyətin sağlam qalması üçün kökündən kəsilməli olan fərdlərə qarşı deyil, əksinə onların layiqli və saleh bəndələrinə qarşıdır, yəni **“Pərvərdigara! Mən Sənin heç layiqli bəndənlə müharibə etmək və döyüşmək fikrində deyiləm.”**²

GÜNAHLARDAN TƏMİZLƏMƏK

İslam təlimləri nəzərindən hər bir günah insan qəlbində və ruhunda qaranlıq, küdurət yaradan bir əsər qoyur, nəticədə Allah bəyənən yaxşı əməllərə rəğbət və meyl azalır, sair günahlara olan rəğbət isə artır. Bunun da müqabilində Allaha ibadət və bəndəçilik etmək, Onu daim yad etmək kimi işlər insanın dini vicdanını çiçəkləndirir, yaxşı işlərə olan rəğbətini artırır, fəsad və pis işlərə olan meylini azaldır, başqa sözlə, günahdan yaranan ruhi aludəlikləri aradan aparır, yaxşı, xeyir işlərə meyl onun yerini tutur.

“Nəhcül-Bəlağə”də namaz qılmaq, zəkat vermək, əmanəti sahibinə qaytarmaq barəsində bir xütbə vardır. Namaz barəsində çoxlu tövsiyə və təkidlərdən sonra buyurur:³

“Namaz günahları, ağac yarpağı kimi tökülür, boyunları günah boyunduruğundan azad edir. İslam Peyğəmbəri (s.ə.v.v) namazı

1 * “Qoftarhayi-mənəvi”, səh.87-88

2 * “Təlim və tərbiyə dər islam”, səh.193

3 Xütbə-199

insanın qapısının ağzından axan və insanın orada gündə beş dəfə yuyunduğu isti su çeşməsinə bənzədir. Məgər belə yuyunma ilə bədəndə hər hansı bir aludəlik, çirk qalarmı?!¹

NAMAZ VƏ AİLƏ

Çox yaxşı olardı ki, biz “**dinin sütunu**” olan namazın əhəmiyyətini dərk edək. Bilirsinizmi ki, biz öz ailəmizin, yəni, övladlarımızın, həyat yoldaşımızın namaz qılmasının məsuliyyətini daşıyıyıq?! Bizim hər birimiz həm öz namazımızın məsuluyuq, həm də əhli-əyalımızın (arvad-uşağımızın) namazının məsuluyuq. Quranda Peyğəmbər (s.ə.v.v)-ə xitab olunaraq buyrulur: **“Ey Peyğəmbər! Öz ailəni namaza əmr et, özün də namaz bərəsində səbirli ol.”**

Bu hökm təkə Peyğəmbər (s.ə.v.v)-ə məxsus deyil, bizim hamımız bu işə vəzifəliyik.

UŞAQLARIN NAMAZLA TANIŞ OLMA YOLLARI

Uşaqlarla nə etməliyik? Onlar məhz uşaqlıq çağlarından namazı məşq etməlidirlər. Bizə göstəriş verilmişdir ki, uşaqlara yeddi yaşından etibarən namaz qılmağı məşq etdirək. Əlbəttə, yeddi yaşında olan uşaq namazı düzgün şəkildə qıla bilməz, lakin namazın zahiri formasını qıla bilər. Uşaq – istər qız olsun, istərsə də oğlan, yeddi yaşından etibarən namaza adət edə bilər. Uşağın məktəbə getdiyi ilk çağlarda həm məktəbdə, həm də ailədə də ona namaz təlim verilməlidir. Lakin bunu nəzərə almaq lazımdır ki, namazı uşağa zorla vərmiş etdirmək və öyrətməyin heç bir müsbət nəticəsi yoxdur. Siz çalışın, uşaqlarınız elə əvvəldən namaz qılmağa rəğbət göstərsinlər və bu işə təşviq olunsunlar. Mümkün olan hər bir yolla uşaqlarınızı namaz qılmağa təşviq edin, bu iş üçün müəyyən vasitələr tapın ki, namazı şövq ilə qılsınlar. Onlara çox “**bərəkallah!**” deyin. Hədiyyə verin, məhəbbət göstərin ki, o, namaz qıldıqda sizin ona qarşı məhəbbətinizin artmasını dərk etsin.

¹ * “Seyri dər Nəhcül Bələğə”, səh.96

UŞAQ VƏ MƏSCİD

Uşağı namaz qılmağa təşviq edən bir mühitə aparmaq lazımdır. Təcrübədə sübut olunmuşdur ki, əgər uşaq məscidə getməzsə, camaat arasında olmazsa, camaat namazının necə olduğunu görməzsə onda bu kimi işlərə təşviq olunmaz. Çünki, ümumiyyətlə cəmiyyət içərisində olmaq insanı bir növ təşviq edir. Böyük adam da özünü ibadət əhlinin arasında görəndə ibadətə daha çox həvəslənir, daha çox ruh tapır. Uşaq isə bu məsələdən daha çox təsirlənir. Çox təəssüflə, bizim məscidlərə, məbədlərə, dini məclislərə çox az getməyimiz, eləcə də uşaqların dini mərasimlərdə çox az iştirak etmələri nəticəsində onlar ilk əvvəldən ibadətə rəğbət göstərmirlər. Habuki, bu məsələ sizin üçün dini bir vəzifədir.

İslam “öz övladını namaz qılmağa vadar et” dedikdə, heç vaxt demir ki, ağa kimi fərman ver, tənə vur, dava elə. Xeyr! Onun ibadətə, namaz qılmağa təşviq olunmasında mümkün olan ən yaxşı yollardan istifadə etməlisiniz. Bizim öz övladlarımızla yanaşı məscidə getmək proqramımız olmalıdır ki, uşaqlar məscid və məbədlərlə tanış olsunlar. Biz özümüz uşaqlıqdan məscidlə, məbədlə tanış idik. Bu günkü mövcud vəziyyətdə məscidə nə qədər gedirik ki, uşaqlarımız da yeddi yaşa çatıb məktəbə gedəndə, orta məktəbi qurtaranda və ondan sonra ali məktəbə gedəndə əsla məscidə getmədikləri halda indi məscidə gəlsinlər?! Təbiidir ki, onlar məsciddən həmişə uzaq gəzəcəklər. İndi deyə bilərsiniz ki, məscidlərin vəziyyəti çox pisdir, çirklidir və yaxud, misal üçün, bir rövşəxan gəlir bəzi-bəzi sözlər deyir, bizim də vəzifəmiz onları islah edib düzəltməkdir ki, bu vəzifələr də heç vaxt tamam olası deyildir. Öz məscidlərimizin vəziyyətini də islah etməliyik. Bunu da unutmayaq ki, bizim vəzifəmiz həm namaz qılmaq, həm də öz ailə üzvlərimizi elə formada namaz qılan etməliyik ki, namaza rəğbətli olub təşviq olunsunlar. Namaz qılmağın müsbət xüsusiyyətlərini və faydalarını uşaqlarımıza deməli, namazın fəlsəfə və səbəblərini uşaqlara bacardığımız

qədər xatırlatmalıyıq.¹

Bunun üçün əvvəla, evimizdə özümüz üçün bir namaz yeri – müsəlla qərar verməliyik (bu, həm də müstəhəb əməldir). Yəni, evdə müəyyən bir yeri ayıraraq onu namaz yeri qərar verməliyik. Özünüz üçün mehraba oxşar bir yer düzəldin və əgər imkanınız olsa bir otağı müsəlla – namazxana kimi seçin. Belə ki, Peyğəmbər (s.ə.v.v)-in evində bir müsəllası var idi və orada namaz qılırdı. Əgər otağınız çox deyilsə, öz otağınızda müəyyən bir yeri namaz qılmaq üçün ayırın. Namaz qıldığınız yeri pak-pakizə saxlayın, namaza dayandığınız yerdə pak-pakizə bir canamaz qoyun, diş fırçanız və zikr demək üçün təsbehiniz də olsun.²

NAMAZI YÜNGÜL SAYMAMAQ

Biz tam mənada etiraf edirik ki, islam ictimai bir dindir və onun göstərişləri də özünün ictimai olmasını bəyan edir. Lakin bunlar bizim Allah ilə olan rabitəmizi, dua və ibadətlərimizi həqir, yüngül saymağımıza, onlara ciddi əhəmiyyət verməməyimizə əsla səbəb ola bilməz. Heç vaxt namazı yüngül saymamalıyıq.

Mən bu mətləbi sizin üçün deyirəm: Böyük günahlardan biri də namazı yüngül saymaqdır. Namaz qılmamaq bir böyük günahdır, namazı qılıb onu yüngül saymaq, əhəmiyyətsiz cəvələndirmək də öz növbəsində digər bir günahdır. İmam Sadiq (ə)-in vəfatı zamanı baş verən bir hadisəni qatırladım. Əbu Bəsir gəlib Ümmü Həmidəyə başsağlığı verəndə Ümmü Həmidə ağladı. Əbu Bəsir kor idi, o da ağladıqdan sonra Ümmü Həmidə ona dedi: – Əba Bəsir! Burada olmadın ki, İmam (ə)-in ömrünün axır anlarını görəsən. Çox qəribə bir hadisə baş verdi.

Əbu Bəsir soruşdu: – Necə bəyəm?!

Buyurdu: – İmam (ə) bir hala düşdü, təqribən qəşş halında idi. Sonra gözlərini açıb buyurdu: Mənim bütün qohum-əqrəbamı çağırın, yanıma gəlsinlər.

1 * “Qoftarhayi-mənəvi”, səh.93-95

2 * “Qoftarhayi-mənəvi”, səh.66

Biz İmam (ə)-in əmrinə itaət edib hamını çağırırdıq. Hamı yığılından sonra İmam ömrünün axır anlarını yaşadığı bu halda bir dəfə gözlərini açıb hamıya nəzər saldı və bu cümləni buyurdu: **“Bizim şəfaətimiz namazı yüngül sayanlara heç vaxt çatmayacaqdır!”** Bunu deyəndən sonra canını Allaha tapşırırdı.

İmam (ə) “bizim şəfaətimiz namaz qılmayanlara çatmayacaq” - deyə buyurmadı, çünki namaz qılmayanın vəziyyəti tamamilə aydındır. Amma İmam (ə) namazı yüngül sayanlara şəfaət edilməyəcəyini buyurdu. Namazı yüngül saymaq nədir? – Vaxtı vardır, namazı çox yaxşı və aramlıqla qıla bilər, amma belə etmir. Zöhr və əsr namazlarını günbatan vaxtlara qədər təxirə salır, gün batmağa başlayanda təcili olaraq dəstəmaz alır, əlüstü namaz qılır və dərhal namazı qurtarıb möhürü bir tərəfə qoyur. Əvvəli və sonu məlum bilinməyən, aramlığı, hüzeni-qəlbi olmayan belə bir namaz əhəmiyyət verilməyən bir namazdır. O, elə əməl edir ki... soruşanda da deyir ki, “bu qədər işim var, namazlarımı da qılmalıyıq.” Bu, namazı yüngül saymaqdır. Belə qılınan namazın insanın tam aramlıqla qıldığı namazdan çox fərqi vardır. Belə ki, zöhrün əvvəli olan kimi tam aramlıqla dəstəmaz alır, dəstəmazın adabına riayət edir, sonra öz müsəllasına gəlib azan, iqamə deyir, tam rahatlıqla, xatircəmliliklə namaz qılır, namazı qurtaranda “əssəlamu əleyk” deyən kimi dərhal getmir, namazdan sonra qəlbinin aram olduğu halda bir müddət təqibatla məşğul olur, zikir deyir. Bu da onu göstərir ki, bu evin içində namazın xüsusi ehtiramı vardır. Namazı yüngül sayan bəzi şəxslər sübh namazlarını gün çıxana yaxın, əsr, zöhr namazlarını gün batana yaxın, məğrib və işa namazlarını isə gecədən dörd saat keçəndən sonra çox sürətlə, əlüstü qılırlar. Təcrübə göstərmişdir ki, belə şəxslərin uşaqları əsla namaz qılmırlar. Siz özünüzdün və övladınızın həqiqi mənada namaz qılmasını istəyirsinizsə namaza ehtiramla yanaşın, onu möhtərəm sayın.¹

Namazı yüngül saymaq olmaz, insan namazda yalnız vacibətlə kifayətlənməyə çalışmamalıdır. Deyə bilərsiniz ki, çox yaxşı, gedək görək mərcəyi-təqlidimizin nəzəri nədir?! Onlar təsbihati-

¹ * “Qoftarhayi-mənəvi”, səh.64-65

ərbəni, yəni “subhanəllahi vəlhəmdü lillahi və la ilahə illəllahu vəllahu əkbər”i üç dəfə, yoxsa bir dəfə kifayət bilirlər? Çox yaxşı. Müctəhid fətvasında deyir ki, bir dəfə demək də kifayət edər, ehtiyat müstəhəb budur ki, üç dəfə təkrar olunsun. İndi biz deməməliyik ki, bir dəfə demək kifayətdirsə, biz də daha artıq oxumayaq. Bu, namazdan qaçmaqdır. Biz elə olmalıyıq ki, müctəhid bizə “bir dəfəsi vacib, iki dəfəsi isə müstəhəbdir” deyəndə, biz deməliyik ki, biz fürsəti qənimət sayır və iki dəfə artıq olanını da deyirik.

Oruca da yüngül yanaşmaq olmaz. Bəziləri elə tutur ki, nəuzu billah, (əlbəttə bu bir növ zarafatdır), əgər mən Allahın yerinə olsaydım onların orucalarını əsla qəbul etməzdim! Necə məgər?! Mən elə şəxsləri tanıyıram ki, onlar Ramazan ayında gecədən sübhə qədər ibadət etmək üçün yox, sadəcə olaraq yuxularının vaxtı dolmasın deyə yatırırlar, sübhə qədər çay içir, meyvə yeyir, siqaret çəkirlər. Sübhün əvvəli olan kimi namazlarını qılıb dərhal yatırırlar. Mən bəzilərini görmüşəm ki, gün batana qədər yatırırlar, elə vaxt ayılırlar ki, zöhr və əsr namazlarını qılmaq qədərində vaxt qalmış olur, təcili olaraq zöhr və əsr namazlarını qılıb iftar süfrəsinin kənarında oturlar. Bu da oldu oruc?! İnsan gecədən sübhə qədər yalnız buna görə yatmasın ki, oruc tutduğu zaman hökmən yuxu halında olsun və oruc tutmağın əziyyətini hiss etməsin. Bu, orucu yüngül saymaq və ona qarşı etinasızlıq deyilmi?! Mənim əqidəmcə bu, orucu təhqir etməkdir. O, demək istəyir ki, ey oruc, mən sənə o qədər nifrət edirəm ki, üzünü görmək belə istəmirəm. Bu düzgün deyildir.

Biz həccə gedirik, lakin onu yüngül sayırıq. Oruc tutub ona etinasız yanaşırıq, namaz qılıb onu yüngül sayırıq. Azan deyib ona etinasız yanaşırıq. Görəsən, azana necə yüngül yanaşırıq? Bizim çoxumuz azan deyə, həm də çox yaxşı deyə bilərik. Müstəhəbdir ki, müəzzin (azançı) gözəl səsli olsun. Quranı təcvidlə qiraət etmək sünnədir (yəni hərflərin yaxşı tələffüz olunması, gözəl səsle Quran oxumaq; belə ki, bunların insanın ruhuna gözəl təsiri vardır). Azanda da müstəhəbdir ki, müəzzinin gözəl səsli olsun, azanı elə bir hal ilə desin ki, camaatı hala

gətirsin, Allahı yad etsinlər. Çoxlarının gözəl səsi var və yaxşı azan deyə bilərlər, amma onlara “get mikrofondan azan ver” desən, bu işə heç vaxt razı olmazlar. Niyə? Çünki elə fikirləşir ki, bu iş onun şənini, məqamını azaldar, öz-özünə fikirləşər ki, mən o qədər alçağam ki, azan deyəm?! Xeyr, ey cənab! Sən müəzzin olmağınla iftixar etməlisən. Əliyibni Əbi Talib (ə) xəlifə olmaqla yanaşı, həm də gözəl müəzzin idi. Azan verməyi özünə ar bilənlər, yaxud müəzzin olmağı bəzi şəxslərin şəninə yaraşdığını deyən, özlərini isə əyan-əşrafdan hesab edənlər azanı yüngül sayırlar. Bəziləri fikirləşir ki, mən ki, böyük şəxsiyyətlərdənəm, nə üçün azançı olmalıyam?! Bunların hamısı azana yüngül, laqeyd yanaşmaqdır.

Biz öz ibadətlərimizə heç vaxt yüngül yanaşmamalıyıq. Biz kamil və hərtərəfli müsəlman olmalıyıq. İslamın dəyəri onun hərtərəfli olması ilədir. Nə sırf şəkildə ibadətdən yapışib ondan başqa hər bir şeyi boşlamalı, nə də son zamanlarda islamı yalnız onun ictimai təlimləri ilə əlaqələndirən və ibadətə yüngül yanaşaraq onu təhqir edənlər kimi olmalıyıq. Bütün bunlardan keçdikdə əgər biz ibadətə həqarətlə yanaşsaq, sair ibadət və vəzifələrdən də qalarıq. Halbuki, ibadət bütün islami göstərişlərin icrasını zəmanət verən və onun icraçısıdır.¹

NAMAZIN TƏHRİF OLUNMASI

“Ənfal” surəsi, ayə:35

Quran, özlərini ixtiyar sahibi hesab edən övliyaların əməlini, onların Kəbə ilə necə rəftar etdiklərini göstərir. İbrahim (ə) Allahın əmri ilə Allah evini təmir edib düzəltdi, Allah da bir ayədə buyurdu ki, **“Mənim evimi, onu təvaf edənlər, yeganə Allaha ibadət edənlər və tövhid əhli üçün pak-pakizə saxlayın.”** Bunun taleyini axırda hara çəkdiilər?

Allah-taala göstəriş verdi ki, İbrahim (ə) məqamını Allaha pərəstiş yeri qərar verin.² Orada yerinə yetirilməli olan

¹ * “Qoftarhayi-mənəvi”, səh.68-70

² “Bəqərə” surəsi, ayə:125

əməllərdən biri də namaz idi. Onun əvvəlindən və axırından o qədər əskiltilər, yaxud artırdılar ki, fit və əl çalmaq halətinə gəlib çıxdı. Halbuki, ibadətlər tovqifidir, yəni onlarda Allaha ibadət etməkdə keyfiyyət və kəmiyyət baxımından şəxsi zövqlərə uymaq olmaz, əksinə bizim üçün necə bəyan olunubdursa olduğu kimi və artırıb-azaltmadan yerinə yetirməliyik. Burada heç bir irad tutula bilməz. Bəziləri onu ərəbcə, bəziləri farsca, bəziləri türkcə, bir sözlə, hər kəs namazı öz milli dilində oxuya bilməz. (İbadətlər şəxsi zövqlərə uyğunlaşdırılmamalıdır.) Yaxud demək olmaz ki, qədimdə səfərlərdə namaz iki rəkət idi, lakin hal-hazırda təyyarə ilə səfər edildiyindən dörd rəkət qılınmalıdır, çünki bu səfərin heç bir məşəqqəti yoxdur. Əgər şəxsi zövqləri ibadətlərə daxil etsək, tədrici olaraq aşağıdakı şerin nümunəsinə çevrilər:

Bəs ki, bebəstənt bər u bərgu saz

Gər tu bebini nəşnəsiyəş baz.

Ona o qədər qol-budaq bağladılar ki,

Yenidən görsən artıq tanımazsan.

Fit çalmaqla qılınan namaz ilk əvvəldən bu şəkildə olmamışdır. Əvvəlcə onun hər bir hissəsini tədriclə dəyişib bu ardıcılıqla irəliləmişlər. Ardıcıl nəsillərdə dəyişilərək hazırkı şəklə düşmüşdür. Çünki hər bir nəslin qabaqkı nəsillərdən xəbəri yoxdur (və belə təsəvvür edirlər ki, əllərində olanlar məhz həmin şəkildə olmuşdur). Bir neçə nəsil keçdikdən sonra əsil forması ilə əsla uyğunluğu olmayan tamamilə başqa bir şəklə gəlib düşür.

Quranın və ya namazın, misal üçün, farsca oxunmasına gəldikdə isə, bunu qeyd etməliyik ki, xaricilərin müəyyən cümlələri ardıcıl olaraq bir dildən başqa dilə, həmin dildən də yenidən başqa bir dilə tərcümə edilməsi zamanı əldə edilən təcrübələr bu məsələ barəsində faydalı bir nümunədir. Əgər hər hansı bir söz, məsələn fars dilində olsa və onu bir kəs ərəb dilinə tərcümə etsə, daha sonra ərəb dilindən türk dilinə, türk dilindən ingilis, fransız, alman və s... tərcümə edilsə birinci cümlədən qırxıncı tərcümə olunan cümlədə zərrə qədər oxşarlıq qalmadığı məlum olmuşdur.

Bəziləri belə soruşa bilər: Nə üçün insan bəzi məsələlərdə başa

düşdü-düşmədi təəbbüdə (səbəbini bilmədən sırf göstərişə) əməl etməlidir, zöhr namazının nə üçün alçaq səslə qılınması kimi. Əlbəttə, bunun fəlsəfəsi vardır, bir qədər düşünə bilərsən, amma heç vaxt belə fikirləşmə ki, məhz həmin fəlsəfəyə görə yerinə yetirilir, əksinə deməlisən ki, bunu yerinə yetirirəm ki, daha artıq başa düşəm. Həzrət İbrahim (ə)-ın qıldığı namaz əl çalmaq formasında deyildi, tədrici olaraq dəyişilə-dəyişilə bu bidət formasına gəlib çıxmışdır. Qurani-kərim buyurur ki, cahiliyyət dövründə Kəbəni idarə edənlərin namazı fit çalılıb, əl çalmaqdan başqa bir şey deyildi. İlahi əzabı dadsınlar, haqq və həqiqət qarşısında inadkarlıq və küfr etdiklərinə görə.¹

MATERIALİSTLƏRİN NƏZƏRİNDƏ NAMAZ

Materialistlər **“və yuqimunəssəlatə”** cümləsini belə təfsir etmişlər: “Onlar öz imanlarının gerçəkləşməsi üçün, məzhəb dilində “namaz” adlanan bağlılıqlarını bərqərar edirlər.”

Sonra belə demişlər: Bu da mütərcimlərin və müfəssirlərin dar dünyagörüşünün nişanəsidir, çünki, onlar bu qəbildən olan kəlmələri özlərinin ümumi mənalarından saxlayaraq onları daha məhdudlaşdırmışlar. Çünki lüğət nəzərindən “səlat” sözünün mənası namaz deyildir. Namaz həmrəh inqilabi ünsürlərlə yaradılış aləminə hakim olan qanunlar və üstün nümuclar arasında bir bağlılıq və rəbitədir... Quran bu kəlməni seçməklə bütün inqilabların – istər tövhidçi, istərsə də qeyri-tövhidçi – ümumi prinsiplərindən digər birinə diqqət yetirmişdir. Lakin tövhidçi inqilabda bu prinsip özünü daha qabarıq şəkildə göstərir, belə ki, inqilab qeyb ruzigarına gərək inqilabi ünsürlər arasında, istər fikri, istər ideoloji, istər əməli, istərsə də inqilabi bünövrələr və taktikaların icrası baxımından bağlılıq hakim kəsilməlidir... Tövhidçi partiyanın rəhbər kadrının açıq görüşü bundan artıq nəinki qeybə olan imanın bu rəbitəni bərqərar etmək və mümkün qədər möhkəmləndirmək olmasını tələb edir, üstəlik istəyir ki, bu əlaqə bir-birinə qarşı mömin inqilabçı olan ünsürlər səviyyəsinə gəlib çıxsın və yaradılış səthində Allah və bütün

¹ * “Aşınayı ba Quran”, səh.42-44

mövcud qüvvələr arasında irəli çəkilərək namaz şəklində xarici aləmdə vücuda gəlsin.

CAVAB

Əvvəla, soruşuruq ki, hansı lüğətdə və tarixdə namaz (salat) bir partiyanın üzvləri arasında bağlılıq, yaxud mütləq şəkildə olan bağlılıq mənasına gəlmişdir? **İkincisi**, məgər Quran iman əhli (hizbullah) arasında olan bağlılığı aşkar şəkildə tövsiyə və təkid etməmişdirmi?

“Hamılıqla Allah ipindən yapışın və heç vaxt dağılışmayın.”¹

İndi hər yerdə “salat” adı gəlsə onu inqilabi ünsürlər arasındakı bağlılıq mənasına götürərək nəzərdə olan namazı bu bağlılığın xaricdəki konkret nümunəsi, varlığın külli ilə əlaqəsi hesab etməyin nə zərurəti vardır? **Üçüncüsü**, onların dediyi “inqilab qeybinin ruzgarı ilə inqilabi ünsürlər arasında bir növ bağlılıq yaranmalıdır...” ifadəsinin məfhumu bundan ibarətdir ki, inqilabın şəhadət günlərində “əqimussəlat” göstərişi bila mövzudur, mənasızdır, belə ki, bunun oxşarını **“və mimma rəzəqnahum yunfiqun”** ayəsində də demişlər. Yoxsa islamın əvvəllərində olan müsəlmanlar Mədinədə, başqa sözlə, inqilab şəhadəti dövründə olduqları zaman “əqimussəlat” “və mimma rəzəqnahum yunfiqun” göstərişlərini icra etmirdilər?!

Onlardan soruşuruq: Deyin görək, Quran nəzərindən mömin ünsürlərin bir-birinə bağlılığı insanın Allahla bağlılığına tabedir və onun nəticəsidir, yoxsa əksinə, insanın Allahla bağlılığı inqilabi mömin ünsürlərin bir-birinə bağlılığının nəticəsidir? Müsəlmanların nəzərində olan namazın xarici surəti möminlərin bağlılığıdır, yoxsa ictimai olan haldakı möminlərin bağlılığı ictimai olan haldakı hökmündə möminlərin Allahla olan bağlılığıdır?²

NAMAZI TƏRK ETMƏK

Quranda bir ayə vardır ki, Cəhənnəm əhlindən bəzilərinə əzab verilən zaman onların bu əzablarının səbəbini soruşduqda

¹ “Ali-İmran” surəsi, ayə:103

² “Materializm dər İran”, səh.466

verdikləri cavabları göstərir. Onlardan **“ma sələkəkum fi səqər?”** Sizi nə (hansı bir iş) cəhənnəmə gətirdi? - deyə soruşduqda, **“biz namaz qılanlardan və fəqirlərə kömək edənlərdən olmamışıdıq”** - deyə cavab verərlər. Həmçinin deyərlər: **“Və kunna nəxuzu məəl-xaizin.”** Hər vaxt dinin əleyhinə danışılarda gedib qulaq asırdıq ya da özümüz (belə sözlər) deyirdik, nəticəsi də bu oldu.”¹

Buradan nə üçün islamda namazın bu qədər mühüm əhəmiyyət kəsb etməsi aydın olur, eləcə də Peyğəmbər (s.ə.v.v)-in nə üçün **“Namaz din xeyməsinin sütunudur”** - deyə buyurmasının səbəbi aydın olur. Çünki əgər namaz qılınsa və düzgün şəkildə icra olunsa bütün çətinliklər həll olunacaq.²

MƏSCİD

İslamın əvvəllərində Mədinə məscidi təkcə namaz fərizəsinin bərqərar olunması üçün deyildi; müsəlmanların bütün dini-ictimai fəaliyyətlərinin və hərəkətlərinin mərkəzi məhz həmin məscid idi. Hər vaxt camaatın ictimai şəkildə toplanması lazım olsaydı onları məscidə çağırırdılar, camaat orada hər bir mühüm xəbərdən agah olurdu. Hər təzə qərar çıxanda elə məsciddə camaata elan olunurdu.

Müsəlmanlar Məkkədə olduqları dövrdə hər növ azadlıq və ictimai fəaliyyətdən məhrum idilər, nə dini fərizə və əməlləri lazımınca yerinə yetirə, nə dini təlimləri azad şəkildə öyrənə bilirdilər. Bu vəziyyət islamın Ərəbistanın Yəsrib adlı başqa bir nöqtəsində zühur etdiyi vaxta qədər bu minvalla davam etdi. Bu şəhər sonralar “Mədinətun-Nəbiyy” “Peyğəmbər şəhəri” adı ilə məşhurlaşdı. Peyğəmbəri Əkrəm (s.ə.v.v) camaatın irəli sürdüyü təklifə əsasən və onlarla bağladığı əhd-peymanaya uyğun olaraq bu şəhərə köçdü. Sair müsəlmanlar da tədrici olaraq köçüb bu şəhərə gəldilər. Müsəlmanların dini fəaliyyət azadlıqları da elə bu vaxtdan başladı. Bu şəhərə hicrət etdikdən sonra Peyğəmbərin gördüyü ilk iş bu oldu ki, bir qədər torpaq sahəsini nəzərə alıb öz səhabə və köməkçilərinin vasitəsi ilə orada məscid tikdi.³

1 “Müddəssir” 42

2 * “Qoftarhayi-mənəvi”, səh.95-96

3 * “Dastani rastan”

MƏSCİDUL-HƏRAM

“Və ma ləhum əlla yuəzzibəhumullahu və hum yəsuddunə ənil-Məscidil-Hərami və ma kanu ovliyaəhu, in ovliyauhu illəlmuttəqun.”

Bu ayədə qüreyşlilərə işarə olunur və onlardan sonrakı dövrlərə də şamil olur. Buyurur ki, Qüreyş camaatı ilahi əzaba layiqdirlər, çünki camaatın Məscidul-Hərama getməsinə mane olur və özlərini Məscidul-Həramın mütəvəlliləri (ixtiyar sahibləri) hesab edirdilər. Qüreyş qəbiləsi özlərini Kəbənin, xüsusilə də Məscidul-Həramın mütəvəllisi hesab edərək “Kəbə bizimdir!” - deyə iddia edirdilər, istədiklərini oraya buraxır, istəmədiklərini isə buraxmırdılar. Onlar Məkkədə sakin olduqlarına görə evləri və torpaq sahələrini özlərininki hesab edirdilər. Quran bu yanlış fikirlə mübarizə aparır və buyurur ki, Qiyamətə qədər heç kəsin Məscidul-Həramın və Kəbənin ixtiyar sahibi olduğunu iddia etməyə haqqı yoxdur və bunların hər ikisi təqvalı müsəlmanlara aiddir. “Həcc” surəsinin bir ayəsində buyurulur:

“Orada (Məkkədə) yaşayanlar və xaricdən ora gələnlər bərabərdirlər.”¹

Məkkədəki evlərin çətin məsələlərindən biri evi icarəyə verməkdir, özü də ağır məbləğlə icarə haqqı ilə. Biz belə fikirləşirik ki, onların icarəyə verməyə haqqı var, hətta sünnülərin fiqhində də bu qaydada deyildir. “Nəhcül-Bəlağə”də (Əli (ə)-ın) İbni Abbasa yazdığı məktubdadır (İbni Abbas o Həzrətin tərəfindən Məkkənin valisi olduğu zaman) Həzrət buyurur: **“Məkkə əhlinin oraya gələnlərdən icarə pulu almağa haqqı yoxdur. Çünki o, vəqf hökmündədir. Başqalarının da oraya daxil olmalarına maneçilik törətməyə haqları yoxdur, hətta Peyğəmbər (s.ə.v.v) göstəriş vermişdi ki, iki tağlı qapılar qoysunlar. Buna görə də Məkkə şəhəri bütün dünya müsəlmanlarına aiddir və heç kəsin (bu şəhərə gələnlərə) etiraz etməyə haqqı yoxdur.”**

¹Həcc“, 25

Yuxarıda qeyd olunan ayədə buyurulur ki, onlar camaatın Məscidul-Hərəma gəlməsinin qarşısını alır və özlərini oranın mütəvəllisi hesab edirdilər. Halbuki onlar Kəbə üçün ixtiyar sahibi deyillər (onun ixtiyar sahibi yalnız müttəqilərdir). Onların əksəriyyəti bu məsələnin sirrini bilmirlər.

İslamın əvvəllərində Məscidul-Həram hazırda olduğu kimi böyük deyildi. Həqiqətdə Kəbə ilə Məscidul-Həramın arasında on beş metrədən artıq məsafə olmamışdır. Məscidul-Həramın sahəsi 32x32 metr (1024 kv.m) idi. Kəbənin eni dörd metr, uzunluğu isə ondan bir azacıq artıq idi. İslamın əvvəllərində ətrafdakı evləri aldılar və Məscidul-Həramı genişləndirdilər. Xəlifələrin birinin zamanında onu bir daha genişləndirməyi qərara aldılar. Xəlifələr onu genişləndirərkən çalışırdılar ki, camaatın evlərini zorla almasınlar, çünki bəziləri bu işləri qəsb hesab edirdilər. Xəlifə Məscidul-Həramı genişləndirmək istəyirdi, camaatdan bəziləri deyirdi ki, biz evlərimizi satmırıq. Bəzi sünnü alimləri demişlər ki, onların öz evləridir: istəsələr satarlar, istəməsələr satmazlar. Bəziləri isə deyirdilər ki, bu ərazilər Məscidul-Həramındır, onu zorla almaq olar.

Adətən, çətinlik qarşıya çıxanda məsum İmamlara (ə) müraciət edirdilər. İmam Baqir (ə) çox qərribə şəkildə dəlil gətirib sübut edirdi ki, əgər Məscidul-Həramın məsləhəti bunu (genişləndirilməyi) tələb edərsə onda ev sahiblərinin razılığı şərt deyildir. Həzrət buyururdu: Deyin görək, əvvəlcə Kəbə burada idi və camaat Kəbəyə görə buraya gəlmişdilər, yoxsa əvvəlcə camaat bura gəlmişdilər, sonra Kəbə tikilmişdir? Məsələn, bəzi adamlar gəlib xəritə çəkir, müəyyən evlər tikir və sonra deyirdilər ki, bir qədər torpaq sahəsini Məscidə vəqf edək. Onlar əvvəlcə torpaq sahələrini öz ixtiyarlarına keçirib sonra onun bir hissəsini Məscidə vəqf edirdilər. Deməli, Məscid camaata varid olubdur. Bütün dünya məscidləri, hətta Peyğəmbər (s.ə.v.v) məscidi də belə olmuşdur.

Bütün dünyada yalnız bir nöqtə vardır ki, orada əvvəlcə məscid tikilib, sonra isə ətrafındakı ərazilər abadlaşdırılmışdır. O da Məkkə diyarıdır. Çünki Məkkə əkinçiliyə yararlı olmayan bir

yer idi, heç bir maliki də yox idi. İbrahim (ə) ilk dəfə gəlib orada camaatın ibadəti üçün Kəbə evini tikdi və ibadət üçün qərar verdi ki, Qiyamətə qədər gəlib həcc əməllərini yerinə yetirsinlər. Deməli, əvvəlcə İbrahim (ə) gəlib oranı düzəltdi, sonra isə camaat oraya gəldi. Kəbənin və Məscidul-Həramın haqqı toxunulmazdır. Camaat Kəbəyə və Məscidul-Hərama mane olmayana qədər torpaq sahələrini öz ixtiyarına keçirtməkdə azaddırlar. İmam Baqir (ə) bu dəlili gətirdikdə hamını onu qəbul etdi.

Məkkə diyarı xüsusi vəziyyətə malikdir. Quran da məhz həmin məntiq əsasında buyurur ki, onlar (Məscidul-Həramı öz ixtiyarlarına keçirib camaatın oraya gəlişinə mane olanlar) ilahi əzaba layiqdirlər. Çünki Məscidul-Həramın həqiqi mütəvəlliləri aləmdə olan müttəqilərdir. Məscidul-Həram bütün dünyadakı müsəlman və müttəqilərə məxsus olan bir hərəmdir.¹

AZAN

Mötəzidin dövründə qoca bir tacirin ordu başçılarının birində çoxlu miqdarda alacağı var idi, amma onu heç cür ala bilmirdi. Axırda qərara aldı ki, xəlifənin özünü vasitə salsın. Nə qədər saraya gəlirdisə xəlifə ilə görüşə bilmirdi, çünki saray işçiləri onun saraya daxil olmasına yol vermirdilər.

Bədbəxt tacirin əli hər yerdən üzülür və heç bir çıxış yolu görmür. Nəhayət bir nəfər onu "Seşənbə bazarı"nda olan bir dərzinin yanına göndərib deyir ki, bu dərzi sənənin müşkülünü həll edə bilər. Qoca tacir dərzinin yanına gedir. Dərzi də ordu başçısına göstəriş verir ki, bu kişinin borcunu qaytarsın, o da dərhal borcunu qaytarır.

Bu əhvalat qoca taciri çox heyrətləndirdi. İsrarla dərzidən soruşdu: Necə oldu ki, heç kəsə tabe olmayan bu şəxslər sənə dərhal itaət etdilər?

Dərzi dedi: Mənim başıma bir əhvalat gəlib ki, sənənin üçün nəql edirəm. Bir gün küçədən keçirdim, gözəl bir qadında küçədə gəzirdi. Türk zabitlərindən biri məst halda evindən çıxaraq, evin qarşısında dayanmışdı və camaata baxırdı. Gözü o qadına

¹ * "Aşınayi ba Quran", səh.39-42

sataşanda camaatın gözü qarşısında dəlicəsinə onu tutub qucaqladı və öz evinə çəkdi. Yazıq qadının kömək istəmək fəryadı ucaldı. O, deyirdi: “Ay camaat, mənə kömək edin, mən belə işlərin yolçusu deyiləm, abırım, heysiyyətim var. Ərim and içib ki, əgər bir gecə evdən kənara çıxsam mənə tələq verəcək. Evim xarab olar.”

Amma heç kəs qorxusundan irəli çıxmağa cürət etmirdi. Mən irəli çıxıb çox aramlıqla iltimas edərək o zabitdən xahiş etdim ki, qadını buraxsın. Amma o, əlindəki çomaqla başıma vurdu və başım yarıldı. Sonra qadını evinə apardı. Mən gedib bir dəstə adam topladım, birlikdə o zabitin evinə getdik. Qadının azad edilməsini tələb etdik. Birdən onun özü xidmətçi və nöqərlərlə evdən çıxıb bizi döydülər. Biz qaçıb dağılışdıq və mən də öz evimə getdim. Amma bir an belə, o zavallı qadının fikrini başımdan çıxara bilmirdim. Öz-özümə deyirdim ki, əgər bu qadın sübhə qədər bu kişinin yanında qalsa ölənə kimi həyatı puç olacaq və bir daha öz yurd-yuvasına qayıda bilməyəcək. Gecə yarısına qədər oturub fikirləşdim, birdən zəhnimə bir çarə yolu düşdü. Fikirləşdim ki, o, bu gecə sərxoşdur və indi nə vaxt olduğunu bilmir. Əgər bu zaman azan səsinə eşitsə sübh açıldığını fikirləşəcək və qadını buraxacaq. Qadın da sübh açılmamış öz evinə qayıda bilər. Dərhal məscidə gedib minarədən azan deməyə başladım, küçə-xiyabana da baxırdım ki, qadının azad olub-olmamasını görüm. Birdən gördüm ki, süvari və piyadalardan olan izdiham küçələrə töküldü. Hamı soruşur ki, kimdir, bu gecə vaxtı azan deyir? Mən qorxu hissi keçirməyimə baxmayaraq özümü tanıtdırdım və dedim ki, azan deyən mən idim. Dedilər ki, tez aşağı gəl, xəlifənin sənənlə işi var. Məni xəlifənin yanına apardılar, gördüm ki, xəlifə oturub məni gözləyir. Məndən soruşdu ki, nə üçün gecə vaxtı azan deyirsən? Hadisəni əvvəldən axıradək nəql etdim. Həmin yerdə göstəriş verdi ki, o zabiti qadınla birlikdə gətirsinlər. Onları gətirdikdən sonra azacıq araşdırma apardılar və elə o gecə həmin zabitin qətl hökmünü verdi, qadını isə öz ərinin evinə göndərdi və təkid etdi ki, əri onu cəzalandırmasın, onu yaxşı şəkildə saxlasın. Çünki qadının heç bir günahı olmadığı xəlifəyə sübut olundu.

Sonra Mötəzid mənə göstəriş verdi ki, hər vaxt belə zülmərlə qarşılaşsan kəşf etdiyən bu tədbiri icra et. Mən onu həll edəmə. Bu xəbər camaat arasında yayıldı, ondan sonra onlar mənim üzərimdə tam hesab aparırlar. Buna görə də mən borclu olan bu zabitə göstəriş verən kimi dərhal itaət etdi.¹

GÖZƏL SƏSLƏ AZAN

Məclislərin birində gördüm ki, qoca bir kişi salavat şüarı verir, bilmirəm o iflic olmuşdu, yoxsa dili yox idi. Bir kəlmə demək, məsələn salavat çevirmək istəyənin zaman gülünc doğuran, məsxərəli bir şəkildə bədəni də atdanıb-düşürdü. Öz-özümə fikirləşdim ki, "Sübhanəllah! Bundan başqa salamat bir adam tapılmır ki, salavat şüarını versin? Görəsən biz bu barədə ən pis səsi olan bir şəxsi seçməliyikmi?"

Sədi bir hadisəni nəql edərək deyir:

Filan şəhərdə xoşagəlməz səslə azan deyən bir kişi var idi. Elə xoşagəlməz səslə azan dediyi bir vaxt gördü ki, bir yəhudi onun üçün hədiyyə gətirmişdir. Yəhudi dedi: "Bu kiçik hədiyyəni bizdən qəbul edərsinizmi?"

Müəzzin dedi: "Nə üçün?"

Yəhudi dedi: "Çünki mənə böyük bir xidmət etmişiniz."

Müəzzin dedi: "Nə xidmət? Mən ki, sizə bir xidmət etməmişəm?!"

Yəhudi dedi: "Mənim bir qızım var, bir müddətdir ki, islama meyl göstərirdi. Sən azan deməyə başladığından, səndən "Allahu Əkbər"i eşitdiyi üçün artıq islamdan bezarlıq edir. İndi bu hədiyyəni mənə etdiyən xidmət müqabilində gətirmişəm. Çünki mənim qızımın müsəlman olmasına qoymamısan."

Bu özü də bir mühüm məsələdir.²

İslam fiqhində qeyd olunur ki, müstəhəbdir ki, azan deyən gözəl səsli olsun. Çünki insanın təbiəti elədir ki, azanı gözəl səsli olan adamdan eşidərkən onun cümlələri şəxsin qəlbinə tam başqa cür təsir qoyur. Quran oxumaq, təbliğ etmək və s. bunların hamısı

¹ "Zöhrül-islam", 1-ci cild, səh.32-33. * "Dastani rastan", 123-cü dastan

² * "Həmaseyi Hüseyini", 1-ci cild, səh.221

eyni qaydadadır ki, gözəl avazla deyilərsə dinləyicilərə çox tez təsir göstərir.¹

DƏSTƏMAZ

Dəstəmaz alarkən çox da tələsməməliyik. Biz “Əli şüasiyik” - deyə iddia edirik. Əli şüasi olmaq təkcə adda olmamalıdır. Bizə Əliyyibin Əbi Talib (ə)-in necə dəstəmaz almasını belə şərh etmişlər: Əllərini suya apardığı zaman (əlləri suya vuran zaman müstəhəb olan dua məqamıdır) belə deyirmiş: **“Bismillahi və billah. Allahumməcəlni minəttəvvabinə vəcəlni minəlmütətəhhirin. Sənin adın və Sənin köməkliyindən. Pərvərdigara! Məni tövbə edənlərdən, pak-pakizələrdən qərar ver!”**

Tövbə, yəni insanın özünü hər növ aludəliklərdən paklaması. Su paklıq rəmzi olduğuna görə Əli (ə) suya tərəf gedəndə tövbə etmək fikrinə düşür. Əllərini su ilə təmizlədiyi zaman öz ruhunu da paklamaq fikrinə düşür. Bizə deyir: Bu su ilə – Allahın paklıq vasitəsi olaraq yaratdığı bu maddə ilə qarşılaşanda, bunun ardınca gedəndə, gözün ona sataşanda, əlini onunla yuduğun və pakladığın zaman başa düş ki, başqa bir pakizəlik də vardır, ruhunun pakizəliyi olan başqa bir su da vardır ki, o da tövbə suyudur. Ravi deyir ki, Əli (ə) əllərini yuyanda, üzünə su tökəndə belə dedi: **“Pərvərdigara, üzlərin qaraldığı gün mənim üzümü ağ et və üzlərin ağardığı gün mənim üzümü qaraltma!”**

Üzünü yuyan zaman zahirdə də nurani olur, çox yaxşı! Üzünü su ilə yuduğun zaman parıldayır, lakin Əli (ə) bununla qənaətlənmir. İslam da bununla qənaətlənmir. Bu, çox yaxşıdır, belə də olmalıdır, amma bununla yanaşı başqa bir paklığa, nuraniyyətə, üzün ağılığına da diqqət yetirmək lazımdır: Əli (ə) dedi: **“Pərvərdigara! Üzlərin qaraldığı zamanda (yəni qiyamət günündə) mənim üzümü ağart! Pərvərdigara, üzlərin ağardığı gündə mənim üzümü qara etmə, mənim üzümü ağ et! İnsanların bəzilərinin üzünü qara və bəzilərinin üzünü ağ olduqları zaman məni üzünü qara etmə”**.

Sonra sağ əlinə su tökdükdə dedi: **“Pərvərdigara! Qiyamətdə**

¹ * “Heakyəta və hidayəta”, səh.178

mənim əməl dəftərimi sağ əlimə ver! (çünki xoşbəxtliyə çatanların və nicat tapanların əməl dəftəri sağ əlinə verilir.) Pərvərdigara! Orada məndən yüngül hesab çək." Bununla da axirət hesabının fikrinə düşür. Daha sonra sol əlinə su tökərək dedi: "Pərvərdigara! Mənim əməl dəftərimi sol əlimə vermə və kürəyimin arxasından da vermə. (Bir qurup insanların əməl dəftərləri onların qabaq tərəfdən deyil, arxasından verilir ki, bunun da bir səbəbi vardır.) Pərvərdigara! Əllərimi boynumdan asılı vəziyyətə salma! Pərvərdigara! Cəhənnəm atəşinin qətlərindən Sənə pənah aparıram!"

O şəxs deyir: Başına məsh çəkdikdən sonra dedi: "Pərvərdigara! Məni Öz rəhmət və bərəkətinə qərq et!" Ayağına məsh çəkəndə dedi: "Pərvərdigara! Mənim bu iki qədəmimi Sirat körpüsündə sabit et və qədəmlər titrəyən gündə onu titrətmə! Pərvərdigara! Mənim əməl və səyimi, aydın hərəkətimi Sənin razı olduğun işlərdə qərar ver!"

İnsanın Allah dərgahında bu qədər diqqət, istək və xahişi ilə olan bir dəstəmaz bir cür qəbul olur, bizim aldığımız dəstəmazlar isə tam başqa cür.¹

DƏSTƏMAZ TƏLİMİ

Qoca bir kişi dəstəmaz alırdı, lakin onun düzgün alınma qaydasını bilmirdi. İmam Həsən (ə) və imam Hüseyin (ə) o dövrdə uşaq idilər. O qoca kişinin səhv dəstəmaz aldığını gördülər. Heç bir tərəddüdə yer yox idi: bilməyən adama yol göstərmək, məsələni öyrətmək vacib idi. Düzgün dəstəmazı o kişiyyə öyrətməli idilər. Amma əgər ona dəstəmazı düz almamasını birbaşa desəydilər onun ruhiyyəsi inciməyindən əlavə, əbədi olaraq dəstəmaz barəsində acı xatirəyə malik olacadır. Digər tərəfdən, onun bu xəbərdarlığı özü üçün bir növ təhqir hesab etməməsi, inadkarlığa düşməməsi və bu sözü heç vaxt qəbul etməməsini kim bilirdi?! Bu iki uşaq fikirləşdilər ki, dolayısı bir yol ilə bu məsələni ona başa salsınlar. Əvvəlcə bir-birilə

¹ * "Qoftarhayi-mənəvi", səh.66-68

mübahisəyə başladılar, qoca da onların səsini eşidirdi. Onlardan biri deyirdi: “Mənim dəstəməzəm sənə dəstəməzindən daha kamildir!” Digəri isə deyirdi: “Mənim dəstəməzəm sənə dəstəməzindən daha kamildir!” Sonra razılaşırdılar ki, qoca kişinin hüzuruna gəlib hər ikisi dəstəməz alsın, qoca da hökm etsin. Belə də etdilər və hər ikisi qocanın gözü önündə düzgün və kamil bir dəstəməz aldılar. Bu zaman kişi düzgün dəstəməzin necə alınmasını, həmçinin bu iki uşağın əsl məqsədi çatdırmaqda fərsətlərini anladı, onların ayıqlığından və riyasız məhəbbətindən çox təsirləndi. Sonra dedi: “Sizin dəstəməziniz səhih və kamildir. Mən nədən qoca indiyə qədər düzgün dəstəməz almağı bilmirdim. Öz cəddinizin ümmətinə olan məhəbbətə görə məni anlatdınız, sizə təşəkkür edirəm.”¹

NİYYƏT

Niyyət – son dərəcə diqqət yetiriləsi və islami fiqhın danılmaz məsələlərindəndir, ibadətin ruhu da ümumiyyətlə niyyətdən ibarətdir.

Peyğəmbəri Əkrəm (s.ə.v.v) buyurur: “**La əmələ illa biniyyətin.**” (Əməl yalnız niyyətlədir)², yaxud “**Li kullimriin ma nəva**” (Hər kəs üçün yalnız niyyət və qəsd etdiyidir.)³

Niyyətsiz yerinə yetirilən əməlin heç bir faydası yoxdur. Amma niyyət, qəsd, tam ağıllıq, düzgün seçmə və hədəfə olan diqqət əsasında yerinə yetirilən əməl çox dəyərlidir.

İnsanın yerinə yetirdiyi əməllər iki cürdür: Bəzən insan müəyyən bir işi eynilə maşın kimi yerinə yetirir, sanki bir insan deyil, işləyən bir maşındır (bizim qıldığımız əksər namazlar kimi). Bəzi vaxtlarda isə hər hansı bir işi tam ağıllıq və diqqət üzündən yerinə yetirir. İnsan hər bir işi diqqət, ağıllıq üzündən yerinə yetirsə, ondakı hədəf və məqsədini nəzərə alır, öz işinə diqqət yetirir. Mərhum Ayətullah Burucerdə “niyyət” bölməsində insanın sadəcə olaraq öz nəfsində dainin (onu məqsədə doğru hərəkət etdirən şeyin) olmasını kafi hesab

¹ * “Biharul Ənvar”, 10-cu cild, səh.89

² “Üsuli Kafi”, 1-ci cild, səh.70

³ “Səhihi Buxari”, 1-ci cild, səh.2

etmir. Biz əvvəllər onun “niyyət” bölməsində belə şeyləri nə üçün irəli çəkməsindən təəccüblənirdik. Çünki alimlərin əksəriyyəti “niyyət” bölməsində məqsədin aydın olduğunu kifayət bilirlər. Yəni, insan bir işi ruhi bir məqsəd, qürbət qəsdı ilə yerinə yetirsə kifayətdir. Belə ki, ondan “nə edirsən?” - deyə soruşduqda, “Allahın əmrinə itaət etmək üçün namaz qılıram” - deyə cavab versin. Əgər bu miqdardan artıq qəflət olunsa heç bir alim onu kafi hesab etmir. Məsələn, insan namaz qılan zamanda ondan “nə edirsən?” deyə soruşulduqda bir az fikirləşdikdən sonra cavab verərsə namazı batildir. Yəni, əgər qəflətin həddi və maşın kimi niyyətsiz işləmək ondan nə etdiyini soruşduqda bir az fikirləşdikdən sonra cavab verəcəyi həddə catsa bütün alimlərin nəzərinə əsasən namazı batil olur.

Lakin mərhum Burucerdi başqa bir söz demək istəmişdir, yəni insanın ümumiyyətlə bir əməlin əvvəlindən etibarən onun qürbət qəsdı olacağına dai (səbəb) olacaq miqdar diqqətinin olması, belə ki, qəfləti olmayacaq qədər də kifayət deyildir, əksinə bunları qəlbindən də keçirməlidir, sanki öz-özü ilə danışır və deyir ki, “dörd rəkət əda (qəza deyil, əda qəsdı ilə) zöhr namazı qılıram, qürbətən iləllah.” Bundan sonra “Allahu Əkbər” deməlidir. Əlbəttə, əngizə və məqsəd baxımından bunun təsiri yoxdur, bunlar öz yerində, lakin bu şəkllə düşdükdə iş agahsızlıq üzündən daha çox agahlıq sviyyəsinə gəlir, yəni insan öz işini daha agah surətdə yerinə yetirir.

NİYYƏTİN ƏHƏMİYYƏTİ

Niyyət o qədər mühüm əhəmiyyət kəsb edir ki, əgər həm əməlin özünü, həm də onunla yanaşı niyyətin əndazəsini ölçsələr niyyət yönü əməlin özündən üstünlük təşkil edir. Bu da Peyğəmbər (s.ə.v.v)-dən nəql olunan aşağıdakı hədisin məfhumudur: “**Niyyətul-mumini xəyrun min əməlih**”. Yəni *möminin niyyəti onun əməlindən daha üstündür.*¹

Bu nə deməkdir? Görəsən əməlsiz olan niyyət, niyyətsiz olan əməldən üstündürmü? Niyyətsiz əməlin dəyəri yoxdur, əməlsiz

¹ “Kafi”, 2-ci cild, səh.84

niyyət də eyni qayda ilə. Onda görəsən bu hədis nə mənə verir? Məqsəd möminin niyyətinin onun niyyətlə yanaşı olan əməlindən yaxşı olmasındır? Aydın ki, bu da düzgün deyildir. Əməlsiz olan niyyət, niyyətlə yanaşı olan əməldən yaxşı ola bilməz. Bəs məqsəd nədir? Bu barədə çox sözlər deyilmişdir. Lakin cavab tamamilə ayaqdır. Məqsəd budur ki, insan niyyətlə yanaşı olan əməli ilə iki iş görür: Birincisi... (cümlənin bu hissəsi lent yazısına düşməyib). Biz "ruh bədəndən şərəflidir" - dedikdə soruşula bilər ki, ruh, ruhsuz olan bədəndən üstündür, (çünki ruhsuz bədən bir leşdən ibarətdir), yoxsa ruhla olan bədəndən üstündür? Ruh təklikdə ruhu olan bədəndən üstün ola bilməz, çünki ruhu olan bədən bir şeyin artıq olması ilə həmən ruha malikdir. Cavab bundan ibarətdir ki, məqsəd budur ki, ruh və bədəndən tərkib tapmış bu varlığın bir cüzü o biri cüzündən şərəfli və üstündür.

Bu, islamın niyyət məsələsinə son dərəcə əhəmiyyət verməsini göstərir və buyurur ki, insanın əməli niyyətlə yanaşı olmalı, nə etdiyini bilməlidir və bu da etdiyi əmələ diqqət yetirməsi, hər hansı bir əməli kor-təbii surətdə yerinə yetirməməsi üçündür.¹

Həzrət Əli (ə) Siffeyn müharibəsindən qayıdarkən bir nəfər onun hüzuruna gəlib dedi: – Ya Əmirəl-möminin! Mən çox istərdim ki, qardaşım da Siffeyn müharibəsində sizin hüzurunuzda olub bu feyzə nail olaydı.

Həzrət (ə) nə cavab verdi? Buyurdu: – De görüm, onun niyyəti nə idi? Ürəyindən nələr keçirdi? Qərarı nədən ibarət idi? Sənin qardaşının üzürlü səbəbi olduğuna görə gələ bilmədi, yoxsa üzürsüz səbəbə görə gəlmədi? Əgər üzrü olmadan gəlməyibsə, gəlməməsi daha yaxşı olardı. Əgər üzürlü səbəb olduğuna görə gəlməyibsə, bu halda qəlbi və meyli bizimlə olubsa, bizimlə olmağı qərar alıbsa, deməli bizimlədir.

Dedi: – Bəli, ya Əmirəl-möminin, belə idi.

Həzrət (ə) buyurdu: – Bizimlə birlikdə olan tək cə sənin qardaşın deyildir, Qiyamətə qədər hələ anaların bətnində, ataların sülbündə olan şəxslər də bizimlədir. Əgər doğrudan da arzu və

¹ * "Təlim və tərbiyə dər İslam", səh.193-197

niyyətləri Əlini görüb onun hüzurunda onun düşmənləri ilə döyüşmək olubsa, biz onların hamısını Siffeyn müharibəsinin səhabələrindən hesab edirik.¹

NİYYƏTİN RÜKNLƏRİ

İslam niyyətsiz şəkildə yerinə yetirilən heç bir ibadəti qəbul etmir. İslam nəzərindən niyyətin iki rüknü (dayağı, sütunu) vardır. Onlardan biri budur ki, əməl tam agahlıq və diqqət üzündən yerinə yetirilməli, əsla adət üzündən olmamalıdır. Adət budur ki, insan özü diqqət yetirmədən sanki bədəni həmin əməli yerinə yetirir. İnsanın diqqəti olmadan ondan baş verən çoxlu misallar, məsələn yol getməyi misal göstərmək olar. İnsan yol gedərkən, yol getməsinə ümumiyyətlə diqqət yetirmir və bu işi diqqətsizlik üzündəndir. (Deməli, niyyətin ilk rüknü bundan ibarətdir ki,) insan zehni təmərkləşdirməli, onun əməli diqqətsizlik üzündən və kor-təbii şəkildə deyil, tam agahlıqla baş verməlidir. Niyyətin davam etməsinin şərt olmasının da səbəbi məhz budur. Namazın əvvəlində əmələ diqqət yetirmək də kifayət deyildir. Yəni əgər insan namaz əsnasında öz əməlindən ayıldılmalı, xatırladılmalı dərəcədə qafil olarsa namazı batildir.

Niyyətin ikinci rüknü ixlasdır, bu da insanın bu əməli nə məqsədlə görməsidir. (Buna əsasən niyyətin iki rüknü aşağıdakılardır) :

1. Nə iş görürsən;
2. İş hansı məqsədlə görürsən.

“Nə edirəm” niyyətin əslidir ki, hökmən Allah dərgahına yaxınlaşmaq, Onun razılığını əldə etmək üçün olmalıdır.

QÜRBƏT QƏSDİ (NİYYƏTİ)

Təkcə islamda deyil, bütün asimani dinlərdə belə, icra olunmalı dini göstərişlərin ruhu və məğzi qürbət qəsidir. O əməllərdən əldə edilməli son nəticə isə Allahın Müqəddəs Zatına, dərgahına yaxınlaşmaqdır.

Bizim öz gündəlik həyatımızda işlətdiyimiz ictimai və etibari (şərti) məfhumlar əksər hallarda bizim xəttə düşməyimizə,

¹ * “Qoftarhayi-mənəvi”, səh.236-237

səhvə yol verməyimizə səbəb olur. Bu da öz növbəsində islami məarifdə gələn sözlərin öz həqiqi mənalarından çıxarılaq etibari və şərti mənalar kəsb etməsinə səbəb olur.

Biz “qürb” və “Allah dərgahına yaxınlıq” kəlməsini ictimai məfhumlardan xaricdə işlətdiyimizə görə onun həqiqi məfhumunu iradə edirik (nəzərdə tuturuq). Məsələn deyirik ki, “bu dağın **yaxınlığında** bir çeşmə vardır”, yaxud “özümü bu dağın **yaxınlığına** çatdırdım”. Burada bizim məqsədimiz həqiqi **yaxınlıqdır**, yəni doğrudan da özümüzün dağa nisbətən yaxınlıq və uzaqlığını nəzərə alırıq. “Qürb” (yaxınlıq) kəlməsini işlədərkən məqsədimiz budur ki, şərti deyil, həqiqi bir iş olan fasilə azalmışdır. Amma biz “filan kəs filan vəzifəli şəxsin, ictimai məsul işçinin yanında yaxınlıq tapmışdır”, yaxud “filan şəxs özünün filan xidməti ilə onun yanında yaxınlıq hasil etmişdir” deyəndə burada məqsədimiz nədir? Görəsən, məqsədimiz onların arasındakı fasilənin azalmasıdır? Məsələn, əvvəllər bir-birindən 500 metrlik məsafədə idilərsə, indi 100 metrlik məsafədədirlər? Əlbəttə, xeyr. Əks halda, hər kəsin otağında olan xidmətçi ona başqalarından daha yaxın olardı. Deməli, bu kimi ifadələrdə məqsəd budur ki, bir kəs öz xidmətlərinin nəticəsində xidmət etdiyi şəxsin ruhiyyəsinə təsir etmiş, əvvəllər ondan razı olmadığı halda onu özündən razı salmış, yaxud (əvvəllər razı olduğu təqdirdə indi) onu özündən daha çox razı salmışdır. Bu xidmətlərin nəticəsində xidmət etdiyi şəxs ona daha çox diqqət yetirəcəkdir. Deməli, qürb (yaxınlıq) kəlməsinin burada işlədilməsi həqiqi deyil, məcazi mənada və həqiqətdə bu şəxsin xarici vücudu o şəxsin xarici vücuduna nisbətən yaxınlıqda qərar tutmamışdır, əksinə xidmət edən şəxsin tərəfindən xidmət edilən şəxslə xüsusi ruhi və mənəvi bir rabitə bərqərar olunmuşdur. Bu ruhi rabitədən əldə olunan əsərlər məcazi və təşbih olaraq qürb təbiri ilə gətirilir.

Görəsən, Allahın Müqəddəs Zatına qürb necə, məcazi qürbdür, yoxsa həqiqi? Görəsən doğrudan da bəndələr ibadət, itaət, seyr-süluk və iklas vasitəsilə Allaha tərəf yuxarı qaldırırlar və Ona yaxınladırlar? Onların arasındakı fasilə azalır mı ki, nəticədə fasilə

aradan getdiyi zaman “liqau Rəbbi” (Rəbbimlə görüş) təbiri hasil olunur? Yoxsa bu təbirlərin hamısı məcazi ifadələrdir? Allaha yaxın olmağın mənası nədir?! Allahda yaxınlıq və uzaqlığın heç bir mənası yoxdur. Allaha yaxın olmağın mənası eynilə ictimai bir məqam sahibinə yaxın olmaq kimidir, yəni Allah Öz bəndəsindən razılıq hasil edir və nəticədə lütf və mərhəmətini ona əvəz verir və ya daha da artırır.

Əlbəttə, burada belə bir sual da qarşıya çıxır ki, Allahın razılığı nə deməkdir? Allah hadisələrin hülul etdiyi bir yer deyildir ki, bir kəsdən razı olmasın, sonradan razı olsun, yaxud əvvəlcə razı olub, sonra razı olmasın. Labüd olaraq belə cavab verilir ki, razılıq, yaxud narazılıq təbirləri də məcazi ifadələrdir. Məqsəd də Allah taalanın başqa şeylərdə yox, məhz itaət və bəndəçilik halətində bəndəyə şamil olan rəhmət və mərhəmət nişanələridir.

O rəhmət, mərhəmət və inayətlər nədir? Burada məntiqlər bir-birindən fərqlənir: bəziləri rəhmət və inayətləri həm maddi, həm də mənəvi rəhmətlərə şamil olan daha ümumi mənaya götürürlər. Mənəvi rəhmət dedikdə ilahi mərifət və ondan hasil olan ləzzət, maddi rəhmət dedikdə isə bağ, behişt, hurul-eyn, qəsrlər və s. kimi nemətlər nəzərdə tutulur. Bəziləri isə hətta mənəvi rəhməti etiraf etməkdən belə imtina edir və insanların Allah yanında olan məqamlarını və onlara edilən bütün inayətləri bağ, cismani behişt, hurul-eyn, qəsr, cənnət nemətlərində məhdud edirlər. Sonuncu dəstənin sözlərinin xülasəsi bundan ibarətdir ki, əksər övliyaların Allah dərgahına yaxınlaşmasının mənası başqa şəxslərə nisbətən onların daha çox hurul-eyn, qəsr, cənnət meyvələri, bağ-bostana sahib olmalarıdır. Allah dərgahına qürbü (mənəvi yaxınlığı) inkar edənlərin sözünün nəticəsi budur ki, itaət və ibadət nəticəsində nə Allahın Öz bəndəsinə olan nisbəti fərqlənir (necə ki, həqiqi qürb tərəfdarları da bu məsələni iddia edirlər), nə də bəndənin Allahla olan nisbəti. Həqiqi yaxınlıq və uzaqlıq nəzərindən bəşəriyyətin ilkin şəxsiyyəti sayılan həzrət Rəsuli Əkrəm (s.ə.v.v) onların Firon və Əbu Cəhl kimi ən bədbəxt olanları ilə bərabərdir.

Həqiqət bundan ibarətdir ki, bu kimi yanlış fikir Allah və insan

barəsində, xüsusilə insan barəsində irəli sürülən bir növ maddi təfəkkürdən qaynaqlanmışdır. İnsanın və insan ruhunun sırf şəkildə sudan və palçıqdan ibarət olduğunu iddia edərək **“və iza səvvəytuhu və nəfəxtu fihi min ruhi”** (Hicr–29) ayəsindəki prinsipi etiraf etməyənlərin, hətta bu təbiri də məcazi mənaya yozanların Allah-taalanın dərgahına həqiqi qürbü inkar etməkdən başqa çarələri yoxdur.

Amma bizim insanı son dərəcə həqir bir varlıq hesab edərək onu torpağa mənsub olduğunu fərz etməyimizin, nəticədə hər bir şeyi təvil etməyə və yozmağa məcbur olmağımızın nə lüzumu vardır? Allah-taala mütləq və qeyri-məhdud kamaldır, digər tərəfdən də vücudun həqiqəti kamalla bərabərdir. Hər bir həqiqi kamal, o cümlədən elm, qüdrət, həyat, iradə, rəhmət, xeyriyyə və s. əsl həqiqətdən ibarət olan vücud həqiqətinə qaytarılır.

Varlıqlar yaradılışın əslində ən kamil vücuddan, yəni ən güclü və şiddətli vücuddan nə qədər bəhrələnibsə sırf kamal və sırf vücuddan ibarət olan İlahi Zata da bir o qədər yaxındırlar. Təbiidir ki, mələklər Allaha, cansızlardan və bitkilərdən daha yaxındır, buna görə də bəzi mələklər bəzilərindən daha müqərrəbdirlər, bəziləri digərlərinə hakimdir, bəziləri isə itaət olunandır. Əlbəttə, yaxınlıq və uzaqlıq mərtəbələri arasında olan təfavüt xilqətin əsli ilə, başqa istilahlə desək qövsü-nüzulla əlaqədardır.

Varlıqlar, xüsusilə insan **“inna lillahi və inna iləyhi raciun”**¹ ayəsinin hökmünə əsasən Allaha tərəf qaytarılmaqdadır. İnsan öz vücudi mərtəbəsinin hökmünə əsasən bu qaydışı Allaha itaət, ixtiyari əməl, öz vəzifələrini ixtiyar və seçki əsasında icra etməlidir. İnsan Allaha itaət yolunu qət etməklə həqiqətdə Allah dərgahında olan yaxınlıq dərəcə və mərtəbələrini həqiqi mənada qət edir, yəni heyvani mərhələdən başlayaraq mələkdən yüksək olan bir mərhələyə qədər ötüb keçir. Bu yüksəliş heç də təşrifati və idari, şərti və etibari bir əməl deyildir, hər hansı bir yerdə sadəcə üzv olmaqdan nazirlik məqamına qədər, yaxud bir partiyanın sadə üzvlük məqamından o partiyanın rəhbərliyinə

¹ “Bəqərə” surəsi, ayə:156

qədər yüksəlmə deyil, əksinə vücud nərdivanında yüksəlişdir, vücudun şiddət, qüvvət və kamal tapmasıdır ki, bu da elm, qüdrət, məşiyətdə təkamülə yetib nüfuz və təsərrüf dairəsinin artmasından ibarətdir. Allaha yaxınlaşmaq, yəni varlığın mərhələ və mərtəbələrini həqiqi mənada qət etmək, varlıq aləminin sonsuz ocağına yaxınlaşmaqdır.

Buna əsasən, insanın Allaha itaət və bəndəçilik yolunu qət edərək mələikə məqamına çatmaması, yaxud mələkdən yüksən olmaması və yaxud heç olmasa varlıq kamalından mələk qədər bəhrələnməməsi qeyri-mümkündür. Quran insan məqamını təsbit etmək üçün buyurur: **“Biz mələklərə əmr etdik ki, Adəmə səcdə etsinlər. Mələklərin hamısı istisnasız olaraq səcdə etdilər, yalnız İblis bu işə hazır olmadı.”**

Doğrudan da demək lazımdır ki, insanın yüksək məqamını inkar edən hər kəs olsa, İblisdir.¹

QÜRBÜ-İLAHİ (İLAHİ DƏRGAHA YAXINLIQ)

İnsan özünün heyvani və zahiri həyatının batinində mənəvi bir həyata da malikdir. İstedadı bütün insan fərdlərində mövcud olan insanın mənəvi həyatı inkişaf və kamal baxımından onun əməl və hədəflərindən qaynaqlanır. İnsanın səadətə və ya kamala çatmasını, yaxud onun tənəzzülə uğrayıb bədbəxt olmasını onun mənəvi həyatı təyin edir ki, bu da onun əməl, niyyət və hədəflərinə bağlıdır, eləcə də öz əməl “miniyi” ilə hansı məqsəd və hədəfə doğru getməsindən asılıdır.

Biz islami göstərişlərə yalnız fərdi və ictimai dünyəvi həyat baxımından diqqət yetiririk. Şəkk yoxdur ki, islami göstərişlər bütün sahələrdə həyatın fəlsəfini bəyan edir. İslam heç vaxt həyat məsələlərinə həqarətlə yanaşmır, onları əhəmiyyətsiz saymır. İslam nəzərindən, bu dünyada həyatdan ayrı olan bir mənəviyyat mövcud deyildir. Ruh bədəndən ayrıldıqdan sonra artıq bu dünyaya aid olmadığı, müqəddəratı da başqa bir dünyada təyin olduğu kimi, həyatdan ayrı olan mənəviyyat da bu dünyaya aid deyil və ümumiyyətlə, bu dünyada həyatsız olan

¹ * “Məcmueyi asar”, 3-cü cild, səh.290-293

mənəviyyatdan danışmaq mənasızdır.

Amma belə təsəvvür olunmamalıdır ki, islami göstərişlərin fəlsəfəsi təkcə həyatı və məişət məsələlərdə xülasədir. Xeyr, bununla eyni zamanda həmin göstərişləri icra etmək, bəndəçilik yolunu qət etmək, bəndəni Allah dərgahına çatdıran “sirati müstəqim”i keçmək və vücudun kamala yetirilməsi üçün müəyyən vasitələr də bəyan edilmişdir. İnsanın kamala doğru olan batini bir seyri vardır ki, o, cism, maddə, fərdi və ictimai həyatının hüdudlarından kənardadır və bir sıra mənəvi məqamlardan qaynaqlanır. İnsan özünün sırf bəndəçiliyi və ixlası ilə əməli olaraq onda seyr edir. Bəzi hallarda elə bu dünyada, bəzi hallarda isə başqa bir aləmdə, hicablar aradan qaldırıldığı zaman qət etdiyi bütün məqamları və nəticədə vilayəti müşahidə edir.¹

Məqsədimiz budur ki, dini göstərişlərin batin və zahirini, məqsəd və hədəflərini həyat və məişətə aid olan əsələrdə məhdudlaşdırmaq, bu əməllərin düzgün şəkildə yerinə yetirilməsinin birbaşa nəticəsi olan qürb-ilahini etibarı və məcazi bir iş hesab etmək, məsələn, onun insanın həqiqi və mənəvi həyatındakı təsirini nəzərə almadan, onu həqiqətən vücud nərdivanında yüksəlmə olmadan nəzərə çatdırmaq və nəticədə dünyada pul və sərvət sahiblərinə yaxınlaşmaq kimi cilvələndirmək böyük bir səhvdir. Qürb mərtəbələrini həqiqi mənada qət edərək onun ən yüksək dərəcələrinə çatanlar, yəni doğrudan da varlıq ocağına yaxınlaşanlar təbiidir ki, onun məziyyətlərindən də bəhrələnmişlər. Məhz onların bütün insani aləmə əhatələri vardır, başqalarının batinlərini və ruhlarını öz ixtiyarlarına keçirirlər, başqalarının əməllərinə də şahiddirlər. Əsas etibarı ilə özünə müqəddər olunmuş kamal yolunda qədəm götürən, öz kamal mərhələlərindən hər birini qət edən hər bir varlıq Haqqa qürb yolunu ötür.

İnsan da aləm varlıqlarından biridir və onun kamal yolu yalnız bu gün istiləhdə mədəniləşmə (sivilizasiya) adlandırılan şeylərin, yəni bu dünyadakı həyat və məişətinin daha yaxşılaşdırılmasında, rifah və firavanlığında təsirli olan bir sıra

¹ * “Məcmueyi asar”, 3-cü cild, səh.293

elm və fənlərin (daha yaxşı ictimai yaşayışı tələb edən mərasim, adət və ənənələrin) öyrənilməsi yolunda inkişaf etməkdən ibarət deyidir. Əgər insanı yalnız bu səviyyədə nəzərə alsaq mətləb elə bundan ibarət olar, lakin insanın başqa bir yönü də var ki, nəfsini aludəliklərdən, xəbisliklərdən, rəzil sifətlərdən paklandırması və son hədəf olan Allah-taalanın zatına tanış olmaqla hasil olur.¹

ALLAHA YAXINLIQ DƏRƏCƏLƏRİ

“Lil-kafirinə ləysə ləhu dafi, minəllahi zil-məaric”

Burada Allah barəsində söz olduqca çoxdur, çox mənalı bir kəlmə gətirilmişdir: **“Minəllahi zil-məaric”**. (Yəni, qürb dərəcələri və pillələrinə sahib olan Allah tərəfindən) **“Mərac”** kəlməsi **“uruc”** kökündən alınmışdır və üruc etmə, yüksəlmə məhəlli mənasındadır. Onun özünün yüksəkliklərə getmək üçün müəyyən məqamları, pillələr və dərəcələri vardır ki, bu mənə Quranda çox işlədilmişdir. Üç ayə:

(“Ğafir” surəsi, ayə:15; “Mücadilə” surəsi, ayə:11; “Ali-İmran” surəsi, ayə:163)

Diqqət yetirin, biz bu kəlmələri çox dilə gətiririk, yaxud qəlbimizdə niyyət edirik. Məsələn, deyirik ki, **“bu namazı, qürbətən iləllah, yəni Allaha yaxınlaşmaq üçün qılıram.”** Camaat arasında işlənən, yaxud insanların şərti olaraq seçdiyi məfhum və mənaların səhvən Allah barəsində də işlənməsi mümkündür və belə olan halda bu mənaların Allah barəsində də düz olması təsəvvür olunur. Halbuki, Allah barəsində şərti deyil, həqiqətdir. Biz **“filan şəxs filan vəzifəli adama çox yaxındır”** - deyəndə görəsən məqsədimiz onun məkanda olan yaxınlığıdır, yəni məkan cəhətindən ona hamıdan artıq yaxındır?! Belə olan surətdə onun xidmətçisi məqam cəhətindən hamıdan yaxın olacaqdır.

Mümkündür elə bir adam olsun ki, məkan cəhətindən ondan fərsənglər uzaqda olsun, eyni halda müqərrəb olsun. Burada müqərrəb dedikdə məqsəd budur ki, daha çox inayətə layiq

¹ * “Məcmueyi asar”, 3-cü cild, səh. 296

görülür və ona daha çox lütf və mərhəməti vardır. Bəziləri belə təsəvvür edirlər ki, Allaha yaxınlıq və təqərrübün mənası bu qəbildəndir. Məsələn, “Peyğəmbəri Əkrəm (s.ə.v.v) sair insanlardan daha müqərrəbdir” sözünü belə mənə edirlər ki, Allah ona daha çox inayət göstərir. Onlar belə fikirləşirlər ki, Allaha yaxınlıq və uzaqlıq elə həmin mənəyadır. Təkcə insanları deyil, mələkləri də bu cür hesab edir və deyirlər ki, mələklərin heç biri digərindən daha yaxın deyildir və sırf şəkildə lütf və inayət məsələsi nəzərdə tutulur. Halbuki, mənə aləmində doğrudan da qürbi mərtəbə və dərəcələr vardır, mələkut və qeyb aləmi doğrudan da müxtəlif mərtəbə və dərəcələrə malikdir və sırf şəkildə inayət və lütfün az və ya çox olması deyildir. Yəni həqiqətdə insan ibadət nəticəsində Allaha doğru yüksəlir və yaxınlaşır. Ümumiyyətlə, yaxınlaşmaq bir həqiqətdir, insan Ona nə dərəcədə yaxınlaşsa onun vücudu bir o qədər həqqani olacaq, onun vücudu hansı dərəcədə həqqani olsa vəziyyəti, şəkli, mənəviyyəti və bütün şeyləri bir o qədər çox dəyişiləcəkdir. Hətta bizim öz əməllərimiz barəsində də buyurulur: **“İlāhi yəsudul-kəlimut-təyyubu vəl-əməlus-salehu yərfəuhu.”** Yəni, pak söz (məqsəd pak əqidədir) Ona (Allaha) doğru yuxarı qalxır və saleh əməl (pak etiqad) onu yuxarı qaldırır (yaxud təyyib kəlmədir ki, salehi əməli yuxarı aparır). Deməli, saleh əməl yuxarı qalxır. Qeyb aləmində müəyyən həqiqətlər, reallıqlar vardır ki, hiss olunan gerçəkliklərdən tamamilə fərqlənir. Quran **“əla illiyyin”** – dedikdə üstünlüklərin ən yüksəyi, **“əsfələs-safilin”** dedikdə isə alçaqlıqların ən alçaqlığı deyə təbir edir ki, bu da məhz həmin həqiqətlərə işarədir.

Sonra buyurulur: **“Minəllahi zil-məaric”**, Allahın yanında məqam və dərəcələr var, hər bir şey də, yəni mələklərin, heyvanların, insanlar, sair varlıqlar, bir sözlə, hər şey xüsusi bir məqamda qərar tutmuşdur. Həm sünnü, həm də şiələr tərəfindən qəbul olunan, danılmaz və məşhur bir hədis vardır ki, mötəbər kitablarda, o cümlədən, bizim ən mötəbər kitablarımızdan olan **“Üsuli-Kafi”**də zikr edilmişdir. Hədis olduqca dolğun mənalıdır və bir dünya mənəni çatdırır. İmam (ə) buyurur: Allah-taala (Hədisi-Qüdsidə) buyurur:

“Allahın bəndəsi daim nafilələr vasitəsi ilə Ona doğru yaxınlaşır: **“La yəzalul-əbdu yətəqərrəbu iləyhi bin-nəvafil”**. Burada “bil-fəraiz” deyil, “bin-nəvafil”dir, yəni “vacib əməllərlə deyil, nafilələrlə Mənim dərgahıma yaxınlaşır” deyə buyurulur. Mənim bəndəm daim olaraq nafilələr vasitəsi ilə Mənə yaxınlaşır, hətta elə bir mərhələyə çatır ki, Mənim məhəbbətimə nail olur (yəni Mənim məhəbbətim ona şamil olur). Əlbəttə, məqsəd sair bəndələrin Allahın məhəbbətinə nail olmaması deyil. Allahın bir “rəhmanıyyət rəhməti” vardır ki, bütün insanlara aid olur. Bir də “rəhimıyyə rəhməti” vardır ki, yalnız xüsusi bəndələrə şamil olur. “Rəhimıyyə rəhmət” dedikdə məqsəd budur ki, insan (ümumi rəhmətdə) elə bir mərhələyə çatsın ki, həmin yerdən etibarən xüsusi rəhmət ona şamil olmağa başlasın. Misal üçün, fərz edin ki, bir kəs hansısa bir mərkəzə yaxınlaşmaq istəyir, müəyyən bir sərhəddə çatıncaya qədər öz qədəmləri ilə irəliləyir, lakin müəyyən olunmuş həmin sərhəddə çatdıqda o mərkəzin cazibə qüvvəsi onu tutur. Bəndə də elə bir mərhələyə çatır ki, ilahi məhəbbət onu cəzb edərək öz əhatə dairəsinə salır, ilahi məhəbbət əlləri onu öz tərəfinə çəkir. Hədisin davamında buyurulur: “...həтта uhibbəhu” yəni (bəndə o qədər dərgahıma doğru irəliləyər ki, axırda) Mən onu sevərəm, “fə iza əhbəbtuhu”, yəni Mən onu nə qədər sevirəmsə, onun daxilində özünün “mənəm”liyindən və mahiyyətindən bir şey qalmır, onun hər bir şeyi Mən oluram; “fə iza əhbəbtuhu kuntu səməhulləzi yəsməu bih” bu zaman Mən onun eşidən qulağı olaram, “və bəsərəhulləzzi yubsiru bih” görən gözü olaram, “və yədəhulləzzi yəbtışu” onun hərəkət edən əli olaram. Beləliklə, belə bir bəndə hər bir şeyini Allaha həvalə edər, özü üçün heç bir şey qalmaz.

Məqsədim budur ki, qeyd olunan dərəcələr, məraclar və mərtəbələr məhz bundan ibartədir, yəni elə mərtəbələrdir ki, insan nə qədər yüksəlirsə, nə qədər getdisə onun sonu yoxdur, heç vaxt hər hansı bir həddə çatmır və bu seyr tamam olmur, sonsuzluğa qədər əbədi olaraq irəliləyir. Onun da buna tutumu olur.¹

¹ * “Təfsiri sureyi Məaric”, 9-12

İXLAS

İlahi mərifət və Allahu tanımaq öz-özlüyündə insanların bütün əməl, əxlaq, ruhiyyə və şəxsiyyətlərinə təsir qoyur. Bu təsir dairəsi imanun dərəcəsinə bağlıdır. İnsanın imanı nə qədər güclü və şiddətli olarsa ilahi mərifət də onun vücudunda bir o qədər çox nüfuz edər və insanın şəxsiyyətini öz qüdrəti dairəsinə daha çox alar.

İnsanda Allahşünaslığın, ilahi mərifətin təsir və nüfuzunun müxtəlif dərəcə və mərtəbələri vardır, insanların insani kamal, Allaha yaxınlıq baxımından fərqləri də bu dərəcələrə bağlıdır ki, bunların hamısı “sidq” və “ixlas” adlandırılır. Yəni bu dərəcələrin hamısı sidq və ixlas dərəcəsidir.

Bir qədər izah: Əvvəllər deyirdik ki, biz o vaxt Allaha üz gətirib Ona ibadət edər və yalnız o vaxt (bu mərifətimizi düzgün şəkildə) aşkar edərək ki, ibadət, itaətə layiq olanın yalnız Allah olduğunu bilək və özümüzün Onun müqabilində qeydsiz-şərtsiz təslim olduğumuzu deyək. Allahın hüzurunda bu cür dayanmaq və əqidəni aşkar etmək ibadətdir və Allahdan başqası qarşısında caiz deyildir. Lakin bu cür izhar etmə görəsən hansı dərəcədə sidq və sədaqətlə yanaşdır?! Yəni, görəsən biz əməldə nə qədər Allahdan başqasının müqabilində təslim olmaq qeydindən azad olmuşuq, Allahın Müqəddəs Zatı qarşısında nə qədər qeydsiz-şərtsiz təslim olmuşuq?! Bu cəhət bizim imanımızın dərəcəsinə bağlıdır.

Şübhəsiz, sidq və ixlas cəhətindən bütün insanlar eyni bir dərəcədə deyillər. Bəziləri bu istiqamətdə o qədər irəliləyirlər ki, əməli olaraq Allah və Onun əmrindən başqa heç bir şey onların varlığına hakim olmur, nə daxildən, nə də xaricdən Allahdan başqa bir fərman verənləri yoxdur. Nə həvayi-nəfs və nəfsani istəklər onları sapdırma bilər, nə də başqa bir insan onlara bir əmr edər, öz itaət və ixtiyarı dairəsinə sala bilər. Onlar öz nəfsani meyllərinin fəaliyyətinə yalnız Allahın razılığı ilə müvafiq olan qədər icazə verirlər. Əlbəttə, Allahın razılığı elə insanı özünün həqiqi kamalına çatdıran yoldan ibarətdir. Sair insanların, o cümlədən ata, ana, müəllim və s.-nin fərmanlarına da məhz

Allahın razılığı və icazəsi hüduudlarında itaət edirlər.

Bəziləri bundan da artıq irəliləyir və onların Allahdan başqa sevimlisi və istədiyi bir şey olmur. Allah onların əsil məhəbub və məşuqları olur, Allahın məxluqatını da yalnız **“hər kəs bir şeyi sevsə, həmin şeyin əsər, nişanə və yadigarlarını da sevecəkdir”** qaydasına görə sevecəkdir, çünki onlar Allahın məxluqatı, əsərləri, ayələri, nişanələri, yadigarları və Allahı yada salanlardır. Bəziləri bundan da artıq irəliləyir, Allah və Onun cəlvələrindən başqa heç bir şeyi görməyirlər. Yəni Onu hər bir şeydə görürlər, hər bir şey güzgü hökmündə olur və bütün dünya bir güzgüxanaya çevrilir ki, hər bir tərəfə baxsa, Allahı Onun cəlvələrini görəcəkdir və onların halı aşağıdakı şer olacaq:

*Be səhra bengərəm səhra To binəm,
Be dərya bengərəm dərya To binəm,
Be hər ca bengərəm kuho dəro dəşt,
Neşan əz ruyi zibayi To mi binəm.*

Əli (ə) buyurur: **“Hər bir şeyi gördümsə, ondan əvvəl, ondan sonra və onunla birlikdə Allahı gördüm.”**¹

İbadət edən bir şəxs ibadət halında Allahla nə danışarsa, nəyi irəli çəkirsə həyatı dövründə də onları tətbiq edir və “sidq” mərhələsinə çatdırır. Həqiqi ibadət edən şəxs üçün ibadət bir əhd-peymanıdır ki, həyatın bütün sahələrində öz əhd-peymanına vəfa etməlidir. Bu əhd-peymanın iki əsas şərti vardır:

Biri Allahdan başqalarının – istər həvayi-nəfs və nəfsani istəklər olsun, istərsə varlıqlar, əşyalar və şəxslər – itaət və hakimiyyət dairəsindən azad olmaq, **digəri** isə Allahın əmr etdiyi, razı olduğu və sevdiyi işlər qarşısında qeydsiz-şərtsiz təslim olmaq.

İbadət edən şəxs üçün həqiqi ibadət onun ruhunun tərbiyə olunmasında əsaslı və böyük bir amildir. İbadət – ibadət edən şəxs üçün azad ruhiyyəli, fədakar olmaq, Allahı sevmək, Onun əmrlərinə itaət etmək, haqq əhlini sevib onlarla həmrəy olmaq, insanlara ehsan, xidmət etmək və s. üçün dərsləridir.

¹ “Elmul yəqin”, 1-ci cild, səh.49

Qeyd olunanlardan aydın olur ki, islami tövhid Allahdan başqa heç bir şeyi məqsəd kimi qəbul etmir.

Həm insanın, həm də dünyanın təkamül həqiqəti **“Allaha doğru olan seyr”** kimi bir gerçəklikdir, hər şey Ona doğru üz tutmasa, batil və xilqətin təkamül yolunun ziddinədir. İslam nəzərindən insan öz işini Allah üçün görməli oluğu kimi, məxluqatın işini də Allah üçün görməlidir. Bəzilərinin dediyi *“Allah üçün işləmək – yəni Allahın məxluqları üçün işləməkdir”, “Allahın və məxluqatın yolu birdir”, “Allah üçün dedikdə yəni məxluq üçün, əks halda Allahın məxluqatı olmadan Allah üçün işləmək sufilikdən başqa bir şey deyil”* bu kimi ifadələr düzgün olmayan sözlərdir. İslam nəzərindən yol birdir, o da Allah yoludur, vəssəlam. Məqsəd, başqa bir şey deyil yalnız Allahdır. Amma Allahın yolu Onun məxluqatının arasından keçir. Özü üçün işləmək nəfsə pərəstiş etməkdir, məxluqat üçün işləmək bütöpərəstlikdir, eyni zamanda həm Allah üçün, həm də Allahın məxluqatı üçün işləmək şirk, ikiliyə pərəstişdir. Özünün və məxluqatın işini yalnız Allah üçün, Allah xatirinə etmək eynilə tövhid və Allaha pərəstişdir. İslami tövhid prinsipində işlər Allahın adı ilə başlanmalıdır. İşin məxluqun adı ilə başlanması bütöpərəstlikdir və həm Allahın, həm məxluqun adı ilə başlanması şirk və bütöpərəstlikdir, yalnız Allahın adı ilə olsa, tövhid və yeganəpərəstlikdir.

Qurani-məciddə iklas barəsində gözəl bir mətləb bəyan olunub: *“müxlis”* olmaq *“müxləs”* olmaqdan fərqlənir. Müxlis olmaq – yəni əməldə iklaslı olmaq, əməli pak niyyətlə və yalnız Allah üçün yerinə yetirmək. Amma müxləs olmaq – yəni Allah üçün paklaşdırılmış və xalis edilmiş. Aydınır ki, əməlin pak və xalis edilməsi insanın bütün varlığın pak və xalis olunması ilə tamamilə fərqlənir.¹

MƏRHUM ŞEYX CƏFƏR ŞUŞTƏRİNİN DƏVƏTİ

Mərhum Şeyx Cəfər Şuştəri Tehranda minbərdə özünün məşhur xütbəsini bəyan edən zaman buyurdu: *“Ey camaat! Bütün*

¹ * “Məcmueyi asar”, 2-ci cild, səh.133-135

peyğəmbərlər gəlib sizi tövhidə dəvət ediblər. Mən isə sizi şirkə dəvət edirəm!” Hamı Şeyxin sözündən təəccübləndi! O, sonra dedi: “Bütün peyğəmbərlər gəlib deyiblər ki, yalnız Allaha pərəstiş edin, yalnız Allah üçün iş görün. Mən isə deyirəm ki, heç olmazsa bir az da Allah üçün iş görün (yəni bütün işləriniz tamamilə Allahdan qeyrisi üçün olmasın).”

Allahdan başqası üçün xaliscəsinə edilən işin misalı budur ki, insan yalnız dünya üçün işləsin və onun ümumiyyətlə Allahla heç bir əlaqəsi olmasın. Lakin insan bəzi işlərində öz nəfsani istəklərinə çatmaq üçün Allahı vasitə qərar verir. Bu da bir növ Allah evinin qapısına getmək kimidir. Məsələn, mən bilirəm ki, dünya işlərinin hamısının həlli Allahın qüdrət əlindədir, mənim dünya çətinliklərimi həll edə bilən yalnız Allahdır. Əgər dünya müşkülləri olmasaydı Allah evinin qapısına getməzdim. Lakin indi Allah evinin qapısına gedirəm, amma yalnız dünya müşküllərinin həll olunması üçün gedirəm. Şübhəsiz, öz növbəsində bu da bir növ şirkdir. Yəni Allah əsas hədəfdən xaricdədir, bu cür ibadət yalnız nəfsani istəklərin təmin olunması üçün bir vasitə olan bir pərəstişdir. Lakin mütəal Allah bunu da insandan müəyyən şəkildə qəbul edir. Məxfi şəkildə olan bu şirk Allah insandan bir növ qəbul edir. Yəni insanın istədiklərini ona əta edir, axirətdə də bu cürdür. Əgər insan axirət istəkləri üçün ibadət etsə, mütəal Allah onun axirət istəklərini təmin edəcəkdir. Amma bu, Allaha özünün həqiqi mənasında olan ibadət deyildir. Allaha yalnız o zaman həqiqi mənada ibadət olunur ki, məhz “Allah olduğuna görə” ibadət edilsin. Yəni, ümumiyyətlə həqiqi pərəstiş, həqiqi ixlas yalnız və yalnız Ona məxsusdur. Bunlardan başqaları şirkin müəyyən dərəcələridir, lakin məxfi şirkdir ki, onun axirət aləmində cəzası yoxdur.

Şirkin insan qəlbində hərəkət etməsi ilə əlaqədar məşhur bir hədis göstərir ki, tövhid məsələsi çox dəqiq və incədir. Həmin hədisdə buyurulur ki, insan qəlbində olan şirk onun üçün o qədər məxfi qalır ki, qara qarışqanın qaranlıq və zülmətli gecədə qara daşın üstündə getməsi zamanı saldıdığı ayaq izlərinin seçilməsindən də çətindir. Qarşıqqa qara, gecə zülmətli, daş da

qara olsa onun izlərini gözlə görmək olarmı?! Buna əsasən bizim bir həqiqi ibadətimiz var, bir də məcazi ibadətimiz. Əli (ə) Allaha ərz edir: *“Pərvərdigara! Sənə, behiştə tamah saldığım, yaxud cəhənnəmə odundan qorxduğum üçün pərəstiş etməmişəm; əksinə Sənin pərəstiş və ibadətə layiq olduğunu görərək pərəstiş etmişəm.”*

Sədi bunu necə də ali şəkildə bəyan etmişdir! Əlbəttə, təmsil surətindədir. (Sultan Mahmudun Əyaza məhəbbət bəsləməsi səbəbi ilə əyan-əşraf ona irad tutur və deyirdilər ki, bunun ki, vidi-fasonu yoxdur!) Sədi deyir ki, Sultan Mahmud səfərə gedirdi. Səfərdə şahlar adətən ləl-cəvahirat dolu sandıqlarını özləri ilə aparırdılar. Sultan göstəriş vermişdi ki, qəsdən sandıqların ağızını möhkəm bağlamasınlar. Bir dərəyə çatırlar, dəvələri hürküdü ki, bu sandıqlar yerə düşsün və içindəki ləl, dürr, cəvahirat, qiymətli gövhərlər yerə tökülüb dərənin dibinə yuvarlansınlar. Sultan deyir: Hər kəs nə qədər tapsa onun özününküdür. Hamı bir nəfər kimi dərəyə axışdı ki, qiymətli daş-qaş əldə etsin. Bu zaman şah arxaya baxanda yalnız bir nəfərin – Əyazın qaldığını gördü. Hamı nemət yığmağa getmiş, o isə qalmışdır. Sultan dedi: *“Nemətlərdən nə əldə edə bildin?”* Əyaz dedi: *“Heç nə! Mən sənə xidmət etməyi nemət toplamaqdan üstün hesab etdim.”*

Sultan bu işi ilə onlara isbat etmək istəyirdi ki, sizin Əyaz barəsindəki sözlünüz düz deyildir. Mən özüm üçün sədaqətli, tam ixlaslı bir nəfər istəyirəm, o da Əyazdır.

Həqiqi ibadət məhz belə olmalıdır. Biz bundan qeyrilərini hesaba almamalıyıq. Allah Özünün fəzl və mərhəməti ilə bu şirkləri bizdən qəbul etmişdir.¹

İXLAS – ƏMƏLLƏRİN QƏBUL OLUNMA ŞƏRTİDİR

İmanın dəyəri ilə əlaqədar irəli çəkilən məsələlərdən biri də budur ki, iman əməllərin qəbul olunmasında nə kimi rol oynaya bilər?

Əvvəllər *“kafirələrin xeyir əməlləri Allah dərgahında qəbul*

¹ * *“Fitrət”, səh.200-203*

olunur” deyənlərin dəlillərini bəyan edərkən qeyd etdik ki, onlar belə deyirlər: “Əməlin yaxşı və pis olması zati bir iş olduğundan yaxşı əməl istər kafirdən, istərsə də mömindən baş versin, onun mahiyyəti yaxşıdır və təbiidir ki, Allah dərgahında qəbul olunmalıdır. Çünki yaxşı iş hər bir kəsdən yaxşıdır, pis də hər bir kəsdən baş versə belə pisdir, Mütəal Allahın da hər bəndəyə olan nisbəti (münasibəti) eynidir.

İndi deyirik ki, yuxarıdakı dəlildə bəyan olunanlar səhihdir, amma əsaslı bir mətləbdən qafil olmuşlar. Biz də onu bəyan etməzdən öncə üsul elminin istilahlarından birini izah etməyə məcburuq. O da bundan ibarətdir ki, hüsn (gözəllik) və qübh (pislik) iki cürdür: **fəli və faili**.

YAXŞI NİYYƏT – YAXŞI İŞ

Hər bir əməlin iki yönü vardır, pislik və yaxşılıq da həmin iki yöndən nəzərə alındıqda ayrı-ayrı hesaba malik olur. Bir əməlin bir yöndən yaxşı olması, lakin digər bir yöndən yaxşı olmaması və ya əksinə olması mümkündür. Eləcə də bir əməlin hər iki yöndən yaxşı və ya hər iki yöndən pis olması da mümkündür.

Bu iki yön aşağıdakılardır: 1-Bir əməlin faydalı və ya zərərli əsərinin xaricdə və bəşər cəmiyyətində dairəsi (şüası); 2-Əməlin failə (iş görənə) mənsub edilməsinə, o əməlin yerinə yetirilməsinə səbəb olan nəfsani və ruhi niyyətlərin dairəsi (şüası), belə ki, o əməli edən şəxs əməlin vasitəsi ilə həmin hədəflərə çatmaq istəmişdir.

Birinci nəzərdən əməlin faydalı və ya zərərli əsərlərinin hansı miqyasda olmasını, ikinci nəzərdən isə əməl edən şəxsin özünün fikri və ruhi sistemində hansı yolları ötmüş olduğunu və hansı məqsədə doğru getdiyini araşdırmaq lazımdır.

İnsanların əməllərinin faydalı və ya ziyanlı olmaq baxımından əsərinin təsir dairəsi tarix səhifələrində qeydə alınır, tarix də onun barəsində mühakimə yürüdür, onu təhsin edir, yaxud məzəmmətə layiq görür. Amma bəşər ruhuna mənsub edilmə baxımından yalnız mələkəti-ilvi bir dəftərdə qeyd olunur. Tarix səhifələri böyük və təsirli əməl istəyir və belə bir əməli təhsin

edir. Amma ilahi ilvi-mələkuti dəftərlər bu cəhətdən əlavə, canlı əməli də axtarır. Quranda buyurulur: **“O Kəs ki, ölümü və həyatı xəlq etdi ki, sizi ən yaxşı və ən düzgün əməllərlə imtahana (sınağa) çəksin.”**¹

Bu ayədə “ən çox əməl” deyil, “ən yaxşı və ən düzgün əməl” deyə buyurulur, çünki əsas məsələ budur ki, ruhi məqsədlərin təsirinə düşüb bir əməli yerinə yetirdiyimiz zaman, əməlin, bir sıra hərəkət və sükunətlərdən ibarət olan, xüsusi ictimai dəyər və əsərlərə malik olan peykərindən başqa, mənəvi baxımdan da gerçəkdə müəyyən bir istiqamətə gedirik, müəyyən yolları qət edirik.

Mətləb çox da sadə deyil, hər şey “əməl” adlandırılı bilməz. Çoxları sadəcə olaraq işdir, əzələlərin sərf etdiyi enerjidir, amma düşüncələr və niyyətlər əməl üçün müqəddimə yönü dəyəərə malikdir. Hamısı zehniyyətdir, hamısı müqəddimədir və əməl zul-müqəddimə və əsasdır, müqəddimə hər nə şəraitdə olursa olsun. Xeyr, fikir və niyyətin əsalət və ilkinliyi əməlin əsalətindən çox da az deyildir.

Əmələ əsalət və ilkinlik verən, amma əndişə, niyyət və əqidəni əsil və ilkin hesab etməyən, zehniyyət ünvanı ilə sadəcə olaraq onun üçün müqəddiməlik dəyəri verən və sırf maddi bir təfəkkür olan bu məktəbin ideologiyasının batil olması öz yerində aydındır, lakin danılmaz məsələ budur ki, Quran məarifini bu cür təfəkkür tərzilə izah etmək olmaz.

Quran nəzərindən bizim həqiqi şəxsiyyətimiz məhz bizim ruhumuzdur. Bizim ruhumuz hər ixtiyari əməl ilə qüvvədən feliyyətə doğru irəliləyir və özünün məqsəd, hədəf və iradəsinə mütənasib olan əsər və xasiyyəti kəsb edir. Bu əsər və səciyyətlər bizim şəxsiyyətimizin bir hissəsinə çevrilir və bizi vücut aləmlərindən birinə münasib olan bir aləmə aparır.

Deməli, fellə əlaqədar hüsn və qübh, yaxud əməllərimizin yaxşı və pis olması birinci yön baxımından bu əməlin xarici nəticələrinə, əsərlərinə, failə əlaqədar olan yaxşılıq və pislik isə

¹ “Mülk” surəsi, ayə:2

ikinci yön baxımından onun faildən baş verməsi keyfiyyətinə bağlıdır. Birincidə biz bir əməl barəsində onun ictimai və xarici nəticəsi baxımından mühakimə yürüdürük, ikinci hesabda isə əməlin şəxsən failin özündə, ona qoyduğu ruhi və daxili təsirlər baxımından mühakimə yürüdürük.

Şəxs bir xəstəxana tikir və ya müəyyən mədəni-xeyriyyə məqsədilə bir iş görür, yaxud bir ölkənin iqtisadiyyatında və ya səhiyyə işlərində yaxşı tədbirlər görür. Şübhəsiz, onun əməli ictimai nəzərdən və tarix miqyaslarında xeyirli iş, yəni Allah bəndələrinə faydalı olan bir işdir. Bu hesabda failin xəstəxana, yaxud xeyriyyə müəssisəsini hansı məqsədlə qurmasının heç bir fərqi yoxdur: istər onun məqsədi riyakarlıq, özünü başqalarına göstərmək, nəfsani qərizələrini təmin etmək olsun, istərsə də bu işi ali-insani, qeyri-fərdi və maddiyyatın fəvqündə dayanan bir məqsədlə görmüş olsun. Hər iki halda ictimai baxımdan bir xeyriyyə müəssisəsini yaratmış olur. Tarixin camaatın əməlləri barəsindəki mühakiməsi həmişə bu yönlə əlaqədardır. Tarix heç vaxt şəxslərin niyyəti ilə maraqlanmır. İsfahanda gözəl sənət incilərindən və şah əsərlərindən söhbət açılanda heç kəs, misal üçün, “Şeyx Lütfüllah” məscidini, yaxud “Şah” məscidini və yaxud “33 körpü”nü tikənin bu işləri hansı hədəflə görməsi ilə maraqlanmır. Tarix yalnız xaricdəki vücudu görür və əməlinin adını “xeyir əməl” qoyur.

Amma “faili hüsn” hesabında felin xarici və ictimai əsərləri ilə maraqlanılmır, bu hesabda əməlin fail ilə olan rabitəsinin hansı növdən olmasına nəzər yetirilir. Bu halda əməlin özünün faydalı olması “əməl xeyir” olsun deyər, kifayət deyildir. Burada buna nəzər yetirilir ki, fail bu işi hansı məqsədlə, hansı niyyətlə, hansı hədəflə və hansı məqsədə nail olmaq üçün görmüşdür, əgər fail xeyir hədəf və məqsəd güdmüş, xeyir işi xeyir məqsədlə yerinə yetirmişsə onun bu işi xeyirdir. Yəni onun hüsn-faili, vardır və əməli hər iki yönə malikdir. O, iki cəhət boyunca: həm bəşərin ictimai həyatı və tarix boyunca, həm də mələkəti və mənəvi xətt boyunca irəliləmişdir. Lakin əgər onu riyakarlıq üzündən, maddi mənfəətlər cəlb məqsədi ilə yerinə yetirmiş olsa, onun işi yalnız

bir yönlü olur, yalnız zaman xətti boyunca irəliləyir, lakin mənəvi və mələkəti xətt boyunca irəliləmiş olur. İslami istilahda da deyildiyi kimi, onun əməli yüksək aləmlərə aparılmır. Başqa sözlə desək, bu kimi hallarda fail cəmiyyətə xidmət etmiş olur və onu irəlilədir, lakin, özünə heç bir xidmət etmir, hətta bəzi hallarda özünə belə xəyanət edir, onun ruhu bu əməllə yüksəlmək əvəzinə, tənəzzülə uğrayır və süqut edir.

Əlbəttə, məqsədimiz bu deyildir ki, hüsni-failinin hesabı hüsni-feldən ayrılır və insan ruhi quruluş, mənəvi təkamül cəhətindən ictimai işlərlə maraqlanmamalıdır; xeyr, məqsədimiz budur ki, ictimaiyyətə faydalı olan iş o vaxt ruhi nizam və mənəvi təkamül cəhətindən də faydalı olar ki, o əməli yerinə yetirməklə ruh mənəvi bir seyrə malik olsun, özünü istəmək, həvayi-nəfsə itaət etmək mənzilindən xaric olaraq iqlas və səfa mənzilinə qədəm qoysun. Hüsni-felin hüsni-failə olan münasibəti bədənin ruha olan münasibəti kimidir. Bir canlı varlıq ruh və bədəndən tərkib tapmışdır. Hüsni feli olan bədənin ruhunda hüsni faili olmalıdır ki, o əməl canlansın və həyatı olsun.

Buna görə də özlərini “ziyalı” hesab edənlərin dedikləri “Allah bütün məxluqata nisbətdə bərabərdir, digər tərəfdən də əməllərin yaxşı və pis olması əməlin zati xüsusiyyətidir, belə isə xeyir əməl hər kəsdən baş verdikdə eynidir, bu eyniyyət bunu tələb edir ki, möminlə qeyri-möminin axirət mükafatı eyni olsun” əsasında olan əqli dəlillərinə irad tutulmalıdır. Bu dəlildə əməllər və Allahın məxluqata eyni səviyyəli nisbəti nəzərə alınır, amma onun amili və şəxsiyyətin hədəf və məqsədi, mənəvi və ruhi seyri (bu, cəbri və təbii olaraq əməllərin bərabər olmamasına səbəb olur, onların arasında ölü ilə diri şəxsin arasındakı fasilə qədər fasilə əmələ gəlir) unudulmuşdur. Onlar deyirlər ki, Allah üçün, xeyir əməl əncam verəni tanıyıb-tanınamasının, onunla tanış olub-olmamasının, şəxsin onu Allahın razılığı üçün, yaxud başqa məqsədlə yerinə yetirib-yetirməməsinin, məqsədinin Allah dərgahına yaxınlaşmaq olub-olmamasının nə fərqi vardır?

Cavab bundan ibarətdir ki, düzdür, bunların Allah üçün heç bir fərqi yoxdur, lakin o şəxsin özü üçün, əlbəttə ki, fərqlidir. Əgər

Allahu tanımazsa, onda onun ruhu bir növ seyr edir, tanıdıqda isə tam başqa cür seyr edir. Əgər tanış olmazsa, əməli bir yönlü yerinə yetirir, əməli yalnız hüsni fel və tarixi gözəlliyə malikdir. Lakin əgər Allahla tanış olsa, o əməli iki yönlü yerinə yetirər, onun əməli həm hüsni failiyə, həm də hüsni mələkutiyə malik olar və iki yöndə yerinə yetirilir. Əgər Allahla tanış olsa, həm özü, həm də onun əməli seyr edərək Allah dərgahına doğru yüksələr, amma əgər Allahla tanış olmazsa, heç bir yüksəliş olmaz. Başqa sözlə desək, bu işlərin Allah üçün heç bir fərqi yoxdur, amma əməlin özü üçün fərqi vardır: Belə ki, bir halda canlı olub Allah dərgahına qalxır, digər bir halda isə ölüdür və yalnız üzü aşağı gedir.

Deyirlər ki, ədalətli və həkmət sahibi olan Allah heç vaxt bəndənin Onunla dostluq rəbitəsi qurmadığını əsas gətirərək onun yaxşı əməllərini batil və puç hesab etməz.

Biz də inanırıq ki, Allah bunları batil etməz. Amma görəsən, bir kəs Allahu tanımasa ondan həm əsər baxımından, həm rəbitə baxımından, həm ictimai quruluş nəzərindən, həm də əməl edənin ruhi nəzərindən həqiqi mənada xeyir əməl olan bir iş baş verər, ya yox? Bütün yanlış fikirlərin mənşəyi də budur ki, biz bir əməlin ictimai cəhətdən faydalı olmasını yalnız həmin əməlin xeyir və səadət olduğunu hesab edərək kafi olduğunu fərz edirik. Şübhəsiz, əgər (qeyri-mümkün fərziyyəyə görə) bir kəs Allahu tanımadan öz əməli ilə Allah dərgahına yüksəlsə Allah onu geri qaytarmaz. Amma həqiqət bundan ibarətdir ki, bir kəs Allahu tanımadıqda onunla Allah arasında olan hicablar aradan götürülmür, nəfsin təkamül yollarından heç birini qət etmir və Allah dərgahında mələkut aləminə doğru yüksəlmiş ki, o biri dünya cəhətinə malik olsun, mələkute yönlü olsun, nəticədə o dünyada həmin şəxsin səadət, sevinc, ləzzət və nuraniliyinə səbəb olsun. Pərvərdigarın yanında əməllər yalnız belə olduğu halətdə məqbul sayılır.

İLƏHİ QANUNLARLA BƏŞƏR QANUNLARININ FƏRQLƏRİ

Allah qanunları ilə bəşər qanunları arasında olan əsaslı

fərqlərdən biri budur ki, ilahi qanunlar iki yönə malikdir, bəşər qanunları isə yalnız bir cəhətlidir. Bəşər qanunları fərdin mənəvi təkamülü və ruhi quruluşu ilə maraqlanmır. Hər hansı bir dövlət ölkənin məsləhəti üçün vergi rüsumu qoyanda onun əsas hədəfi yalnız pul əldə edib ölkənin maddi ehtiyaclarını təmin etmək olur və həmin pulların hansı niyyətlə ödənməsinə ümumiyyətlə diqqət yetirmir. Eləcə də ayrı-ayrı vətəndaşların vergini tam razılıq əsasında və ölkəyə can yandırdığı üçün mü, yoxsa qorxudan verməsi onun üçün maraqlı deyildir. Dövlətin əsas məqsədi pul almaqdır, hətta əgər o pulu verən ürəyində dövləti söysə belə, yenə də dövlətin məqsədi həyata keçir və hədəfi təmin olunur.

Həmçinin, ölkəni müdafiə etmək lazım olduqda bir bayraq altına yığışan əsgərlərin niyyətinin nə olması dövlət üçün maraqlı deyildir. O yalnız bunu istəyir ki, əsgərlər döyüş meydanında düşmənlə mübarizə etsinlər. Dövlət üçün əsgərlərin öz razılıq və meylləri ilə, yoxsa arxalarında qoyulmuş pulemyotun qorxusundan vuruşmasının heç bir əhəmiyyəti yoxdur – istər əsgərlər özlərini göstərmək üçün döyüşsünlər, istər axmaqcasına olan əbəs təəssüblərə görə, istərsə də haqq-həqiqəti müdafiə etmək üçün.

Lakin ilahi qanunlarda məsələ belə deyildir. Bu qanunlarda nə əsgərlik, nə də vergi sistemi mütləq şəkildə istənilməmişdir, əksinə, xalis niyyətlə, qürbət qəsdilə istənilmişdir. İslam öz ardıcılardan ruhsuz, donuq əməlləri deyil, ruha malik olan bir əməli istəyir. Buna görə də əgər bir müsəlman zəkətini versə, lakin onda riya qarışığı olsa qəbul edilməz. Əgər Allah xatirinə deyil, özünü göstərmək üçün cihadla getsə bu əməl ondan qəbul edilməz. İlahi qanunlarda buyurulur ki, məcburiyyət üzündən olan əsgərliyin heç bir faydası yoxdur. İslam elə bir əsgər istəyir ki, ruhi baxımdan da əsgər olsun. Elə bir əsgər istəyir ki, **“Allah möminlərin mallarını və canlarını, cənnət müqablinə onlardan almışdır”** - ayəsinin nidasını qəbul etsin və onun dəvətinə səmimi qəlbədən, canı-dildən müsbət cavab verərək “ləbbeyk” desin.¹

Sünnü və şüalərin Peyğəmbəri Əkrəm (s.ə.v.v)-dən mütəvatir

¹ “Tövbə” surəsi, ayə:111

şəkildə nəql etdikləri bir rəvayətdə buyurulur: “Həqiqətən (bütün) işlər insanın niyyətinə bağlıdır.”¹ “Hər bir kəs üçün yalnız niyyət etdiyi və nəzərdə tutduğu şeydir.”² “Heç bir əməl niyyətsiz qəbul olunmur.”³

Bir hədisdə belə rəvayət olunur:

“Həqiqətən əməllər niyyətə bağlıdır. İnsan üçün hər nəyi hədəf qərar veribsə o da (onun üçün) olacaqdır. Hər kəs Allah və Rəsulunun xatirinə hicrət edərsə onun hicrəti Allaha və Onun Rəsuluna doğrudur, hər kəs izdivac etmək istədiyi qadına, yaxud müharibədə əldə etmək istədiyi mal-dövlətə görə hicrət edərsə, onun hicrəti niyyətdə tutduğu şeylərə doğru hicrət olacaqdır.”⁴

İmam Sadiq (ə) buyurur: “İşinizi camaata görə deyil, Allah xatirinə yerinə yetirin. Çünki hər şey Allah üçün olsa, Allah üçün (Allaha doğru) gedir, hər şey də camaat üçün olsa Allah dərğahına yüksəlmişdir.”⁵

İXLAS – ƏMƏLİN CANI, RUHUDUR

Niyyət əməlin canıdır və insanın cismi onun ruhi ilə şərəfət kəsb etdiyi kimi insanın əməlinin şərəfəti də ona bağlıdır. Əməlin ruhu nədir? Əməlin canı ixlasdır.

Qurani-Kərim buyurur: “Onlara yalnız bu əmr olunmuşdur ki, Allaha ixlas üzündən pərəstiş etsinlər”.⁶

KEYFİYYƏT, YOXSƏ KƏMİYYƏT?

Keçən bəhslərdən maraqlı bir nəticə əldə olunur: Allahın nəzərində əməllərin dəyərinə səbəb olan şey kəmiyyət deyil, keyfiyyətdir. Məhz bunun nəticəsində camaatın bir qurupu bəzi Allah övliyalarının son dərəcə dəyərlili, amma az həcmli əməllərini görərək onlar barəsində əfsanələr düzəltmişlər. Məsələn, imam Əli (ə)-in rüku halında fəqirə verdiyi üzüyün (bunun barəsində

1 “Vəsail”, 1-ci cild, səh.8

2 “Vəsail”, 1-ci cild, səh.8

3 “Vəsail”, 1-ci cild, səh.8

4 “Səhihi Müslim”, 6-cı cild, səh. 48

5 “Vəsail”, 1-ci cild, səh.11-12

6 “Bəyyinə” surəsi, ayə:5

ayə də nazil olmuşdur) barəsində demişlər ki, onun dəyəri Suriya və Şamın xəracına bərabər imiş! Camaatın inanması üçün onun dəyəri ilə əlaqədar rəvayət də nəql etmişlər. Onların nəzərində kiçik bir üzüyün fəqirə infaq edilməsi barəsində Quranın əzəmətli bir ayəsinin nazil olması çox təəccüblü idi. Buna inana bilmədikləri üçün əfsanə düzəltmiş və onun maddi dəyərini həddindən artıq yüksəltmişlər. Halbuki, bunu fikirləşməmişlər ki, Suriya ilə Şamın xəracının dəyərində olan bir üzük həqir şəhər olan Mədinədə Əli (ə)-in əlinə zinət verə bilməz. Belə bir üzüyün Əlinin əlində olmasını fərz etsək belə, həzrət onu bir fəqirə verməz, əksinə o üzüklə Mədinəni abad edər və şəhərin bütün fəqirlərinə yoxsulluqdan nicat verərdi.

Əfsanə düzəldənlərin əqli bunu dərk edə bilməmişdir ki, Allah dərgahında böyük əməlin hesabı maddi hesablardan tamamilə fərqlənir. Sanki onlar belə təsəvvür etmişlər ki, üzüyün qiymətli olması (nəuzu billah) Allahın gözünü qamaşdırmış və onu tərifləməyə, Əlini “afərin!” və “necə yaxşı iş gördün!” deyərək tərifləməyə vadar etmişdir.

İXLASIN ƏLA MƏLƏKUT ALƏMİNDƏ İNİKASI

Mən bilmirəm, görəsən bu dar düşüncəli adamlar Əli (ə) və onun ailəsinin fəqirə infaq etdiyi arpa çörəyi ilə əlaqədar nə fikirləşirlər? (belə ki, mübarək “Həl əta” surəsi bu hadisə ilə əlaqədar nazil olmuşdur.) Hökmən orada da deyəcəklər ki, o çörəklərin unu arpadan deyil, məsələn, qızıl unundan idi!

Xeyr, belə deyildir. Əli (ə) və onun ailəsinin əməli bizim diqqətimizi cəlb edən maddi məsələlərə görə bu qədər mühüm əhəmiyyət kəsb etmir. Onların əməli məhz buna görə əhəmiyyətlidir ki, xalis və pak olan bir əməli yalnız Allah üçün, Onun razılığı naminə yerinə yetirmişlər, o əməl də bizim üçün təsəvvür olunması mümkün olmayan ixlas həddində olmuşdur. Elə bir ixlas ki, əla mələkut aləmində inikas olunmuş və təhsin və tərif əksül-əməlini vücuda gətirmişdir.

Şer

Onların əməllərinin əhəmiyyəti bununla idi ki, onu Quran nəql edir:

“Biz sizə, yalnız Allah xatirinə infaq edir və sizdən heç bir təşəkkür və mükafat da gözləmirik.”¹

Bu onların qəlblərinin dilidir ki, hər şeydən agah olan Allah onu aşkar etmiş və buyurmuşdur ki, onlar bu cür isar (özlərinin ehtiyacı ola-ola öz haqqından keçmək) və güzəşt ilə Allahdan, Ondən qeyri heç bir şeyi istəmirlər.

Qurani-kərim kafirlərin əməllərini həqiqəti olmayan puç bir ilğıma oxşadır, çünki onların əməllərinin zahiri gözəl və aldadıcıdır, amma onlar bu işi Allah üçün deyil, özlərinin alçaq maddi hədəflərinə çatmaq üçün yerinə yetirirlər, buna görə də onların heç bir mələkəti siması yoxdur.

Harun ər-Rəşidin həyat yoldaşı Zübeydə Məkkədə bir arx çəkdiymişdir ki, o dövrdən indiyə qədər Beytullahın ziyarətçiləri onun suyundan istifadə edirlər. Bu işin zahiri çox gözəldir. Zübeydə böyük himmət göstərmiş, bu arxı Taiflə Məkkənin arсындаğı daşlıqlardan keçirərək Məkkənin susuz çöllüklərinə axıtmışdır. On iki əsrdir ki, teşnə hacılar o sudan istifadə edirlər.

Mülki (yəni maddi) baxımdan bu çox əzəmətli bir işdir. Lakin mələkəti baxımdan necə?! Görəsən mələklər də bizim kimi hesab edirlərmi? Görəsən onların gözləri də bu xeyriyyə işin zahiri həcminə nəzər salaraq bərəlməmişdir?

Xeyr. Onlar tamamilə başqa cür hesab edir, ilahi miqyaslarla hər hansı bir əməlin bütün yönlərini ölçürlər, hesab edirlər ki, Zübeydə bu işlərin pulunu haradan əldə etmişdir? O, müsəlmanların Beytül-malını qəsb edərək zorla öz ixtiyarına keçirən, onunla ürəyi istədiyi kimi rəftar edən Harun ər-Rəşid adlı zalım və cabbar bir kişinin arvadıdır. Zübeydənin özünün heç bir şəxsi mülkü, sərvəti yox idi ki, xeyir əməllərdə sərf etsin. O, sadəcə olaraq camaatın öz mallarını özləri üçün xərcləmişdir. Onun məqamına malik olan sair qadınlarla fərqi bunda idi ki, başqaları camaatın malını öz şəxsi istəklərinə sərf edirdilər, o isə bu malın bir qismini ümumi mənfəətə malik olan bir işə sərf etmişdir. Bundan da əlavə, görəsən Zübeydənin bu işi görməkdə

¹ “Nəhl” surəsi, ayə:9

məqsədi nə imiş? Öz adının tarixə düşməsinə istəyirdi, yoxsa sırf şəkildə Allahın razılığını nəzərdə tutmuşdu?

Buna görə də deyilmişdir ki, bir nəfər Zübeydəni yuxuda görüb ondan soruşub ki, çəkdirdiyin bu arxa görə Allah sənə necə rəftar etdi? Cavab vermişdir ki, onun savablarının hamısını pulların əsl sahiblərinə verdilər.

BƏHLULUN MƏSCİDİ

Deyirlər ki, Bəhlulun zamanında bir məscid tikirmişlər, Bəhlul çatıb soruşur: Nə edirsiniz? Deyirlər: Məscid tikirik. Bəhlul deyir: Nə üçün? Cavab verirlər: Suala yer yoxdur, Allahın razılığına görə tikirik!

Bəhlul xeyriyyəçilərin ixtisasının qədərini onların özlərinə anlatmaq istədi, gizli şəkildə sifariş verdi ki, bir daş yonsunlar və üstündə “Bəhlul məscidi” yazılarını həkk etsinlər, sonra onu məscidin yuxarisından assınlar. Məscidi tikənlər sabahı gün gəlib gördülər ki, məscidin qapısının yuxarisında “Bəhlul məscidi” yazılıb. Bu işdən çox narahat olurlar. Bəhlulu tapıb döyə-döyə dedilər ki, nə üçün başqalarının zəhmətini öz adına çıxırısan?! Bəhlul deyir: Məgər siz demədiniz ki, məscidi Allahın razılığına görə tikirik?! Fərz edək ki, camaat səhv ediblər və güman ediblər ki, məscidi mən tikmişəm, amma Allah ki, səhvə yol verməz!

Nə qədər böyük işlər vardır ki, bizim nəzərimizdə çox böyükdür, Allahın nəzərində isə peşizə dəyməz. Bəlkə də çoxlu böyük binalara malik olan məbədlər, məscidlər, xəstəxanalar, körpülər, ziyarətgahlar, mədrəsələr, karvansaralar və digərləri buna oxşar taleyə malik olmuşdur ki, onların hesabı Allah ilədir.

ƏMƏLİN MƏLƏKUTİ SİMƏSİ

Dünya ilə axirətin nisbəti bədənlə ruhun, yəni zahirin batına olan nisbəti kimidir. Dünya ilə axirət bir-birindən tamamilə ayrı olan bir şey deyildir. Dünya və axirət aləmi, başqa sözlə desək mülk və mələkut aləmi məcmu şəkildə bir vahidi təşkil edir. Bu, eynilə iki səhifədən ibarət olan bir kitabın vərəqlərinə, yaxud iki üzünə olan pula bənzəyir. Bu dünyada olan yer axirətdə özünün mələkutu siması ilə aşkar olacaqdır. Dünyadakı bütün cansızlar və bitkilər axirətdə özlərinin mələkutu çöhrələri ilə zahir olacaqlar.

Ümumiyyətlə, axirət dünyanın mələkuti simasıdır.

Bir əməlin yaxşı və mələkuti yönə, illiyyinə malik olmasının şərti budur ki, Allaha diqqət yetirməklə, ilahi mələkuta yüksəlmək üçün yerinə yetirilsin. Əgər bir şəxsin qiyamətə etiqadı olmasa, Allaha diqqət yetirməsə onun əməlinin mələkuti yönü olmayacaq, başqa sözlə, illiyyinə yüksəlməyəcəkdir. Əməlin mələkuti siması ucalan, onun mülki siması isə aşağı gedəndir. Bir əməl niyyət, əqidə və iman baxımından nuraniyyət və səfalı olmayınca ülya–mələkut aləminə çatmaz. Yalnız o əməllər ülya–mələkut aləminə çatır ki, ruhu olsun. Əməlin ruhu da məhz onun mələkuti və axirət bəhrəsidir.

Qurani-kərim necə də gözəl buyurur:

“Pak söz Onun (Allahın) tərəfinə yüksəlir və layiqli əməl onu yuxarı qaldırır.”¹

Bu ayə iki cür təfsir oluna bilər və hər ikisi də təfsir kitablarında qeyd olunmuşdur: Biri bundan ibarətdir ki, layiqli əməl pak sözü və pak etiqadı yuxarı aparır. Digəri bundan ibarətdir ki, pak söz və pak etiqad layiqli əməli yuxarı aparır və onu mələkuti edir. Hər ikisi səhih və hər ikisinin məqbul sayılması mümkün olan bu iki təfsir məcmu halında bu prinsipi bəyan edir və çatdırır ki, iman əməlin qəbul olunmasında və onun Allah dərghahına qaldırılmasında, eləcə də əməl imanın sirab olmasında və iman dərəcəsinin yüksəlməsində təsirlidir. Bu, islam məarifində danılmaz bir prinsipdir. Bizim bu ayəni dəlil ünvanı ilə gətirməyimiz ikinci təfsir əsəsindədir. Qeyd etdiyimiz kimi, bizim nəzərimizdə şərif ayə eyni bir anda hər iki mənanı çatdırı bilər.

Hər bir halda, Allaha və qiyamətə imanları olmayan şəxslərin əməllərinin Allah dərghahına yüksələrək özünə illiyyin siması tapmasına etiqad bəsləmək yalnız bir sözdür.

Əgər bizə desələr ki, filan kəs Tehranın şimal yolundan xaric olmuş və şimal istiqamətində bir neçə gün öz səfərini davam etdirmişdir, belə bir şəxsin (cənubda yerləşən) Quma, İsfahana,

¹ “Fatir” surəsi, ayə:10

Şiraza çatmasını heç vaxt gözləmərik. Əgər kimsə belə bir ehtimal versə biz ona gülər və deyərik ki, əgər o şəxs Quma, İsfahana və ya Şiraza getmək istəsəydi Tehrandan cənub istiqamətinə tərəf hərəkət etməli idi. Bir şəxsin Türkünstan istiqamətində gedərək nəticədə Kəbəyə çatması qeyri-mümkün bir işdir.

Behişt və Cəhənnəm insanın mənəvi seyrində iki qayədir. O dünyada hər bir şəxs özünü tutduğu yolun qayəsində görəcək. Biri aşağı, digəri isə yüksəklərə doğru, biri illiyyinin ən yüksək mərhələsinə, biri isə safilinin ən aşağı dərəcəsinə tərəfdir.¹

Bir adamın müəyyən bir məqsədə tərəf hərəkət etməyi qəsd etmədiyi, yaxud öz məqsədinin əksinə hərəkət etdiyi halda öz məqsədinə çatması necə mümkün ola bilər?! İlliyyinə doğru hərəkət, ona çatmağı iradə etməyi, onu iradə etmək də bir tərəfdən etiqad və mərifəti, digər tərəfdən isə təmkin və təslim olmağı gərəklidir. Belə bir məqsədə etiqad bəsləməyən, yaxud təmkin və təslim olmayan, nəticədə ona rəğbət göstərməyən və ona çatmaqda azacıq belə irəliləməyən şəxsin həmin yerə çatmasını necə gözləmək olar?! Şübhəsiz, hər bir yol öz məqsədinə gedib çatır. Məqsəd Allah olmayınca Allaha çata bilməzsən.

Qurani-kərimdə buyrulur: “Hər kəs (yalnız) nağd (olan) dünyanı istəsə, ondan istədiyimiz şəxslərə istədiyimiz qədər verərik, sonra cəhənnəmi onun üçün qərar verərik, məzəmmət olunmuş və qovulmuş halda oraya varid olar. Hər kəs axirəti istəsə və onun layiqli səylərini əncam versə, bu halda onların səylərinin qədri bilinəcəkdir.”²

Yəni əgər bir adamın fikir səviyyəsi və düşüncəsi dünyadan o yana keçməsə, onun dünyadan daha yüksək bir hədəfi olmasa, onun axirətin ali hədəflərinə nail olması, yüksək dərəcələrinə çatması qeyri-mümkündür. Allahın ilahi mərhəmət və kərəmi tələb edir ki, onu, istədiyi dünya hədəfindən bəhrələndirsin.

Burada bir mühüm məsələni qeyd edirik: Dünya aləmi təbiət və maddə aləmi, səbəb-nəticə aləmidir, dünyəvi səbəblər daim

¹“Mutəffifin” surəsi, ayə:17 və 18

² “İsra” surəsi, ayə:18-19

bir-birilə çəkişmədə, mübarizədədir. Bu dünyada QƏSR (İLƏDİR) də vardır, buna görə hədəfi yalnız dünya olan şəxs öz məqsədinə tam mənada çatmasına təminat verilmir. Qurani-kərim bu məsələni başa salmaq üçün seçdiyi təbirdə belə buyurur:

“İstədiyimiz şəxsə istədiyimiz qədər verərik.” Lakin özünün ruhi nizamında daha ali hədəfə malik olan, kiçik, lakin nağd olan hədəflərə ürək bağlamayan, ilahi hədəflərə doğru irəliləyən, imanla hərəkət edən şəxs, əlbəttə, öz hədəfinə çatacaqdır, çünki Allah insanların əməyinə qiymət verir, Ona təqdim olunan yaxşı əməli qəbul edir və onun əvəzini verir.

Burada səy etmək və çalışmaq da şərtidir, çünki bir şəxsin addım atmadan yol getməsi və hədəfə çatması qeyri-mümkündür.

Sonrakı ayədə buyurulur:

“Biz hamını: həm bu dəstəni, həm də o dəstəni Pərvərdigarının feyzindən bəhrələndirərik, sən Pərvərdigarının feyzi heç kəsə əsirgənməz.”¹

Yəni Biz mütləq-fəyyazıq və dünyanı fəaliyyətə istedadlı olan surətdə yaratmışıq. Hər kəs hər toxumu əksə, onu səmərəyə yetiririk. Hər kəs hər hədəfə doğru yola düşsə onu hədəfinə çatdırırıq.

İlahi filosoflar deyirlər: “Vacibul-vücuda bizzat” bütün cəhət və heysiyyatlar baxımından vacib (vücudu zəruri) olduğuna görə Onun fəyyaz (daim feyz verən) olması da vacibdir. Buna görə də hər kəs hər nəyi istəsə Allah ona həmin işdə kömək edir. Belə də deyildir ki, əgər bir kəs dünyanı istəsə Allah ona “sən yolunu azmısan, Bizim hidayət və irşadımızın əksinə əməl edirsən, belə isə Biz sənə kömək etmirik!” - deyə buyursun. Xeyr, belə deyildir. Dünyanı istəyən də öz arzusuna müəyyən qədər çatacaq, bu dünyanın səbəbləri və qarşılıqlı çarpazlaşan maneələri imkan verdiyi qədər ilahi himayələrdən bəhrələnir.

Başqa sözlə desək, dünya əkmək, cücərmək, inkişaf etmək, biçmək və s. kimi işlər üçün ən münasib və istedadlı bir

¹ “İsra” surəsi, ayə:20

diyardır. Əsas məsələ insanın hansı toxumu əkib becərməsi, hansı məhsulu əldə etmək istəməsidir. Hansı toxumu seçsə bu dünyanın münasib və istedadlı olan əkin sahəsində eynilə həmin toxumu inkişaf etdirəcək.

Bəli, həqiqət əhli üçün xüsusi bir himayə də vardır ki, “rəhimdiyyət rəhməti” adlanır. Dünyanı istəyənlər bu rəhmətdən məhrumdurlar. Çünki özləri onu istəmir. Lakin Allahın rəhmaniyyət rəhməti bütün camaatda və bütün yollarda bərabər olaraq cərəyandır. Sədi deyir:

Şer

Burada qeyd olunanları nəzərə almaqla araşdırılan məsələlərin bir qismi həll olur. Biz aydınlaşdırdıq ki, bir əməlin axirət mükafatına layiq görülməsində hüsni-fel kifayət deyildir, onunla yanaşı hüsni-faili də lazımdır. Hüsni-fel bədən, hüsni-faili isə ruh və həyat qəbilindəndir. Biz həm də bəyan etdik ki, Allaha və qiyamət gününə iman hüsni-failin lazım və əsas şərtidir, bu da etibari deyil, zati və təkvini bir şərtidir. Bu da eynilə hər bir məqsədə çatmaq üçün müəyyən yolun şərt olmasına oxşayır.

Qeyd etmək lazımdır ki, bəziləri deyə bilər ki, hüsni-failidə Allah dərğahına yaxınlaşmaq qəsdinin mütləq olması zəruri deyil, əgər bir şəxs xeyir əməli vicdan məqsədilə, onun qəlbinə hakim kəsilən rəhmət və atifə (insani hislər, emosional duğular) xatirinə yerinə yetirsə onun əməlinin hüsni-failə malik olmasında kifayətdir. Başqa sözlə desək, insanı sevmək məqsədi hüsni-faili üçün kifayətdir. Sadəcə olaraq insanın məqsədi özü olmasa hüsni-faili gerçəkləşir, istər bu Allaha məxsus olsun, istərsə də insaniyyətə.

Bu məsələnin üzərində bir qədər mülahizə aparmaq lazımdır. Biz yuxarıda qeyd olunan mətləbi: “məqsədin Allah, yaxud insaniyyət olması arasında fərqi olmaması” sözünü təsdiq etmirik, hal-hazırda da bu dərin bəhsə daxil olmaq istəmirik. Amma bununla eyni zamanda hər vaxt bir əməl ciddən məxluqata ehsan və xidmət məqsədilə, insaniyyət xatirinə yerinə yetirilsə, bu, məqsədi yalnız özü üçün olan əməllər ilə bir səviyyədə olmayacaqdır. Əlbəttə, Allah-taala belə şəxsləri

mükafatsız qoymaz.¹

NİYYƏTİN XALİS OLMASININ TƏSİRLƏRİ

Rəsuli Əkrəm (s.ə.v.v) bir cümlə buyurmuşdur ki, həm şiə, həm də sünnülər tərəfində rəvayət edilmişdir və danılmaz məsələlərdən sayılır. O həzrət buyurmuşdur: **“Hər kəs qırx gecə-gündüz özünü Allah üçün xalis etsə, hikmət çeşmələri qəlbindən dilinə axar.”**² Yəni hər kəsin vücuduna qırx gecə-gündüz Allahın razılığından başqa bir məqsəd hakim olmazsa, danışanda yalnız Allahın razılığı üçün danışarsa, sakit olanda yalnız Allahın razılığı üçün sakit olarsa, baxması, gözüni yumması, yeməsi, yatması, oyanması və s. bütünlüklə Allahın razılığı üçün olarsa, yəni öz proqramlarını ümumiyyətlə Allahdan başqa bir şey nəzərdə tutulmayacaq tərzdə tənzim etsə, öz ruhunu bu əsasda tərbiyələndirsə, bu zaman İbrahim Xəlilullah (ə) kimi olar. Belə ki, o həzrət deyirdi: **“Həqiqətən mənim namazım, həcc əməllərim, diriliyim, ölməyim aləmlərin Rəbbi olan Allah üçündür.”**³

Bəli, Peyğəmbəri Əkrəm (s.ə.v.v) buyurmuşdur ki, əgər bir şəxs qırx gecə-gündüz həvayi-nəfsindən bir dəfəlik əl çəksə və bu müddət ərzində Allahın razılığından başqa bir iş görməsə, Ondan başqa bir məqsədlə diri qalmasa. onda mərifət və hikmət çeşmələri onun qəlbindən dilinə cari olar.⁴

Hafiz özünün şirin bəyanlı dili ilə həmin hədisi mənalandıraraq deyir:

Səhərgəh rəh rovi dər sərzəmini

Həmi qoft in müəmma ba qərini

Ki ey sufi, şərəb angəh şəvəd saf

Ki dər şişe bemanəd ərbəini

Rəsuli Əkrəm (s.ə.v.v) yenə buyurur: **“Əgər şeytanlar Adəm övladının qəlbinin ətrafında hərəkət edərək qaranlıq icad**

1 * “Məcmueyi asar” (“Ədli ilahi”), səh.307

2 “Səfinətul bihar”, “xə-lu-sə” kəlməsi

3 “Ənam” surəsi, ayə:162

4 * “İnsani kamil”, səh.178

etməsəydilər, Adəm övladı hökmən öz qəlbinin gözü ilə səmaların mələkutunu müşahidə edərdi.”¹

NAMAZDA QİRAƏT

Şiə fiqhi nəzərindən vacib namazlarda “Həmd”dən sonra bir kamil surə oxunmalıdır. Sünnülər isə kamil surəni oxumağı vacib bilmirlər; onlar hər surədən hətta kiçik bir ayənin oxunmasını belə kifayət hesab edirlər. Adətən Məscidul-Həramda, Məscidun-Nəbidə gördüyünüz kimi imam-camaatlar çox vaxt Quranın bir qismini, hətta surənin ortasından belə 7-8 ayə oxuyub elə həmin yerdə sona çatdırırlar. Lakin şiə fiqhində “Həmd”dən sonra tam bir surənin oxunması vacib hesab edilir. Bir surə tam oxunmalı olduğundan fəqihlər “Vəzzuha” surəsini, yaxud da “Ələm nəşrəh” surəsini təklidə oxumağı işkallı bilirlər. Çünki bu iki surə ehtimal üzrə bir surədir və buna görə də əgər onlardan biri oxunarsa bir natamam olur. Eləcə də “Ələm tərə kəyəfə” surəsi ilə “Li ilafi Qürəyş” surəsi iki surədir, lakin bir surə hesab edilmişdir.²

İmam Sadiq (ə) buyurur: “Vəl-fəcr” surəsini özünüzün nafilə və vacib namazlarınızda oxuyun, çünki bu, cəddim Hüseyin ibni Əlinin surəsidir.” Soruşdular ki, bu surənin sizin cəddinizlə nə kimi münasibəti var?” Buyurdu: “Vəl-fəcr” surəsinin axıncı ayələri Hüseyinlə əlaqədardır, orada (27-30-cu ayələrdə) buyurulur:³

“Ey xatircəm nəfs! Sən Rəbbindən, Rəbbin də səndən razı olduğun halda Öz Rəbbinə tərəf qayıt, Mənim bəndələrimə daxil ol və Mənim Cənnətimə daxil ol!”

ƏRƏB DİLİNİ ÖYRƏNMƏYİN VACİBLİYİ

Əvvəllər Füzeyl ibni Əyazın barəsində söhbət etmişdik. Möhtərəm bir qadın mənə bir məktubda yazmışdı ki, mən yalnız bir dəfə, özü də ilk dəfə olaraq buraya gəldim və son dərəcədə təsirləndim. Qərara aldım ki, yenə də buraya gəlim. Siz deyirdiniz

1 * “İnsani kamil”, səh.179

2 * “Təfsiri se surə”, səh.47

3 * “Həməseyi Hüseyini”, 1-ci cild, səh.297

ki, Füzeyl ibni Əyaz bir Quran ayəsini eşidib qəlbən dəyişildi, yaxud namaz və hüzuri-qəlb barəsində danışdınız. Mən Quranın mənasını başa düşmədiyim halda nə etməliyəm?! Mən namazın mənasını başa düşmədiyim halda hüzuri-qəlbim mənim üçün nə mənası olacaq?! Bu qadın zəbani-hal ilə sanki bunu demək istəyirdi ki, biz uşaq bağçasına getdik, orta məktəbdə oxuduq, universiteti bitirdik, lakin Quranı bizə öyrətmədilər ki, öyrətmədilər. Siz burada bir vasitə hazırlayın, ərəb dilini öyrənək ki, camaat az-çox Quranın və namazın mənalari ilə tanış olsunlar, yaxud heç olmazsa namazı ruh ilə oxusunlar, Quranı ruh ilə tilavət etsinlər. Bir Quran ayəsi oxunanda onun mənasını başa düşsünlər.

Müsəlmanların ərəb dili ilə tanış olması ən mühüm vacib əməllərdən biridir ki, namazda nə dediklərini başa düşsünlər, Quranı özləri başa düşsünlər. Lakin nə etmək olar?! Dünyaya hərlik bizi o qədər əhatə etmişdir ki, ingilis dili bizim maddi gəlirlərimizin açarı olduğundan yeddi yaşlı uşağımızı da ingilis dilini öyrənməyə göndəririk. Çox az ailə tapmaq olar ki, heç olmasa onlardan biri ingilis dilini bilməsin. Amma bir ərəb kursu təşkil etməyə, ərəb dilini Allaha xatir, yaxud namazımıza və Quranımıza xatir öyrənməyə razı deyilik.¹

Möhtərəm cənablar, mənim son altı-yeddi ildəki cəlasələrimdə iştirak edənlər bilirlər ki, mən ümumi çıxışlarımda təkrar olaraq ərəb dili kurslarının təşkil edilməsinin zəruriliyini həmişə xatırlatmışam. Mən təkidlə deyirdim ki, istər məscidlərin, istər Hüseyiniyələrin, istərsə heyətlərin və sair kimi dini müəssisələrin ilkin vacib vəzifələrindən biri uşaqlara və böyüklərə ərəb dilini öyrətməkdir. Mənim çoxlu dəlillərim vardır, onlardan bir qismini hal-hazırda bütün dostların və yoldaşların bu işə təşviq olunması üçün sadə dildə ərz edirəm. Mətləbin ilk dəlili bundan ibarətdir ki, ərəb dili bizim dinimizin kitabının dilidir, məzhəbimizin dilidir. Biz iranlılar üçün fars dili milli dil sayılır, ərəb dili isə bizim dini və məzhəbi dilimizdir. Buna görə ki, biz müsəlmanıq və islamı qəbul etmişik, onu sevirik, Quran

¹ * "Qoftarhayi-mənəvi", səh.149

bizim dini kitabımızdır. Sair dini kitabların arsında Quran bu xüsusiyyətə malikdir ki, onun sözləri də möcüzəlidir.¹

Ümidvaram ki, dostlar və tanışların ilk növbədə dini bir vacib, ikinci növbədə isə milli bir vəzifə kimi, eləcə də farsı-islami mədəniyyətin qorunub saxlanılması üçün ərəb dilini yaxşı-yaxşı öyrənmələri lazımdır ki, ərəb mənbələrindən istifadə edə bilsinlər, Quranı, “Nəhcül Bəlağə”ni oxusunlar, Əbu Həmzə Somali duasını oxuyaraq (ali məzmunlu mənasını dərk etdikləri üçün) ləzzət alsınlar. Namaz qılıb namazdan ləzzət alsınlar, hüzuri-qəlb tapsınlar, qunutda nə dediklərini başa düşsünlər. Ümidvaram ki, hamınız bu işdə müvəffəq olasınız.²

1 * “Dərshayi əz Quran”, səh.3

2 * “Dərshayi əz Quran”, səh.14

“HƏMD” SURƏSİNİN TƏFSİRİ

1. *“Bağışlayan və mehriban Allahın adı ilə.”*
2. *“Həmd (və tərif) bütün aləmlərin Pərvərdigarı olan Allaha məxsusdur.”*
3. *“O Allah ki, bağışlayan və mehribandır.”*
4. *“Pərvərdigara, yalnız Sənə pərəstiş edir və yalnız Səndən kömək istəyirik.”*
5. *“Bizi doğru yola hidayət elə.”*
6. *“O kəslərin yoluna hidayət et ki, Öz nemətini onlara şamil etmişən.”*
7. *“Və o kəslərin yoluna yox ki, yollarını azmışlar, o kəslərin də yoluna yox ki, Sənin qəzəbinə düçar olmuşlar.”*

BİSMİLLAHİR-RƏHMANİR-RƏHİM

Kitabət şəklində olan Quranlarda, bu əziz kitabın yazı şəklinə gətirildiyi ilk vaxtlardan etibarən hər surə – “Bəraət” (“Tövbə”) surəsi istisna olmaqla – “Bismillah” ilə başlanır. Lakin lap qədim zamanlardan bəri şiələrlə sünnülər arasında “Bismillah”ın Quran ayəsi olub-olmaması haqqında dərin ixtilaf yaranmışdır. Sünnülərdən bəziləri onu heç bir surənin tərkib hissəsi bilmir və hər bir surənin “Bismillah” ilə başlanmasını sair işlərin də “Bismillah” ilə başlanması kimi hesab edir və deyirlər ki, “Bismillah” həmin işin hissəsi deyildir. Hətta əməldə bəzi surələri “Bismillah”sız başlayırlar. Namazda Həmdi, yaxud ondan sonra bəzi vaxtlarda oxunan surəni “Bismillah”sız oxuyurlar.

Şiələr isə Peyğəmbər (s.ə.v.v) nəslindən olan pak İmamlara (ə) tabe olaraq onların bu işi ilə müxalifət edirlər. İş o yerə çatıb ki, pak İmamlar (ə) buyurmuşlar ki, **“Quranın ən böyük ayəsini Qurandan ixtisara salanları Allah öldürsün!”** Əgər “Bismillah”ı surələrin əvvəlindən götürsək artıq “Nəml” surəsi istisna olmaqla Quranın heç bir yerində bu ayə ilə rastlaşmırıq. Orada, Səba mələkəsinin dilindən nəql edilən yerdə deyilir ki, o, həzrət Süleyman (ə)-ın məktubunu qıraət edərkən dedi: “Bu məktub Süleymandandır və “Bismillahir-rəhmanir-rəhim”lə başlanır.”

Hər bir halda, şiələr onu Quranın ayrılmaz bir hissəsi hesab edirlər, heç vaxt onu Qurandan ayrı bilmirlər. Bu, eynilə ona

oxşayır ki, hər bir işin əvvəlində “Bismillah”ı artırırlar, Quran qiraətində də bu ayəni xaricdən ona əlavə etmirlər.¹

İŞLƏRİN ALLAHIN ADLARI İLƏ BAŞLANMASI

Diqqət yetirməlisiniz ki, barəsində söhbət gedən ayə bir “carr və məcrur”-dan (“Allahın adı ilə” ifadəsindən) ibarətdir və tam bir cümlə deyildir. Bu caar və məcrurun bağlandığı (mənasının tamamlandığı) yer (mütəlliq) ixtisara salınmışdır. Onun mütəlliqinin nə olması barəsində müfəssirlər müxtəlif nəzərlər söyləmişlər. O cümlədən “əstəinu” (kömək istəyirəm), “əbtədiu” (başlayıram), “əsimu” (əlamət və nişanə qoyuram), sonuncu ehtimal daha güclü nəzrə çarpır.

¹Şiələr yuxarıdakı məsələ barəsində nəzər birliyinə malikdirlər, lakin sünnülərin arasında ixtilaf mövcuddur. Onların bəziləri şiələrlə müvafiq, bəziləri isə çox ciddi müxalifət edir, bəziləri isə müəyyən şərtlər qoyurlar.

İbni Abbas, ibni Mübarək, Asim, Kəsai, ibni Ömər, ibni Zübeyr, ibni Hüreyrə Əta, Tavus və həmçinin Fəxri Razi (özünün “Təfsiri Kəbir” kitabında), Cəlaləddin Süyuti (“İtqan” kitabında; o, burada rəvayətlərin mütəvatir olmasını iddia edir) “Bismillah”ın Quran surələrinin bir cüzü olması nəzəriyyəsinin tərəfdarıdır.

Bəziləri isə, məsələn, Malik, Əbu Ömər və Yəqub deyirlər ki, “Bismillah” heç bir surənin tərkib hissəsi deyildir, yalnız surələrin əvvəlində təbəriük üçün nazil olmuşdur və surələri bir-birindən ayırır.

Lakin Şafei məsləkinin ardıcıllarından bəziləri və Həməzə təfsilə inanaraq deyirlər ki, hər surədə deyil, yalnız “Həməd” surəsində surənin bir hissəsidir.

Bəziləri Əhməd ibni Hənbələ birinci nəzəriyyəni mənsub etmişlər (“Təfsiri ibni Kəsir”, 1-ci cild, səh.16) bəziləri isə təfsil nəzəriyyəsinə. (“Təfsiri Alusi”, 1-ci cild, səh.39) Amma namazdakı qiraətlə əlaqədar sünnü fəqihlərinin nəzəriyyəsi:

1-Əbu Hənifənin ardıcılları – hənəfilər inanırlar ki, camaat namazında imam və münfərid qılan “Bismillah”ı alçaq səslə deməlidir.

2-Malikiylər deyirlər ki, vacibi namazlarda onu demək məkrühdür.

3-Şafeilər deyirlər ki, “Bismillah” Fatihə surəsinin bir hissəsidir, buna görə də onu demək fərzdır (vacibdir).

4-Hənbəliylər demişlər ki, “Bismillah”ı demək sünnədir, amma Fatihənin ayələrindən deyildir. (“Əl-fiqhu ələl-məzahibul-ərbəə” kitabından xülasə şəkildə nəqlən).

Lakin şiələr Əhli-beyt (ə)-dan nəql olunan hədislərə, eləcə də müsəlmanların sirəsinə (tutduğu yola) əsaslanaraq hamısı bir nəfər kimi “Bismillah”ı surənin bir hissəsi olduğunu və qiraətinin vacib olmasını demişlər.

Bax: “Füru-i-Kafi”, “Qiraətul-Quran” bölməsi, səh.86; “İstibsar”, “Babul-cəhri bil-bəsmələt”, 1-ci cild, səh.311; “Təhziib”, “Babu keyfiyyəti-səlat və sifatuha”, səh.152; “Vəsailuş-şiə”, “Babu innəl bəsmələtə ayətun minəl-Fatihəti”, 1-ci cild, səh.352. (* “Aşinayi ba Quran, təfsiri sureyi Həməd”, vərəqəlti haşiyə, səh.12)

Ad qoymada hədəf və məqsədlər müxtəlifdir. Bəzən bir şəxs bir müəssisəni müəyyən bir fərdin adına qoyur və özü də maddi bir hədəf izləyir ki, bu adın sayəsində həmin məqsədinə çatsın. Yaxud adət üzrə yeni doğulan uşağa əvvəllərdə çox sevilən bir şəxsin adını qoyur və bu adı qoymaqla nəzərdə tutduqları şəxsin yeni həyata qayıtmasını və bu adın əbədi qalaraq həmişə yaşamasını istəyirlər.

Amma görsən insanlara öz işlərini Allahın adı ilə başlamasının göstəriş verilməsi hansı məqsəd daşıyır? Buna görədir ki, insanın işləri müqəddəslik və ibadət yönünə malik olsun, Onun adı ilə xeyir-bərəkət tapsın. İnsan fitrətən Allahı hiss edir və Onu, müqəddəs, həm də bütün xeyirlərin mənbəyi olan bir varlıq kimi tanıyır, öz işlərini məhz buna görə Onun adı ilə adlandırır ki, Onun kəramət, şərəfət və müqəddəsliyi sayəsində bu əməl də müqəddəs olsun.

Bir işin hər hansı bir şəxsin adı ilə başlanmasının mənası budur ki, işi başlayan həmin şəxsi bütün nöqsanlardan pak və müqəddəs bir varlıq bilir, bütün kamalların mənşəyi hesab edir və əməlini ona mənsub etməklə xeyir-bərəkət əldə etmək istəyir. Buna görə də işləri məxluqlardan heç kəsin, hətta Peyğəmbər (s.ə.v.v)-in adı ilə belə, başlamaq olmaz. Allahın adını təsbih etməyin (hər növ eyb və nöqsanlardan pak bilməyin) mənası da məhz, “Əla” surəsinin əvvəlində qeyd olunanlardır.

“Yusəbbihu lillah”, “səbbəhə lillah”, yaxud “Subhanəllah” Allah üçün təsbih deməkdir (hər növ eyb və nöqsanlardan pak bilməkdir). Allahın Özünün təsbih olunması Quranda təkrar gəlmişdir. Lakin Onun adının təsbih olunması ilə yalnız “Əla” surəsinin əvvəlində rastlaşırıq. Orada buyurulur: **“Əla olan Rəbbinin adını təsbih et.”**

Belə nəzərə çarpır ki, bu məsələ barəsində ən gözəl nəzəriyyə “Əl-Mizan” təfsirində qeyd olunan nəzəriyyədir, orada belə buyurulur: *“Allahın adının təsbih edilməsinin mənası budur ki, təqdis və təkrim məqamı olan yerdə məxluqun adı Allahın adı ilə yanaşı qərar tutmasın, yaxud Allahın adı çəkilməli olan yerdə başqa bir varlığın adı deyilməsin. Yəni nə Allahın adı ilə başqa*

bir adı, nə də Allahın adının yerinə başqa bir adı çəkmək olmaz, bunların hər ikisi şirkdir."

Son zamanlar "şirklə mübarizə"dən dəm vuran bir qrupun arasında bir əməl yayılmışdır ki, özü də şirkin bariz nümunəsidir. İşləri Allahın adı ilə başlamaq əvəzinə "be nami xəlq!" (məxluqun adı ilə!) deyirlər. Halbuki əgər Peyğəmbər (s.ə.v.v)-in adını Allahın adının yanında çəkmək şirkdirsə onda məxluqun adı ilə başlamaq da Allah üçün canişin düzəltməkdir. Quran da göstəriş verir ki, Allahın adı həmişə təsbih edilsin və bəşərin işləri, başqasının adı ilə yox, yalnız Onun adı ilə adlansın ki, əməllər özünə müqəddəslik tapsın və onun sayəsində bərəkətlənsin.

* * *

ALLAH

"Allah" Pərvərdigari-aləmin müqəddəs adlarından biridir. Fərdlər və ya əşyalar üçün qoyulan adlar bəzən əlamət növündəndir, bəzən də vəsf növündən. Birinci qismdə isimlərin özləri mənaya malik olmasına baxmayaraq, onların mənaları nəzərdə tutulmur, əksinə bu ad yalnız həmin şeyin tanınması və başqalarından ayırd edilməsi üçün qoyulur. Buna görə də o, sadəcə olaraq bir əlamətdən başqa heç nəyə dəlalət etmir. Çox zaman bu kimi hallarda nəinki adın mənaları adın sahibinin vəsflərini hekayət etmir, hətta mümkündür ki, onun ziddi də ola bilər. Məsələn, qara qula, zənciyə "Kafur" (ağappağ mənasını verir) adı qoyulması kimi!

İkinci qismdə ad, ad sahibinin vəsf və şənlərindən birini hekayət, yaxud da onun sifətlərindən birini bəyan edir.

Mütəal Allahın sırf şəkildə əlamət yönünə malik olan adı yoxdur və Onun adlarının hamısı Müqəddəs Zətin həqiqətlərindən birini bəyan edir, göstərir.

Qurani-kərimdə Allah üçün təqribən yüz ad qeyd olunmuşdur ki, bunlar da həqiqətdə yüz sifətdən ibarətdir. Onların nümunələrini həmin surədə mülahizə edirsiniz: "*Allah, Rəhman, Rəhim, Maliki yovmiddin.*" Lakin o adların heç biri "**Allah**" adı qədər əhatəli deyildir. Çünki onlardan hər biri Allahın kamalından yalnız birini göstərir. Lakin bu ad – "Allah" bütün

kamal, ilahi və gözəl sifətlərini özündə cəmləşdirən bir zati göstərir. Allah kəlməsi əslində “əl-ilah” idi, onda olan həməzə hərfi çox işlədildiyinə görə ixtisara salınmışdır.

“Allah” kəlməsinin mənşəyi barəsində bir neçə nəzər vardır. Bəziləri demişlər ki, bu kəlmə “Əə-li-hə” kökündən alınmışdır, bəziləri də demişlər ki, “və-lə-hə”dən alınmış və “kitab” məktub (yazılmış) mənasında olduğu kimi, “ilah” da “fial” mənasında, məfuldur.

Əgər “ə-li-hə” kökündən alınmış olsa, mənası “ubidə” olur (yəni Ona ibadət olundu) və Allah dedikdə mənası bütün cəhətlərdən kamil və pərəstişə layiq olan Zat nəzərdə tutulur. Çünki özü başqasının məxluqu olan, yaxud nöqsana malik olan bir varlıq pərəstişə layiq olmayacaqdır. Deməli “əl-ilah” dedikdə o zat nəzərdə tutulur ki, ona pərəstiş edilməlidir. Təbiidir ki, bu mənalar bir kəlmədə gizlənmişdir: kamal sifətlərinin hamısını özündə cəm edən və hər növ mənfi sifətlərdən, nöqsanlardan pak olan bir zat.

Əgər “və-lə-hə” kökündən alınmış olsa “təhəyyərə” – heyran və sərgərdan olmaq mənasındadır. Onda “ilah” heyran, yaxud da aşiq və şeyda deməkdir. Ona görə Allaha “Allah” deyilmişdir ki, əql qüvvələri Onun müqəddəs Zatinin müqabilində heyran olmuş, yaxud Ona diqqət yetirib aşiq olanda Ona sığınmışlar.

Ərəb ədəbiyyatının böyük sərf-nəhv alimlərindən olan və ikinci hicri əsrinin axırlarında, üçüncü hicri əsrin əvvəllərində yaşayan Sibəveyh öz ixtisası üzrə son dərəcədə fitri istedadla malik olmuşdur, onun kitabı “Əl-kitab” adı ilə məşhurdur. Onu bu fəndə olan ixtisasını məntiqdə Ərəstunun (Aristotelin), yaxud “heyət” elmində (astronomiyada) Mücsəti Bətləmyusun misli hesab etmişlər. Ərəb ədəbiyyatında onun dediyi sözlər çox mötəbər sənəd sayılır. O, “Allah” kəlməsinin (Allahın əzəməti müqabilində heyrətə dalmaq, yaxud valeh və aşiq olmaq mənasına olan) “və-lə-hə” kökündən alınmasını deyənlərin tərəfdarlarındanır

Movləvi onun nəzərini nəql edərək deyir:

Məniyə “Əllah” qoft an Sibəveyh

Yuləhunəl-həvaicə hum lədəyh
Qoft ilahuna, fi həvaicina iləyk
Vəltəməsnaha vəcədnaha lədəyk

Movləvi o haləti yad edir ki, insan bir dərdə mübtəla olub biçarə olduqda, ixtiyarsız olaraq bir nöqtəyə üz gətirib sığınır və sığınacağı da Allahdır!

Farsca şerlər

Ehtiyac duyulan zaman hacət əllərini Ona tərəf uzdan təkcə insanlar deyil, hətta dəryanın təlatümlü dalğaları arasında olan balıqlar, səmanın yüksəkliklərində olan quşlar, hətta dəryanın cansız dalğaları belə, Allahın hüzurunda nalə və fəğan edirlər.

Güclü ehtimala görə “ə-lə-hə” və “və-lə-hə” eyni bir kökdən alınmış iki ləhcədir. Yəni əvvəlcə “və-lə-hə” olub ondan sonra “ə-lə-hə” şəklində işlədilmişdir. Onu “ə-lə-hə” şəklində tələffüz edərkən pərəstiş mənasını da özündə ifadə etmişdir. Buna əsasən “Allah” kəlməsinin mənası belə olur: **“O, elə bir zətdir ki, bütün varlıqlar özlərindən agahlıqları olmadan Ona valeh olur, O, pərəstişə layiq olan yeganə həqiqətdir.”**

“Allah” kəlməsinin tərcüməsində demək olar ki, fars dilində onun bərabəri olacaq və onun yerini verə biləcək bir kəlmə yoxdur, mövcud olanların heç biri “Allah” kəlməsinin mənasını olduğu kimi dolğun şəkildə çatdırmır. Çünki, əgər “Allah” kəlməsinin yerinə “Xuda” kəlməsini qoysaq yenə də həmin mənanı çatdırmayacaq. Ona görə ki, “Xuda” kəlməsi “xud ay” (özün gəl) kəlməsinin yüngülləşdirilmiş formasıdır ki, filosofların dediyi təbiri, yəni, “Vacibul-vücut”u çatdırır, yaxud “Allah” kəlməsindən daha çox, Quranda gələn “Ğəniyy” kəlməsinə yaxın olan bir mənanı çatdırır. Əgər “Xudavənd” kəlməsi işlənsə yenə də lazımı mənanı çatdırmır, çünki “Xudavənd” sahib deməkdir. Allahın “Xudavənd” olmasına baxmayaraq “Allah” kəlməsi “Xudavənd” ilə eyni mənalı kəlmə – sinonim deyildir. “Xudavənd”, yəni sahib olmaq, Allahın işlərindən biridir.

* * *

“ƏRRƏHMANİR-RƏHİM”

Fars dilində bu iki kəlmənin yerinə də elə bir söz tapmaq olmaz ki, eynilə onların mənasını çatdırsın. Onu əksər hallarda “Bağışlayan (bəxşiş edən) və mehriban” kimi tərcümə edilməsi dolğun tərcümə deyildir. Çünki, “bağışlayan” “Cəvad” kəlməsinin tərcüməsi, “mehriban” da “Rəuf” kəlməsinin tərcüməsidir. Bunların hər ikisi Allahın, Quranda qeyd olunan sifətlərindəndir.

“Cəvad” – yəni əvəzsiz olaraq bir şeyi başqalarına bağışlayan. Lakin “Rəhman” və “Rəhim” kəlmələrinin hər ikisi “rəhmət” kökündən alınmışdır və “rəhmət” kəlməsində əlavə bir məna gizlənmişdir, o da bundan ibarətdir: hər hansı bir varlıq ehtiyacı və müstəhəqdir; təkvin dili ilə, yaxud sözləri ilə əli uzundur, tərəhhüm olunmağa qabildir, ona bir şey verilməsinə müstəhəqdir. Bu kimi hallarda “rəhmət”dir. Lakin insanın rəhməti bir müstəhəqqə o vaxt çatır ki, insan onun vəziyyətindən təsirlənsin və qəlbi ondan rıqqətə gəlsin. Lakin Allah bu kimi işlərdən (qəlbin rıqqətə gəlməsindən) pak və münəzzəhdir!

Deməli, “Rəhman” və “Rəhim” dedikdə zehnimizdə iki məna canlanır: Biri məxluqatın son dərəcədə böyük olan ehtiyacı; belə ki, sanki bütün məxluqat hamılıqla öz qabiliyyətlərinin dili ilə ehtiyac əllərini Allahın sonsuz və ehtiyacsız dərgahına uzadıb iltimas edirlər. Digəri bundan ibarətdir ki, O, Özünün sonsuz rəhmətini onlara doğru göndərir və onların ehtiyaclarını təmin edir.

Məhz buna görə də son dövrdəki mütərcimlərdən bəziləri heç bir sözün bu kəlmələrin mənalərini dolğun şəkildə çatdırıb bilmədiyini gördükdə şərif ayəni – Bismillahir-rəhmanir-rəhim – kəlməsini “Rəhman və Rəhim Allahın adı” kimi tərcümə etmişlər.

“Rəhman”la “Rəhim”in fərqi nədir? Əvvəlcə bunu izah etməliyik ki, ərəb dilində “fəlan” vəznində gələn kəlmələr çoxluğa dəlalət edir, məsələn, “ətşan” kəlməsi çox susuz olan insana dəlalət edir; “fəil” vəznində olan kəlmələr isə sifəti müşəbbəhə adlanır və bu da bir növ sabitliyə, davama dəlalət edir.

“Fəlan” vəznində olan “Rəhman” kəlməsi çoxluğa, genişliyə dəlalət edir və Haqqın rəhmətinin istisnasız olaraq hər tərəfə yayıldığını, hər bir şeyə əhatə etdiyini çatdırır. Ümumiyyətlə hər bir şeyin “şey” olması Haqqın rəhməti ilə bərabərdir. Çünki vücud və varlıq rəhmətlə eyniyyət təşkil edir. “Əraf” surəsinin 56-cı ayəsində oxuyuruq: **“Mənim rəhmətim hər bir şeyi əhatə etmişdir.”**

Kumeyl duasında isə belə oxuyuruq: **“Səni and verirəm o rəhmətinə ki, bütün şeyləri əhatə etmişdir.”**

Bu cür rəhmətin heç bir istisnası yoxdur, belə deyildir ki, insanlara şamil olub onlardan qeyrilərinə şamil olmasın, yaxud insanlar içərisində yalnız möminləri əhatə etsin. Əksinə Haqqın rəhmaniyyəti bütün aləmə şamildir, yaxud onun eynidir. Yəni varlıq aləmində olanlar bir sözlə Haqqın rəhmətidir.

“Bismillahir-rəhmanir-rəhim” cümləsindən öyrənəcəyimiz dərs bundan ibarətdir ki, Allah-taaladan aləmə çatan şeylər iki cürdür: Xeyr və şər. Hətta demək olar ki, Ondan çatan hər bir şey yaxşı və rəhmətdir, bu rəhmət həm cansız əşyalara, həm bitkilərə, həm heyvanlara və bütün qisimləri ilə insanlara şamil olur. Çünki ümumiyyətlə varlığın açılışı və fəth olunması Haqqın rəhməti ilədir.

Amma “fəil” vəznində olan “Rəhim” kəlməsi Haqq-taalanın daimi və kəsilməz rəhmətinə dəlalət edir. Allah-taalanın geniş rəhmətinə dəlalət edən, bütün varlıqlara şamil olan Rəhman sifəti bu aləmdə bir sıra varlıqlara şamil olduğu ilə eyni zamanda həmin varlıqlar öz həyatını ötdükdən sonra zavala uğradığı, fani olduğu üçün Rəhman sifəti (onların barəsində) sona çatır. Lakin Rəhim bir növ rəhmətdir ki, onun əbədiyyəti vardır, həmişəlikdir, yalnız o bəndələrə aiddir ki, iman və saleh əməlləri nəticəsində özlərini Haqqın xüsusi rəhmətinin axarında qərar vermişlər.

Deməli, Pərvərdigarın bir ümumi, bir də xüsusi rəhməti vardır. Ümumi rəhmətilə bütün varlıqları yaratmışdır, o cümlədən insan da onlardan biridir.

Varlıqlar içərisində yeganə mükəlləf və özü-özünün məsulu olan insandır, onun öhdəsinə qoyulan ilahi vəzifə və təklifləri

lazımınca yerinə yetirdiyi təqdirdə xüsusi ilahi rəhmətdən də bəhrələnəcəkdir. Rəhman Allahın saysız-hesabsız rəhmətinə işarədir ki, hər bir yerə, mömin və kafirə, hətta bütün varlıqlara: insana, cansız əşyalara, bitkilərə və heyvanlara şamildir. Lakin Rəhim Allahın xüsusi rəhmətinə aiddir ki, o da Allahın müti və itaətkar bəndələrinə şamil olur.¹

* * *

“ƏLHƏMDU LİLLAH”

Burada da qeyd etməliyik ki, fars dilində elə bir kəlmə yoxdur ki, “həmd” kəlməsinin düzgün tərcümə və mənasını çatdıra bilsin. Əlbəttə, “həmd” kəlməsinin mənasına nisbətən yaxın olan iki kəlmə vardır ki, onların fars dilində sinonimi var, adətən “həmd” kəlməsinin tərcüməsində onların sinonimindən istifadə olunur. Onların birincisi “mədh”dir ki, “**sitayiş**”lə (təriflə) uyğun gəlir, digəri isə “şükür”dür ki, “**sepas**” adlanır. Amma bunlardan heç biri təklikdə “həmd”in mənasının düzgün və dolğun şəkildə çatdıra bilmir.

“**Mədh**” kəlməsi “Həmd” kəlməsinə yaxındır, hətta bəziləri güclü ehtimal verirlər ki, bunlar tələffüzdə bir kəlmədən alınmış olsun. Ərəb dilində buna oxşar çoxlu misallar gətirmək olar, məsələn xələsə-xəsələ, əyisə-yəisə, bu kəlmələrin hər ikisi eyni hərflərdən ibarətdir, lakin hərflərin yeri dəyişdirilmişdir.

“**Mədh**” – sitayiş (tərif) mənasındadır, sitayiş xüsusi insanani hislərdən yaranır, yəni ehsas və idrakın bu dərəcəsinə nail olan insan kamal və cəlal, gözəllik və dəyər qarşısında qərarlaşdıqda onlarda bu hislər şəklində bir əkslül-əməl yaranır və onu tərifləyir. Bu hislər heyvanlarda yoxdur. Heyvan nə kamalı, cəlalı və əzəməti dərk edir və nə də bu kimi xüsusiyyətləri tərifləməyə qüdrəti vardır.

Əlbəttə, bəzən tərifləmək əməli insanda alçaqlıq sifəti kimi

¹İmam Sadiq (ə)-dan nəql olunan bir rəvayətdə “Rəhman”la “Rəhim”in fərqi belə bəyan olunur: “Allah bütün şeylərin ilahıdır (məbududur), Rəhman bütün məxluqata, Rəhim isə yalnız möminlərə aid olan sifətidir.” “Kafi”, “Tovhidi-Səduq”, “Təfsiri Əyyaşi” və s. Bu hədisdə “Rəhman” Pərvədigarın bütün varlıqlara, “Rəhim” yalnız möminlərə olan rəhmətindən söz açır.

zahir olur və ona rəzil sifətlərdən hesab olunan **yaltaqlıq** deyirlər. Yaltaqlıq o hallarda yaranır ki, insan həqiqəti, gerçəkliyi olmayan bir işi tərifləsin. İnsanın Allahın qüdrəti, kamalları, camalları, əzəmətləri və həqiqi gözəllikləri tərifləmək üçün ona verdiyi verdiyi qüdrəti tərif üçün heç bir dəyər və ləyaqəti olmayan varlığın ayağına verməsi, bu qüdrəti tamahkarlıq yolunda sərf etməsi çox çirkin və insaniyyətə yaramaz bir haldır. Bu qüdrət insana məhz ona görə verilmişdir ki, o ali hiss və duyğuları, yəni bir kamalı təzim, təkrim və tənzim etmək üçün olan ali hisləri təmin etsin, nəinki bir növ alçaqlıq olan tamah hissini xidmətinə keçirsin.

Həqiqi təriflərdə heç bir tamah yoxdur, əksinə bunlar insanın təbii və fitri bir işidir. İnsan gözəl bir incəsənət əsəri ilə qarşılaşanda, məsələn, uzun illər öncə "Baysənqər" in vasitəsi ilə yazılan Quran vərəqini görəndə onun gözəlliyinə heyran olur, ixtiyarsız olaraq onu tərifləyir. Əgər bir şəxs ondan "nə üçün onu tərifləyirsən, məgər bu təriflər müqabilində sənə bir şey verirlərmə?" - soruşsa, o nə cavab verər? Cavab verər və deyər ki, bir şey verməsi də lazımdır mı?! Mən insanam və insan da məhz "insan" olduğuna görə kamal, əzəmət, cəlal və camal ilə qarşılaşanda istər-istəməz xaze olur və öz xüzusunu tərif şəklində izhar edir. Bu, "mədh" kəlməsinin mənasıdır, lakin "həmd" yalnız bu məfhumla bitmir.

İnsanda digər bir paklıq-pakizəlik hissi də vardır ki, bu da təkcə insanın xüsusiyyətlərindəndir ki, ona "təşəkkür etmək" hissi deyilir. "Şükür" kəlməsinin tərcüməsi də budur. Bu, bir şəxsə başqası tərəfindən xeyir çatdığı, həmin şəxsin insaniyyətinin də ona ehsan edənin qarşısında minnətdarlıq bildirməsini tələb etdiyi zaman olur. Fərz edin ki, bir adam öz maşını ilə bir yerdən keçir, əgər həmin halda irəlidən gələn başqa bir maşınla qarşılaşarsa və bu halda dayanıb qarşıdan gələn maşının əvvəlcə keçməsinə desə, insanın pak fitrəti tələb edir ki, "çox sağ ol, təşəkkür edirəm" deməklə, yaxud başını və ya əlini hərəkət etdirməklə ona təşəkkür etsin. Bu xüsusiyyət heyvanlarda bu həddə mövcud deyildir və yalnız insana məxsusdur. Allah-taala

Quranda “Ehsanın əvəzi ehsandan başqa bir şeydirmi?” sualı ilə insanların pak insani fitrətinə xitab edir və insanın pak vicdanı ona cavab verir.

Hədislərdə buyurulan “Hər kəs özünü tanısa Rəbbini də tanıyar” kəlamı çox əzəmətli və düzgün bir sözdür. İnsanın özünü tam və kamil şəkildə tanıması Allahı tanımaq üçün bir yoldur. İnsanı tanımağın yollarından biri də xüsusi insani duyğuları tanımaqdır ki, onlardan biri də təşəkkür etmə hissidir. Bu hissənin də rəhbəri insanın vicdanıdır ki, mühtilə, təlim-tərbiyə ilə əlaqədar deyil, hansısa bir məntəqənin adətlərindən, qayda-qanunlarından sayılmır, hansısa bir iqlim qurşağına məxsus olub, başqalarına məxsus olmayan tərzdə deyildir. Adət-ənənələr zaman və məkanın dəyişməsi ilə dəyişilir, hətta bəzən onun ziddinə belə çevrilir. Məsələn, papağı başdan götürmək də, başa qoymaq da – hər ikisi ehtiram əlamətidir, lakin bunların hər biri bir cəmiyyətdə adətdir. Amma heç bir cəmiyyətdə görünməyib ki, yaxşılığın əvəzinə pislilik edilsin və “bu müəyyən məntəqənin adətidir” - deyə bəhanə gətirilsin.

“Həmd” nə xalis “mədh” etməkdir, nə də xalis təşəkkür etmək. Bəs nədir? Bunu demək olar ki, hər ikisini bir-birilə tərkib edib desək, “həmd” olar. Yəni, “həmd” həm malik olduğu əzəmət, cəlal, hüsn, kamal, dəyər və gözəlliyə görə tərifə layiq olan, həm də onun tərəfindən baş verən ehsan və yaxşılığa görə təşəkkürə layiq olan bir məqamdır. Belə olan yerdə “Həmd” kəlməsindən istifadə olunur.

HƏMD YALNIZ ALLAHA MƏXSUSDUR!

“Həmd” kəlməsinin mənasında pərəstişdən ibarət olan başqa bir məfhumun da rol oynaması uzaq görüş deyildir. Deməli, “həmd” kəlməsinin məfhumunda üç ünsür vahid bir anda rol oynayır: həmd, təşəkkür və pərəstiş. Başqa sözlə desək, “həmd” təşəkkür və pərəstişlə yanaşı olan tərifdir. Bu ayənin əsasında “Həmd yalnız Allaha məxsusdur və Ondan başqa tərifə layiq şəxs yoxdur” - deyilməsinin səbəbi bu ola bilər ki, həmdin məfhumunda pərəstiş məfhumu da gizlənmişdir.

Müfəssirlər yekdil fikirdədirlər ki, ayənin mənası **“bütün**

həmdlər Allaha məxsusdur” deməkdir. Əgər “həmd” kəlməsində təşəkkür etməkdən başqa ibadətçəsinə təvazökarlıq və xüzu olmasa (həmdin mənası yalnız təşəkkür olsa), onda nə üçün insan Allahın onun üçün qərar verdiyi vasitələr müqabilində təşəkkür etməməlidir?!

Allah insana hansı məxluqun vasitəsilə xeyir çatdırıbsa, insan onlara da təşəkkür etməlidir. Buna görə də demişlər ki, **“Mən ləm yəşkuril-məxluqə, ləm yəşkuril-xaliqə – Hər kəs məxluqa təşəkkür etməsə Xaliqə də şükr etməmişdir.”** Ata, ana, müəllim və bütün o kəslər ki, həmişə insanın vücudu onların xeyir və ehsanlarından bəhrələnir, onların hamısına təşəkkür edilməlidir. Heç vaxt “mən Allaha şükr edirəm, bəndələrlə nə işim!” deyə bəhanə gətirərək həm onların özlərinə, eləcə də onların verdiyi nemətlərə təşəkkür etməyi unutmaq olmaz. Lakin diqqət yetirmək lazımdır ki, bu sözdən bir yerdə bəndəyə, başqa bir yerdə isə Allaha təşəkkür etmək düşünülməməlidir. Əksinə, bəndəyə təşəkkür etməklə eyni zamanda buna diqqət yetirməlisən ki, bəndə öz işlərində müstəqil deyil, bəndənin tərəfindən insana çatan xeyir işlərdə hər şeydən əvvəl Allah təşəkkürə layiqdir.

Deməli, həmdin yalnız Allaha məxsus olmasından məlum olur ki, onun mənası tək-cə təşəkkür etməkdən ibarət deyildir, onda tərif və pərəstiş mənası da gizlənmişdir. Allah-taala pərəstiş üçün layiq olan yeganə Zat olduğuna, eləcə də Rəhman və Rəhim olduğuna görə Onu tərifləyir, pərəstiş edir və Ona təşəkkür edirik.

Bir sözlə, həmd etmək insanın batinində olan pak bir hisdir və o cəlal və cəmalı tərifləmək, əzəmət qarşısında xaze olmaqla əlaqədar insan ruhunun dərinliklərindən qaynaqlanır. Məhz buna görə də “Həmd” surəsi öz ardınca ilahi mərifəti gətirir. Yəni insan Allah barəsində kamil mərifət tapmayınca “Həmd” surəsini düzgün və insanın sadəcə dilində olmayan, əksinə ruhuna da işləyən bir tərzdə oxuya bilməz.

Məsələn, mülahizə edin ki, siz çox böyük və ali ruha malik olan bir adamla qarşılaşır və onda böyük insani səciyyə və yüksək

fəzilətlərin olduğunu dərk edirsiniz. Ona ehtiyacları olduğunuz zaman başa düşürsünüz ki, o sizin ehtiyacınızı aradan qaldırmaq üçün təmənnəsiz olaraq əlindən gələni əsirgəmir və ondan sizə çoxlu xeyir və ehsan çatır. İndi ki, siz o şəxsin ruhunun əzəməti qarşısında xəzə oldunuz, hər hansı bir məclisdə onun adı çəkilərsə siz gül müqabilində qərarlaşıb cəh-cəh vuran bülbül kimi aşiqcəsinə onu tərifləyib ondan danışacaq və səmimi qəlbədən onu tərifləyəcəksiniz! Bu tərifləmə sizin ruhunuzun dərinliklərindən baş qaldırır və çox hallarda siz bu tərifləməkdən ləzzət alır və ruhən rahatlıq hiss edirsiniz!

Namazda insan belə bir halətə malik olur. Biz inanırıq və dəfələrlə də demişik ki, ibadət Allaha mərifətin tələbidir və insan kamil Allahşünas olmayınca onun ibadəti mələkut aləminə yüksəlməz.

Burada maraqlı məsələ budur ki, “Əlhəmdü lillah” dedikdən sonra Allah üçün dörd sifət gəlmişdir: Rəbbil-ələmin, Ərrəhman, Ərrəhim, Maliki yovmid-din. Əlbəttə, onları da izah edəcəyik.

Lakin, bu sifətlər yalnız həmdə Allah-taalaya – sitayişə, ibadətə və tərifə layiq olan bir zata – ixtisas vermək üçün gəlmədiyindən, buna görə də ən ali dərəcəni çatdırır. Yəni, Onun işlərinə və mənə ehsan etməsinə, özümün yaranışına, elm və biliyimə, əvvəlində və axırıma, eləcə də bu geniş sonsuz varlıq okeanına diqqət yetirməzdən öncə O, özü həmdə layiqdir və biz Onu tərifləməliyik! Əlbəttə, bu dərəcəni hər kəs iddia edə bilməz və bunu deyən Əliyyibni Əbitalib (ə)-dir:

“Pərvərdigara! Mənim Sənə ibadət etməyim nə Sənin behiştinə görədir, nə də cəhənnəmindən qorxduğuma görə. Əgər behişt və cəhənnəmi xəlq etməsəydin, mən yenə də pərəstişə layiq olduğun üçün, Sənə ibadət edərdim.”

Mən buna görə pərəstiş etməirəm ki, mənə xəlq etmişən, mənə ehsan etmişən; və buna görə ibadət etməirəm ki, Sən ibadət edənlərə axirət və behişt nemətlərini verirsen; əksinə, Sən varsan və pərəstişə layiq olduğuna görə Sənə ibadət etmişəm.¹

¹“Nəhcül Bəlağə” də ibadət edənlər üç qismə bölünərək bu haqda buyurulur:

Sədi belə deyir:

* * *

“RƏBBİL-ALƏMİN”

“Rəbb” kəlməsi barəsində də bunu demək lazımdır ki, fars dilində onun dolğun mənasını çatdıran elə bir kəlmə yoxdur. Bəzən “tərbiyə edən” mənasına tərcümə edilir, lakin diqqət yetirmək lazımdır ki, “rəbb” kəlməsi “rə-ba” kökündən deyil, “rə-bə-bə” kökündəndir və “tərbiyə edən” kəlməsi “mürəbbi”nin qarşılığıdır. “Mürəbbi” isə “rə-bə-yə” kökündən alınmışdır. Bəzən onu “ixtiyar sahibi” kimi tərcümə edirlər. Əbdül-Müttəlib (ə) dövələrini almaq istəyəndə demişdi: **“Mən dövələrin rəbbiyəm (ixtiyar sahibiyəm), evin (Kəbənin) də bir ixtiyar sahibi vardır.”**

Hər halda, bu kəlmələrdən heç biri təklikdə “Rəbb” kəlməsinin mənasını çatdırmır. Hər iki sifət ayrı-ayrılıqda Allahın bir xüsusi sifətini çatdırır, lakin “Rəbb” kəlməsində həm “sahib”, həm “ixtiyar sahibi”, həm də “valığı tamamlayıb ona pərvəriş verən” mənası vardır. Bütün aləmin həm sahib ixtiyarı, həm də onları kamala çatdıran məhz Allahdır.

Əlbəttə, Allah-taala bütün aləmləri xəlv etmişdir ki, onda olan varlıqlar xüsusi dəlillər əsasında malik olduqları kamala elə ilk əvvəldən malik olmuşlar. Başqa sözlə desək, onlarda heç bir “qüvvə” və istedad yoxdur, əksinə hər bir şey “feliyyətə” çatmışdır. Yəni, yarandığı ilk vaxtdan mümkün olan bütün kamalları ilə birlikdə yaradılmışdır, onların əvvəli də, axırları da eynidir. Onlar Allah tərəfindən xəlv edildiyi ilə eyni zamanda tam mənada tərbiyə də olunmuşlar. Allah onların Xaliqu olduğu ilə eyni zamanda həm də onların Rəbbləridir.

Lakin bizim yaşadığımız aləm, yəni dünya və maddi aləmi isə tədrici aləmdir. Ona belə bir qanun hakimdir ki, varlıqlar nöqsan halından başlayaraq kamal doğru hərəkət edirlər. Onlarda başlanğıcla son bir deyildir, ayrı-ayrı iki şeydən ibarətdir. Onlar

“Bəziləri Allahın ona verdiyi ehsana görə ibadət edir ki, onlar tacirlərdir. Bəziləri cəhənnəm odundan qorxduqları üçün ibadət edirlər ki, onlar qullardır. Bəziləri isə şükür etmək üçün ibadət edirlər, bu azad insanlardır.”

bir cəhətdən Allahın məxluqu, digər cəhətdən isə Onun tərbiyə etdiyidir.

Təbiət aləmi, məcmu halında başqa aləmlərdən fərqli olan bir aləm olduğuna baxmayaraq, bununla eyni zamanda müxtəlif növlərə malikdir, həmçinin hər növ də məxsus sistemdə həyat sürür. Həqiqətdə hər bir növ özü üçün bir aləmə malikdir, bütün aləmlər də belədir.

Cansızlar aləmi, bitkilər aləmi, heyvanlar aləmi, insanlar aləmi, fəleklər aləmi bunların hamısı nöqsan halından kamala doğru olan bir hərəkətdədirlər, onların heç biri yaradılışın əvvəlində kamil surətdə olmamışlar. Bu aləmin bütün varlıqlarını son kamala çatdıran da məhz Allahdır, Rəbbül-ələmindir.

Qurandan məlum olur ki, bu dünya ümumiyyətlə pərvəriş dünyasıdır, insan da müxtəlif quruplara – yaxşılara, pislərə bölünür, onların hamısı yetişmək, pərvəriş tapmaq halındadırlar. Maraqlıdır ki, bu dünya sanki münasib şəraitə malik olan bir əkinçilik mühitidir: onda hər növ toxum səpilsə, cücərər və pərvəriş tapar. Bu aləmdə təkcə yaxşılar deyil, hətta pislər də (pis toxum əkənlər də) bu dünyanın sistemində öz inkişaf mərhələlərini ötürlər. “Bəni-İsrail” surəsində (18-19-cu ayələr) buyurulur:

“Hər kəs (təkcə bu dünyanın) öteri həyatını istəsə, ondan istədiyimiz miqdar istədiyimiz kəsə verərik, sonra cəhənnəmi onun üçün qərar verərik ki, (Allah dərgahından) qovulmuş və məzəmmət olunmuş halda onun yandırıcı atəşində yanar. Hər kəs də axirət həyatını istəsə və imanlı olduğu halda onun üçün, çalışıb səy göstərsə, onun səy və çalışmasına (Allah tərəfindən) mükafat veriləcəkdir.”

Bu ayələrin məzmununun xülasəsi bundan ibarətdir ki, hər kəs dünyanı istəsə və dünya toxumu əksə, Allah da ona kömək edib əkdii toxumu səmərəyə çatdırar, lakin istədiyi kəs üçün, istədiyi qədər ona verər. Yəni, orada Allahın qəti və təxəllüf olunmaz qanunları yoxdur və demək olmaz ki, hökmən hər kəs təcili və nəqd olaraq səmərə istəsə, nəticəyə çatdıracaq. Yalnız dünyanı və onun nemətlərini əldə etmək üçün əkilən toxumların səmərə

verəcəyi qəti deyil, çünki, bu dünya maniələrlə, bəlalarla doludur, amma belə düşünülməməlidir ki, bu dünya həmin toxumların pərvəriş verilməsi üçün qurulmamışdır.

Sonra buyurulur:

Lakin, bütün hədəflərini dünyada məhdudlaşdıran, insaniyyətin layiqli yolundan xaric olan şəxs, şübhəsiz, cəhənnəmə gedəcəkdir. Amma, əgər bir şəxsin hədəfi dünya olmasa və axirət toxumu əksə və onun yolunda çoxlu səy etsə, onun bu əməli heç vaxt zay olmaz və nəticəyə çatar:

“Həm o dəstəyə, həm də bu dəstəyə kömək edərik.”

Bir sözlə, bu aləm elə əsasda qurulmuşur ki, hər kəs hər bir toxumu əksə bu yaradılış dəsgahı toxumun cücərdilməsi üçün əlverişli olduğuna görə onu cücərdib boya-başa çatdırar. Lakin bəzi növ “toxumlar” yüz faiz nəticə verir və o da “sirati müstəqim” də olan hərəkətdir. Bəzi toxumlar isə, onların böyüyüb boya-başa çatması üçün münasib şərait olmasına baxmayaraq, hamısı nəticəyə çatmır. Buradan da aydın olur ki, çirkin əməllər görən, müəyyən tədbirlər görüb nəticə əldə edənlər öz əməllərinə “əgər bizim işimiz qəbahətli olsaydı nəticəyə çatmazdıq” deyə bəhanə gətirə bilməzlər. Xeyr! Hər hansı bir nəzəriyyə əməldə nəticə versə, bu onun haqq olmasına dəlil deyildir. Yaradılış aləmində belə bir qanun var: “Hər kəs hər toxumu səpsə o inkişaf edər, bəzən də istənilən nəticəyə çatar.”

* * *

“ƏRRƏHMANİR-RƏHİM”

Əvvəldə bu iki kəlmə haqqında söhbət etdikdə qeyd etdik ki, Allahın bu iki sifətlə vəsf edilməsi çox kamil bir mərifət tələb edir. Çünki, “Rəhman” rəhməti geniş olan deməkdir, amma “çox” kəlməsindən başa düşüləcək miqdar nəzərdə tutulmur, əksinə mənası budur ki, bütün varlıq Onun tərəfindəndir və Onun tərəfindən çatan hər bir şey rəhmət və gözəldir. “Rəhim” kəlməsi isə bu deməkdir ki, feyzi daimi olaraq insanlara çatır.

Bu iki sifətin birincisi bütün varlıq aləminə, ikincisi isə xüsusi şəkildə insanlara aiddir. Pərvərdigarın birinci sifətlə vəsf edilməsi insan üçün elə dərin irfan və mərifət tələb edir ki, aləmi başdan-

başə rəhmətə qər q olmuş görsün və “ikilik” fikrini özündən uzaqlaşdırın, dünyada mövcud olan bütün varlıqları (fenomenləri) xeyir və şər olaraq iki qismə bölməsin. Əksinə bütün varlığın mənşəyi Allah olduğuna görə yalnız xeyirdən və sırf rəhmətdən ibarətdən olduğunu bilsin. Bu da “Ədli ilahi” kitabında irəli çəkdiyimiz həmin məsələdir.

Hər bir bəndə bu məsələni daim özünə xatırlatmalıdır. Məsumlardan (ə) varid olan dualarda bu iş tövsiyə edilmişdir. Namazdan əvvəlki müstəhəb təkbirlərin beşincisindən sonra aşağıdakı dua oxunmalıdır:

“Ləbbeyk və sədeyk, vəl-xəyru fi yədəyk, vəşşərru ləysə iləyk – Bütün xeyirlər Sənin əlindədir, şər Sənə tərəf deyildir.”

Namaz qılan bəndə özünü Allah övliyalarının yerinə qoyur. Belə ki, Allah onu çağırıqda “Gəldim, gəldim! Sənin razılığına doğru gəldim!” Daha doğru desək, “Canla-başla gəldim!” - deyir.

“Əl xəyru fi yədəyk – Xeyir yalnız Sənin əlindədir.” “Vəşşərru ləysə iləyk” – Şər Sənə qayıtmaz!

Allahı “Rəhman” sifəti ilə tanımaq bütün dünyanı Onun yetərli hikmətinin tam məzhəri, Pərvərdigarın ən tamam nizamı kimi tanımaq deməkdir. Allahı bu sifət ilə tərifləyən zaman insanın elə bir görüşü olmalıdır ki, varlıq aləmini tam mənada xeyir, rəhmət, ruh sistemi, şər, zülmətin isə nisbi və həqiqi olmayan bir şey olduğunu bilsin. Aydın ki, hər bir xam düşüncəli insan “mənim dünya barəsində belə bir nəzərim vardır!” deyə iddia edə, özündə belə bir nəzəri zorla icad edə bilməz. Quranın bizdən Allahı bu sifətlərlə tərifləməyimizi istədiyi zaman bizdən həm Onu, həm də dünyanı bu yolla tanımağımızı istəyir. İnsanın bu cür tanınması bundan ibarətdir ki, bu mətləbləri səhih, əql bəyənən və bürhan yolu ilə dərk etsin. Bunlar insanı birbaşa deyil, dolayısı yolla ilahiyyat məsələlərində təfəkkürə dəvət edir, yaxud bu cür mərifətlərin mümkün olduğunu təsdiqləyir.

Amma Allahın ikinci sifətlə, yəni “Rəhim” sifəti ilə tanınması bunu tələb edir ki, insan özünün aləm varlıqları arasındakı məqam və mövqeyi barəsində kamil mərifət kəsb etsin. İnsanın sair varlıqlar arasında malik olduğu imtiyaz bundan ibarətdir ki,

“o, bu dünyanın həddi-bülüğa çatmış övladıdır”! Bu dünyanın həddi-bülüğa çatmayan, məcburi olaraq ata-anasının qəyyumluğu sayəsində yaşayan övladı deyildir. O, əqli baxımdan elə bir inkişaf və təkamül mərhələsinə çatmışdır ki, ona “özün öz yolunu seçməlisən!” deyilmişdir. Halbuki sair varlıqlar bu aləmin cəbri amillərinin ixtiyarındadır. Öz əqli inkişaf səbəbi ilə sərbəstliyə və azadlığa malik olan iki yoldan birini seçmək ixtiyarına malik olan məhz insandır.

“Biz onu (insanı) yola (düz yola) hidayət etdik; istər şükr edən olsun, istərsə də nankorluq edən.”¹

Əyri və düz yol – hər ikisi insanın qarşısındadır, əgər o, haqq olan düzgün yolu ötərsə məhz belə olan zamanda Allah tərəfindən xüsusi inayət və rəhmət onun halına şamil olar, bu halda aləmi belə tanımış olur: hər kəs Allah yolunu getsə Allah da ona kömək edəcək, onu hidayət edib yol göstərəcəkdir.

“O kəslər ki, Bizim yolumuzda cihad edərlər, onları hökmən Öz yolumuza hidayət edərik.” Yəni Allah belə şəxslərin qəlblərinə nuraniyyət bəxş edər, işıqlandırar, onun üçün lazım olan bütün səbəb və vasitələri hazırlayar, gözləmədiyi yerdən ona ruzi çatdırar. Bir sözlə, belə bəndə elə bir məqama çatır ki, öz Allahu ilə müamilə etmə mərhələsinə yetişdiyini hiss edər. Çünki o, görür ki, nə qədər xaliscəsinə əməl edirsə, ilahi inayətlər onun halına daha artıq şamil olur. Bu halda bəndə “təslim” və “riza” məqamına çatmış olur.

“MALİKİ YOVMİD-DİN”

Əməliyyə risalələrində qeyd olunur ki, namaz qılarkən bu ayəni iki cür: həm **“Maliki yovmid-din”**, həm də **“Məlik yovmid-din”** kimi oxumaq olar. İndi görək bu iki cür qiraətdən iki cür məna əldə olunması mümkündürmü? “Məlik” və “Malik” gündəlik işlədilmə zamanında iki müstəqil mənaya malikdirlər. Onlardan biri siyasi rabitə, ikincisi isə iqtisadi rabitədir. İnsan bir şeyə malikiyyət rabitəsi tapdıqda (onun maliki olduqda) ondan

¹“Dəhr” surəsi, ayə:3

istifadə edə bilər. **“Məlik”** deyiləndə isə bu düşünülür ki, başqasının üzərində qüdrəti vardır və özü üçün tədbir və siyasət haqqını qoruyub saxlayır.

Lakin hər iki halda, heç bir real gerçəklik yoxdur, sadəcə olaraq etibarı və şərti bir işdir. Yəni “filan kəs filan evin malikidir” - dedikdə məqsədımız budur ki, hal-hazırda belə şərt qoyulması qərara alınmışdır. “Filan kəs filan nahiyənin malikidir” - deyilməsi də şərti bir razılaşmadan başqa bir şey deyildir. Buna görə də hər iki halda əgər etibar dəyişilsə artıq (bu qərardad) mövcud olmayacaqdır, yəni mümkündür ki, növbəti anlarda o evin sahibi olmasın, yaxud o mülkün maliki başqa şəxslər olsun və bu rəhbərlik başqa şəxslər bərqərar edilsin.

Malikin, yaxud məlikin şərti yolla təşkil olunduğu bu kimi hallarda bu iki məna bir-birilə tam mənada fərqlənir. Məlik malikin, malik də məlikin işini görə bilmir. Biri **mülk**dür, digəri isə **milk**.

Lakin bəzi hallarda bu rəhbərlik həqiqidir. Məsələn, bir şəxs “mən öz bədənimin qüvvələrinin malikiyəm” deyərsə, bunun mənası “onlardan bəhrələnməkdə haqlıyam, ixtiyar sahibiyəm” deməkdən ibarətdir. Yəni mənim vücudumda elə bir qüvvə vardır ki, hər vaxt istəsəm ondan istifadə edə bilərəm. Məsələn, hər vaxt istəsəm onun vasitəsi ilə danışaram, ondan bəhrələnmərəm. Mülahizə etdiyiniz kimi, belə olan halda “malik”lə “məlik”in hər ikisinin nümunəsi bir olur. Yəni, biz həm öz bədən üzvlərimizin malikiyik, həm də onlara “məlik” və müsəllətik. Çünki bu şərti və məcazi deyil, təkvini bir işdir.

Bütün varlıqların xalığı olan, iradəsi bütün aləmlərə hakim kəsilən Pərvərdigar barəsində isə “məlik”in “malik”lə vəhdət təşkil etməsi aydındır. “Malik” ilə “məmluk” (malikin ixtiyarında olan) arasında həqiqi rəhbərlik bərqərar olduğundan Quranda qiyamətlə əlaqədar “mülk” sözü gəlmişdir:

“Limənil-mülkül-yovm, lillahil-vahidil-qəhhar – Bu gün (Qiyamət günü) mülk kimə məxsusdur? Vahid və Qəhhar olan

Allaha!”¹

Bundan da üstünü başqa bir ayədə deyilir:

“Qulillahummə malikəl-mulk, De, ey mülkün maliki olan Allah!” Bu ayədə məlik və idarə etməkdə ixtiyar sahibi olmaq məmluk bir iş kimi fərz olunmuşdur. **“Limənil-mülkül-yovm”** cümləsinin mənası da elə budur. Başqa sözlə desək, bu ayədəki **“lam”** mülkiyyəti göstərir. Ayənin mənası budur ki, malik kimdir? Cavab bundan ibarətdir ki, malik Allahdır. Deməli məlum olur ki, **“mülk”** və **“milk”** biri-birindən o qədər də ayrı deyillər və bəzilərinin dediyi kimi, biri-birindən ayrı olan iki hüduda malik deyildir.

Görəsən Allah təkə qiyamətdə malik və məlikdir, dünyada isə yox? Xeyr, Allah həm dünyada, həm də axirətdə həqiqi malik və məlikdir. Fərqi bundan ibarətdir ki, bəşərin dünyada həqiqəti görün gözü, bəsirəti olmadığına görə məcazi, şərti mülklər və maliklər düzəldir, özünü və başqalarını əşyaların malik və məliki hesab edir və misal üçün, deyir ki, **“mən bu evin malikiyəm”**. Lakin dünyanın həqiqətləri onun üçün aşkar olduqda, dünyaya real bir nəzər saldıqda görəcəkdir ki, bütün mülklər və məliklər saxta imiş, varlıq aləminin həqiqi maliki və məliki yalnız Allahdır.

“Sənin gözündən pərdələri götürdük, gözün bu gün dəmirdir.”²

Aşağıdakı rəvayət də məhz həmin mənanı bəyan edir:

Cabir İmam Baqir (ə)-in belə buyurduğunu nəql edir: **“Ey Cabir, əmr bu gün də, o gün (Qiyamət günü) də Allaha məxsusdur. Qiyamət günü baş verəndə hakimlər məhv olub aradan gedəcək, (badət) Allahdan başqa heç bir hakim qalmayacaqdır.”³**

“İYYAKƏ NƏBUDU VƏ İYYAKƏ NƏSTƏİN”

“Pərvərdigara! Yalnız Sənə ibadət edir, yalnız Səndən kömək

1 “Mömin” surəsi, ayə:16

2 “Qaf” surəsi, ayə:22

3 “Əl-mizan”, 2-ci cild, səh.229

istəyirik.”

İnsan həmişə güman edir ki, tövhid islami məsələlərdən biridir və islamda tövhiddən kənarında minlərlə məsələ mövcuddur. Lakin daha dəqiq bir baxışla nəzər saldıqda görür ki, islam bütönlük bütönlük tövhiddir, yəni onun bütün məsələləri: istər etiqadla əlaqədar olan, istər əxlaq və tərbiyə ilə, istərsə də gündəlik göstərişlərlə əlaqədar olan məsələlərin hamısı bütönlük tövhiddən ibarətdir.

Məntiqdə “təhlil və tərkib” adlı bir istilah vardır. Orada fikir məsələsində işlənilən bu iki kəlmə təbii elmlərdən əxz edilmişdir. Məqsəd budur ki, maddə aləmində təcziyə (bölünmə) və (tərkib) birləşmə (yaxud analiz və sintez) mövcud olduğu kimi, (yəni, bütün mürəkkəblərin hissələrə ilkin maddələrə bölündüyü və həmin maddələr tərkib bağladığı təqdirdə yenidən həmin mürəkkəb təşkil olunduğu kimi) düşüncə və fikirlərdə də eynilə bu cürdür. Filosoflar deyirlər ki, bəşərin bütün fikir və düşüncüləri “tənaqüzün olmaması” prinsipi əsasında qurulmuşdur. Yəni, təhlil və təcziyə etdikdə bu aşkar və danılmaz prinsipə (aksioma) qayıdacaqdır.

İslamda da belə bir prinsip var, o da tövhiddir. Yəni, islamın bütün əsaslı etiqad prinsiplərini təhlil etdikdə hamısının tövhidə qayıtdığını görəcəyik.

Etiqad üsulundan olan nübüvvəti, məadı, yaxud imaməti təhlil etdikdə, onların başqa bir şəkildə tövhiddən ibarət olduğunu görürük. Həmçinin, islamın əxlaqi göstərişlərini və yaxud ictimai hökmlərini araşdırdıqda yenə də tövhid şəkilində cəlvələnir.

Biz hal-hazırda həmin bəhsi qeyd etdiyimiz dəlillərlə tamamlayır və onun ətraflı bəyanını başqa yerə həvalə edirik. “Əl-mizan” təfsirinin bir çox yerində bu məsələ ətraflı bəyan olunmuşdur.

NƏZƏRİ VƏ ƏMƏLİ TÖVHİD

İslamda iki növ tövhid vardır: Nəzəri tövhid və əməli tövhid. Nəzəri tövhid düşüncə və mərifət aləmi ilə, yəni Allahı yeganə sifətlərlə tanımaqla əlaqədardır. Əməli tövhid dedikdə isə inanın əməldə özünü bir cəhətdə, bir istiqamətdə, yəni yeganə zatın istiqamətində qurması nəzərdə tutulur. Başqa sözlə desək, nəzəri

tövhid Allahın yeganə olmasını qəbul etmək, əməli tövhid isə yeganə olmuş insan deməkdir!

Xatırlatmaq istədiyim məsələ budur ki, “Həmd” surəsinin əvvəlindən bura qədər qeyd olunanlar birinci qismə, yəni nəzəri tövhidə aid idi. Bundan sonra yəni, “iyyakə nəbudu”dan başlayaraq əməli tövhid mərhələsi başlanır. Məhz belə olan halda insan bu kiçik surənin misilsiz əzəmətini dərk etməklə Qurani-kərimin aşkar möcüzə olmasını anlayır.

Doğrusu, insan özünün bu ecazkar möcüzə qarşısındakı heyrətini gizlədə bilməz: necə ola bilər ki, ömrü boyu təhsil almayan, savadsız, mədəniyyət və elmdən xəbəri olmayan bir mühitdə böyüyüb boya-başa çatan ümumi bir şəxsin dilindən elə sözlər çıxsın ki, dolğunluq və məna baxımından ən böyük həkim və filosofları dərin fikrə daldırsın, səlistlik və rəvanlıq baxımından elə bir həddədir ki, insan onu təkrarlamaqdan heç vaxt doymur.

Bir qədər izahat:

Bu surənin əvvəlindən “Maliki yovmid-din”ə qədərki cümlələr Allah barəsində bir sıra mərifət məsələləri kimi irəli çəkilmişdir. O Allahdır, Rəhmandır, Rəhimdir, Rəbbil-ələmindir, Maliki yovmid-dindir. Bundan əlavə, O elə bir zəttir ki, heç bir qeyd-şərt olmadan tərifə layiqdir, bütün təriflər və həmdlər Ona aiddir.

Doğrusu, bütün ilahiyyat maarifi, ən mühüm və ilahi məsələlər bu bir neçə kəlmədə yerləşdirilmişdir.

İslam alimləri və filosofları haqlı olaraq belə bir nəticə almışlar ki, Quran tərəfindən bu kimi məsələlərin irəli sürülməsi bu həqiqətlərin nə qədər dərin və dolğun olmasına dəlalət edir. Quran bizim dilimizi sadəcə olaraq bu kəlmələrlə məşğul etməyimizi istəmir, əksinə bizdən onların həqiqətlərini dərk etməyi tələb edir. Namaz qılarkən Allahı bu vəsflərlə yad edən şəxs həqiqətdə Onu bu sifət və isimlərlə tanıdığını iddia edir. Onun Allah olduğunu bilmək, yəni kamil zətt, bütün ələm varlıqlarının fitri olaraq Ona diqqət yetirdiyi və pərəstişə layiq olan bir zəttə tanımaq, başqa sözlə desək, mütləq kamal olan bir varlığı tanımaq, Onun haqq olmasını etiraf, etmək və hər növ

nöqsan, çatışmamazlıq, yoxluq və ehtiyac kimi şeylərin Ondan uzaq olması və s. deməkdir. Məhz, həmin dəlilə görə bütün varlıqlar yalnız Ona doğru üz tutur.

İnsan Allahı Rəhman sifəti ilə tanımaq istədikdə gərək öz düşüncələrini ciddi olaraq (bəhs etdiyimiz kimi) çox dəqiqləşdirsin ki, Allahı bu sifətlərlə tanıya bilsin. Yəni bunu dərk etsin ki, vücut aləmi bütünlüklə Haqq-taalanın zatının rəmaniyyətinin zühur etmə yeridir, Ondan baş verən hər bir şey xeyir və rəhmətdən başqa bir şey deyildir. Hər bir varlıq mövcud olduğuna, Haqq-taalaya mənsub edildiyinə, eyni və gerçək bir varlıq olduğuna görə xeyir və rəhmətdən başqa bir şey deyildir. Şər işlər isə, onların malik olduqları “fi nəfsih” və vücuti yönlərindən deyil, əşyalara izafə olunan nisbi və yoxluq cəhətindən gəlir.

Allahı “Rəhim” sifəti ilə tanıyan şəxs iddia edir ki, mərifətdə elə bir mərhələyə çatmışdır ki, təkcə məxluqatın nizamını və Haqq-taalanın məzhəri olan əşyaların sadir olmasını ayırd etmir, üstəlik əşyaların Haqqa doğru qayıtmasının da xeyir və rəhmət nizamı olduğunu, yəni, varlıqların Rəhmətdən gəldiyini, Rəhmətə də qayıdacaqlarını dərk edir.

Bu da Allahın rəhmətinin Öz qəzəbindən irəli olmasının mənasıdır. Başqa sözlə desək, Allahın əzabı düzgün şəkildə tanınarsa bunun özü qəzəb libasında olan bir rəhmətdir. Daha dəqiq desək, mütəal Allahın həm “Cəlal” və həm də “Cəmal” sifətləri vardır. Cəmal sifətləri elm, qüdrət, həyat, vücut, rəhmət, “Cəlal” sifətləri isə qüddus, cəbbar, intiqamçılıq və s.

Allah-taala Öz zatının mərtəbəsində ikiliyə malik deyildir, yəni, məsələn, zatının yarısı rəhmət, xeyir, vücut və Rəbb olmaq, digər yarısı isə qüddus, cəbbar, intiqamçılıq deyildir. Həmçinin Allah-taala Özünün rəhmət və xeyir olan həmin heys və həmin mərtəbəsində cəbbar və intiqamçı deyil, əksinə Onun isimləri ilə sifətləri arasında bir növ “təqəddüm” (“irəlidə olmaq”) və “təəxxür” (“axırda olmaq”) qanunu hakimdir. Mərifət əhli və hikmət sahibləri bu barədə çox dəqiq, incə və maraqlı təhqiqat aparmışlar ki, bəşər təfəkkürünün ən dəyərli məhsuludur ki,

yalnız yorulmaz təhqiqat, çoxlu dərin düşüncələrlə yanaşı olan qərihədən bəhrələnənlər bu həqiqətlərin dərinliklərinə varmışlar.

Bəli, Pərvərdigari-aləmin adları ilə sifətləri arasında bir növ təqəddüm və təəxxür hakimdir. Yəni, Onun ad və sifətlərindən bəziləri digərlərinin nəticəsidir. Ümumiyyətlə “Cəmal” sifətləri “Cəlal” sifətlərindən irəlidədir, “Cəlal” sifətləri “Cəmal” sifətlərindən doğur. Cəbbariyyət, intiqamçılıq sifətlərinin hər şeydən irəli olması iddia edilən “Yəhuvə” Quran tərəfindən təqdim olunan varlıq aləminin, dünyanın həqiqi rəbbi olan Allah deyil, yəhudilərin əldə qayırdıqları saxta “Tanrıdır”.

Buradan “Bismillah” kəlməsinin, nə üçün “Cəbbar” və “Müntəqim” sifətləri ilə deyil, məhz “Rəhman” və “Rəhim”lə yanaşı şəkildə gəlməsinin səbəbini gözəl dərk etmək olar. Çünki Quran nəzərindən varlıq aləminin nümayişi Rəhman və Rəhim olan Allahın nümayişidir. Hətta, “cəbbarlıq” və “intiqamçılıq” da rəhmaniyyət və rəhimiyyətin başqa bir formasıdır.

Əlbəttə, aydındır ki, rəhimiyyət rəhməti, yəni varlıqların Allaha tərəf qayıtdıqları zaman nail olduqları rəhmət ilk növbədə iman əhlinə şamildir, yəni o kəslərdir ki, onlara verilənlər zahirdə də, batində də rəhmətdir; qəzəb surətində deyil, rəhmət surətindədir, nisbi deyil, mütləq bir rəhmətdir.

“Rəhman”la “Rəhimin” fərqi də deyilən “Rəhman dünyaya, Rəhim isə axirətə aiddir”, yaxud “Rəhman bütün insanlara – istər kafir, istərsə də möminə aiddir, amma Rəhim yalnız möminlərə şamildir” kimi ifadələrdə məqsəd yuxarıda izah edilənlərdir.

Dünya və axirətin “iki dünya” olması nəzərindən bir-birilə fərqi yoxdur ki, biri rəhmətin etibarını rəhman maddəsindən, digəri isə rəhim maddəsindən, yaxud misal üçün, kafirlə mömin üçün müştərək olan rəhmət bir maddədən təmin olunsun, iman əhlinə aid olan rəhmət isə digər bir maddədən.

Varlıq aləmində belə bir bölgü yoxdur; rəhmət nəzərindən varlıq aləminin bölgüsü dünyada “gəlmək” və “qayıtmaq”dır, “Ondan olmaq” və “Ona doğru olmaq” dünyasıdır. Allah Rəhmandır, yəni “gəlmək” və “Ondan olmaq”, dünya rəhmətin məzhəridir, Allah-taala Rəhimdir, yəni “qayıdış” və “Ona doğru

olmaq.” Dünya da Rəhmətin məzhəridir, hətta cəhənnəm və Allahın intiqamçılıq və cəbbariyyətinin məzhəri olan ilahi əzab da Onun rəhimiyyətidən doğur. Burada bundan əlavə izahat vermək olmaz.

“O, qiyamət gününün Malikidir” dedikdə başqa bir mərifət də irəli çəkilir. Bəndə yaradılış aləminin axırı barədə mərifətli olduğunu iddia edir, yəni belə bir kəs qiyamət gününün olmasına və belə bir gündə heç bir səbəb və vasitənin zətən əsalət yönünə malik olmadığını, Məlik və Malikin əsalətən Allah olduğunu bilir.

Bunların hamısı, əvvəldə qeyd olunan təfsirlə yanaşı, nəzəri tövhid, yəni mərifət məquləsindən olan bir tövhid çərçivəsindədir və bu mərifət son dərəcə lazım və zəruridir. Biz heç vaxt deməməliyik ki, bu, zehni bir mərhələdir və onu bilməyin zərurəti yoxdur. Xeyr, islamda mərifətin özü zətən əsalətə malikdir, bu mərhələ olmayınca insan əməldə irəliləyə bilməz.

Amma görəsən bu mərhələ kifayətdirmi? Yəni, əgər insan bura qədər bəyan olunanları tanıyıb, başa düşdükdə əsl tövhidçi hesab olunurmu? Xeyr, bu mərifət və anlayış müqəddimə olmaqdır. Yəni, tanıyıb başa düşməlidir ki, (tovhidçi) olsun (əməli tövhid).

Biz “iyyakə nəbudu” dediyimiz zaman əməli tövhidi başlayır və yeganə olmağı izhar etmək istəyirik.

İBADƏT KƏLMƏSİNİN KÖKÜ

Ərəb dilində bir şey ram, yumşaq, müti olduğu və onda heç növ üsyankarlıq, müqavimət və təcavüzkarlıq olmayanda bu hala “təəbbüd” deyilir (“təbbüd” sözü “ibadət” kökündən alınmışdır).

Qədimdə yollar indiki kimi maşınla düzəldilməmişdi ki, asfalt döşəyib üzərində maşın sürsünlər. Yollar, çox yol gedilməklə (iz salınmaqla) tanınırdı. Buna görə də ilk günlərdə tikanlar və daşlar gediş-gəlişə mane olurdu. Lakin, gediş-gəlişin artması ilə yavaş-yavaş daşlar yumşalıb parçalandı, yoldan keçənlərin ayaqları altında müqavimət göstərmədi, insanların, heyvanların ayaqlarını incitmədi, ram və aram oldu. Halbuki, səhralıqda adi bir yol olan zaman daş parçaları insanların ayaqları altında üsyankar idilər. Ram və yumşaq olan yola “təriqun məbəd” adlanırdı.

Ərəb dilində “əbd”, “muəbbəd” insan dedikdə heç növ

üsyankarlığı olmayan, müti, təslim və ram olan şəxs nəzərdə tutulur. İnsan yalnız Allahın qarşısında belə halətə malik olmalıdır, yəni müti və ram olmalı, heç növ üsyankarlıq etməməlidir. “Allahın bəndəsi olmaq” dedikdə məqsəd Haqq-taalanın zətı və Onun əmrləri qarşısında bu halətə malik olmaqdır. İbadət və bəndəçilikdə tövhidin mənası isə Allahdan başqa heç bir varlığın qarşısında, heç bir kəsin əmrləri müqabilində bu halətə malik olmamaq, əksinə Allahdan başqasının qarşısında üsyankarlıq halətinə malik olmaq deməkdir. Deməli, insan həmişə bir-birinə zidd olan iki halətdə olmalıdır: Allaha qeydsiz-şərtsiz təslim olmaq, Allahdan qeyrilərinə qeydsiz-şərtsiz üsyan etmək. “İyyakə nəbudu”nun da mənası budur ki, **“Pərvərdigara, yalnız Sənə pərəstiş edirik, Səndən başqa heç kəsə pərəstiş etmirik.”**

Diqqət yetirmək lazımdır ki, Allah ata, ana, imam, vilayəti-fəqih və s. kimi bəzi şəxslərə itaət etməyi əmr edirsə, onlara itaət etmək həqiqətdə Allah itaət etməkdir, çünki Allah “onlara itaət edin!” dediyinə görə biz itaət edirik. Hər bir məsələ də bu məqama çatsa, Allaha ibadət sayılır. Lakin, hər bir şey Allahın kənarında qərar tutsa, yəni Allahla eyni zamanda itaət olunsayın Onun tulində deyil ərzində qərar tutsa şirkdir.

TÖVHİDLƏR VƏ ŞİRKLƏR

Qurani-kərimdə şirkin çoxlu nümunələri qeyd olunmuşdur ki, biz onlardan bəzilərinə işarə edirik (bununla Quranın əməli tövhidi icma şəkildə aydın olacaqdır):

1. “O kəsi görmədin ki, öz həvayi-nəfsini öz məbudu qərar vermişdir?”¹

Bu ayədə şəhvətə pərəstiş edənlər müşrik sayılmışdır. Məsnəvi belə deyir:

şer

Biz “iyyakə nəbudu” deyərək Allahdan başqalarının məbud olmasını rədd etdikdən sonra bu mətləbi iddia edirik ki, “Pərvərdigara, biz öz həvayi-nəfsimizin, nəfsani

¹“Furqan” surəsi, ayə:43

meyllərimizin, şəhvətlərimizin deyil, yalnız Sənin fərmanındayıq.”

2. Aşağıdakı ayə yəhudiləri və məsihiləri məzəmmət edərək buyurur:

“Onlar Allah tərəfindən bir şeyə istinad etmədən öz alimlərini və rahiblərini ərbab və məbudlar qərar verərək onlara pərəstiş edirdilər.”¹

Bildiyimiz kimi, yəhudilər və məsihilər öz alim və müqəddəslərinə, müşriklərin və büt-pərəstlərin bütün qarşısında ibadət etdikləri kimi ibadət etmirdilər. Yəni, onlara, misal üçün, səcdə etmirdilər, əksinə onların qabağında qeydsiz-şərtsiz (təəbbüdən) itaət edirdilər, Allah tərəfindən heç bir icazə olmadan onlara təslim və müti idilər, həqiqətdə isə onların nəfsani istəklərinə və şəxsi meyllərinə tabe idilər. Onlar öz həvayi-nəfsləri və meylləri üzündən hər nə deyirdilərsə, bunlar da qəbul edirdilər. Allah da buyurur ki, itaət olunmaq yalnız Allaha məxsus olan hüquqlardandır, O, hər kəsə itaət etməyi göstəriş versə ona itaət etmək olar. Belə isə, Allah məsihi və yəhudi alimlərinə itaət etməyi əmr etmədiyi halda, nə üçün itaət edirsiniz?

Biz **“iyyakə nəbudu”** deyən zaman məqsədimiz budur ki, “Pərvərdigara, biz ruhani, qiddis və ya hər hansı başqa bir adla heç kəsə ibadət etmirik. Sənə itaətimiz də kor-koranə deyil, Sən hər kəsə itaət etməyi əmr etmisənsə ona itaət edirik, hər kəsə itaət etməyi Sən əmr etməmisənsə ona itaət etmirik.”

Rəsuli Əkrəm (s.ə.v.v)-ə məhz bu cəhətdən itaət edirik ki, Sən ona itaət etməyi aşkar şəkildə vacib buyurmusan.

Pak və məsum imamlara “ulul-əmr” ünvanı ilə ona görə itaət edirik ki, bu işi Sən əmr etmisən. Həmçinin camiuş-şərait müctehidlərə, yəni adil, agah və təqvalı alimlərə itaət etməyimizin səbəbi budur ki, peyğəmbərlər və imamlar – Sənin əmrinlə itaət olunması vacib olan şəxslər – bizə belə göstərişi vermişlər.

¹“Tövbə” surəsi, ayə:31

3. Rəsuli Əkrəm (s.ə.v.v) aşağıdakı ayəni 5-ci ya 6-cı hicri ilində elannamə şəkilində dünya ölkələrinin rəhbərlərinə göndərmişdir:

“De! Ey kitab əhli, ey özlərini asimani bir kitaba mənsub edənlər, bizimlə sizin aranızda bərabər olan bir şeyə tərəf gəlin, belə ki, nə biz deyə bilərik ki, o bizə məxsusdur, nə də siz iddia edə bilərsiniz ki, sizə məxsusdur; o da Allahdır. Gəlin heç bir şeyi Ona şərik qoşmayaq.”¹

Daha sonra buyurulur:

“Bizlərdən bəzimiz bəzi digərimizi Rəbb və ixtiyar sahibi seçməyə, heç birimiz digərinə itaət və ibadət etməyə, onu məbud seçməyə, yalnız Allahı rəbb və itaət olunan məbud qəbul edək.”

Bu da Quranda əməli tövhidin təzahürlərindən biridir ki, buyurur:

“Heç bir insan başqa bir insanı özünə Rəbb qərar verməsin, bir insan özünü başqa bir insana mərubub (onun rəbbi) qərar verməsin.”

Deməli, “iyyakə nəbudu”nun mənası belə olur:

“Pərvərdigara, yalnız Səni Rəbb və muta (itaət olunan) qərar verirəm, heç bir ictimai məbud yoxumuzdur və Sənin və Sənin fərmanının müqabilində heç bir insanın fərmanını itaət olunan qərar vermirik.”

4. Musa ibni İmran (ə), Fironla qarşılaşıb onu Allaha bəndəçiliyə dəvət etdikdə, o, kobudcasına dedi: “Sən həmin adamsan ki, bizim evimizdə olmusan, bizim əlimizin altında böyümüsən. O mühüm və çirkin işi (məqsəd qibti şəxsini öldürülməsidir) yerinə yetirmisən.” Musa cavab verdi:

“Bu minnəti ki, mənə qoymusan əvəzində Bəni-İsraili özünə bəndə və qul qərar vermişən?! Yəni, deyirsən ki, mən, sənə Bəni-İsraili özünə bəndə etməyin müqabilində heç bir söz

¹“Ali-İmran” surəsi, ayə:64

deməyim?!"¹

Gördüyünüz kimi, həzrət Musa (ə) Fironun zülmələrinə itaət etməyi təbid (camaatı özünə ibadət etdirmə) adlandırır. Bəni-İsrail qövmü heç vaxt Firona səcdə etməmişdir, sadəcə olaraq Firon onları zəlil edərək onları icbari itaətə vadar edir və icbari işlə onlardan bəhrələnirdi, həm də onları hər növ ixtiyar və azadlıqdan məhrum etmişdi. Onlar Fironun qarşısında əməli olaraq ram və müti idilər. Deməli, "iyyakə nəbudu"nun mənası bu olur ki, "Pərvərdigara, zalımcasına olan itaətlərə, zəlilliklərə və təbidlərə, azadlıq və ixtiyar haqqının bizdən alınmasına yol vermərik."

Bunlar Quranda gələn nümunələrdir ki, əməli tövhidin mənasını bəyan edən dəlil sayıla bilər. Əməli tövhiddə (islam alimlərinin istilahında "**ibadətdə tövhid**" adlanır) məqsəd xarici eyniyyətdir, yəni insanın vücudunun vəqeiyyəti və gerçəkliyi yeganə olmalıdır.

Xülasəsi budur ki, islam dinində müsəlmanın yalnız fikir və əndişə mərhələsində tövhidçi olub Allahı zat sifət və fellərində tanıması, eləcə də ona Allahşünaslıq (teologiya) barəsində bəhs etməyi təklif etdikdə Onun barəsində altı ay söhbət etməyə qadir olması kifayət deyildir. Belə bir şəxs tövhidin yarısına malikdir, digər yarısı bundan ibarətdir ki, əməldə də yeganəpərəst olsun, hətta özü də yeganə olsun. Allahı bütün bu vəsflərlə tanıdıqdan, itaət və təslimdə də yeganə olduqdan sonra onu həqiqi müvəhhid (tövhidçi) adlandırmaq olar.

Əvvəllər də işarə etdiyimiz kimi, biz məhz belə bir zamanda "Həmd" surəsinin əzəmətini dərk edirik. Doğrudan da ömrü boyu bir yerdə dərs oxumayan, təhsil görməyən, heç bir alim və filosofla görüşməyən belə bir şəxsin (Peyğəmbərin) gətirdiyi kitabın ilk surəsində bütün ideologiyasının prinsiplərini kiçik bir qəlibə tökərək həm nəzəri tövhidi, həm də əməli tövhidi bir neçə qısa cümlədə, lakin son dərəcə

¹"Şüəra" surəsi, ayə:22

dolğun və kamil şəkildə bəyan etməsi, hətta əməli tövhidi “iyyakə nəbudu” kimi kiçik bir cümlədə göstərməsi doğrudan da insanı heyrətə salır.

İBADƏTİN İNHİSARI

Ərəb ədəbiyyatı baxımından “iyyakə nəbudu” cümləsində “iyyakə” kəlməsi “nəbudu” felinin məfuludur (tamamlıqdır). İlkən qaydaya görə o, feldən sonra gəlməli və “nəbudukə” deyilməli idi. Belə olduqda mənası “Pərvərdigara, Sənə pərəstiş edirik” olardı. Lakin ədəbiyyat alimləri demişlər ki, “təqdimu ma həqquhuttəxir, yufidul-həsər” – yəni “cümlədəki yeri axırda olan kəlməni əvvələ keçirmək həsri (inhisarı) çatdırır.” Yəni, yeri axırda olan bir kəlməni cümlənin əvvəlinə keçirsələr inhisar əlaməti olur. Bu heç də ərəb ədəbiyyatına məxsus deyildir və fars dilində də belədir. Buna əsasən cümlənin mənası belə olur: “Pərvərdigara, yalnız Sənə pərəstiş edir, yalnız Sənin qarşında ram, müti oluruq, mənşəyi Sənin fərmanın olmayan heç bir fərmanın və heç bir kəsin qarşısında müti olmuruq.” Deməli, “iyyakə nəbudu” cümləsi iki cümlənin əvəzinə olan bir cümlədir. Biri isbatı, yəni Allah-taalanın müqablında təslim olmaq, digəri isə inkarı, yəni Allahdan qeyrisinin qarşısında heç vaxt təslim olmamaq.

Bu bəyanla demək olar ki, bu cümlədə tövhid şüarından istifadə olunan iman və küfr məsələsi yerləşdirilmişdir. Müsəlmanlar “La ilahə illəllah” deyərək vahid anda bir imanı və bir küfrü izhar edirlər: Allaha iman, Allahdan qeyrisi qarşısında küfr.

“Ayətəl-kürsi”də (“Bəqərə” surəsi, ayə:256) oxuyuruq:

“Həqiqət aşkar olduqdan sonra heç növ icbar və ikrah olmamalıdır. O kəs ki, Allaha iman gətirib və həmin anda tağuta (tüğyan məzhəri olanlara) kafirdir, belə bir şəxs nicat tapıb və ürvətül-vüsqaya, yəni möhkəm bir dəstəyə əl atmışdır.”

İslamda iman küfrsüz əməli deyildir, əksinə həmişə Allaha təslim olmanın yanında tüğyan təzahürlərinin inkarı olmalıdır ki, iman kamil olsun.

CƏM ZƏMİRİ (ƏVƏZLİYİ)

İnsanın olmaq, vücuda gəlmək mərhələsində, eləcə də əməli tövhid mərhələsində diqqət yetirilməli məsələlərdən biri də budur ki, “nəbudu” felində cəm zəmiri (əvəzliyi) gətirilmiş, “əbudu” şəklində tək halda deyilməmişdir, yəni “mən yalnız Sənə pərəstiş edirəm” deyil, əksinə “biz yalnız Sənə pərəstiş edirik” deyilmişdir. İnsanın ruhən quruculuq və formalaşma mərhələsi olan bu məqamdakı əsas məsələ budur ki, insan Allahdan qafil və bixəbər olduqda deyil, Onu tanımaq və Ona diqqət yetirmək sayəsində qurulur; eləcə də sadəcə təfəkkür və nəzərlə deyil, əməl və fəaliyyətlə qurulur. Buna görə də insan tövhid əhlinin karvanından ayrı olan halda deyil, məhz ictimai əməli ilə yanaşı, tövhid cəmiyyəti ilə həmahəng və onunla yanaşı qurulur. İnsan, fikri, əməli, ictimai və ilahi bir varlıqdır. Düşüncə, təfəkkür və mərifət olmadan insan həqiqi insan deyildir. Həm Allahdan əlaqəsini kəsən, həm Ondən qafil olan, həm də ilahi fikirdə olması ilə yanaşı əməldən ayrı düşən insan həqiqi insan deyildir. **İnsan kasti gerefte est.** Eləcə də düşünən, Allah barəsində mərifət kəsb edən, amma tövhid cəmiyyətindən ayrılan insan da naqis insandır. Yəni, həqiqətdə “iyyakə nəbudu”nun mənası budur ki, **“Pərvərdigara, biz tövhid cəmiyyətinin insanları hamımız həmahəng bir hərəkətlə Sənə doğru gəlir və yalnız Sənin fərmanlarına qulaq asırıq.”**

“İYYAKƏ NƏSTƏİN”

“Yalnız Səndən kömək istəyirik, Səndən başqasından kömək istəmirik.”

Bu cümlə də kömək istəməkdə tövhidi, yəni yalnız Ondən kömək istəməyi, yalnız Ondən nicat diləməyi və yalnız Ona etimad etməyi çatdırır. Burada belə bir sual verilə bilər və o sualı iki cür irəli çəkmək olar: Biri imdad və kömək diləmək baxımından. Əxlaq və tərbiyə alimlərinin nəzərindən insan özünə etimad etməlidir. Özündən başqasına etimad etmək və onlardan kömək diləmək insanı çox zəif bir məxluqa çevirir, cılızlaşdırır, amma özünə etimad etdikdə özündə böyük bir

qüvvə hiss edir.

Bu prinsipə əsasən insan başqasına deyil, özünə arxalanmalıdır – istər ondan başqası Allah olsun, istərsə də qeyrisi. Məhz bu səbəbə görə də müasir alimlər Allaha etimada səbəbi olan, özündən etimadın götürülməsinə səbəb olan “təvəkkülü” inkar edir və onu qeyri-əxlaqi bir iş hesab edirlər.

Bu sual başqa cür də irəli çəkilə bilər: Nə üçün Allahdan başqasına ibadət etməməliyik?! Ondan başqasına ibadət etməmək məntiqi bir işdir, amma görəsən Allahdan başqasından kömək diləməmək nə məfhum daşıyır? Halbuki, Pərvərdigari-aləmi bu dünyanı səbəblər aləmi qərar vermiş və biz insanları başqa insanlara və başqa əşyalara ehtiyacılı etmişdir. Biz öz həyatımızda gündəlik ehtiyaclarımızı təmin etmək üçün hökmən başqa əşyalardan, başqa insanlardan kömək almalıyıq.

Bu sualın cavabında demək lazımdır ki, mətləb tamamilə başqa cürdür. Başqasından kömək almaq və başqasına etimad etmək bütün növlərilə qəbahətli deyildir. Allah-taala ümumiyyətlə insanı başqasına ehtiyacılı şəkildə xəلق etmişdir. Yəni, insan cəmiyyətində hər bir şəxs başqasına möhtacdır. İslami tövsiyələrdə də qarşılıqlı həmkarlığa dəvət edilməsi də bu həqiqəti bəyan edir.

Quran buyurur:

“Yaxşı işlərdə bir-birinizə (qarşılıqlı şəkildə) kömək edin.”¹

Bu ayədəki “təvənu” (bir-birinizə kömək edin) kəlməsi kömək etmək mənasına olan “ovn” kökündən alınmışdır. Deməli, başqasından kömək istəmək heç bir həddə caiz olmasaydı Allah-taala qarşılıqlı köməyə, həmkarlığa əmr etməzdi. Əksinə, bu onu göstərir ki, insanların hamısı bir-birinə ehtiyacılıdır və buna görə də bir-birinə kömək etməlidirlər. Bir şəxs imam Əli (ə)-in hüsurunda belə dua etdi:

¹“Maidə” surəsi, ayə:2

“Pərvərdigara, məni Öz məxluqatına ehtiyaclı etmə!”

İmam Əli (ə) buyurdu: “Bir daha belə demə!” Soruşdu: “Bəs nə deyim?” O həzrət (ə) buyurdu: De ki, “Pərvərdigara! Məni o məxluquna möhtac qərar vermə.”

Məqsəd budur ki, birinci cümlədə deyilənlər mümkün olası bir iş deyildir. İnsanın xilqəti elə əsasda qurulmuşdur ki, özünün dünya işlərini irəli aparmasında bir-birinə ehtiyaclıdırlar. Deməli, şərif “iyyakə nəstəin” ayəsi insanın başqasından kömək almamasını demir, əksinə bunu çatdırır ki, insanın qəlbinin son etimadı həqiqətdə və nəfsül-əmrədə insanın arxalandığı şey – Allah olmalı, dünyada kömək istədiyi şeyləri də yalnız vasitə hesab etməli, hətta özünün mövcud olan bütün qüvvələrinin, qollarının qüdrətinin, təfəkkür qüvvəsinin və s. bütün bunların hamısının Allahın yaratdığı vasitələr olduğunu bilməlidir ki, onun ixtiyarında qərar vermiş və onların hamısının da taleyi Allahın əlindədir. Buna görə də insan dünyada çoxlu vasitələrə etimad edir, lakin sonra gözlədiyinin əksinə olaraq kömək yetirməli olan vasitələrin heç bir faydası olmadığını görür.

Bəzən öz qüvvə və qüdrətinə arxalanır, amma görür ki, hətta onlar da sözə baxmırlar. Yeganə bir qüvvə ki, insan ona arxalanaraq öz proqramlarını onunla tənzimlədikdə heç bir nigarançılıq olmayacaqdır, o Allahdır.

Rəvayətlərdə qeyd olunur ki, müharibələrin birində Rəsuli Əkrəm (s.ə.v.v) ordunun **düşərgə saldığı yerin** yaxınlığındakı təpənin başında istirahət edirdi, **bu zaman** onu yuxu **tutdu**. Təsadüfən düşmənin şücaətli əsgərlərindən biri silahlı halda gəzərkən Peyğəmbər (s.ə.v.v)-i gördü və onu tanıdı. Onu **təklildə tutub** öldürə biləcəyindən çox xoşhal oldu. Peyğəmbər (s.ə.v.v) yatdığı halda onun başının üstünə gəlib qışqırdı: “Mühəmməd! Sənsən?!” Həzrət (s.ə.v.v) baxıb buyurdu: “Bəli, mənəm!” Əsgər dedi: “**Kim səni mənim** əlimdən xilas edə bilər?!” Peyğəmbər (s.ə.v.v) dərhal cavab verdi: “Allah!”

Belə bir sözü gözləməyən əsgər dedi: “İndi sənə

göstərərəm!” Güclü zərbə endirmək üçün bir addım geri çəkildi. Gözlənilmədən ayağı daşa ilişdi və yerə səřildi! Peyğəmbər (s.ə.v.v) dərhal yerindən qalxıb onun başının üstünü kəsdirdi və buyurdu: “İndi kim səni mənim əlindən xilas edə bilər?” Əsgər ayıqlıqla cavab verdi: “Sənin kərəmin!” Peyğəmbər (s.ə.v.v) də onu əfv etdi.

Məqsəd budur ki, “və iyyakə nəstəin” cümləsinin mənası “insan dünyada heç bir vasitədən kömək almamalıdır” demək deyildir. İnsan bir kəsdən kömək istəməklə eyni zamanda səbəblərin ilk səbəbkarını tanımalı və bütün səbəb və vasitələrin yalnız Allahın əlində olduğunu bilməlidir.

“İHDİNƏS-SİRATƏL-MÜSTƏQİM”

“Pərvərdigara! Bizi düz yola hidayət et.”

“Sirati müstəqim”in mənasının tamamilə aydın olaması üçün bir neçə mətləbi bəyan etməliyik:

1. Bütün varlıqlar, varlıq aləminin tələbi olan qeyri-ixtiyari və təkvini bir seyr ilə Allaha doğru hərəkətdədirlər və bu da varlıq aləminə hakim olan ümumi bir qanundur:

“Ağah olun: bütün işlər Allaha doğru qayıdır.”¹

“Həqiqətən qayıdış Rəbbinə doğrudur.”²

Bu hökm, varlıqlardan və məxluqlardan biri kimi insana da aiddir:

“Ey insan! Həqiqətən sən səy və əzab-əziyyətlə Rəbbinə doğru (Onun hüsuruna) qayıdıb Onunla görüşəcəksən.”³

2. Yolların arasında yalnız bir düzgün və baş yol var, səadət yolu ixtiyari bir yoldur ki, insan onu özü üçün seçməlidir.

3. İnsanın seçməli olduğu şey, yol növündən olduğundan özü üçün müəyyən bir məqsədi – yolu qət edir və hərəkətinin növünü seçir. Başqa sözlə desək, öz kamalına doğru hərəkət

¹“Şura” surəsi, ayə:53

²“Nəcm” surəsi, ayə:42.

³“İnşiqaq” surəsi, ayə:6

etmək istəyir. Deməli, insan təkamül həddinə çata bilən varlıqdır. “İhdinəs-siratəl-müstəqim”in də mənası budur ki, “Pərvərdigara, bizi düzgün təkamül yoluna hidayət et.”

4. Təkamül yolu ixtira olunmalı deyil, kəşf olunmalı, tapılmalıdır. Amma, ekzistensializm nəzəriyyəsinin davamçıları iddia edirlər ki, heç bir məqsəd və yol mövcud deyildir. İnsan özü-özü üçün məqsəd yaradan, dəyər yaradan və kamal yaradandır, yəni, öz dəyərlərinin dəyər olmasını və kamal olmasını yaradandır. Quranın nəzərindən məqsəd, məqsədin kamal yolu olması və dəyərlərin dəyər olması varlıq aləminin xilqətinin daxilində öz-özünə təyin olunmuşdur və insan onları kəşf etməli, məqsədini tapmalı və yolu ötməlidir.

5. Müstəqim yol – ilk əvvəldən müəyyən bir cəhəti olan yoldur. Amma müstəqim olmayan yollarda (əyri-üyrü, yaxud dairəvi yollar kimi) belə deyildir, insanı axırda məqsədə çatdıracağını fərz etsək belə, çoxlu ya müdavim cəhətlərin dəyişməsi ilədir. Deməli, dialektiklərin adətən dedikləri “insanın kamala doğru gedən yolu ziddilərin arasından keçməklə və bir ziddin digər ziddə nəvəsan olması kimidir” də deyildir.

6. “Təkamül yolunu icad etmək yox, kəşf etmək lazımdır” - sözünün mənası bu deyildir ki, məkanda olan yollar kimi, yol gedənin vücudundan xaricdə əvvəlcədən bir yol çəkilmiş olsun və o da həmin yolda qədəm qoysun, əksinə bu mənaya ki, elə yol gedənin vücudunun daxilində Haqq-taalanın dərğahına yaxınlaşmaqdan ibarət olan, həqiqi kamala doğru bir yol vardır. Yəni, xurma dənəsində xurma olmağın istedadı mövcud olduğu kimi insan vücudunun daxilində həqiqi kamala çatmaq üçün ciddi bir istedad mövcuddur.

7. İnsan fitri istedadla təchiz olunmaqla eyni zamanda yol göstərənə də ehtiyac duyur. İnsanın öz kamalları üçün təbii istedadlara malik olan bütün varlıqlarla əsaslı bir fərqi vardır və o da bundan ibarətdir ki, sair varlıqların yolları təbiətdə müəyyən edilir və onların hər biri birdən artıq yol öte bilməzlər. Lakin insanda belə deyildir. Müasir fəlsəfi istilahlə

desək: “Hər bir varlığın təbiəti vardır, amma bu insanda yoxdur.”

Ekzistansialistlər bu qəziyyənin üzərində çox israr edərək deyirlər ki, insan mahiyyətsiz və təbiətsiz bir varlıqdır. Əlbəttə, biz bu mətləb barəsində öz yerində müfəssəl bəhs apararaq mətləbin onların dediyi əsasda səhih olmadığını isbat etmişik.

İnsanda bir-biri ilə müxtəlif və təzadlı olan təbiət vardır və öz yolunu ilvi (yuxarıya aparan) və süfli (aşağıya aparan) təbiətlər arasında seçməlidir. Sair canlılarda bu yolları seçmək onların öz öhdəsinə qoyulmamışdır, misal üçün, at, qoyun, pişik, it və s. hər bir müəyyən qərizələr əsasında yaradılmışdır, onların yollarını məhz həmin qərizələr ayırd edir. Buna görə də gördüyümüz kimi, dünya tarixi boyunda onların hər birinin yalnız özünəməxsus xüsusiyyətləri olmuşdur, onların hər biri eyni qaydada əməl və rəftar edirlər. Bal arısı, qarışqalar hamısı özlərinə yuva qurmaqda, yem tədarükü görməkdə eyni qaydada əməl edir, onların işlərində heç bir dəyişiklik baş verməmişdir.

Lakin, insanın qarşısında yüzlərlə yol qoyulmuşdur, onların hər birini istəsə seçə bilər. “Vəl-ləyl” surəsində buyrulur:

“Siz Adəm övladları, səyləriniz bir-birindən fərqli, müxtəlifdir.” Əlbəttə, bu mətləb insanın zəifliyinə deyil, onun kamalına dəlalət edir.

İndi görək, bu deyilənlər insanın, ümumiyyətlə yolsuz olduğunu gərəkli edirmi?

Maddəçilər, xüsusilə ekzistansialistlər belə təsəvvür etsələr də Quran onu qəbul etmir. Quran buyurur ki, insandan Allaha doğru yalnız bir seyr xətti mövcuddur ki, o müəyyən olunmuş xətt də insanın kamalıdır. Əgər, misal üçün, insanın qarşısında min dənə yol olsa, onlardan yalnız biri müstəqim, yəni Allah doğru gedən baş yoldur və o, Allahda sona çatır. Lakin, insan bu yolların hər hansı birini seçməkdə ixtiyar sahibidir, əgər həmin yolu seçərsə düz olacaq, əks halda isə

yerdə qalan yolların hamısı yanlış və düzgün olmayandır.

Bu da aşağıdakı rəvayətin mənasıdır:

Bir gün Rəsuli Əkrəm (s.ə.v.v) bir yerdə oturmuşdu və bir neçə nəfər də onun ətrafında idi. Peyğəmbər (s.ə.v.v) yerin üstündə bir neçə xətt çəkdi, onlardan biri düz, qalanları isə əyri idi. Sonra buyurdu ki, **“bu düz yol mənim yolumdur, yerdə qalanların isə heç biri mənim yolum deyildir.”**

Quranın həmişə zülməti cəm formasında, nuru isə tək formada gətirməsinin də səbəbi budur ki:

“Allah, iman gətirənlərin vəlisidir (ixtiyar sahibidir) ki, onları zülmətlərdən (qaranlıqlardan) nura doğru çıxarar.”¹

Buradan aydın olur ki, azğınlıq yolları müxtəlifdir, Haqq yolu isə yalnız birdir.

Məhz buradan insanların peyğəmbərlər tərəfindən hidayət edilmələrinə olan zərurətin səbəbi aydınlaşır. Çünki onların hidayəti olmadan insanlar, onları son kamala çatdıran düz yolu ayırd edə bilməzlər: onlara, mütləq Allah tərəfindən göndərilənlər yol göstərməlidir.

Burada “Əl-mizan” təfsirində də bəyan olunan bir məsələni qeyd edirik. Quranda “səbil” kəlməsi də yol mənasına işlənmişdir. Lakin, onun mənası “sirat”la tamamilə fərqlənir. Buna görə də “səbil” bəzi hallarda cəm formasında işlənmişdir, lakin “sirat” həmişə tək formadadır. “Səbil” dedikdə əsl yola birləşən kiçik yollar və cığırılar nəzərdə tutulur. “Sirat” isə həmin əsl və baş yoldur. Müəyyən bir məntəqəyə getmək üçün birdən artıq əsl yol ola bilməz, lakin ətrafdan ora gəlib birləşən kiçik yolların sayı çox ola bilər.

Biz insanların hamısı kamal yolunda hərəkət edən bir karvana oxşayırıq, lakin son məqsədə çatmaq üçün əsl yoldan keçməliyik. Amma mümkündür ki, hər birimiz həmin kiçik yolun vasitəsilə özümüzü baş yola çatdıraq. Hər bir adam, hansı post və məqamda olursa-olsun, özünün insani, əxlaqi və şəri vəzifələrinə əməl etdikdə, həqiqətdə onu əsl yola birləşdirən

¹“Bəqərə” surəsi, ayə:258

bir yolu seçmiş olur. Baxmayaraq ki, işin əvvəlində bu yollar bir-birindən fərqli idilər, yəni biri təbiblikdə, digəri fəhləlikdə, başqa birisi tacirlikdə çalışır, amma bunların hamısı elə yollardır ki, insan onları qət etməkdə “siratın müstəqimə” yaxınlaşa bilər.

* * *

“SİRATƏL-LƏZİNƏ ƏNƏMTƏ ƏLƏYHİM ĞƏYRİL-MƏĞZUBİ ƏLƏYHİM VƏLƏZ-ZALLİN”

İnsanlar bəndəçilik məqamında hansı şeyi ələ gətirmələri və yolu seçməkdə hansı yolu seçmələri baxımından üç dəstəyə bölünürlər: Onlardan bir dəstəsi bəndəçilik yolunu qət edir, “Ərrəhim” kəlməsinin izahında dediyimiz kimi, Pərvərdigarın xüsusi rəhmətinə nail olurlar, onlara davamlı olaraq hər an ənam gəlir, sanki qeybdən olan bir əlin onları özünə tərəf çəkdiyini hiss edirlər. Bunlar Allahın dərğahına müqərrəb olan şəxslərdir ki, ilk növbədə peyğəmbərlər, ilahi övliyalar, daha sonra kamil insanlar gəlir. İnsanlar həmişə onları özlərinə ülgü və nümunə qərar verərək onların ardınca hərəkət etməlidirlər. Birinci cümlədə (“ənəmtə ələyhim” cümləsində) insan onların yolunu ötməyi Allahdan istəyir.

Birinci dəstənin müqabilində qərar tutan ikinci dəstə isə Allaha deyil, Ondan başqasına pərəstiş edir və Allaha qarşı üsyankarlıq edirlər. Bunlar da əməllərinin öz vücudlarında zahir olan təsirlərini, biri digərindən sonra görürlər. Sanki bir əl daim olaraq onları düz yoldan uzaqlaşdırır. Birinci dəstədən olanlar kimi Allah dərğahına tərəf yüksəlmək, ardıcıl ilahi nemətlərdən bəhrələnmək əvəzinə Allahın qəzəbinə düşər olur və ümumiyyətlə, kamal yolunu bir dəfəlik itirir və hövlnak dərələrə süqut edirlər.

“Hər kəs Mənim qəzəbimə düşər olsa, şübhəsiz o, bədbəxt olar.”¹

Bunlar həqiqətdə insaniyyət yolunu keçmək əvəzinə

¹ “Taha” surəsi, ayə:83

heyvanlıq yoluna düşən insanlardır. Onların insaniyyətləri məsx olunmuşdur, irəliləmək əvəzinə geriyyə gedirlər. Quran bunların **“məğzubi əleyhim”** deyə bəyan edir.

Burada üçüncü bir dəstə də vardır ki, onların müəyyən yolları yoxdur, sərgərdandirlər və hər an bir yol tuturlar, bir yerə çatmırlar. **“Onlar (münafıqlər) öz yollarını itirmişlər, nə bunların (möminlərin), nə də onların (kafirlərin) tutduğı yoldadırlar.”**¹ Quran bunları **“zallın”** adlandırır. Biz **“ihdinəs-siratəl-müstəqim, siratəl-ləzinə ənəmtə ələyhim ğəyri-l-məğzubi ələyhim vələz-zallın”** dedikdə məqsədimiz budur ki, **“Pərvərdigara, düz yolu bizə göstər, o yolu ki, övliyaların, düz insanların, Sənin dərgahında pak olanların yoludur. O kəslərin yolu ki, həmişə Sənin ardıcıl nemətlərinə nail olurlar. Amma məsx olunanların, insaniyyətə yad olanların, Sənin qəzəbinə düşər olanların yoluna, həmçinin heyran və sərgərdan qalaraq hər anda bir şəkllə düşən və başqa qurupların yoluna yox.”**²

¹“Nisa” surəsi, ayə:142

² * “Aşınayı ba Quran”, “Həmd” surəsinin təfsiri, səh.9-54

CÜMƏ NAMAZI

İslamda “Cümə namazı” adlı həftəlik bir namaz da vardır. (Bu çıxış İslam inqilabından əvvəl bəyan edilmişdir.) Quranda bu namaz xüsusi şəkildə “Cümə” surəsində belə bəyan olunur:

“Ey iman gətirənlər! Cümə günündə namaz üçün nida olunanda Allahı zikr etməyə tələsin, al-veri buraxın, bu sizin üçün xeyirdir, əgər bilsəniz.”

Bütün sünnü və şiə təfsirçilərinin nəzərinə görə məqsəd “Cümə” namazıdır.

Cümə namazı nədir? Bu, cümə günü zöhr zamanı qılınan, lakin digər vacib namazlardan fərqlənən namazdır. **Əvvəla**, bütün zöhr namazları dörd rəkətlidir, amma cümə günü zöhr namazının yerinə qılınan cümə namazı isə iki rəkətdir. **İkincisi**, bu namazın camaat namazı şəklində qılınması vacibdir, amma digər vacib namazları camaat namazı şəklində qılmaq vacib deyildir. **Üçüncüsü**, cümə namazı hər bir yerdə qılınsa hər tərəfdən iki fərsəx məsafədə olanlara vacib olur ki, həmin bu namazda iştirak etsinlər. Əlbəttə, üzürlülər istisna olunur. **Dördüncüsü**, cümə namazı bərqərar olunan yerdən bir fərsəxdən az məsafədə digər bir cümə namazı qılmaq haramdır. Həmin ərazidə (bir fərsəxlikdə) yalnız bir cümə namazı bərqərar olunmalıdır.

Görün, əgər belə bir namaz qılınsa necə olar? Əgər bizim yaşadığımız Tehran şəhərində cümə namazı iki fərsəxlik məsafədə, yəni şimal tərəfdən Şemirana qədər, cənub tərəfdən Reyə qədər və şərq-qərb tərəflərdən də bu məsafədə, arası on iki kilometrə çatan (təqribən iki şəri fərsəxdir) bir yerdə qılınsa, bu yerlərin əhalisi, altı kilometr məsafədə başqa bir cümə namazı bərqərar olunmadan onda iştirak etsələr görün necə böyük və əzəmətli bir yığıncaq olar!

Bu namaz dörd rəkət deyil, iki rəkət qılınmalıdır. Səbəbi nədir? Bu məsələ hədislərdə çox rəvayət edilmişdir və dinin danılmaz məsələsidir: **“Hamının bir yerə toplaşmalı olduğu**

və pərakəndə olmayan bu ümumi camaat namazında namazdan əvvəl iki xütbə oxunması vacibdir və həmin iki xütbə iki rəkət namazın yerini tutur.”

Müqəddəs islam dininin özündə belə bir maddə vardır ki, xütbələr namazın bir hissəsidir. Əli (ə) buyurur:

“Xütbə namazdır, nə qədər ki, imam xütbəni oxuyur, camaatın hamısı sükut etməli və onun sözlərinə qulaq asmalıdır. Nə qədər ki, xitabət kürsüsündən aşağı enməyib hamı namaz halında olan kimidir. Əlbəttə, bəzi fərqləri vardır, o cümlədən üzü qibləyə oturmaq, yaxud üzü qibləyə olmaq kimi şeylər “imam camaat”da vacib deyildir. Onda vacib olan iki xütbə zöhr namazını iki rəkətinin əvəzində olur.”

CÜMƏ NAMAZININ ADABI

Cümə namazı qılan imam üçün bəzi adablar, qayda-qanunlar müəyyən edilmişdir. O cümlədən, o, başına bir əmmamə qoymalıdır. Məqsəd budur ki, iki-üç laya malik olan bir şalı Peyğəmbər (s.ə.v.v)-in əmmaməsi kimi başına bağlasın.

Allah hacı Ağa Rəhim Ərbab İsfahanini saxlasın. Bəlkə də çoxunuz onu tanıyırsınız. O, bizim üsul, fiqh, fəlsəfə, ədəbiyyat və qədim riyaziyyatın bir qismində dərin savada malik olan alimlərdəndir. O, mərhum Cahangirxan Qəşqayi kimi məşhur filosofun şagirdlərindəndir və mərhum Cahangirxan kimi, hələ də başına dəri papaq qoyur. Onun xarici görkəmi – əba, qəba, qiyafə və s. hər bir cəhətdən sair alimlər kimidir, yalnız başına dəri papaq qoyur. O, cümə namazının vacibliyinə inanan şəxslərdəndir və özü də İsfahan şəhərində cümə namazı qılır. Amma, camaat adətən mömin olmadığından və cümə namazına etiqad bəsləmədiyindən islamda nəzərdə tutulan əzəmətli şəkildə təşkil oluna bilmir. O, cümə namazı üçün hazırlaşanda kiçik bir əmmamə qoyur, yəni iki-üç layı olan bir şalı başına bağlayır.

Yaxşı yadımdadır, 1339-cu ilin fərvərdin ayında İsfahana,

onun hüzuruna getmişdim. Mən ondan cümə namazı haqqında soruşanda buyurdu: “Mən bilmirəm, şielər nə vaxt cümə namazının tərki edilməsi kimi bir rüsvayçılığı yığışdıracaq, sair islami firqələrin bizə vurduqları tənələrin, dil yaralarının qabağını alacaq ki, onlar bizi cümə namazını tərki etdiyimizə görə danlamasınlar!”

O, arzu edirdi ki, kaş Qumun “Əzəm” məscidində (bir neçə milyon tükən xərcə tikilibdir) əzəmətli bir cümə namazı təşkil olunaydı!

İkincisi budur ki, imam xütbə oxuyarkən ayaq üstə olmalıdır. Qurani-kərim belə buyurur: **“(Hələ (islami qaydalarda) tərbiyə olunmamış bu camaatda cahiliyyət adət-ənənələrinin əsər-əlaməti vardır), gözləri ticarət malına, yaxud təbil-şeypura düşəndə səni namaz halında, ayaq üstə qoyub onların ardınca gedirlər.”**¹

Bu da Peyğəmbər (s.ə.v.v)-in cümə namazında (xütbələri oxuyarkən) ayaq üstə dayandığını, camaatın xütbə zamanı, şəhərə daxil olan yeni ticarət malları münasibəti ilə çalınan təbil və şeypur səslərini eşidərək təzə malı əldən buraxmamaq üçün Peyğəmbər (s.ə.v.v)-i məsciddə tək qoyub getmələrini göstərir. Məqsəd **“və tərəkükə qaima”** cümləsidir, yəni sən ayaq üstə dayanıb xütbə oxuduğun zaman səni tək qoyurlar.”

Demişlər ki, xütbə oxuyan zaman oturmaq məlun Müaviyə tərəfindən qoyulan bir bidətdir. Cümə namazını qılan ilə xətibin (xütbə söyləyənin) bir nəfər olması, yoxsa bir nəfərin xətib, digərinin isə imam camaat olmasının mümkünlüyü barəsində ixtilaf vardır. Əksəriyyət, yaxud hamı inanır ki, həm xətib, həm də imam camaat bir nəfər olmalıdır. Bəzilərinin nəzərinə görə cümə namazı qılan imamın əsas şərti budur ki, xütbə söyləməyi bacarsın və bu işə qadir olsun. Çoxlu rəvayətlərdə “imamun yəxtibu” (yəni xitabə söyləyən imam) ünvanı ilə qeyd olunur.

Digəri budur ki, imam xütbə oxumaq üçün dayandığı

¹ “Cümə” surəsi, ayə:11

vaxt qılınca, nizəyə, yaxud əsaya söykənib xütbə söyləsin.

CÜMƏ GÜNÜNDƏKİ YIĞINCAQDA ƏSAS MƏQSƏD

Ya ümumiyyətlə eşitmədiyiniz, ya da çox az eşitdiyiniz bu islami göstərişdən təəccüb edəcək və soruşacaqsınız ki, bu qədər yığıncaq, adab və təsrifatdan məqsəd nədir? “Bu qədər cəmiyyətin yığılmasında ümdə məqsəd həmin xitabələri dinləməkdir” deyildikdə daha çox təəccüblənəcəksiniz. Deməli, “görəsən, o xitabələr nə qədər əhəmiyyətə malikdir və nə qədər həyati əhəmiyyət kəsb edir?” - deyə sual edəcəksiniz.

Onların o qədər əhəmiyyəti vardır ki, müəzzin əvvəldə “Allahu Əkbər” səsini ucaldıqda hər kim hər yerdə və ya hər bir işdə məşğuldursa işini yarımçıq qoyub cümə namazına doğru tələsməli və o iki xütbəyə qulaq **asmalı**, daha sonra iki rəkət camaat namazı **qılmalıdır**. **Məhz bundan** sonra azad olur. Mübarək “Cümə” surəsində həmin məsələ buyurularaq deyilir:

“Ey iman gətirənlər! Cümə günündə namaz üçün nida olunanda, Allahın zikrinə doğru tələsin və al-veri tərkin edin, bu, sizin üçün daha yaxşıdır, əkər bilsəydiniz. Namaz qurtardıqdan sonra (azadsınız) yer üzündə yayılın (yəni öz işlərinizin dalınca gedin).”

Bunu da deyim ki, zöhr namazında əvvəlcə azan deyilir, sonra namaz qılınır. Cümə namazında istisna olaraq, əgər cümə namazı qılınmalıdırsa azanı zöhrdən qabaq da demək olar, ya da elə demək olar ki, zəvalın əvvəlində (günorta daxil olanda) iki xütbə tamam olsun.

Azançının cümə namazı üçün verdiyi azan səsi ucalanda müamilə (al-ver) etmək haramdır. Çünki ayədə “vəzərul-bəy” (yəni, alveri tərkin edin) deyə buyurulur. Bu, Quranın aşkar şəkildə bəyan etdiyi və islamın danılmaz hökmlərindəndir. Bu barədə şüalərlə sünnülər arasında heç bir ixtilaf yoxdur ki, əgər cümə namazı səhih şəkildə təşkil olunsay və azan deyilsə, həmin anda, misal üçün, dükançı piştaxtanın arxasında oturmuşsa, yaxud ayaq üstədirsə, müştəri də gəlib ondan

pendir və ya başqa bir şey istəsə o, bıçağı götürüb pendiri kəsən zaman müəzzinin “Allahu Əkbər” sədası ucalsa əl saxlayıb cümə namazına tələsmək həm müştəriyə, həm də satıcıya vacibdir. **“Fəsev ilə zikrillah vəzərul-bəy”** yəni, cümə namazına doğru tələsin və müamiləni boşlayın.” Həmin vaxtda edilən müamilə haramdır, gərək təcili olaraq gedib xütbələrə qulaq assınlar. Cümə namazında bir yox, iki xütbə, özü də bu ardıcılıqla oxunur: imam bir xütbə oxuyub sonra oturur, azacıq sükutdan sonra ayağa qalxıb ikinci xütbəni oxuyur.

XÜTBƏLƏRİN MƏZMUNU

Əgər cümə namazının xütbələri bu qədər əhəmiyyət kəsb edirsə və bu yığıncaqda ən ümdə məsələ bu xütbələri dinləməkdirsə görəsən bu xütbə və çıxışlarda hansı mühüm məsləhət haqda danışılmalıdır? Əvvəlcə Allaha həmd-səna edilməli, sonra Peyğəmbəri Əkrəm (s.ə.v.v)-ə salavat göndərməli, daha sonra isə moizə edilməli, lazımi mətləblər bəyan olunmalı, sonda Qurandan bir surə oxunmalıdır. Bu yığıncaqda hazır olmağın nə qədər əhəmiyyət kəsb etdiyi barədə rəvayətlərdə qeyd olunur ki, hətta zindan məmurları zindanda olan məhbusları özləri ilə gətirməli və bu həftəlik ümumi namazda iştirak etməlidirlər. Yəni, hətta məhbusu da zindandan çıxarıb gətirmək lazımdır ki, cümə namazını cəmiyyət ilə birlikdə qılsınlar və lazım olan xütbələrə qulaq asdıqdan sonra öz yerlərinə qayıtsınlar.

Cümə namazının xütbəsində Allaha həmd-səna etdikdən, Peyğəmbər (s.ə.v.v)-ə və din imamlarına salavat zikr edib bir Quran surəsi oxuduqdan sonra xətib moizə etməli, lazım olarsa müəyyən vacib məsələləri müsəlmanların nəzərinə çatdırmalıdır. “Həmin mətləblərin hansı məsələdən olması daha yaxşıdır” məsələsinə gəldikdə isə bu, rəvayətlərdən məlum olur.

“Vəsailuş-şiə”nin birinci cildinin 457-ci səhifəsində cümə namazının xütbələri ilə əlaqədar qeyd olunan hədis “İləluş-şəraye” və “Üyunu əxbarir-Riza (ə)” kitablarından nəql

edilmişdir. Bu hədisi Fəzl ibni Şazan Nişapuri (bizim mötəbər və etimadlı rəvayətimizdəndir) həzrət Riza (ə)-dan belə nəql edir:

“Cümə günündə xütbənin qərar verilməsinin səbəbi bu günün islam nəzərindən ümumi toplantı günü olmasıdır ki, cümə günündəki yığıncaqda hamı toplanmalıdır.”

“Allah bu göstərişi qanun şəklinə salmaqla istəmişdir ki, bu, onlara moizə edən və cəmiyyətin rəisi olan şəxs üçün itaətə rəğbətləndirmək və günahdan çəkəndirmək üçün bir vasitə olsun.”

“Digər bir səbəbi də budur ki, imam camaatı, onların dünya və din bəhərindəki həqiqi məsləhət və mənfəətlərindən əgər edərək onların həqiqi mənafeini onlara başa salsın.”

“Başqa bir səbəbi budur ki, uzaqdakı-yaxındakı müsəlman ölkələrinin ümumi vəziyyəti və müsəlman xalqlarının başlarına gələn acınacaqlı və ya sevindirici hadisələri cümə namazında iştirak edənlərə çatdırın və onları bilavasitə bu hadisələrin izləyicisinə çevirsin.” Məsələn, bu həftə ərzində Əlcəzairdə və ya başqa müsəlman ölkələrində din qardaşlarının başına nələr gəldiyini bilməlidirlər.”¹

DÜNYADA (BEYNƏLXAL ALƏMDƏ) BAŞ VERƏN HADİSƏLƏRDƏN AGAHLIQ

Digər bir misalı özümüzün inkişafdan geri qalmağımıza dair gətirək:

Canlı bir cəmiyyətin xüsusiyyətlərindən biri də budur ki, cəmiyyətin hər bir üzvünə varid olan narahatlıqlardan onun bütün bədənini əgər və hətta taqətsiz olur, onunla həmdərdlik edir. Rəsuli Əkrəm (s.ə.v.v) bu bəhərdə məşhur bir hədis buyurmuşdur ki, onun məzmunu belədir:

Canlı varlığın xasiyyəti budur ki, əgər bir üzvə müəyyən bir dərd (ağrı) gələrsə bütün bədən xəbərdar olur və onunla həmdərdlik (həmrəylik) edər. Canlı bir cəmiyyət də belədir; o,

¹ * “Dəh qoftar”, səh.196-203

öz üzvlərinin dərddli hadisələrindən xəbərsiz olmaz, ona qarşı laqeyd yanaşmaz, heç olmazsa bu xəbərdar olmaqla belə.

İslam həftəlik cümə namazını müəyyən məqsədlər üçün, o cümlədən dünyada, xüsusilə islam dünyasında baş verən hadisələrdən agah olmaq üçün vacib etmişdir.

Lakin biz son altı-yeddi əsrlik dövrdə öz vəziyyətimizə diqqət yetirsək islam cəmiyyətindən tamamilə təcrid olduğumuzu, büsbütün xəbərsiz olduğumuzu görürük. İslam cəmiyyətini bir bədənə oxşatdıqda, sanki onun ən şərəfətli və həssas bir üzvü zalımcasına qırılır, sair üzvlər isə ondan tamamilə xəbərsiz qalır.

Böyük islam mədəniyyətinin (sivilizasiyasının) üç böyük mərkəzindən biri olan islami İspaniya hadisəsi bizim üçün çox gözəl bir misaldır. Belə ki, Avropa öz mədəniyyətini İspaniyanın islam mədəniyyətinə borcludur. Bu əziz və şərəfətli üzv ən faciəli şəkildə islam aləmindən qırıldı, lakin islami şərq ölkələri yüz illər boyu bir hadisənin baş verməsindən xəbərsiz qaldılar.

Hal-hazırda da bu cəmiyyət üçün az-çox dərddli olan hadisələr baş verir. Fələstin və s. başqa yerlədə baş verən faciəli hadisələrdə, onlarla həmdərd olmaq əvəzinə, çox az hallarda sadəcə xəbərdar oluruq.¹

İndi bu iki xütbədə nə oxunmalıdır? Nə üçün bir xütbə kifayət deyildir? Xütbələrin arasında fərq varmıdır? Yuxarıda qeyd olunan hədisin davamında belə nəql olunur:

“İki xütbə vacib olmasının səbəbi budur ki, onların birində Allaha həmd-səna deyilir və təqdis edilir, digərində isə camaatın ehtiyacları qeyd olunur, onlara moizə edilir.” Amma “Vəsailuş-şiə”nin müəllifinin dediyi kimi bu cəhət bütün vaxtlarda zəruri deyildir.

Bu gecə xitabə, minbər məsələləri ilə əlaqədar bunu qeyd edirik ki, islamda elə bir maddəmiz vardır ki, onun əsasında xitabə dinin mətnində qərar tutmuşdur. Buna görə bu bəhsi

¹ * “İmdadhayi geybi”, səh.145-146

irəli çəkirəm. Amma hal-hazırda şiə aləmində nə üçün qılınmaması (bu, inqilabdan əvvəlki çıxışlardır-red.) tamamilə başqa bir mətləbdir. Mən şəxsən inana bilmirəm ki, bu bərəkətli və əhəmiyyətli namaz o qədər ağır şərait və məhdudiyətlərə malik ola-ola axırda tərک olunsun.¹

¹ * "Dəh qoftar", səh.196-203, (Bu xütbə İran İslam inqilabından qabaq söylənmişdir.)

BAYRAM NAMAZININ ƏZƏMƏTİ

Abbasi xilafətinin tədbirli və huşyar xəlifəsi Məmun özünün Məhəmməd adlı qardaşını öldürdükdən, xilafətin bütün böyük ərazilərini öz ixtiyarına keçirdikdən sonra Mərvdə (o dövrdə Xorasan əyalətinin bir hissəsi idi) məskunlaşmışdı. O, Mədinədə olan imam Riza (ə)-a bir məktub yazaraq o həzrəti Mərvə dəvət etdi. İmam Riza (ə) bu dəvəti qəbul etməmək üçün bəzi üzürlü səbəblər gətirsə də Məmun əl çəkmədi və ardıcıl məktublar yazaraq onu dəvət etdi. Nəhayət imam Riza (ə) üçün aydın oldu ki, Məmun əl çəkən deyil.

İmam Riza (ə) Mədinədən Mərvə yola düşdü. Məmun ona belə təklif etdi ki, xilafət işini öz öhdənə götür. İmam (ə) əvvəldən onun mənfur niyyətindən agah idi və bilirdi ki, bu iş tam mənada siyasi məqsədlər daşıyır. Buna görə də təklif olunan işi heç bir vəchlə qəbul etmədi. Bu hadisə iki ay davam etdi. Bir tərəfdən Məmun israr edirdi, digər tərəfdən isə İmam (ə) bu təklifi qəbul etməkdən imtina edirdi. Məmun verdiyi təklifin əsla qəbul olunmayacağını gördükdə vəliəhdliyi təklif etdi. İmam Riza (ə) da bu şərtlə qəbul etdi ki, sadəcə olaraq təşrifati (fəxri) yönə malik olsun və heç bir işin məsuliyyətini öhdəsinə almasın, heç bir işə dəxalət etməsin. Məmun da bunu qəbul etdi.

Məmun bu işlə əlaqədar camaatdan beyət aldı, şəhərlərə elannamələr yolladı və sərəncam verdi ki, İmamın adına sikkə vursunlar, mənbərlərdən onun adına xütbə oxusunlar.

Qurban bayramı günü gəlib çatdı, Məmun İmamın yanına bir nəfər göndərüb xahiş etdi ki, bu bayram günündə gedib camaat namazını camaatla qılsın ki, camaat üçün bu işlə əlaqədar tam xatircəmlik hasil olsun. İmam (ə) belə bir cavab yolladı: "Biz belə razılaşmışdıq ki, heç bir rəsmi işdə dəxalət etməyim, buna görə də bu iş üçün gələ bilmərəm."

Məmun belə cavab göndərdi ki, məsləhət belədir ki, siz gedib vəliəhdlik məsələsini tam təsbit edəsiniz. O qədər israr

və təkid etdi ki, axırda İmam (ə) buyurdu: “Məni üzürlü hesab etsən daha yaxşıdır. Əgər hökmən getməliyəmsə bu fərizəni Rəsuli Əkrəm (s.ə.v.v)-in və Əliyyibni Əbi Talib (ə)-in yerinə yetirdiyi şəkildə yerinə yetirəcəyəm.”

Məmun dedi: “İxtiyar sənin özünüldür: necə istəsən o cür də əməl et.”

Bayram günü erkən qoşun başçıları, əyan-əşraf və digər saray məmurları xəlifələrin dövründə mövcud olan adətə görə bər-bəzəkli paltarlar geyinib bər-bəzəkli atlara mindilər və bayram namazında iştirak etmək üçün İmam (ə)-in evinin arxasında hazır oldular. Adi camaat da küçə-bazarda özlərini hazırlayıb vəli-əhdlik məqamının cəlalətli mokəbini gözləyirdilər ki, onun hüzurunda hərəkət edib müsəllaya çatsınlar. Hətta qadın və kişilər damların üstünə çıxmışdılar ki, imamın mokəbinin əzəmətini yaxından müşahidə etsinlər. Hamı gözləyirdi ki, imamın qapısı nə vaxt açılacaq və onun əzəmətli mokəbi zahir olacaq.

Digər tərəfdən, imam Riza (ə) əvvəlcədən Məmundan iltizam aldığı kimi bu şərtlə namazda iştirak etməyə razılaşmışdı ki, bu mərasimi Rəsuli Əkrəm (s.ə.v.v)-in və Əliyi Mürtəza (ə)-in icra etdiyi kimi yerinə yetirsin, Əli (ə)-dan əvvəlki üç xəlifə kimi yox. Buna görə də sübh tezdən qüsl etdi, başına ağ parçadan əmmamə bağladı, parçanın bir tərəfini sinəsinə atdı, digər tərəfini isə iki çiyininin arxasına saldı. Ayaqyalın hərəkətə başladı. O həzrət ətəklərini qaldırmışdı, öz adamlarına da demişdi ki, siz də belə edin. Baş tərəfində dəmir başlıq olan əsanı əlində tutmuşdu. Öz adamları ilə birlikdə evdən çıxanda bu bayramdakı islami sünnələrə əsasən uca səslə “Allahu Əkbər!” deməyə başladı, camaat da imamlarla birlikdə bu zikri dedilər. Camaat elə həyəcanla təkbir deyirdilər ki, sanki bu səs asimandan yerə gəlirdi. Bir neçə anlığa evin qapısında dayandı və bu zikrləri ucadan təkrar etdi: **“Allahu Əkbər, Allahu Əkbər, Allahu Əkbər əla ma hədana, Allahu Əkbəru əla ma rəzəqəna min bəhimətil-ənam, əl-həmdü lillahi əla ma əblana.”**

Bütün camaat bu cümlələri imamla birlikdə və uca səslə təkrar edir, şiddətlə ağlayır, göz yaşı axıdurdılar. Onların duyğuları həyəcanlanmışdı. Rəsmi paltarda gələn ordu başçıları və zabitlər ayaqlarına çəkmə geymiş halda atlara minmişdilər. Elə güman edirdilər ki, vəli-əhdlik məqamı fəxrli libaslarla, səltənət təşrifatı ilə ata minib çölə çıxacaqdır. Amma İmamın çox sadə bir vəziyyətdə və piyada çıxaraq zikr etdiyini gördükdə özləri də hissiyata qapılaraq göz yaşı axımağa, uca səslə təkbir deməyə başladılar və dərhal atdan enib çəkmələrini çıxartdılar.

Hər kəs bıçaq tapırdısa, çəkmələrinin bağlarını kəsib tullayırdı ki, onu açmaq üçün çox vaxt sərf etməsin, bununla da özünü başqalarından daha xoşbəxt hesab etsin.

Çox çəkmədi ki, Mərv şəhərinin fəzası ah-nalə və ağlamaq səsləri ilə doldu, hamı bir ahəngə həyəcanlanıb fəryad edirdi. İmam (ə) hər on addımdan bir dayanıb dörd dəfə təkbir deyirdi, onunla gələnlər də uca səslə ağlaya-ağlaya həyəcanlı halda həzrəti müşayiət edirdilər. Məna və həqiqətin əzəmət və cəlvəsi camaatın duyğularını o qədər həyəcanlandırmışdı ki, maddi təzahürlərin cəlvələri və əzəməti zehnlərdən məhv olub getmişdi. Belə ki, əvvəllər camaat maddi təzahürlərin əzəmətinin intizarını çəkirdilər. İndi isə çox həyəcanlı cərgələr müsəllaya tərəf hərəkət edirdi.

Xəbər Məmunə çatdı, yaxın adamları ona xəbərdarlıq edib dedilər: Əgər bu vəziyyət bir neçə dəqiqə davam etsə və Əli ibni Musərr-Riza müsəllaya çatsa inqilab təhlükəsi gözlənilir. Məmunun dizləri əsməyə başladı və dərhal imamın yanına adam göndərüb xahiş etdi ki, geri qayıtsın. Çünki mümkündür narahat olsun və ona zərər dəysin. İmam öz ayaqqabı və paltarlarını geyinib geri qayıtdı.¹

¹ * "Dastani rəstan", 23-cü hadisə

USTADIN İBADƏTLƏRİNDƏN BƏZİ NÜMUNƏLƏR

Kitab gözəl şəkildə qurtarsın deyə, yaxşı olardı ki, Allahın layiqli bəndələrinin bəndəçiliyinin əyani nümunəsi olaraq ustadın ibadətlərindən bir neçə nümunə burada inikas edilsin, bəlkə Allahın köməyi ilə Onun dərgahında bəndəçilik və ibadət aşiqlərinin hamısı üçün işıqlı yol göstərən olsun.

ALLAHA DİQQƏT

Ustad Şəhid Mütəhhərinin otağı xüsusi vəziyyətə malik idi və onun diqqətini bəyan edirdi.

Yaşıl nyaylona bir “Allah” kəlməsi yazılmışdı, yalnız gecə vaxtı bilinirdi və göstərirdi ki, Ustad gecə yarısı Allah zikrinə məşğuldur və diqqətini Allaha yetirir. O, Allahı özündə mümkün qədər çox cəvələndirmək üçü bütün duyğu üzvlərindən istifadə etmək istəyirdi.¹

TƏHƏCCÖH VƏ GECƏ NAMAZI

Ustad Mütəhhərinin xüsusiyyətlərindən biri də gecə oyaq qalıb ibadətlə məşğul olmağa çox əhəmiyyət verməsi idi ki, ömrünün axırına qədər bu məsələyə riayət edirdi.

İran İslam İnqilabının əzəmətli rəhbəri Ayətullah Xamenei belə buyurur:

“Mərhum Mütəhhəri ibadət əhli, əxlaqını və ruhunu saflaşdırmış bir şəxsiyyət idi. Bunu heç vaxt unutmam. O, Məşhədə gələndə çox vaxt bizim mənzilimizə daxil olurdu, bəzi vaxtlar da həyat yoldaşının qohumlarının mənzilinə gələrdi. Bu böyük şəxsiyyət gecə yarısı Allahla raz-niyaz, ah-nalə edirdi, yəni gecə namazı qılındaqda elə ağlayırdı ki, ağlamaq səsi və münacatı başqalarını yuxudan oyadırdı...”

Bir gecə bizim mənzildə idi, ailəmiz gecə yarısı onu ağlamaq səmindən yuxudan çaşqın halda qalxdı. Əlbəttə,

¹ * “Dastanha və hekayati namaz”, səh.62

əvvəlcə kimin səsi olduğunu bilmədilər, sonra başa düşdülər ki, mərhum Mütəhhərinin səsidir. O, gecə yarısı gecə namazı qılmağa başlayarkən həmişə onun olduğu otaqdan ağlamaq səsinə eşidərdik.¹

Dostlarından biri onun barəsində belə deyir: “O mərhumun xüsusiyyətlərindən biri gecə oyaq qalmağa, dua və zikr oxumağa son dərəcə məhəbbət bəsləməsi və ciddi diqqət yetirməsi idi. Yaxşı yadımdadır, bizim tanışlığımızın əvvəllərində o, gecə namazına ciddi yanaşır və məni də bu işə həvəsləndirirdi. Mən mədrəsəmizin suyunun şor, çirkli olub gözlərimə ziyan yetirməsini bəhanə edərək bu işdən boyun qaçırırdım. Nəhayət, bir gecə yuxuda gördüm ki, bir kişi məni yuxudan oyatdı və dedi: “Mən həzrət Əmirəl-möminin Əli (ə)-in nümayəndəsi Osman ibni Hüneyfəm. O Həzrət sənə göstəriş vermişdir ki, ayağa qalxıb gecə namazını qılasan və bu məktubu da sənə üçün göndərmişdir.” O məktubda açıq yaşıl xətlə belə yazılmışdı: **“Bu, sənə cəhənnəm odundan xilas olmağın üçün bərat kağızıdır.”** Mən yuxu aləmində Həzrət Əli (ə)-la olan zaman fasiləsinə diqqət yetirərək sərgərdan oturmuşdum ki, birdən həmin heyvətli halda mərhum ayətullah Mütəhhəri məni yuxudan oyatdı, əlində olan su qabını mənə göstərərək dedi: “Bu suyu çaydan gətirmişəm, qalx ayağa, gecə namazı qıl və bəhanə gətirmə.”²

Ustad Mütəhhərinin oğlu onun şəhadət gecəsində baş verən hadisələri bəyan edərək deyir:

“Atama sui-qəsd edilməsi xəbərini eşitdiyimiz gecə hamılıqla sübhə qədər oyaq qaldıq, gecə saat üçün yarısı idi ki, onun öz otağında gecə namazı üçün qurduğu saat səslənirdi, lakin o, artıq həyatda deyildi; gecə namazını pak qanı arasında gecə namazının vaxtından əvvəl küçə qaranlığında qılmışdı!”

Müasir fəzilət sahibləri və təhqiqatçılardan biri Ustadın barəsində belə nəql edir:

“Allahı ilə rabitədə, zikr, seyri-süluk və ibadət əhli olan

1 * “Dastanha və hekayəti namaz”, səh.103

2 * “Dastanha və hekayəti namaz”, səh.109

bir arif idi. O, özü demişdi ki, ürəyim istəyir ki, Quma gedib riyazətlə, ibadət və irfanla məşğul olum. Bu onun ürək arzusu idi.”¹

NAMAZDA XÜZU VƏ XÜŞU

Ustad şəhid Mütəhhərinin yaxın adamlarından biri deyir:

“Sərçəsmədə yerləşən ilahiyyat institutunda kiçik bir ev tikmişdilər ki, o insitutun cənub tərəfində yerləşirdi. Bizim hörmətli ustadımız mərhum Ayətullah Əllamə Şəhid Mütəhhəri bəzi vaxtlar öz namazını orada təklikdə qılırdı. Bu namazxanada əvvəllər çox namaz qılan yox idi, amma tədriclə oraba gələnlərin sayı artmağa başladı.

Bu namazxananın qürbət günlərindən birində məscidə gəldim. Havanın çox isti olmasına baxmayaraq Ustad əmmamə, qəba və əbası ilə namaz qılırdı. Namazı həqiqi mənada bərqərar etmişdi. Bəlkə də namaza yetirdiyi çox qərribə fikir təmərüküzü, xüzu və xüšu səbəbilə mənim daxil olmağımı əsla hiss etməmişdi.

Ustad, Allaha diqqət, xüšu və xüzu ilə yanaşı namazını elə qılırdı ki, onun bu xüsusi haləti məni özünə cəzb etmişdi. Ona iqtida etmək əvəzinə namazı qurtarana kimi ona tamaşa edirdim. O, duaları, təqibatı və təsbihatı davam etdirirdi. Onun arxasında dayanıb bu zaman keçirdiyi halətləri vəsf etmək qeyri-mümkündür. Sanki o, qiyaməti və onun dəhşətli səhnələrini əyani şəkildə müşahidə edirdi. Allahı tanıyan həqiqi alimlərə məxsus olan xəşyət halətində idi. Hətta əz qəfa dər qədd və balayi in sərvu səid insanı özünə cəlb edirdi.²

NAMAZDA ƏDƏB QAYDALARI

Ustad şəhid Mürtəza Mütəhhəri namaza son dərəcə əhəmiyyət verirdi. O, xüsusilə sübh namazını heç vaxt ev paltarları ilə qılmazdı. Biz yataq yerimizdən qalxan kimi həmin alt paltarında sübh namazını qılırdıq. Amma o, namaz vaxtı

¹ * “Dastanha və hekayəti namaz”, səh.49

² * “Dastanha və hekayəti namaz”, səh.207

yaxşı libaslarını geyinir, başına əmmamə qoyub özünü namaz üçün bəzəyirdi. Bəlkə də səbəbi bu ola bilərdi ki, paltar geydiyi ilk vaxtdan belə ruhi hazırlıq tapmaq istəyirdi, yəni demək istəyirdi ki, mən elə bir iş görmək istəyirəm ki, əlüstü deyil. Namazdan qabaq bu halət üçün hazırlaşmaq özünəməxsus ruhi təsirə malikdir.¹

NAMAZ BARƏDƏ TÖVSIYƏLƏR

Dəqiq yadımdadır, 1358-ci hicri şəmsi ilinin ordubehişt ayının 11-i, çərşənbə axşamı günü idi. Atam məğrib namazını qılırdı. Axşam saat 8 radələrində əvvəlcə məndən və qardaşımdan xahiş etdi ki, o gecənin həftəlik siyasi yığıncağına (Şemiran darvazasındakı dostlarından birinin mənzilində təşkil olunurdu) çatdırım. Amma bir müddətdən sonra dedi:

“Artıq sizin gəlməyinizin lüzumu yoxdur. Dostlardan biri maşını ilə ardınca gələcək, mən onunla birgə gedəcəyəm.”

Sonra namazı qılıb öz qeydlərini tənzim etmək üçün kitabxanaya getdi. Namaz üçün canamaz və möhür tapmadığına görə kitabxanaya getdim ki, əksər hallarda qonaqların istifadə etdiyi canamazlardan birini götürəm. Həmin vaxt anam kitabxanaya gəlib dedi: “Müctəba, başqa otaqda canamaz vardır, nə üçün qonaqlar üçün qoyulan bu canamazdan istifadə edirsiniz?” Dedim: “Anacan! Başqa otaqda möhür və canamaz tapmadım.”

Bu zaman atam dedi: “Eybi yoxdur, əsas məsələ vacib namazı ilk vaxtda qılmaqdır. Namaz hər bir şeydən dəyərli və mühümdür.”

Mən əziz atamdan eşitdiyim son söz bu olmuşdur. Bir neçə andan sonra dostu bizim evimizə gəldi və onu yığıncaqda iştirak etmək üçün apardı. Atam getdi və bir daha bizim yanımıza qayıtmadı. Biz tərəf yox, özünün həqiqi məşuqu olan Sübhan Allahın dərğahına tələsdi.²

1 * “Dastanha və hekayəti namaz”, səh.48

2 * “Dastanha və hekayəti namaz”, səh.112

QURAN VƏ MÜNACATA DİQQƏT

Ayətullah Seyyid Əli Mühəqqiq Damad:

Burada qeyd etmək istədiyim və onun vücudunda tam mənada parlayan bir məsələ o böyük şəhidin Allahın əmrlərinə sözsüz təslim olmaq və təəbbüd ruhiyyəsidir.

Pərvərdigarla münacatda, ibadətdə xüzu və xüshulu idi, təklif həddinə çatdıqdan sonra onun gecə namazı heç vaxt tərk olunmamışdı. Biz onunla yaxın ünsiyyətdə olduğumuz vaxt görürdük ki, yatmadan qabaq Qurandan bir qədər tam diqqətlə, təfəkkürlə oxuyardı. Gecə zamanı Allahla raz-niyaz edəndə keçirdiyi xüsusi halətlər vəsfə sığmazdır.¹

Ayətullah Seyyid Həsən Tahiri Xürrəməbadi:

Ustad həmişə diqqətli olardı ki, yuxudan oyanan vaxtı Quran oxusun. Cümə axşamı gecələri Qurandan əlavə, dua da oxuyardı.

Ustad dua və təvəssül əhli idi. Dostlardan biri nəql edir ki, bir gecə şəhid Mütəhhəriyə xəbər verdilər ki, ağalardan birinə on il həbs hökmü kəsmişlər, yaxud məhkum etməyi qərara almışlar. Ustad çox narahat olub buyurdu: “Mənim üçün Quran və “Məfatih” gətirin.” Sonra hal ilə təvəssül duasını oxudu.²

İBADƏTDƏ İNZİBAT

Doktor Əli Laricani:

O, əvvəla, həyatının bütün işlərində çox inzibatçı bir şəxsiyyət idi, bütün vaxtları proqram əsasında idi və vaxtları müəyyən olunmuş işlər üçün tənzim olunmuşdur. Müəyyən saatları ibadət, müəyyən saatları istirahət və müəyyən saatları da mütaliə üçün ayırmışdı. Adətən səhənin açılmasına iki saat qalmış ibadətə başlayardı, bu proqram hətta səfərlərdə belə, dəyişməzdi. İşinin çox olmasına görə bəzən istirahət otağına

¹ “Cilvəhayi müəllimi ustad”, səh.63

² “Cilvəhayi müəllimi ustad”, səh.61

gec getməli olurdu. Lakin onun istirahəti də nəzm və inzibat üzündən idi: günortadan sonra doqquza beş dəqiqə qalmış, yaxud saat onu keçmiş istirahətə hazırlaşır.

Əlbəttə, onun ibadətdəki bu cür tovfıqi dəyişilməz inzibatçılıq, Haqq-taalaya ünsiyyət və eşq sayəsində əldə olunmuşdur.¹

İBADƏT XÜSUSUNDA

Ustadın ibadətdəki xüsusiyyətləri Cənab Həratinin vasitəsilə belə nəql olunur:

1. Həmişə dəstəmazlı olar və bu işi tövsiyə edər.
2. Gecə namazını həmişə qılardı.
3. Gecələr yatmadan əvvəl təqribən 20 dəqiqə Quran oxuyardı.
4. Övladlarının vacib əməlləri yerinə yetirməsinə dəqiq nəzarət edər.
5. Həzrət Seyyidüş-şühəda imam Hüseyin (ə)-in rövzəsi oxunan zaman, həmçinin gecə münacatında və ata-anasının vəfatında uca səslə ağlaması eşidilirdi.
6. Məğrib və işa namazından sonra uzun səcdələr edər.
7. İstər ibadətdə, istərsə ictimai və siyasi işlərdə özünü göstərməkdən şiddətlə pəhriz edər.
- 8- "Ufəvvizu əmri iləllah, innəllahə bəsirun bil-ibad" cümlələrini qunutda və zikr zamanı çox deyər.

¹ "Cilvəhayi müəllimi ustad", səh.103

Mündəricat

ŞƏHİD MÜTƏHHƏRİNİN ƏSƏRLƏRİNDƏ	1
NAMAZ VƏ İBADƏT	1
MÜƏLLİF: HÜSEYN VAİZİNİCAT	1
ÖN SÖZ	3
NAMAZIN BƏRQƏRAR EDİLMƏSİ QURUMUNUN MƏRKƏZİ	6
BİRİNCİ BÖLMƏ	6
PƏRƏSTİŞ	6
BƏŞƏRDƏ FITRİ PƏRƏSTİŞ.....	8
PƏRƏSTİŞ-MƏRİFƏTİN İNİKASIDIR.....	9
PƏRƏSTİŞİN MƏFHUM VƏ MAHİYYƏTİ	10
PƏRƏSTİŞİN MÖHTƏVA VƏ MƏZMUNU.....	11
EŞQ VƏ PƏRƏSTİŞ.....	12
İKİ EŞQİN TƏZADI.....	16
ƏXLAQ VƏ PƏRƏSTİŞ.....	16
MƏXLUQ ALƏMİNDƏ PƏRƏSTİŞ.....	20
PƏRƏSTİŞ HİSSİNİN ÇİÇƏKLƏNMƏSİ.....	23
İKİNCİ BÖLMƏ.....	25
İBADƏT	25
İBADƏT – BƏŞƏR RUHUNUN EHTİYACIDIR.....	25
İBADƏT YARADILIŞIN SİRRİDİR	27
İBADƏT İLAHİ ƏHD-PEYMANDIR.....	27
İBADƏT İNSANA ƏMR OLUNAN MƏSƏLƏDİR.....	28
İBADƏT – İMANIN NİŞANƏSİDİR.....	29
İBADƏT – İSLAM TƏLİMLƏRİNİN BAŞIDIR, SƏRLÖVHƏSİDİR	30
İBADƏTİN YÖNLƏRİ.....	32
TƏQDİS (MÜQƏDDƏS BİLMƏ) VƏ TƏNZİH (EYB VƏ NÖQSANLARDAN PAK BİLMƏK) İBADƏTDİR	33
TƏFƏKKÜR İBADƏTDİR	35

İBADƏTLƏ VİLAYƏTİN BAĞLILIĞI	36
İBADƏTİN FƏLSƏFƏSİ.....	37
İBADƏTDƏ TÖVHİD.....	38
ŞİRK (ALLAHA ŞƏRİK QOŞMAQ).....	42
PƏRƏSTİŞDƏ ŞİRK.....	42
ZALIMLARA PƏRƏSTİŞ.....	44
XALİQİYYƏTDƏ (XƏLQ ETMƏKDƏ) VƏ İBADƏTDƏ ŞİRK.....	45
İBADƏTDƏKİ TÖVHİDLƏ ŞİRKİN SƏRHƏDDİ	47
QEYRİ-MÜSƏLMANIN MƏHRUMİYYƏTİ.....	48
FİQHİ KİTABLARDA İBADƏT.....	49
İLKİN VƏ İKİNCİ DƏRƏCƏLİ İBADƏT VƏ ÜNVANLAR	52
İBADƏT VƏ TƏKLİF	54
UŞAĞIN İBADƏTİ.....	60
İBADƏTİN MƏQSƏDİ.....	60
İBADƏTİN RUHU VƏ MƏĞZİ.....	67
İBADƏTİN FORMASI.....	69
İBADƏT VƏ ADƏT	72
İBADƏT, ZÖHD VƏ İRFAN	73
ARİFİN İBADƏT ETMƏKDƏ MƏQSƏDİ	74
İBADƏTİN ARİFANƏ CİLVƏLƏRİ.....	76
ZÖHD – MƏRİFƏT ƏTA OLUNMASININ ƏSL ŞƏRTİDİR.....	78
HAQPƏRƏSTLİYİN LƏZZƏTPƏRƏSTLİKLƏ UYĞUNLUĞU YOXDUR.....	78
MADDİ ASİLİLİQLƏRDAN AZAD OLMA SAYƏSİNDƏ MƏNƏVİ KAMALLAR	79
İBADƏTDƏ AGAHLIQ	80
YELBEYİN CAHİLLƏR	80
İBADƏT VƏ ZİYALILIQ	82
İBADƏTDƏ MÖTƏDİL MÖVQEYDƏ OLMAQ	86
RUH YÜKSƏKLİYİNİN QORUNMASI.....	88
İBADƏTDƏ İDARƏÇİLİK (MÜDİRİYYƏT).....	88
İBADƏTDƏ İFRATÇILIQ.....	90
İBADƏT VƏ TÖVBƏ.....	91

İTAƏTİN ƏZAB-ƏZİYYƏTİ	91
İSTİĞFARDAN SONRA İBADƏTİN ŞİRİNLİYİ.....	92
İBADƏT VƏ CƏMİYYƏT	93
İBADƏTLƏ CƏMİYYƏTİN BAĞLILIQI	94
ƏLİ (Ə) , İBADƏT VƏ CƏMİYYƏT YÖNLÜ BİR ŞƏXS DİR	99
PEYĞƏMBƏRİN YOLDAŞLARININ XÜSUSİYYƏTLƏRİ	101
DÜŞƏMƏN QARŞISINDA ŞİDDƏTLİ DAVRANMAQ	102
BİR-BİRİ İLƏ SƏMİMİ DAVRANMAQ	102
ALLAH QARŞISINDA RÜKU VƏ SƏCDƏ.....	103
İBADƏT VƏ AZADLIQSEVƏRLİK	104
İBADƏT-BATINƏ YÖNÜM VƏ XARİCƏ YÖNÜM	105
İBADƏT VƏ GUŞGNEŞİNLİK (ASPEKT HƏYAT TƏRZİ)	107
İBADƏT VƏ HAKİMİYYƏTƏ ÇATANLAR.....	107
İBADƏT VƏ İZDİVAC.....	108
İBADƏT VƏ FƏALİYYƏT, İŞ	108
İBADƏT VƏ ELM	109
İBADƏT-VƏHDƏTİN CİLVƏLƏNMƏSİDİR.....	109
İBADƏT VƏ QARŞILIQLI KÖMƏK	110
ALLAHI YAD ETMƏKLƏ İNSANLARA XİDMƏTİN BAĞLILIĞI	112
İBADƏT VƏ HƏMKARLIQ	112
İBADƏT VƏ MƏHRUM ŞƏXSLƏRLƏ FƏQİR-FÜQƏRA İLƏ HƏMDƏRD OLMAQ.....	113
İBADƏT VƏ QONŞULARA DİQQƏT YETİRMƏK	114
İBADƏT VƏ GÜZƏŞT	114
İBADƏT VƏ CİHAD	115
ABİD VƏ CİHAD ARZUSU	115
İBADƏT VƏ İSLAMİ ƏDƏBİYYAT	117
İBADƏTİN TƏSİR VƏ NƏTİCƏLƏRİ.....	119
ZAMAN VƏ MƏKANIN DƏYƏRLİLİYİ	119
İNSANIN KAMALI.....	123
ÜBUDİYYƏTDƏN (BƏNDƏÇİLİKDƏN) RÜBUBİYYƏTƏ (AĞALIĞA).....	125

RƏBB OLMAĞIN MƏRHƏLƏ VƏ MƏNZİLLƏRİ.....	126
XƏYAL QÜVVƏSİNƏ HAKİM KƏSİLMƏ MƏRHƏLƏSİ	127
RUHUN BƏDƏNDƏN EHTİYACSIZ OLMASI MƏRHƏLƏSİ.....	130
BƏDƏNİN İTAƏT ETMƏSİ MƏRHƏLƏSİ.....	130
TƏBİƏTİN MÜTİ OLMASI MƏRHƏLƏSİ	130
ALLAH YANINDA SEVİMLİLİK	133
TƏSƏRRÜF VİLAYƏTİ.....	134
MƏQAMATLAR VƏ KƏRAMƏTLƏR	134
İBADƏT TƏRBIYƏ AMİLİDİR.....	135
İNSANIN ÖZÜNƏ QAYIDIŞINDA İBADƏTİN ROLU	138
HAQQIN YAD EDİLMƏSİ.....	139
MƏNƏVİYYATIN GÜCLƏNDİRİLMƏSİ	141
ƏXLAQİ DƏRMAN.....	142
BATİNİ VƏ DAXİLİ İNQİLAB	142
GÜNAHKARIN ƏMƏLİNDƏN DÖNMƏSİ.....	143
ÜÇÜNCÜ BÖLMƏ	144
NAMAZ İBADƏTLƏRİN BAŞIDIR.....	144
NAMAZ.....	144
NAMAZ İLAHİ YARDIMDIR	144
NAMAZSIZ İSLAM - HEÇ VAXT!	145
ƏLİ (Ə)-IN SON KƏLAMİ.....	145
İMAM SADIQ (Ə)-IN SON TÖVSIYƏSİ	145
NAMAZIN BƏRQƏRAR EDİLMƏSİ NƏDİR?.....	146
NAMAZDA MÖHKƏM (SƏBİRLİ) OLMAQ.....	146
ŞİDDƏTLİ MÜSİBƏTLƏRƏ DÖZMƏK	149
NAMAZ VƏ MƏAD	149
NAMAZ VƏ ZƏKAT	150
NAMAZ VƏ YAXŞI İŞLƏRƏ DƏVƏT ETMƏ:	152
NAMAZ VƏ ŞƏHADƏT	153
NAMAZ VƏ ŞƏHİDLƏRİN XATIRLADILMASI.....	155
NAFİLƏLƏR RUHUN LƏTAFƏTİNİN CİLVƏSİDİR..	156
MÜSTƏHƏBBİ NAMAZLAR	157
İBADƏT ƏHLİNİN SİMASI.....	158
İBADƏT DÜNYASI	158

GEÇƏ İBADƏTLƏ MƏŞĞUL OLMAQ.....	159
QƏLBİ VARİDATLAR	161
MƏSUMLARIN İBADƏTLƏRİNDƏNN NÜMUNƏLƏR	164
HƏZRƏT ƏLİ (Ə)-İN İBADƏTİ.....	166
İMAM HÜSEYN (Ə)-İN İBADƏTİ.....	168
İMAM SƏCCAD (Ə)-İN İBADƏTİ.....	169
ALİMLƏRİN İBADƏTLƏRİNDƏN BƏZİ XATİRƏLƏR.....	171
NAMAZIN TƏRBİYƏVİ ƏSƏRLƏRİ	172
İNSAN RUHUNUN MƏNƏVİ TƏKAMÜLÜ.....	172
NƏZAFƏT VƏ PAKLIQ	174
HÜQUQA RİYAƏT ETMƏK.....	175
İNZİBATÇILIQ VƏ VAXTA RİAYƏT ETMƏK	176
CƏHƏT VƏHDƏTİ	177
NAMAZ VAXTI ZƏBTİ NƏFS (NƏFSİ ALLAHDAN BAŞQA FİKİRLƏRDƏN SAXLAMAQ, CİLOVLAMAQ)	180
.....	180
CİSM VƏ RUHUN ARAMLIĞI	180
ALLAHI TƏZİMLƏ YAD ETMƏK, ONDAN QEYRİLƏRİNƏ HƏQARƏT NƏZƏRİ İLƏ BAXMAQ..	181
SÜLH VƏ DİNCLİK İSTƏMƏK	184
GÜNAHLARDAN TƏMİZLƏMƏK	185
NAMAZ VƏ AİLƏ.....	186
UŞAQLARIN NAMAZLA TANIŞ OLMA YOLLARI	186
UŞAQ VƏ MƏSCİD	187
NAMAZI YÜNGÜL SAYMAMAQ.....	188
NAMAZIN TƏHRİF OLUNMASI	191
MATERIALİSTLƏRİN NƏZƏRİNDƏ NAMAZ.....	193
CAVAB	194
NAMAZI TƏRK ETMƏK	194
MƏSCİD	195
MƏSCİDUL-HƏRAM	196
AZAN	198
GÖZƏL SƏSLƏ AZAN	200
DƏSTƏMAZ	201
DƏSTƏMAZ TƏLİMİ.....	202
NİYYƏT	203

NİYYƏTİN ƏHƏMİYYƏTİ	204
NİYYƏTİN RÜKNLƏRİ.....	206
QÜRBƏT QƏSDİ (NİYYƏTİ)	206
QÜRBÜ-İLAHİ (İLAHİ DƏRGAHA YAXINLIQ)	210
ALLAHA YAXINLIQ DƏRƏCƏLƏRİ	212
İXLAS.....	215
MƏRHUM ŞEYX CƏFƏR ŞUŞTƏRİNİN DƏVƏTİ	217
İXLAS – ƏMƏLLƏRİN QƏBUL OLUNMA ŞƏRTİDİR. 219	
YAXŞI NİYYƏT – YAXŞI İŞ.....	220
İLAHİ QANUNLARLA BƏŞƏR QANUNLARININ FƏRQLƏRİ.....	224
İXLAS – ƏMƏLİN CANI, RUHUDUR.....	226
KEYFİYYƏT, YOXSƏ KƏMİYYƏT?.....	226
İXLASIN ƏLA MƏLƏKUT ALƏMİNDƏ İNİKASI.....	227
BƏHLULUN MƏSCİDİ.....	229
ƏMƏLİN MƏLƏKUTİ SİMƏSİ	229
NİYYƏTİN XALİS OLMƏSİNİN TƏSİRLƏRİ	234
NAMAZDA QİRAƏT.....	235
ƏRƏB DİLİNİ ÖYRƏNMƏYİN VƏCİBLİYİ.....	235
<i>“HƏMD” SURƏSİNİN TƏFSİRİ.....</i>	238
BİSMİLLAHİR-RƏHMANİR-RƏHİM.....	238
İŞLƏRİN ALLAHIN ADLARI İLƏ BAŞLANMASI.....	239
ALLAH	241
“ƏRRƏHMANİR-RƏHİM”	244
“ƏLHƏMDU LİLLAH”	246
HƏMD YALNIZ ALLAHA MƏXSUSDUR!	248
“RƏBBİL-ALƏMİN”	251
“ƏRRƏHMANİR-RƏHİM”	253
“MALİKİ YOVMİD-DİN”	255
“İYYAKƏ NƏBUDU VƏ İYYAKƏ NƏSTƏİN”	257
NƏZƏRİ VƏ ƏMƏLİ TÖVHİD	258
İBADƏT KƏLMƏSİNİN KÖKÜ	262
TÖVHİDLƏR VƏ ŞİRKLƏR.....	263
İBADƏTİN İNHİSƏRİ.....	267
CƏM ZƏMİRİ (ƏVƏZLİYİ).....	268
“İYYAKƏ NƏSTƏİN”	268

“İHDİNƏS-SİRATƏL-MÜSTƏQİM”	271
“SİRATƏL-LƏZİNƏ ƏNƏMTƏ ƏLƏYHİM ĞƏYRİL- MƏĞZUBİ ƏLƏYHİM VƏLƏZ-ZALLİN”	275
CÜMƏ NAMAZI	277
CÜMƏ NAMAZININ ADABI	278
CÜMƏ GÜNÜNDƏKİ YİĞİNCAQDA ƏSAS MƏQSƏD	280
XÜTBƏLƏRİN MƏZMUNU	281
DÜNYADA (BEYNƏLXAL ALƏMDƏ) BAŞ VERƏN HADİSƏLƏRDƏN AGAHLIQ	282
BAYRAM NAMAZININ ƏZƏMƏTİ.....	285
USTADIN İBADƏTLƏRİNDƏN BƏZİ NÜMUNƏLƏR	288
ALLAHA DİQQƏT.....	288
TƏHƏCCÖH VƏ GECƏ NAMAZI.....	288
NAMAZDA XÜZU VƏ XÜŞU.....	290
NAMAZDA ƏDƏB QAYDALARI.....	290
NAMAZ BARƏDƏ TÖVSIYƏLƏR.....	291
QURAN VƏ MÜNACATA DİQQƏT.....	292
İBADƏTDƏ İNZİBAT	292
İBADƏT XÜSUSUNDA	293